T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN TEFSÎRİ'NDE İ'CÂZU'L-KUR'ÂN

Mehmet Emin Yurt

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN TEFSÎRİ'NDE İ'CÂZU'L-KUR'ÂN

Mehmet Emin Yurt

Danışman
Prof. Dr. Ali Akay

Diyarbakır 2016

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Fahruddîn er-Râzî'nin Tefsîri'nde İ'câzu'l-Kur'ân" adlı doktora tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/03/2016

Mehmet Emin YURT

KABUL VE ONAY

Mehmet Emin YURT tarafından hazırlanan **"FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN TEFSÎRİ'NDE İ'CÂZU'L-KUR'ÂN"** adındaki çalışma, 07/03/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muhammed Çelik (Başkan)

Prof. Dr. Şadi Eren

Prof. Dr. Nazım Hasırcı

Prof. Dr. Ali Akay

Doç. Dr. Abdurrahman Ateş

ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Her türlü övgü ve sena O'na aittir. O, her türlü eksiklikten ve kusurdan münezzehtir. O'na nasıl hamd edilmesi gerekiyorsa o şekilde hamd ederiz. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e salât ve selam olsun. Onun şahsında bütün Peygamberlere de salât ve selam ederiz. Nüzûl döneminde, i'câzu'l-Kur'ân şeklinde bir isimlendirme yapılmamış olsa da tehaddî ayetleri ve Kur'ân'da çelişki olmadığını bildiren ayetlerle, i'câzın maksadı olan Kur'ân'ın Allah kelâmı oluşu meselesi üzerinde oldukça durulmuştur. Kur'ân'ın ilk muhatapları onun sahip olduğu mucizevî özellikler karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Onun bu özellikleri, daha sonraki dönemlerde i'câzu'l-Kur'ân başlığı altında ele alınmış, bu konuda çok sayıda görüş beyan edilmiş ve pek çok eser meydana getirilmiştir. İ'câzu'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ın sahip olduğu üstün edebî özellikler ve muhtevasıyla, beşer sözü olmayıp ancak Allah kelâmı olabileceği konusuna odaklanır. Bu açıdan i'cazu'l-Kur'ân, Kur'ân ilimleri arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Fahruddîn er-Râzî (ö.606/1210), i'câz konusuyla ilgili olarak önce *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adında müstakil bir eser telif etmiş, daha sonra *Mefâtîhu'l-Gayb* tefsirinde bu konuyu detaylı bir şekilde işlemiştir. Başta i'câzu'l-Kur'ân ilminin temel konuları olan tehaddî, muaraza ve sarfe konuları olmak üzere Kur'ân'ın fesâhat ve belâgat yönüyle i'câzı, Kur'ân'ın nazım yönüyle i'câzı, ayrıca îcâz ve itnâb, temsîl ve teşbîh, muhtevasının kapsamlılığı, gaybî konular ihtiva etmesi gibi pek çok konu Râzî tarafından i'câz bağlamında ele alınmıştır.

Râzî, özellikle tefsîr alanında yazmış olduğu eseriyle meşhur olmuştur. Onun *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsiri, yazıldığı günden beri birçok kişi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Kâdî Beydâvî, İbn Kesîr, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır gibi müfessirler *Mefâtîhu'l-Gayb*'dan etkilenmişlerdir. Günümüzde de Râzî'nin tefsiri üzerine değişik yönlerden çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Muhsîn Abdülhamîd'in *er-Râzî Müfessiren,* Süleyman Uludağ'ın *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri* ve Abdülhakim Yüce'nin *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf* isimli çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca *Mefâtîhu'l-Gayb* üzerine Michel Lagarde tarafından *Index du Grand Commentaire de Fahr al-Din al-Razi* adıyla bir indeks hazırlanmıştır. Ankara, Atatürk ve Marmara başta olmak üzere Türkiye'deki birçok üniversitede Râzî ve tefsiri üzerine çok sayıda doktora ve yüksek lisans tezi yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda Râzî'nin tefsirinde i'câzu'l-Kur'ân konusunu ele aldık. Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, kapsamı ve amacı hakkında bilgi verdik. Daha sonra Râzî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri: i'câz ve mucize kavramlarının tanımları, i'câzu'l-Kur'ân ilminin ortaya çıkışı, tarihsel gelişimi ve bu alanda yazılan eserler hakkında genel bilgiler sunduk. Birinci bölümde, tehaddî, muaraza ve sarfe gibi i'câzu'l-Kur'ân ilminin temel kavramlarının Râzî tarafından nasıl ele alındığını; ikinci bölümde ise îcâz ve itnab, temsîl ve teşbîh, üslûp, muhteva, nazım, gaybî haberler ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti gibi konuların Râzî tarafından ne şekilde değerlendirildiğini ortaya koymaya gayret ettik.

Çalışmam boyunca bana layıkı vechiyle rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Ali Akay'a, bu konuyu belirlememde yardımcı olan ve tezimin izleme komitesinde yer alan değerli hocam Prof. Dr. Muhammed Çelik'e, katkılarını esirgemeyen tez izleme komitesinin diğer üyesi muhterem hocam Prof. Dr. Nazım Hasırcı'ya teşekkür ederim. Yapmış oldukları katkılardan dolayı Prof. Dr. Şadi Eren, Yrd. Doç. Dr. Musa Çetin, Yrd. Doç. Dr. Cemal Işık ve Yrd. Doç. Dr. Zeki Tan'a; kaynak temininde ve metin tercümelerinde yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Emre Çavdar Arş. Gör. Adem Eryiğit ve Arş. Gör. Nurullah İrven'e ayrıca teşekkür ederim.

Mehmet Emin Yurt

Iğdır – 2016

ÖZET

Çalışmamızın konusu Fahruddîn er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde İ'câzu'l-Kur'ân'dır. Dînî ilimlerin hemen her alanında eser veren Râzî, tefsir alanında da büyük bir eser ortaya koymuştur. *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı bu eser, yazıldığı günden itibaren birçok kişi tarafından okunmuş, üzerinde önemle durulmuş ve hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Biz de çalışmamızda bu tefsiri, İ'câzu'l-Kur'ân yönüyle ele aldık.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında Fahruddîn er-Râzî'nin hayatı ve eserleri hakkında özet bilgiler verdik. Daha sonra İ'câzu'l-Kur'ân kavramı, bu kavramın tarihsel gelişimi ve bu ilmin gelişmesine katkısı olan âlimlerin görüşleri hakkında bilgi verdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Fahruddîn er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'ân'la alakalı temel konulara yaklaşımını inceledik. Bu bölümde; Mucize, kerâmet ve sihir kavramları, geçmiş Peygamberlerin mucizeleri, tehâddî, muaraza ve sarfe gibi temel konuları ele aldık.

İkinci bölümde Fahruddîn er-Râzî'ye göre Kur'ân'ın belâgat ve fesâhat yönüyle mucize olması konusunu ele aldık. Kur'ân'ın i'câzıyla bağlantılı olarak; Îcâz, itnâb, temsîl, teşbîh ve Kur'ân'ın üslûbu gibi temel belâgat konularının Râzî tarafından nasıl ele alındığını inceledik. Ayrıca bu bölümde nazım düşüncesi bağlamında Fahruddîn er-Râzî'nin Kur'ân'ın bütünlüğünü nasıl ele aldığını inceledik. Ayrıca Râzî'nin Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi ve vahyin

kaynağını tespit etme noktasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti gibi konuları nasıl ele aldığını inceledik.

Sonuç kısmında ise çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bütün bilgilerin hülasasını verdik.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, İ'câz, Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb.

ABSTRACT

The subject of our study is the Miraculous of Qur'ân in the Fahr al-Dîn al-Râzî's tafseer *"Mefâtîhu'l-Gayb."* al-Râzî who work in almost every area of theology, has put out a great work in the field of commentary. This work named *Mefâtîhu'l-Gayb*, was read by many people since it was written, it has been accentuated over and done extensive work on. In the present study, we dealt with this commentary the Miraculous of Qur'ân direction.

Our study is composed of an introduction and two sections. İn the introduction, we give concise information about the life and works of Fahr al-Dîn al-Râzî. Then we have provide information about Miraculous of Qur'ân concept, historical development of this concept and about the opinions of the scholars who contributed to the development of this science.

In the first section of our study, we have examined the approach of Fahr al-Dîn al-Râzî to the key issues related to the Miraculous of Qur'ân. In this chapter; We have examined basic issues such as miracle, oracle and magic concepts, the miracles of the previous prophets, challange (tehâddî), imitating and prevent (sarfe).

In the second section, we dealt with the issue of the miraculous of the Qur'an in terms of rhetoric (belâgat) and perfect expression (fesâhat) according to Fahr al-Dîn al-Râzî. Connection with miraculous of the Qur'an; We have examined how it was examined the basic rhetoric issues such as terse, hyperbole, parable, allegory and style of the Qur'an by Fahr al-Dîn al-Râzî. Also in this section, we have examined in

the context of the idea of the Qur'an's integrity how it was examined the unity of the Qur'an by Fahr al-Dîn al-Râzî. In addition we have examined how to handle issues such as to containing the Qur'an unseen information and the personality of Prophet Muhammad (s.a.v.) in the point of identify the source of the revelation by Fahr al-Dîn al-Râzî.

At the conclusion of our study, we have provided the extraction of all the information we obtained during our study.

Keywords

Qur'ân, Miraculous, Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **XI**
GİRİŞ **1**
A. ÇALIŞMA **1**
1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı 1
2. Çalışmanın Önemi ve Amacı 2
3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları 4
B. FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ **5**
1. Hayatı 5
2. İlmî Kişiliği 8
3. Eserleri 9
C. FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN MEFÂTÎHU'L-GAYB ADLI TEFSİRİ **16**
1. Tefsiri 16
2. Râzî ve Tefsiri Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar 25
D. İ'CÂZU'L-KUR'ÂN TERKÎBİ VE MUCİZE KAVRAMI **32**
1. Kur'ân 32
2. İ'câz 34
3. Mucize 38
E. İ'CÂZU'L-KUR'ÂN İLMİ İLE İLGİLİ TEMEL BİLGİLER **42**

1. Nübüvvet Döneminde İ'câzu'l-Kur'ân Tasavvuru....43
2. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Tarihsel Süreci....48
2.1. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi....48
2.2. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Sistemleşme Merhalesi....50
2.3. 20. Asırda İ'câzu'l-Kur'ân Çalışmaları....61
3. Kur'ân'ın Belli Başlı İ'câz Yönleri....62
4. İ'câzu'l-Kur'ân'la İlgili Yazılan Eserler....72

BİRİNCİ BÖLÜM
RÂZÎ TEFSİRİNDE İ'CÂZLA İLGİLİ TEMEL MESELELER

1.1. RÂZÎ'NİN İ'CÂZ KAVRAMIYLA BAĞLANTILI TEMEL KONULARA YAKLAŞIMI....77
1.1.1. Vahyin Kaynağını Tespit Noktasında Mucizelerin Gerekliliği....78
1.1.2. Peygamberliğin İspatının Şartı Olarak Mucizeler....79
1.1.3. Meleklerin, Peygamberlerin ve İnsanların Mucizeye İhtiyaç Duyması....82
1.1.4. Mucizelerin Peygamberler Hakkında Ulûhiyet Telakkisine Yol Açması....86
1.1.5. Bütün Mucizelere İman Etmenin Gerekliliği....90
1.1.6. Mucizenin Aklen Mümkün ve Anlaşılabilir Olması....90
1.1.7. Peygamberlere Verilen Mucizeler....93
1.1.8. Mucizeler Karşısında İnsanların Tutumları....94
1.1.9. Mucizenin İlim Vasıtalarından Biri Olması....97
1.2. GEÇMİŞ PEYGAMBERLERİN MUCİZELERİ VE HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)'İN MUCİZESİ: KUR'ÂN....98
1.2.1. Geçmiş Peygamberlerin Mucizeleri....99
1.2.2. Kur'ân ile Diğer Mucizeler Arasındaki Farklar....104
1.3. MUCİZE VE DİĞER OLAĞANÜSTÜ HALLER....106
1.3.1. Mucize İle Keramet Arasındaki Fark....107
1.3.2. Mucize İle İrhâs Arasındaki Fark....110
1.3.3. Mucize İle İstidrâc Arasındaki Fark....112
1.3.4. Mucize İle Sihir Arasındaki Fark....115
1.3.5. Mucize ile Müneccimlik Arasındaki Fark....119
1.4. İ'CÂZLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR: TEHADDÎ, MUARAZA VE SARFE....121
1.4.1. Tehaddî....121

1.4.2. Muarazâ 127
1.4.3. Sarfe 130
1.4.3.1. Sarfe Görüşünün Bazı Kelâmî Konularla İrtibatı 136
1.4.3.1.1. Sarfe Görüşü ve Halku'l-Kur'ân 137
1.4.3.1.2. Sarfe Görüşü ve Efâl-i İbâd 139
1.4.3.2. Râzî'nin Sarfeye Karşı Tutumu 142
1.5. KUR'ÂN'IN İ'CÂZININ İSPAT YOLLARI VE BELLİ BAŞLI İ'CÂZ VECİHLERİ 149
1.5.1. Kur'ân'ın İ'câzının Teorik Olarak İspatı 150
1.5.2. Öne Sürülen Başlıca İ'câz Vecihleri ve Râzî'nin Tercihi 154

İKİNCİ BÖLÜM
RÂZÎ'YE GÖRE KUR'ÂN'IN İ'CÂZI

2.1. FESÂHAT, BELÂGAT VE NAZIM 160
2.1.1. Fesâhat 160
2.1.2. Belâgat 163
2.1.3. Nazım 165
2.2. RÂZÎ'NİN İ'CÂZ GÖRÜŞÜ 168
2.2.1. KUR'ÂN'IN AZ SÖZLE ÇOK ŞEY ANLATMASI (KUR'ÂN'IN ÎCÂZI) . 173
2.2.2. İTNÂB YÖNÜYLE AYETLERDEKİ BELÂGAT VE FESÂHAT ÖZELLİKLERİ 178
2.2.3. TAKDÎM VE TE'HÎRLER 184
2.2.4. TEMSÎLLER 189
2.2.5. TEŞBÎHLER 202
2.2.6. KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU 207
2.2.6.1. Kur'ân'ın Başlıca Uslûp Özellikleri 214
2.2.6.1.1. Lafızların Manalarına Göre En Uygun Sîgaların Kullanılması 214
2.2.6.1.2. Kur'ân Üslûbundaki Canlılık 215
2.2.6.1.3. Kur'ân'ın Delil Sunmadaki İkna Gücü 216
2.2.6.2. İltifât Sanatı 218
2.2.7. MUHTEVASININ KAPSAMLILIĞI 222
2.2.7.1. Dînî İlimler 224
2.2.7.2. Kâinatın İşleyişi İle İlgili İlimler 228
2.2.8. KUR'ÂN'DA HİÇBİR TENAKUZ VE ÇELİŞKİNİN OLMAMASI 232

2.2.9. KUR'ÂN'IN NAZIM VE TERTÎBİ: BU ÇERÇEVEDE KUR'ÂN'IN BÜTÜNLÜĞÜ 239
2.2.9.1. Ayetlerin Nazmı ve Tertîbi 242
2.2.9.2. Ayet Guruplarının Nazmı ve Tertîbi 246
2.2.9.3. Surelerin Kendi İçindeki Nazmı ve Tertîbi 251
2.2.9.4. Sureler Arasındaki Nazım ve Tertîb 257
2.2.9.5. Kur'ân'ın Tamamının Nazmı ve Tertîbi 259
2.2.9.5.1. Hamd İle Başlayan Beş Sure: Fâtiha, En'âm, Kehf, Fâtır ve Sebe 260
2.2.9.5.2. Kur'ân'ın İ'câzının En Büyük Delili Olarak Kevser Suresi 266
2.2.9.5.2.1. Kevser Suresinin Mucizevî Özellikleri 266
2.2.9.5.2.2. Kevser Suresinin Yirmi Bir Sureyle Bütünlük İçinde Olması 269
2.2.9.5.2.3. Kevser Suresinin Önceki On Beş Surenin Tamamlayıcısı Olması 269
2.2.9.5.2.4. Kevser Suresinin Kendisinden Sonraki Surelerin Temeli Olması 275
2.2.10. KUR'ÂN'IN GAYBÎ HABERLER İHTİVA ETMESİ YÖNÜYLE İ'CÂZI 279
2.2.11. VAHYİN KAYNAĞINI TESPİT NOKTASINDA HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)'İN ŞAHSİYETİ 294
2.2.12. RÂZÎ'NİN TEFSÎRİNDE BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK BAZI KUR'ÂN İLİMLERİ 303
2.2.12.1. Muhkem ve Müteşâbih 304
2.2.12.2. Tencîmu'l-Kur'ân 307
2.2.12.3. el-Hurûfu'l-Mukatta'a 310
2.2.12.4. Sure Başlangıçları (Fevâtîhu's-Suver) 311
2.2.12.5. Sure Sonları (Hevâtîmu's-Suver) 314
2.2.12.6. Yemînler (Aksâmu'l-Kur'ân) 317
SONUÇ 323
KAYNAKÇA 328

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bk.	Bakınız
c.	Cilt
d.	Doğum, doğumu
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ens.	Enstitü
h.	Hicri
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
Ktp.	Kütüphane, kütüphanesi
m.	Miladi
md.	Madde
nr.	Numara
nşr.	Neşreden (Tahkik eden)
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	Sayı
Thk.	Tahkik
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trc.	Tercüme, tercüme eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
y.	Yıl
Y.L.	Yüksek Lisans

GİRİŞ

A. ÇALIŞMA

1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışma, Fahruddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) Mefâtîhu'l-Gayb Tefsîrinde i'câzu'l-Kur'ân konusunu ele almaktadır. Kur'ân, sahip olduğu belâgat, fesâhat, nazmının eşsizliği, gaybî haberler içermesi ve muhteva zenginliği sebebiyle benzeri meydana getirilememiş mu'cîz bir kelamdır. Burada zikrettiğimiz belâgat, fesâhat ve nazmının eşsizliği gibi hususlar, birinci derecede Arap diline vâkıf olanları ilgilendirirken: içerdiği gaybî haberler ve muhtevasının kapsamlı olması bütün insanları ilgilendirmektedir. Kur'ân, bu üstün özellikleri ile beşer kelâmı olmadığını, ancak Allah'ın kelâmı olabileceğini ortaya koymaktadır. Kur'ân'ın i'câzı, birçok âlimin üzerinde durduğu önemli bir konudur. Bu konu üzerinde duran âlimlerden birisi de Fahruddîn er-Râzî'dir.

Râzî yazmış olduğu tefsiriyle Kur'ân tefsiri sahasında büyük bir yer edinmiştir. Kendisinden sonra gelen âlimleri büyük oranda etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Hem tefsiri ve hem de diğer eserleri çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Biz de bu çalışmamızda Fahruddîn er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde i'câzu'l-Kur'ân konusunu nasıl ele aldığını inceleyip tespit etmeye çalışacağız.

Râzî'nin i'câz düşüncesinin fesâhat, belâgat ve nazım kavramlarının oluşturmuş olduğu bir bütünlükte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Nazım kavramı diğerlerinden daha kuşatıcı bir konumda yer almakla birlikte, bunları birbirinden ayırmak mümkün

değildir. Lafız-mana tartışmasında, Râzî'nin manaya daha fazla önem verdiğini söyleyebiliriz. Bu noktada Râzî'nin Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) ile benzer görüşte olduğunu görmekteyiz. Her ikisi de i'câzı, lafız, mana ve nazım üçlüsünün bileşiminde görmektedir. Onlara göre bir kelâmın, mütekellimin maksadını ifade edebilmesi ve muhatapta etki bırakması için lafız, mana ve nazım örgüsünü bünyesinde barındırması gerekir. Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân'la alakalı fikirlerini, *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eseri ile çalışmamızın ana konusunu teşkil eden *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinden öğrenmekteyiz. *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eseri, Abdulkâhir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa* ile *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserlerinin bir birleşimi ve özetidir. Bununla birlikte Râzî bu iki eseri mükemmel bir şekilde cem' etmiştir. Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserini fesâhat, belâgat ve nazım konuları üzerine bina etmiş ve bu bağlamda, îcâz, itnâb, temsîl ve teşbîh gibi pek çok konuyu Kur'ân'ın i'câzının birer örneği olarak işlemiştir. Râzî, bu konuları tefsirinde de detaylı bir şekilde ele almıştır. Bununla birlikte, *Nihâyetu'l-Îcâz*'da ele almadığı gaybî haberler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti, Kur'ân'ın parça parça nazil olması ve Kur'ân'daki yemînlerin i'câza delâleti gibi konuları tefsirine ekleyerek kendi i'câz düşüncesini daha da olgunlaştırmıştır.

Çalışmamızda Fahruddîn er-Râzî'nin tefsirinde, Kur'ân'ın başlıca i'câz yönleri olan Kur'ân'ın fesâhati ve belâgati, nazmı, gaybî haberler ihtiva etmesi gibi başlıca i'câz konularına yaklaşımını, örnekleriyle birlikte ele alacağız. Ayrıca tehaddî konusunu nasıl ele aldığı, Kur'ân'a muaraza edilememesine ve sarfe nazariyesine nasıl baktığı, Kur'ân'ın i'câzına yönelik yapılmış olan itirazlara nasıl cevap verdiği gibi hususlar araştırmamızın temel çerçevesini oluşturacaktır.

2. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Bilindiği üzere Kur'ân'ı Kerîm İslam dininin temel kaynağıdır. İslam dini ve Müslümanlık bağlamında teşekkül etmiş ne kadar mezhep, tarikat, düşünce, fikir akımı ve ilim dalı varsa, mutlaka kendi temel esaslarını ve prensiplerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde Kur'ân'a bağlamak ve dayandırmak zorundadır. Aksi takdirde savunulan fikir ve düşüncelerin meşruiyet problemi ortaya çıkacaktır.

İslam dinine yapılan saldırıların hedefine daima Kur'ân konulmuştur. Kur'ân'a yapılan saldırılar, onun ilâhî bir kelâm olmayıp bir beşer sözü olduğu, birlik ve

bütünlükten yoksun olduğu şeklinde ifade edilen birtakım asılsız iddialar biçiminde ortaya çıkmıştır. Nüzûl döneminde, ortaya atılan bu iddialara karşı ilk önce Kur'ân cevap vermiş ve yaptığı meydan okumalarla inkârcıları susturmuştur. İslamın değişik bölgelere yayılıp farklı milletlerden pek çok kimsenin İslam toplumuna karışmasıyla birlikte benzeri iddialar tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde ise Kur'ân'â yönelik yapılan bu saldırılara, ilmî çevrelerden gereken karşılıklar verilmiş ve yapılan saldırıların önü kesilmeye çalışılmıştır.

İlmî çevrelerde başlayan ve İslam dini ile onun temel kaynağı olan Kur'ân'ı her türlü saldırıdan korumaya yönelik olarak yapılan bu fikrî mücadale sürecinin neticesinde yavaş yavaş bazı ilimler teşekkül ederken, i'câzu'l-Kur'ân kavramı da zamanla müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar neticesinde, Kur'ân'ın bilinmeyen nice sırları ortaya çıkmış ve Kur'ân'a yapılan saldırılar onun lehine olacak şekilde, nice güzelliklerinin keşfine de sebep olmuştur.

İ'câzu'l-Kur'ân disiplini, bir ilim dalı olarak Kur'ân'ın beşer kelâmı olmayıp, sahip olduğu mucizevî özelliklerle ancak Allah kelâmı olduğu fikrini ispat etmeye yönelmiş olduğundan dolayı, bu alanda yapılan herhangi bir çalışma, amacı ve muhtevası gereği önem arzetmektedir.

Kur'ân'ı Kerim, üstün edebî özellikler taşımasından, insanın dünya ve ahiret saadetini temin eden esaslar ihtiva etmesinden ve beşer aklının fevkinde bazı gaybî bilgiler içermesinden dolayı hem nazil olduğu dönemin insanları hem de daha sonraki nesiller ona karşı söyleyecek kayda değer bir söz ve geçerli bir itiraz bulamamışlardır.

Kur'ân'ın i'câz yönleri bir yandan iman edenlerin imanını takviye ederken, diğer yandan inkâr edenlerin hidayete ermelerine vesile olmuştur. Bu açıdan i'câzu'l-Kur'ân ilminin bilinmesi son derece önemlidir. Böylesine önemli bir konunun tefsir ilminin büyük âlimlerinden biri olan Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* tefsiri çerçevesinde ele alınıp incelenmesi ayrı bir önemi haizdir.

Bu bağlamda Râzî'nin Kur'ân'ın i'câzı konusunda yararlandığı kaynaklar, i'câz konusunu ele alış biçimi, i'câz konusuna yaptığı katkılar ve i'câz konusuna kazandırdığı yeni bakış açılarının belirlenmesi ve son tahlilde bütün bu hususların Kur'ân'ın daha iyi

anlaşılmasına ne derecede katkı sağladığının tespit edilip ortaya konması araştırmamızın temel amacını oluşturmaktadır.

3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamız, i'câzu'l-Kur'ân ilmini, bu ilmin belli başlı konularını, bunların tarihsel gelişimini ve bu noktada ileri sürülen görüşlerin neler olduğunu ele almayı gerektirmektedir. Bu nedenle i'câzu'l-Kur'ân ilmiyle alakalı temel bir çerçeve oluşturmak amacıyla, başlangıcından itibaren bu ilmin hangi süreçlerden geçip günümüze kadar geldiğini tahlîlî bir yöntemle inceleyip ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda, Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân ilmindeki yerini daha iyi tespit etmek için, diğer âlimlerin i'câz görüşleri ile Râzî'nin i'câz görüşlerini zaman zaman mukayese etmeye çalışacağız. Bu açıdan çalışmamızda tahlîli metodun yanı sıra mukayeseli bir metoda da başvuracağız.

Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân'la ilgili teorik görüşleri, ağırlıklı olarak onun *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde bulunmaktadır. Râzî, tefsirinde ise konuyu daha çok pratik olarak işlemiştir. Çalışmamız onun tefsiri üzerinde biçimleneceği için pratik yönü daha ağırlıklı olacaktır.

Râzî, tefsirinde pek çok kaynaktan yararlanmıştır. Özellikle i'câz konusunda bazı isimler daha çok öne çıkmaktadır. Mesela Abdülkâhir el-Cürcânî bunlardan birisidir. Keza, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî (ö.384/994), Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö.388/998) ve Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (ö.403/1013) gibi âlimler Râzî'nin en önemli i'câz kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Râzî'nin i'câz düşüncesinin temel dayanaklarını tespit edebilmek için, ismi zikredilen bu âlimlerin eserlerinin bilinmesi de ayrıca büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı çalışmamızda Rummânî'nin *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*'ı, Hattâbî'nin *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*'ı, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *er-Risâletu'ş-Şâfiye fî İ'câzi'l-Kur'ân*, *Delâilu'l-İ'câz* ve *Esrâru'l-Belâğa* adlı eserleri, Bâkıllânî'nin *İ'câzu'l-Kur'ân'*ı ve Râzî'nin *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'*ı en çok müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Nitekim saydığımız bu eserler, i'câzu'l-Kur'ân ilminin gelişim sürecinin en temel ve belirleyici eserleri konumunda oldukları gibi, Râzî'nin i'câz düşüncesinin şekillenmesinde de önemli bir yer işgal etmektedirler. Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirini okuduğumuz süreç boyunca, bahsi geçen eserlerin derin etkilerini Râzî'nin tefsirinde müşahede ettiğimiz için, çalışmamız boyunca bunlara sık sık başvurma gereği duyduk.

Ayrıca, i'câzu'l-Kur'ân ilmiyle ilgili bölümler içermesinden dolayı Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö.794/1392)'nin *el-Burhân'*ından, Celâleddîn es-Suyûtî (ö.911/1505)'nin *el-İtkân*'ından ve Abdülazim Zerkanî (ö.1367/1948)'nin *Menâhilu'l-İrfân'*ından faydalandık. Salah Abdulfettâh Hâlidî'nin *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî ve Delâilu Masdarihi'r-Rabbânî* adlı eseri, Mustafa Müslim'in *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân'*ı ve Naîm el-Hımsî'nin *Fikretu İ'câzi'l-Kur'ân'*ından istifade ettik.

Râzî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi edinmek için Cemâleddîn Ali b. Yûsuf İbnu'l-Kıftî (ö.646/1248)'nin *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ),* Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (ö.681/1282)'ın *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân,* Selâheddîn Halîl b. Aybek es-Sâfedî (ö.764/1363)'nin *el-Vâfî bi'l-Vefeyât,* Tâceddîn Abdulvehhâb b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö.771/1370)'nin *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ* adlı eserinden faydalandık. Ayrıca Hadîs ve Tefsîr külliyatına dair eserlerden, konumuzla igili makale, inceleme ve yazılardan azami ölçüde istifade etme yoluna gittik.

B. FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. Hayatı

Tam adı ve künyesi Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî et-Taberistânî'dir.[1] 25 Ramazan 543/1149 tarihinde Büyük Selçuklu

[1] Cemâleddîn Ali b. Yûsuf İbnu'l-Kıftî, **İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ),** Mektebetu'l-Mütenebbî, Kâhire ts., s. 191-192;, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân,** Dâru Sâder, Beyrût 1414/1994, IV, s. 248; Selâheddîn Halîl b. Aybek es-Sâfedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,

Devleti'nin başkenti olan ve bugün İran'da bulunan Rey şehrinde doğmuştur.[2] Râzî lakabını doğum yerine nisbetle almıştır. 544/1150'de doğduğu da nakledilmiştir.[3] *el-Bekrî, et-Teymî* ve *el-Kureşî* olarak üç ayrı nisbeyle anılmıştır.[4] *İbnu'l-Hatîb* veya *İbnu Hatîbi'r-Rey* diye de tanınmakla birlikte daha çok Fahruddîn er-Râzî adıyla meşhur olmuştur.[5] Şâfiî ve Eş'arî kaynaklarda ise *"İmâm"* unvanıyla anılmıştır.[6]

Beğavî (ö.516/ 1122)'nin yanında yetişen ve kelâm ilmine dair *Ğâyetü'l-Merâm* adlı eseriyle tanınan babası Ömer, Râzî'nin ilk hocası olmuştur.[7] On altı yaşında iken babasının vefatı üzerine Simnân'a giderek burada Kemâleddîn es-Simnânî (ö.575/1179)'nin derslerine devam etti.[8] Bir süre sonra Rey'e döndü ve İşrâkî filozofu Sühreverdî el-Maktûl (ö.587/1191)'ün öğrencilerinden olan Mecdüddîn el-Cîlî'den kelâm ve felsefe tahsil etti.[9] el-Cîlî ile birlikte gittiği Merâğa'da da ondan ders almaya devam etti. Üstün zekâsı ve azmi sayesinde kısa zamanda kendini yetiştirdi.[10]

Fahruddîn er-Râzî'nin üne kavuşmasında yaptığı ilmî seyahatlerin büyük payı olmuştur.[11] Râzî, yaşadığı dönemin önemli ilim ve kültür merkezleri olan Cürcân, Tûs, Herât, Hârizm, Buhârâ, Semerkant, Hucend, Belh ve Gazne gibi şehirlere seyahatlerde

---

Beyrût, 1420/2000, IV, s. 175; Hâfız ez-Zehebî, **el-'İber fî Haberi Men Ğaber,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985, III, s. 142; Tâceddîn Ebu'n-Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ,** Dâru'l-İhyâi'l-Kutubu'l-'Arabiyye, Kâhire ts., VIII, s. 81; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,** Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000, I, s. 206; Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** İhtar Yayınları, Erzurum, 1996, s. 11, (trc. Nâdim Macit); Muhsin Abdulhamîd, **er-Râzî Müfessiren,** Dâru'l-Hürriye, Bağdât, 1394/1974, s. 13; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** Fecr yayınları, Ankara, 2009, s. 602.

[2] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 252; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 85; Hâfız Ahmed b. Ali İbni Hacer el-Askalânî, **Lisânu'l-Mîzân,** Mektebetu'l-Mâtbû'âtu'l-İslâmiyye, Beyrût, 1423/2002, VI, s. 318; Süleyman Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 1-2.

[3] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 252; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 175; ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,** I, s. 206.

[4] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 175; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 81.

[5] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191-192; er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 11.

[6] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 88; er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 11.

[7] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 250; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 175; el-Askalânî, **a.g.e.,** VI, s. 318; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 86; Abdulhamîd, **a.g.e.,** s. 13; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 602.

[8] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 250; er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 14.

[9] Ebu'l-Abbas Ahmed b. Kasım b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî İbn Ebi Usaybi'a, **'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ,** Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût ts., s. 462; er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 14; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 604.

[10] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 250; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176.

[11] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 462-465.

bulunmuştur.[12] Hârizm'de iken Mutezilî veya Kerrâmî[13] âlimlerle yaptığı münazaralar sonunda bazı olayların çıkması üzerine orayı terk edip Rey'e dönmeye mecbur kalmıştır.[14] Daha sonra medreselerinde, kendi eserleri olan *el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye* ve *Şerhu'l-İşârât* gibi bazı eserlerinin okutulduğu Mâverâünnehir beldelerini dolaşmıştır.[15] İlk olarak Serahs'a uğramış ve orada meşhur tabip Abdurrahman b. Abdülkerim ile tanışıp dostluk kurmuştur. İbn Sinâ (ö.428/1037)'nın el-Kânûn adlı eserini onun için şerh etmiştir.[16] Serahs'tan Buhârâ'ya geçince burada Hanefî âlimlerinden Nûreddin es-Sâbûnî (ö.580/1184) ile itikadî meselelerde münazaralar yapmış ve büyük takdir toplamıştır.[17] Râzî, ziyaret ettiği beldelerin emîr ve sultanlarından iltifat ve ikram görmüştür.[18] Hayatının ilk döneminde fakir olmasına rağmen[19] son döneminde muhafızlar tarafından korunacak derecede büyük servete sahip olduğu, bunda sultanlardan gördüğü ikramların da büyük payı olduğu nakledilmiştir.[20]

Râzî, 1 Şevval 606/1210'da Herât'ta vefat etmiştir.[21] Kerrâmîler tarafından zehirletilerek öldürüldüğü de rivayet edilmiştir.[22] Kendisini mülhitlikle suçlayanların naaşına herhangi bir zarar vermemesi için vasiyetine uygun olarak Herât yakınlarındaki Muzdâhân köyü civarında defnedilmiştir. Bazı kaynaklara göre ise Râzî'nin naaşı aslında kendi evine gömüldüğü halde Muzdâhân civarındaki bir tepede defnedilmiş gibi gösterilmiştir.[23]

---

[12] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176.
[13] er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 16.
[14] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 250; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 86.
[15] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 190.
[16] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 250.
[17] Nûreddîn es-Sâbunî, **Mâtürîdiyye Akaidi,** DİB Yayınları, Ankara, 2005, s. 22-23 (trc.; Bekir Topaloğlu).
[18] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 462-465; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 250; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176.
[19] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 86; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 605.
[20] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 605.
[21] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 466.
[22] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 86; ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,** s. I, 207.
[23] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 190.

2. İlmî Kişiliği

Üstün zekası, güçlü hafızası, etkili hitabetiyle tanınan ve VII. (XIII.) yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Râzî,[24] kelâm, fıkıh usûlü, tefsîr, Arap dili, felsefe,[25] mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının neredeyse bütün ilimlerini öğrenip[26] bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir.[27] Bundan dolayı *"allâme"*[28] unvanıyla da anılmaktadır. İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö.478/1085)'nin eş-Şâmil'ini[29] ve Gazzâlî (ö.505/1111)'nin el-Mustasfâ'sını çocukken ezberlemesi güçlü hafızasının delilidir. Eserleri ve talebeleri vasıtasıyla görüşleri yayılmış, tesirleri çağını aşmıştır. Kutbüddîn el-Mısrî,[30] Zeynüddîn el-Keşşî,[31] Şerefeddîn el-Herevî, Esîrüddîn el-Ebherî, Tâceddîn el-Urmevî ve Sirâceddîn el-Urmevî onun yetiştirdiği ünlü kişilerdendir.[32] Bazı kaynaklarda, Râzî'nin şu beş hususta mümtaz olduğu söylenir:

a) Parlak ve işlek bir zihin

b) Güçlü bir hafıza

c) çok bilgi

d) Sağlam bir muhakeme

e) Mükemmel bir ifade gücü.[33]

Râzî'nin kısa sürede birçok eser yazmasının, muhataplarını kolayca ikna edebilmesinin, münazara yaptığı âlimleri fazla güçlük çekmeden susturmasının, birçok bidat mezhep mensubunun doğru yola gelmesine vesile olmasının, toplumun değişik katmanlarından birçok kişinin saygı ve güvenini kazanmasının altında, Allah vergisi bu özellikleri yatmaktaydı.[34] Farklı fikir, düşünce ve mezhep mensupları Râzî'nin vaaz ve

---

[24] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191-192; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 462; İbn Hallikân, **a.g.e.,** s. 248; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 175; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142; es-Sübkî, **a.g.e.,** s. VIII, 81.
[25] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191;
[26] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 84-85.
[27] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249.
[28] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 175; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142.
[29] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 86; Abdulhamîd, **a.g.e.,** s. 19; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 603.
[30] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 462.
[31] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 462.
[32] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 604.
[33] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176; Uludağ, **a.g.e.,** s. 10-11.
[34] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176; Uludağ, **a.g.e.,** s. 10-11.

ders meclislerine gelip kendisini dikkatle dinlerlerdi.[35] Sultanlar, vezirler, âlimler, sûfiler ve geniş halk kesimleri onun cemaati arasında idi.[36] Çeşitli mezheplere mensup âlimler ve her biri kendi alanında uzmanlaşmış bilginler bu ders ve vaaz esnasında sordukları sorulara Râzî'den gayet ilmî ve tatmin edici cevaplar alırlardı.[37]

Yaptığı münazaralarla bidat ehline mensup pek çok kişinin Ehl-i sünnet'e intisap etmesini sağladı.[38] Hıristiyanlarla da çeşitli tartışmalar yaptı. Fikrî mücadelelerini daha çok Mutezile, Kerrâmiyye, Felsefe ve Bâtıniyye gruplarına karşı yürüttü.[39]

Dinî ilimler içinde Râzî'nin daha çok temayüz ettiği alanlar kelâm ve tefsir ilimleridir. Tefsirinde dirayet metodunu başarıyla uygulamış ve kendisinden sonra gelen hemen bütün müfessirlere kaynak olmuştur. Râzî, Gazzâlî (ö.505/1111)'nin yaptığı gibi İslâm filozofları karşısında Eş'ariyye'nin kelâm sistemini savunmuştur.[40]

3. Eserleri

Râzî'nin iki yüzden fazla eser yazdığı nakledilmektedir. Fakat bunlardan bir kısmının ona ait olmadığı da tespit edilmiştir. Râzî'nin hayatı ve eserleri hakkında çalışma yapan Süleyman Uludağ, iki yüz on yedi eserin ismini kaydetmekte, bu eserlerden ona ait olanlar ile ona nispet edilenler hakkında detaylı bilgiler vermektedir.[41] Râzî'nin çağdaşı olan İbnu'l-Kıftî'nin verdiği liste ile yine İbn Ebi Usaybi'a ve Sübkî gibi tabakat yazarlarının eserlerinde verdikleri listelerden yararlanarak Râzî'nin belli başlı eserlerinin bir listesini vermemiz uygun olacaktır. Vereceğimiz bu liste, aynı zamanda onun kapsamlı tefsirini daha iyi tanımamız açısından da son derece önem arz etmektedir.

---

[35] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176; er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 13.
[36] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 465; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142.
[37] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; Uludağ, **a.g.e.,** s. 10-11.
[38] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249-250; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 176; er-Râzî, **Meâlimu Usûli'd-Dîn,** s. 14.
[39] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 252; ez-Zehebî, **el-'İber,** III, s. 142; Yavuz, Yusuf Şevki, Fahreddin er-Râzî**, DİA**, İstanbul, 1995, XII, s. 89-90; Cebeci, Lütfullah, **Mefâtîhu'l-Gayb,** DİA, Ankara, 2003, XXVIII, s. 348-349.
[40] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 82-84; Yavuz, **Fahreddin er-Râzî,** XII, s. 89-90.
[41] Uludağ, **a.g.e.,** s. 41-67.

Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı kapsamlı tefsirini ömrünün sonlarına doğru kaleme almıştır. Diğer bir anlatımla söyleyecek olursak Râzî, dinî ve tabiî ilimlerin hemen her alanında eser verdikten sonra, adeta ömrünün bütün ilmî birikimini tefsirine akıtmıştır. Tefsirinin son derece kapsamlı olmasından dolayı "onun tefsirinde, tefsirden başka her şe var" diyenler olmuştur.[42] İşte bundan dolayı, yazmış olduğu eserlerin listesine bakıldığı zaman, tefsirinin bu denli geniş muhtevalı, kapsamlı ve bütün ilimlere dair malumatlarla dolu olmasının sebebi kendiliğinden anlaşılacaktır.

Râzî, kelâm, tefsîr, mantık, tasavvûf, fıkıh, felsefe, tıp, astronomi ve matematik gibi ilim dallarında eserler yazmıştır. Onun yazmış olduğu eserleri şu başlıklar altında tasnif edebiliriz:

3.1. Kelâm'a Dair Yazdığı Eserler

1) el-Muhassâl[43] veya Muhassalu Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn.[44]

2) el-Metâlibu'l-Âliye.[45] Kelâma dair en hacimli eseridir.[46]

3) Kitâbu'l-Erba'în fî Usûli'd-Dîn.[47]

4) Esâsu't-Takdîs. Te'sîsü't-Takdis adıyla da bilinir.[48]

5) Me'âlim fî Usûli'd-Dîn.[49]

6) Levâmi'u'l-Beyyinât,[50] Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ adıyla da bilinir.[51]

7) İsmetü'l-Enbiyâ.[52]

---

[42] Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, **Buhûs fî Usûli't-Tefsîr ve Menâhicuhu,** Câmi'atu'l-Melik Su'ûd, Riyâd, 1428/2007, s. 155.

[43] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87; Ebu'l-Fidâ Zeynuddîn Kâsım Kutluboğa, **Tâcu't-Terâcim,** Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1413/1992, s. 211.

[44] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 59.

[45] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.

[46] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179; Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 57.

[47] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179.

[48] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179.

[49] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179; Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 56.

[50] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; Abdulhamîd, **a.g.e.,** s. 36.

[51] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.

8) Nihâyetü'l-'Ukûl.[53]

9) el-Mesâilü'l-Hamsûn fî Usûli'd-Dîn. Akaid konularının elli meselede incelendiği küçük hacimli bir kitap. [54]

10) Î'tikâdâtü Fırâki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn. Belli başlı İslâmî fırkalarla Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusîlik, Senevîlik, Sâbiîlik gibi İslâm dışı din ve mezheplere dair bilgiler içermektedir.[55]

11) Münâzarât. Râzî'nin Mâverâünnehir'e gidişinde Nûreddin es-Sâbûnî ve diğer Mâtürîdiyye âlimleriyle itikadî ve fıkhî konularda yaptığı tartışmaları ihtiva eder.[56]

12) en-Nübüvvât ve mâ Yete'alleku Bihâ.[57] el-Metâlibü'l-Âliye'nin nübüvvete dair bölümünden ibaret olan bir eserdir.[58]

13) el-Halk ve'l-Ba's.[59]

14) el-Kazâ ve'l-Kader.[60]

15) Metâli'u'l-Îmân.[61]

16) Şerhu Rubâ'iyyât fî İsbâti Vâcibi'l-Vücûd.[62]

17) Hudûsü'l-Âlem.[63] Risâletu'l-Hudûs olarak da bilinir.[64]

---

[52] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180; Abdulhamîd, **a.g.e.,** s. 39.
[53] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[54] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; Abdulhamîd, **a.g.e.,** s. 36.
[55] Uludağ, **a.g.e.,** s. 54.
[56] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 57.
[57] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[58] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 61-62.
[59] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sâfedî, **a.g.e.,** s. IV, 179.
[60] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180;
[61] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 58.
[62] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 64
[63] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[64] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192.

3.2. Felsefe ve Mantık İlimlerine Dair Yazdığı Eserler

1) Mebâhisu'ş-Şarkiyye.[65] el-Mebâhisu'l-Meşrikıyye olarak da bilinir.[66] İlk yazdığı eserlerindendir.[67]

2) el-Mülahhâs fi'l-Hikme ve'1-Mantık.[68]

3) Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbîhât.[69]

4) Lübâbü'l-İşârât,[70] İbn Sînâ'nın el-İşârât'ının bir özetidir.[71]

5) Aksâmü'1-Lezzât.[72]

6) Ta'cîzü'l-Felâsife.[73]

7) Şerhu Uyûni'l-Hikme.[74]

8) el-Âyâtü'l-Beyyinât fi'l-Mantık.[75] Râzî bu adla biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki eser yazmıştır.[76]

9) en-Nefs ve'r-Rûh ve Şerhu Kuvâhumâ. Ahlak ve psikoloji üzerine yazılmış bir eserdir.[77]

10) el-Mantıku'l-Kebîr.[78]

11) et-Telhîs fi'l-Hikme.[79]

---

[65] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[66] el-Askalânî, **a.g.e.,** VI, s. 319.
[67] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı / Fikirleri / Eserleri,** s. 57.
[68] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 59.
[69] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[70] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.
[71] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 55.
[72] Uludağ, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** s. 67.
[73] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180.
[74] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[75] el-Askalânî, **a.g.e.,** VI, s. 321.
[76] Uludağ, **a.g.e.,** s. 46-47.
[77] Uludağ, **a.g.e.,** s. 61.
[78] Uludağ, **a.g.e.,** s. 56.
[79] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.

3.3. Tefsir'e Dair Yazdığı Eserler

1) Mefâtîhu'l-Gayb.[80] et-Tefsîrü'l-Kebîr diye de bilinir. Râzînin tefsire dair en önemli eseri olup otuz iki cilttir.[81]

2) Esrâru'l-Kur'ân. İhlâs, A'lâ, Tîn ve Asr surelerinin tefsirinden ibarettir.[82]

3) Esrâru't-Tenzîl ve Envârü't-Te'vîl. Tefsîru'l-Kur'âni's-Sağir adıyla da tanınan bu eserde,[83] ahlâk ve fıkıh konuları izah edilir.[84]

4) Âcâ'ibu'l-Kur'ân. Kelime-i tevhîd, ahlak ve tasavvûfî konulara dairdir.[85]

3.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü'ne Dair Yazdığı Eserler

1) el-Mahsûl.[86]

2) el-Müntehab fî Usûli'1-Fıkh.[87]

3) el-Berâhînü'l-Bahâiyye[88] veya el-Burhânü'l-Bahâiyye.[89]

4) el-Kâşif 'an Usûli'd-Delâil. el-Cedel ve Mebâhisü'l-Cedel diye de bilinir.[90]

3.5. Tıp, Astronomi ve Matematik İlimlerine Dair Yazdığı Eserler

1) Câmiu'l-Ulûm.[91] Çeşitli ilimlerin tarifini ihtiva eden ansiklopedik bir eserdir.[92]

2) Şerhu'l-Kânûn. Şerhu Külliyâti'l-Kânun veya Hallü Müşkilâti'l-Kânun adıyla da bilinir.[93]

---

[80] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[81] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.
[82] Uludağ, **a.g.e.,** s. 51.
[83] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179.
[84] Uludağ, **a.g.e.,** s. 51
[85] Uludağ, **a.g.e.,** s. 46.
[86] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 179.
[87] Uludağ, **a.g.e.,** s. 60.
[88] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192.
[89] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[90] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.
[91] Uludağ, **a.g.e.,** s. 47.
[92] Bombay, 1323; Tahran, 1346.

3) et-Tıbbu'l-Kebîr.[94] el-Câmi' fi't-Tıbb adıyla da bilinir.[95]

4) er-Ravzü'l-Arîz fî İlâci'l-Marîz.[96]

5) et-Teşrîh mine'r-Re's ile'l-Halk.[97]

6) el-Eşribe.[98]

7) el-Ahkâmu'l-Alâiyye fî Ahkâmi's-Semâviyye.[99] İhtiyârâtu'l-Alâiyye ve Risâletu'l-Alâiyye diye de bilinir[100]

8) es-Sırru'l-Mektûm[101] fî Muhâtabeti'ş-Şems ve'l-Kamer ve'n-Nücûm.[102]

9) er-Riyâzu'1-Munîka.[103]

10) Hadâ'iku'l-Envâr fî Hakâiki'1-Esrâr. Câmiu'l-Ulûm'a yapılan ilâvelerle ortaya çıkan bu eserin çeşitli yazma nüshaları vardır.[104]

11) Kitâbu fi'l-Hendese.[105]

3.6. Arap Dili ve Belâgatı'na Dair Yazdığı Eserler

1) Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz.[106] Kur'ân'ı Kerîm'in i'câzını ispatlamak amacıyla yazılan bu eserde teşbîh, mecâz, istiâre, nazım, i'câz gibi belâgat kaideleri üzerinde durulur.[107]

---

[93] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249.
[94] Uludağ, **a.g.e.,** s. 67.
[95] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.
[96] Uludağ, **a.g.e.,** s. 62.
[97] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[98] Uludağ, **a.g.e.,** s. 51.
[99] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192.
[100] Uludağ, **a.g.e.,** s. 46
[101] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Hallikân, **a.g.e.,** s. IV, 249; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[102] Uludağ, **a.g.e.,** s. 62.
[103] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180.
[104] Uludağ, **a.g.e.,** s. 52.
[105] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192.
[106] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[107] Bekrî Şeyh Emîn tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır, Beyrût, 1985. Ayrıca İbrahim es-Samerrâî tarfından tahkik edilerek yayımlanmıştır, Amman, 1985. Ayrıca Nasrullah Hacımüftüoğlu tarafından tahkik edilip yayımlanmıştır, Beyrût, 2004. Hacımüftüoğlu'nun tahkik etmiş olduğu bu eseri çalışmamız boyunca elimizin altından ayırmadık.

2) Şerhu Nehci'l-Belâğa. Râzî'nin bu eserini tamamlayamadan vefat ettiği söylenmektedir.[108]

3) el-Muharrer fi'n-Nahv.[109]

3.7. Diğer Eserleri

1) Şerhu Sıktı'z-Zend,[110] Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin eserine yapılmış bir şerhtir.[111]

2) Muhassal fî Şerhi Kitâbi'l-Mufassal li Ebi'l-Kâsım ez-Zemahşerî.[112] Şerhu'l-Mufassal diye de bilinen eser Zemahşerî'nin kitabına yapılmış bir şerh olup Râzî'ye aidiyeti tartışmalıdır.[113]

3) Menâkıbu'l-İmâmi'ş-Şâfi'î,[114] veya İrşâdu't-Tâlibîn ile'l-Menheci'l-Kavîm fî Beyâni Menâkıbi'l-İmâmi'ş-Şâfiî adıyla da bilinen eserde İmam Şafiî'nin hayatını konu edinir.[115]

4) eş-Şeceretü'1-Mübâreke fi'l-Ensâbi't-Tâlibiyye. Hz. Ali (r.a.)'nin soyuna dairdir.[116]

5) Fedâilu'l-Ashâb.[117]

6) Risâletu fi'n-Nefs.[118]

7) Risâletu fî Zemmi'd-Dünyâ.[119]

8) Kitâbu'l-Ahlâk.[120]

9) Mebâhisu'l-Vücûd ve'l-'Adem.[121]

---

[108] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192.
[109] Uludağ, **a.g.e.,** s. 58.
[110] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191; İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180.
[111] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[112] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249.
[113] Uludağ, **a.g.e.,** s. 59.
[114] es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[115] İbn Hallikân, **a.g.e.,** IV, s. 249; İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[116] Uludağ, **a.g.e.,** s. 63.
[117] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 192; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180.
[118] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180.
[119] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 180.
[120] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470.
[121] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.

10) Sirâcu'l-Kulûb.[122]

11) Zübdetu'l-Efkâr Umdetu'n-Nazar.[123]

Görüldüğü üzere Râzî, dînî ve tabiî ilimlerin neredeyse bütün alanlarında eserler ortaya koymuştur. Yukarıda ismi kaydelilen eserlerin pek çoğu, Râzî'nin tefsirini kaleme almadan önce yazmış olduğu eserlerdendir. Tefsirinin kapsamlı muhtevası göz önüne alındığında, neredeyse bütün ilmi birikimini tefsirine aktardığı anlaşılmaktadır. Bu durum, onun tefsirini daha iyi tanımamız açısından önem arz etmektedir.

C. FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ'NİN MEFÂTÎHU'L-GAYB ADLI TEFSİRİ

1. Tefsiri

1.1. Tefsirinin Yazılış Tarihi

Râzî'nin, tefsirini tam olarak ne zaman yazmaya başladığı kesin olarak bilinmese de bazı surelerin sonunda yazdığı tarihlerden onu ömrünün sonlarına doğru yazmaya başladığı anlaşılmaktadır.[124] Râzî, ilk önce müstakil olarak ve oldukça kapsamlı bir şekilde Fâtiha suresini kaleme almış, daha sonra da diğer sureleri ona ilave etmiştir.[125] Râzî'nin tefsirinde verdiği ilk tarih, Âl-i İmrân suresinin sonunda geçen, Hicrî 1 Rebiu'l-Âhir 595/1199 Perşembe günüdür.[126] Râzî'nin son olarak verdiği tarih ise Fetih suresinin sonunda geçen, Hicrî 17 Zi'l-Hicce 603/1207 Perşembe günüdür.[127] Râzî'nin Hicrî 606/1210'da vefat ettiği dikkate alınıp, tefsirinde verdiği tarihlerle karşılaştırıldığı zaman, tefsirini hayatının son yıllarında kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Râzî'nin, tefsirini tamamlayamadan vefat ettiğine dair bazı iddialar ileri sürülmüş, tefsirin değişik nüshalarında bulunan bazı ziyade lafızlar bu iddialara delil olarak gösterilmiştir. Mefâtîhu'l-Gayb'ın tamamının Râzî'ye ait olduğunu kabul edenler ise, değişik nüshalarda bulunan bazı lafız farklılıklarının, tarihi süreçte yapılan tahkîklerden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Tefsirin Râzî'ye aidiyeti noktasında

---

[122] İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.,** s. 191.
[123] İbn Ebi Usaybi'a, **a.g.e.,** s. 470; es-Sübkî, **a.g.e.,** VIII, s. 87.
[124] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 607; Cebeci, **Mefâtîhu'l-Gayb,** s. 348.
[125] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 607.
[126] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 127.
[127] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 94.

çoğunluk tarafından tercih edilen görüş, tefsirin tamamının Râzî'ye ait olduğu yönündedir.[128]

1.2. Tefsîrini Yazma Gayesi

Râzî'nin, *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı yazmaktaki maksadının, akıl prensipleri ve istidlal yolları ışığında Kur'ân'a yöneltilen hücumları önlemek, İslâm inancıyla ilgili istidlalleri güçlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşı fikirleri reddetmek olduğu anlaşılmaktadır.[129] XII. (h. VI.) asırda İslam âlemindeki siyasi ve sosyal hayattaki karışıklık, onu böyle bir eser yazmaya sevk etmiştir.[130]

Râzî, dinî ve tabiî ilimlerin hemen her alanında edindiği büyük birikimi, kendine özgü metoduyla etkin bir biçimde Kur'ân'ın anlaşılması yönünde kullanmak ve hayatını bu büyük eserle noktalamak amacıyla tefsirini kaleme almıştır. Ayrıca tefsir ilmini, Sünnî anlayış doğrultusunda ele almış ve bu büyük eseriyle Ehl-i Sünnet'in tefsir sahasındaki yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır.[131]

1.3. Tefsîrin Genel Özellikleri

1.3.1. Rivâyet ve Dirâyet Yönünden

Râzî, tefsirinde rivayet ve dirayet metotlarını birlikte kullanmış, çok miktarda aklî istidlalde bulunarak naklî bilgileri aklî delillerle desteklemeye çalışmış, bunları yer yer felsefî tartışmalara dayandırarak incelemiştir.[132] Bazen okuyucuda onun aklî kaynaklardan başka bir şeye dayanmadığı intibaı uyanabilir, ama tefsiri dikkatle

---

[128] Tâhâ Câbir el-'Ulvânî, **el-İmâm Fâhruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,** Dâru's-Selâm, Kâhire, 1431/2010, s. 149-164; Râzî'nin eserleri hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Tâhâ Câbir el-'Ulvânî, bu konu üzerinde durmuş ve bu hususta öne sürülen pek çok görüşü ele almıştır. Ulvânî'ye göre Râzî, tefsirinin hepsini tamamlamış, fakat daha sonraki dönemlerde, Mefâtîhu'l-Gayb üzerine yapılan bazı tahkîklerde, bazı lafız farklılıkları meydana gelmiş, bu da tefsirin tamamının Râzî'ye aidiyeti noktasında birtakım şüphelerin doğmasına yol açmıştır. Bkz.: el-'Ulvânî, **el-İmâm Fâhruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,** 164. Çalışmamız boyunca, takriben iki sene boyunca Mefâtîhu'l-Gayb üzerinde yoğun bir okuma ve inceleme imkânı bulduk. Bizim kanaatimize göre de Mefâtîhu'l-Gayb'ın tamamı, başından sonuna kadar aynı üslûp üzerinde devam etmekte, bu durum, bizi, tefsirin tamamının tek kalemden çıktığı yönünde bir kanaate ulaştırmaktadır.

[129] Cebeci, **a.g.e.,** XXVIII, s. 348.

[130] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 608.

[131] Erbaş, Muammer, **Fahreddin er-Razi ile İbn Teymiyye'nin Kur'ân'a Yaklaşımları,** DEÜ, SBE, İzmir, 2001, s. 462.

[132] Bkz: Cerrahoğlu, İsmail, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** ATAÜ, İİFD, Sayı; 2, Ankara, 1977, s. 25-28; Cebeci, **a.g.e.,** XXVIII, s. 348.

incelendiği zaman, onun bütün tefsir mezheplerinden ve yöntemlerinden istifade ettiği görülür.[133]

Tefsir ilmiyle ilgili en mühim hususlardan biri, sahabe ve tabiîlerin tefsirlerine muttali olmaktır. Râzî de bu usulü esas kabul etmiş, sahabe ve tabiîlerin rivayet ettikleri tefsire, bilhassa lügâvî mânalar, nüzûl sebebi, kıraât ve çeşitli hükümler yönünden büyük önem vermiştir.[134] Râzî'nin bu noktada yararlandığı isimlerin başında İbn Abbas (ö.68/687) gelir. İbn Abbas'ın tefsire ait haberleri Râzî'nin tefsiri için ilk ve en muteber kaynaktır.[135]

Mefâtîhu'l-Gayb'da kaynak belirtilmeksizin tekrarlar dışında genellikle senedsiz olarak 1600 Hadîs-i Şerîf'e yer verilmiş olup bunlardan 1062'si Kütüb-i Sitte'de bulunmaktadır.[136]

1.3.2. Kelâmî Yönden

Râzî, gerek aldığı eğitim gerekse yaşadığı dönem itibariyle kelâm konularının hemen hepsine eğilme gereğini duymuş, çeşitli mezheplerin görüşlerini tartışmıştır. Bu sebeple *Mefâtîhu'l-Gayb* kelâm ilmi açısından vazgeçilmez bir kaynaktır.[137]

Râzî'nin tefsirinde felsefe ile ilgili konular da yer almaktadır. Onun felsefe ile ilgili konulara yaklaşımını es-Sâfedî'nin aktardığı şu rivayet gayet güzel bir şekilde ortaya koymaktadır: "Gerek felsefî konuda veya gerekse de diğer konulardaki bir rakibinin şüpheli bir görüşünü ele aldığı zaman, o görüşü ya tümüyle nakzeder ya da çökertirdi. Veya o görüşün temel dayanaklarını sarsıntıya uğratır ya da o görüşü tümüyle imha ederdi."[138]

---

[133] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 609.
[134] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 610.
[135] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 610; Bkz: Cerrahoğlu, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** s. 28-31.
[136] Cebeci, **a.g.e.,** XXVIII, s. 348-349.
[137] Cebeci, **a.g.e.,** XXVIII, s. 348-349.
[138] es-Sâfedî, **a.g.e.,** IV, s. 177.

1.3.3. Kıraât Yönünden

Müellifin üzerinde önemle durduğu bir başka konu da kıraatlerdir. Sahih ve meşhur kıraatlerin doğruluğuna Arap dili ve şiirinden deliller de getirmiştir. Râzî, kıraât vecihlerini bazen aklî metotlarla ele alıp izah etmiş, bazen de kıraâtleri lügât, sarf ve nahiv kaideleri ile Araplar arasındaki kullanımın yaygınlığı, kullanış biçimleri ve manalarını dikkate alarak değerlendirmiştir. Mütevatir olarak nitelenen fakat âlimlerin çoğu tarafından nahiv kaidelerine uymadığı gerekçesiyle tenkit edilen bazı kıraâtleri, bu tenkitlere karşı şiddetle savunmuştur. Çok güçlü bir mantık ve muhakeme anlayışıyla kıraâtleri, ayetler ve sureler arası münasebet açısından ele alan Râzî, çeşitli okuyuş vecihlerine göre ayetleri yorumlayıp manalandırmaya çalışmıştır. Kıraâtleri tefsirine yansıtma biçimiyle de bu alana ayrı bir dinamizm kazandırmıştır.[139]

Râzî, tefsirinde ayetlerle ilgili mevcut tüm kıraât farklılıklarına temas etmeye çalışmış, bunlardan mütevatir olanlara, şâzz kıraâtlerle veya kıyasla karşı çıkılamayacağını belirtmiştir.[140] Kıraât, lügat ve nahiv hususunda çoğunlukla Ferrâ (ö.207/822)'ya müracaat etmiştir.[141]

1.3.4. Fıkhî Uygulamalar Yönünden

Râzî, tefsirinde fıkhî meselelere geniş yer vermiştir. Hatta fıkhî meselelerde yeni ufuklar açmış, ahkâm ayetlerinin tefsirinde mezhep ihtilaflarına geniş bir biçimde yer vermiştir.[142] Râzî, özellikle ahkâm ayetlerinde lafızların iyice anlaşılması ve sonuçta kastedilen mananın ortaya çıkması için lafzî ve mantıkî yorumlara büyük ağırlık vermiştir. Bazen bir harf-i cer veya lâm-ı tariften hareketle farklı manalar elde etme yoluna gitmiştir.[143]

Râzî, içtihadın parçalara ayrılabileceğini kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda içtihadın şartlarını da hafifleterek içtihat yapmayı kolaylaştırmıştır. Ona göre, içtihat için her şeyden önce gerekli olan şey, aklî deliller ile istidlâlde bulunabilme yeteneğidir.

---

[139] Cerrahoğlu, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** s. 32-34; Mehmet Adıgüzel, **Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,** AÜ, SBE, Erzurum, 1998, s. 445.
[140] Erbaş, **a.g.e.,** s. 465.
[141] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 612.
[142] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s. 630-631.
[143] Zeki Yıldırım, **Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması,** AÜ, SBE, Erzurum, 1997, s. 308.

Böylece aklî seviye ve kapasiteyi içtihat yapabilmenin şartlarından biri sayan Râzî, bu düşüncesiyle emsalleri arasında tebârüz etmiştir.[144]

1.3.5. Tasavvufi Yönden

Râzî, tasavvufçuların ismen söz edip kullandığı birçok kavramı, tasavvuf kitaplarında bile nadiren görülebilecek bir vukûfiyetle ele almış, onlara ayet ve hadislerden çokça deliller getirmiştir. Ayrıca bahsettiği tasavvufî meselelerin bir hayal ürünü olmadıklarını, bilakis İslam'ın temellerine dayandıklarını aklî delillerle de ispatlayıp ortaya koyma yoluna gitmiştir. Râzî'nin en mümeyyiz vasıflarından birisi de ele aldığı konuyu ikna edici delillerle ve akla yaklaştırarak ortaya koymasıdır. Bu metodunu, tasavvuf gibi ancak yaşayanların tam anlayabileceği bir konuda da başarılı bir şekilde kullanmıştır.[145]

1.3.6. Kur'ân İlimleri Yönünden

Râzî, Ulûmu'l-Kur'ân çalışmalarının henüz yapılmamış olduğu ve birçok Kur'ân ilimlerini bir arada inceleyen kapsamlı çalışmaların henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde tefsirini kaleme almış ve tefsirinde esbâb-ı nüzûl,[146] nâsih-mensûh,[147] muhkem-müteşabih,[148] müşkilu'l-Kur'ân,[149] tenâsüb ve insicâm[150] gibi birçok Kur'ân ilimlerini etraflı bir şekilde ele alıp değerlendirmiştir. Râzî, her ne kadar Ulûmu'l-Kur'ân'a dair müstakil bir eser yazmamışsa da tefsirinde bu konulara önem vermiş, hatta bazılarını sonradan telif edilen konu ile ilgili eserlerden daha geniş incelemiştir.[151]

Tefsirinde özellikle ayetler ve sureler arasındaki irtibat üzerinde önemle duran Râzî, bunu ya tek bir ifadeden muhtemel anlamlar çıkararak veya âyetler arasında

---

[144] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 312.
[145] Abdulhakim Yüce, **Fahru'd-dîn er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb Adlı Eserindeki İşârî Tefsir Yönü,** AÜ, SBE, Erzurum, 1992, s. 186.
[146] Cerrahoğlu, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** 31; Bakınız; İhsan Kahveci, **Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtîhu'l-Ğayb" Adlı Tefsîri'nde Ulûmu'l-Kur'ân,** SÜ, SBE, Sakarya, 2001, s. 119-127.
[147] Bakınız; Kahveci, **a.g.e.,** s. 141-167.
[148] Cerrahoğlu, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** s. 35-36; Bakınız; Kahveci, **a.g.e.,** s. 168-187.
[149] Bakınız; Kahveci, **a.g.e.,** s. 188-196; Sabri Demirci, **Fahruddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb'da Müşkilu'l-Kur'an Meselesi,** MÜ, SBE, İstanbul, 2003, (Doktora Tezi).
[150] Bakınız; Ali Yılmaz, **Fahruddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtîhu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm,** AÜ, SBE, Erzurum, 1996, (Doktora Tezi); Kahveci, **a.g.e.,** s. 206-212.
[151] Kahveci, **a.g.e.,** s. 219-224.

mevcut gizli ilişkiyi ortaya koyarak gerçekleştirmeye çalışmış, âyetlerin nazmına özen göstermeyen müfessirleri eleştirmiştir.[152]

Râzî'ye göre Kur'ân hakkında yapılan her türlü izahların geçerliliği, ayetler ve sureler arası münasebete uygun oluşuna bağlıdır. Yapılan izahların ayetler ve sureler arasındaki münasebete uygun olmaması, o izahların reddedilmesi için yeterli bir sebeptir. Râzî, Kur'ân'ın en küçük birimi olan ayetlerden en büyük birimi olan surelere kadar, Kur'ân'ın tertîbindeki nice sırlardan söz edip Kur'ân'daki bütünlüğü en çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.[153] Râzî, tenâsüb ve insicâm ilmini Kur'ân'ı anlamada büyük katkısı olan çok önemli ve vazgeçilmez bir ilim olarak telakki ederek, bunu tefsirinde sistemli bir biçimde tatbik etmiş ve bu alanda bir çığır açmıştır.[154]

Râzî, müşkilu'l-Kur'ân meselesinde mezheplerin görüşlerinden faydalanmakla birlikte, daha çok kelâmî mezhepler arasında ihtilafa sebep olan ayetler üzerinde genişçe durmuştur. Hem diğer mezheplerin hem de Ehl-i Sünnet mezhebinin delillerini sıralamış, bunlar arasında tercihlerde bulunup kendi görüşünü ortaya koymuştur. Bu noktada bilhassa Mutezile'ye cevap verip onların görüşlerini çürütmeye öncelik vermiştir. Açıklamalarını, dil inceliklerinden, gramer ve kıraât farklılıklarından faydalanarak temellendirmiştir. Mantıkî ve felsefî izahlarda bulunup, döneminin fen ilimlerinin vardığı sonuçlardan da istifade ederek tercih ettiği görüşü kuvvetlendirme yoluna gitmiştir.[155]

1.4. Râzî'nin Tefsirinin Kaynakları

Râzî, tefsirinin rivayet ve dil yönünü büyük ölçüde Abdullah b. Abbas (ö.68/687)'tan gelen nakillere dayandırmış,[156] kelime ve cümle tahlili gibi filolojik konularda ise daha çok Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822)[157] ve Zeccâc

---

[152] Cebeci, **a.g.e.,** XXVIII, s. 348-349.
[153] Yılmaz, **a.g.e.,** s. 317.
[154] Yılmaz, **a.g.e.,** s. 318.
[155] Sabri Demirci, **Fahruddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb'da Müşkilu'l-Kur'an Meselesi,** MÜ, SBE, İstanbul, 2003, s. 143.
[156] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, 109; VI, 154; VIII, 57; IX, 147; XII, 82; XIII, 144; XIV, 15; XV, 47; XXII, 13; XXIV, 9; XXIX, 200; XXX, 9; XXXI, 99; XXXI, 148.
[157] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** V, 39; VIII, 163; XIII, 123; XVII, 161; XXX, 8-9; XXXI, 150; XXX, 130.

(ö.311/923)'dan[158] yararlanmıştır. Âyetlerin aklî, psikolojik ve ahlâkî yorumlarını Gazzâlî (ö.505/1111)'ye dayandırmıştır.[159] Ebû Bekir el-Asamm (ö.200/816),[160] Ebû Ali el-Cübbâî (ö.303/915),[161] Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934),[162] Rummânî (ö.384/994), Kâdî Abdulcebbâr (ö.415/1024)[163] ve özellikle Zemahşerî (ö.538/1143)[164] gibi Mu'tezile âlimlerinin eserlerinden bazen eleştirmekle birlikte yine de yararlanmıştır. Ayrıca değişik kaynaklardan, kelâma ve felsefeye dair bilgiler nakletmesine rağmen bu kaynakların adını zikretmeden, Felsefeciler, [165] Mücessime'den bazıları,[166] Mutezileden bazıları[167] şeklinde rivayetlerde bulunmuştur. Kur'ân'ın i'câzı noktasında çoğunlukla Abdulkâhir el-Cürcanî (ö.471/1078-79)[168] ve Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (ö.403/1013)'den[169] nakillerde bulunmuştur. Ayrıca Ebû Bekir el-Asamm (ö.200/816)[170] ve Kâdî Abdulcebbâr (ö.415/1024)'dan da nakillerde bulunmuştur.[171]

Bununla birlikte Râzî'nin kaynaklarını yukarıda sayılan isimlerle sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Nitekim çalışmamız boyunca Râzî'nin sahabilerden tabiûn döneminin önde gelen isimlerine kadar, tebe-i tabiînden kendi dönemine kadar uzanan süre içinde, ilim sahasında ne kadar kayda değer âlim varsa hepsinden bir şekilde yararlanmış olduğunu ve hepsine tefsirinde yer vermiş olduğunu müşahede ettik. Râzî'nin tefsirinde adı geçen âlimlerin kısa bir listesini (yukarıda adı geçenlerle birlikte) şu şekilde verebiliriz:

---

[158] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 163; IX, 146; XIII, 123; XIV, 15; XVI, 29; XXX, 130; XXXI, 7; XXXI, 150.
[159] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXI, 102; XXII, 7; XXIII, 68; XXVI, 237.
[160] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, 39; VIII, 46.
[161] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, 32; XIX, 133; XXII, 113.
[162] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 46; XXIX, 197.
[163] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 35; XXII, 113; XXIV, 9; XXXI, 150.
[164] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, 125; IX, 146; XVII, 56-57; XXII, 4; XXX, 11.
[165] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, 90.
[166] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, 112.
[167] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, 90; VI, 139-140.
[168] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, 76-77; IX, 146; XV,139; XVI, 29; II, 35; VI, 5.
[169] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, 72; IX, 174; XXXI, 186.
[170] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, 39; VIII, 46.
[171] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 35; XXII, 113; XXIV, 9; XXXI, 150.

Ömer b. Hattab (ö.23/644),[172] Abdullah İbn Mes‘ûd (ö.32/652-653),[173] İkrime (ö.32/652-653),[174] Übey b. Ka‘b (ö.33/654),[175] Ali b. Ebi Tâlib (ö.40/661),[176] Alkame b. Kays (ö.62/682)[177] İbn Abbâs (ö.68/687) [178] İbn Ömer (ö.73/692),[179] Said b. Cübeyr (ö.94/713),[180] Nehâ‘î (ö.96/714),[181] Mücahid (ö.103/721),[182] Dahhâk (ö.105/723),[183] Hasan Basrî (ö.110/728),[184] Vehb b. Münebbih (ö.114/732),[185] Katâde (ö.117 / 735),[186] İbn Âmir (ö.118/736),[187] Ebû Ma‘bed Abdullah İbn Kesîr (ö.120/738),[188] Âsım (ö.127/745),[189] Kelbî (ö.146/764),[190] Cafer es-Sâdık (ö.148/765),[191] A’meş (ö.148/765),[192] Ebû Hanife (ö.150/767),[193] İbn Cüreyc(ö.150/767),[194] Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767),[195] Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (ö.154/771),[196] Hamze (ö.156/773),[197] Nâfi‘ (ö.169/785),[198] Halil b. Ahmed (ö.175/791),[199] Sibeveyh (ö.180/796),[200] Kisâî (ö.189/805).[201] Ebû Bekr el-Âsam (ö.200/816),[202] İmam Şâfiî

---

[172] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** II, 109; XXX, 8.
[173] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** II, 109; XXX, 128.
[174] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXI, 175; XXII, 4.
[175] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXIV, 9.
[176] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** IX, 175; XII, 82; XVII, 161.
[177] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** IX, 146; XXI, 174.
[178] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** II, 109; VI, 154; VIII, 57; IX, 147; XII, 82; XIII, 144; XIV, 15; XV, 47; XXII, 13; XXIV, 9; XXIX, 200; XXX, 9; XXXI, 99; XXXI, 148.
[179] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** IX, 150; XII, 82.
[180] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** IX, 151; XII, 81; XXI, 174; XXII, 3; XXII, 113; XXX, 9.
[181] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** III, 19; IX, 146; XII, 81.
[182] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 51; IX, 150; XXII, 113; XXIV, 8; XXX, 9.
[183] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 132; IX, 150; XIII, 143; XXII, 13.
[184] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** II, 109; XII, 18; XIII, 144; IX, 151; XVII, 161; XXI, 174; XXIV, 9; XXIX, 199; XXX, 9; XXXI, 148;
[185] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 50; XXIV, 193.
[186] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XV, 60; IX, 146-147; IX, 151.
[187] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XIII, 123.
[188] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XIII, 123; XXIV, 9.
[189] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XIII, 123; XVI, 28; XIX, 120; XXI, 174; XXIX, 200; XXXI, 98.
[190] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 51; XXII, 3-4; XXXI, 98-99.
[191] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXII, 3.
[192] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXXI, 148; XXIX, 199; XXX, 128.
[193] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 132; IX, 147; XII, 81; XVII, 161.
[194] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XV, 60; IX, 147.
[195] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XII, 81; XXII, 13; XXIX, 200; XXXI, 99.
[196] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XIII, 123; XVI, 28; VI, 4; XXXI, 98.
[197] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XIII, 123; XXI, 174; XXXI, 98.
[198] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 50; XIII, 123; XIX, 120; XXI, 174.
[199] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VIII, 51.
[200] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XII, 81; XIX, 121.
[201] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VI, 4; XIII, 123; XVI, 29; XXI, 174.
[202] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** VII, 39; VIII, 46.

(ö.204/820),[203] Ferrâ (ö.207/822),[204] Ebu Ubeyde, (ö.209/824),[205] İbn Kuteybe (ö.276/889),[206] Hüseyn İbn Fadl el-Becelî (ö.282/895),[207] Müberred (ö.286/899),[208] Ebû Ali el-Cübbaî (ö.303/915),[209] Zeccâc (ö.311/923),[210] Tâvus b. Keysân (ö.320/932),[211] Ebû Müslim el-İsfehânî (ö.322/934),[212] İbn Hibbân (ö.354/965),[213] Kaffâl (ö.365/976),[214] Ezherî (ö.370/980),[215] Ebû Bekr er-Râzî, (ö.370/981),[216] Ebu'l-Leys es-Semerkandî, (ö.373/983),[217] İbn Cinnî (ö.392/1002),[218] Bâkıllânî (ö.403/1013),[219] Kâdî Abdulcebbâr (ö.415/1024),[220] Sa'lebî (ö.427/1035),[221] İbn Sinâ (ö.428/1036),[222] Ebû Ali Ahmed el-Fârisî (ö.461/1069),[223] Vahidî (ö.468/1075),[224] Abdulkâhir el-Cürcanî (ö.471/1078),[225] Gazzâlî (ö.505/1111)[226] ve Zemahşerî (ö.538/1143)[227] gibi daha nice âlimlerin isimlerini Râzî'nin tefsirinin hemen her yerinde görmek mümkündür.

Fahruddîn er-Râzî bu eseriyle kendisinden sonra gelenleri de geniş çapta etkilemiştir. Özellikle tefsirde dirayet metodunu kullanan müfessirler için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Kâdî el-Beydâvî (ö.685/1286), Ebû Hayyân el-Endelusî (ö.745/1344), Ebu's-Suûd Efendi (ö.982/1574), Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî

---

[203] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 132; IX, 146; XII, 81.
[204] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** V, 39; VIII, 163; XIII, 123; XVII, 161; XXX, 8-9; XXXI, 150; XXX, 130.
[205] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 163; IX, 147; XIII, 123.
[206] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXX, 130; XXXI, 7.
[207] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 46.
[208] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXX, 129; XXXI, 7.
[209] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, 32; XIX, 133; XXII, 113.
[210] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 163; IX, 146; XII, 153; XIII, 123; XIV, 15; XVI, 29; XXX, 130; XXXI, 7; XXXI, 150.
[211] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, 145; XII, 82.
[212] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 46; XXIX, 197.
[213] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXIX, 200.
[214] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, 146; XXX, 9.
[215] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXIV, 7-8.
[216] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 132; IX, 145.
[217] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIV, 15; XXX, 128; XXXI, 7.
[218] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXIX, 199.
[219] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, 72; IX, 174; XXXI, 186.
[220] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, 35; XXII, 113; XXIV, 9; XXXI, 150.
[221] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXII, 3.
[222] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXX, 131.
[223] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** V, 39; XXIX, 200.
[224] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, 123; XIII, 131; XIX, 121; XXVI, 237.
[225] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, 35; VI, 5; VI, 75; IX, 146; XIII, 76-77; XV,139; XVI, 29.
[226] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXI, 102; XXII, 7; XXIII, 68; XXVI, 237.
[227] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, 125; VII, 138; VIII, 79; IX, 146; XVII, 56-57; XXI, 64; XXI, 152; XXII, 3-4; XXIII, 4; XXIV, 193; XXV, 103; XXX, 11.

(ö.1270/1854) ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1942) gibi müfessirler Mefâtîhu'l-Gayb'dan etkilenen âlimlerden bazılarıdır.[228]

2. Râzî ve Tefsiri Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar

Râzî'nin gerek tefsiri ve gerekse de diğer yönleri üzerine hem Türkiye'de hem de yurt dışında çok sayıda araştırma ve inceleme, doktora ve yüksek lisans tezleri yapılmıştır.

2.1. Râzî ve Tefsiri Üzerine Yurt Dışında Yapılmış Olan Bazı Çalışmalar

1) Muhammed Sâlih ez-Zerkân, *Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye,* Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1383/1963.

Dört bölümden meydana gelmiş olan bu çalışmada Râzî'nin, Allah, âlem ve insan gibi temel kelâmî konulara yaklaşımı ele alınmıştır. Allah'ın varlığı ve bilgisi, O'nun varlığının delilleri ve Allah'ın sıfatları: âlemin yaratılışı, şekli, bekâsı ve fenâsı: madde, mekân ve zaman kavramları, nefs ve bilgi, nefs ve ruh, insanın fiilleri, nübüvvet ve ahlak gibi konularda Râzî'nin nasıl bir yerde durduğu incelenmiştir. Müellif bu çalışmasının sonunda bazı neticelere ulaşmış ve bunları maddeler halinde sıralamıştır.[229] Râzî'ye göre Allah'ın varlığını ispat noktasında en sağlam delilleri Kur'ân ortaya koymuştur. Râzî, bu noktada kelâm ve felsefeyi yetersiz görmektedir.[230] Bu âlemin hakiki müdebbiri Yüce Allah'tır. O, âlemin varlığını kudretiyle devam ettirdiği sürece âlem bekâsını sürdürür, onun helâkini dilediğinde ise bekâsını sürdürmesi mümkün değildir. Râzî, nefsin rûhî bir cevher olup bedenden ayrı ve farklı olduğu görüşünü benimseyerek, bu noktada İslam felsefecilerinin ve Gazzâlî'nin yolunu benimsemiştir.[231]

2) Muhsin Abdülhamîd, *er-Râzî Müfessiren,* Dâru'l-Hürriye, Bağdâd, 1974.

Üç bölümden meydana gelen bu çalışmada, Râzî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verildikten sonra, tefsiri ve tefsirindeki ana konular hakkında tafsilatlı malumat

---

[228] Geniş bilgi için bakınız; Abdulhamîd, **a.g.e.,** s. 169-192; Kahvecî, **a.g.e.,** s. 38-40.
[229] Bakınız; Muhammed Sâlih ez-Zerkân, **Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye,** Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1383/1963, s. 628.
[230] ez-Zerkân, **Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye,** s. 630.
[231] ez-Zerkân, **Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye,** s. 632-634.

verilmiştir. Tefsirinin kaynakları, metodu, tefsirinden etkilenen âlimler: i'câzu'l-Kur'ân, kevnî ilimler, akaid konuları, fıkıh, fıkıh usûlü, farklı din ve mezhepler gibi tefsirinde ağırlıklı olarak işlediği konulara yer verilmiştir. Çalışmamızı ilgilendiren tarafıyla Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân konusundaki görüşleri hakkında isabetli sonuçlara varılmıştır. Örneğin Muhsin Abdülhamîd, Râzî'nin sarfe görüşüne meylettiği şeklindeki görüşlere karşı çıkarak, onun Eş'arî bir kelamcı olduğunu ve bütün Eş'arîler gibi sarfeye karşı çıktığını ifade etmektedir. O, Râzî'nin Kur'ân'ın i'câzını başta aklî, ilmî ve belâğî yönden olmak üzere, üstelik en kısa sure olan Kevser suresine varıncaya kadar ispat etmeye çalıştığını vurgulamaktadır.[232]

3) Muhammed Hüseynî Ebû Sa'de, *en-Nefs ve Hulûduha 'inde Fahriddîn er-Râzî,* Şirketu's-Safâ, Kâhire, 1989.

Bu çalışma bir mukaddime, altı fasıl ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Râzî'nin, ruhun varlığının ispatında kullanılan delil ve burhanların neler olduğu, ruhun mahiyeti ve hakikati, ruh ve beden arasındaki ilişkinin mahiyeti, nefsin yaratılmasıyla ilgili deliller, tenasüh düşüncesinin aklen ve naklen geçersizliğinin ispatı, ruhî ve bedenî ebedîliğin ispatı, felsefi açıdan ruhun ahiretteki durumları gibi konulardaki görüşleri üzerinde durulmuştur. Müellif, Râzî'nin bu konuları ele alırken özellikle İbn Sînâ ve Gazzâlî'den yararlandığı tespitinde bulunmuştur.[233]

4) er-Reşîd Kûkâm, *et-Tefkîru'l-Felsefî le'dey Fahriddîn er-Râzî,* Câmi'atu Cezâir, 2005.

Üç bölümden meydana gelen eserde Râzî'nin kelâmî ve felsefi konulara yaklaşımı ele alınmıştır. Râzî'nin düşünce yapısında Kur'ân ve Sünnet ile istidlâl etmenin ağırlığı, Şâfi'î, Eş'arî ve Mutezile mezheplerinin yeri, Yunan felsefesi ve doğu felsefesinin etkisi gibi konular üzerinde durulmuştur. Râzî'nin ilim, ilmin yolları, ilmin kısımları, varlık, varlığın kısımları, cevherler, arazlar ve bunların kısımları gibi birçok felsefi konuya nasıl baktığı incelenmiştir. Çalışmanın neticesinde, Râzî'nin İslam dinini

---

[232] Bakınız; Muhsin Abdülhamîd, **er-Râzî Müfessiren,** Dâru'l-Hürriye, Bağdâd, 1974, s. 235.
[233] Bakınız; Muhammed Hüseynî Ebû Sa'de, **en-Nefs ve Hulûduha 'inde Fahriddîn er-Râzî,** Şirketu's-Safâ, Kâhire, 1989, s. 10-15.

savunma noktasında, öne sürdüğü fikirleri temellendirmek için herhangi bir kelâmî veya felsefî mezhebin tarafını tutmadığı, her mezhepten sadece hak ve doğru olarak gördüğü fikirleri alarak kendi düşünce yapısını oluşturduğu, ele aldığı konular ve bunlara getirdiği açılımlarla filozof lakabını hak ettiği sonucuna varılmıştır.[234]

5) Tâhâ Câbir el-'Ulvânî, *el-İmâm, Fahruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,* Dâru's-Selâm, Kâhire, 1431/2010.

Üç bölümden meydana gelen eserin birinci bölümü Râzî'nin hayatına; ikincisi, hocaları ve talebeleri hakkındaki bilgilere; üçüncü kısım ise eserlerine ayrılmıştır. Müellif, bu bölümde önce bütün eserleri alfabetik sıraya göre toplu olarak vermiş ve 229 eserin ismini kaydetmiştir.[235] Daha sonra da bu eserleri, yazıldıklara alanlara göre tasnif etmiş ve Râzî'nin eserlerini, tefsîr, kelâm ve felsefe gibi 12 farklı başlık altında toplamıştır. Eserlerin içeriği hakkında özet bilgiler sunulmuştur.[236]

6) Hatice Hammâdî Abdullah, *Menhecu'l-İmâm Fahriddîn er-Râzî beyne'l-Eşâ'ire ve'l-Mu'tezile,* Dâru'n-Nevâdir, Dımaşk, 1433/2012.

Dört bölümden meydana gelmiş olan bu çalışmada Râzî'nin ilâhiyat, âlem ve insan gibi temel kelâmî konulara yaklaşımı ele alınmıştır. Allah'ın varlığı ve bunun delilleri, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili genel hükümler; âlemin yaratılışı, cevher-i ferd, mekân ve zaman kavramları; ruhun yaratılışı, cebr ve ihtiyâr, nübüvvet, imân ve imâmet gibi birçok konuya Râzî'nin nasıl yaklaştığı ve bunları hangi yol ve yöntemlerle ele aldığı incelenmiştir. Çalışmanın neticesinde, Râzî'nin, Allah'ın isimlerinin tevkîfî olduğunu kabul etmek ve O'nun isimleriyle alakalı olarak gelen âhad haberlere cevaz vermekle Eş'arî'nin görüşünü: diğer yandan isim, müsemmâ ve tesmiye kavramlarının farklı şeyler olduğunu söyleyerek Gazzâlî ve Mutezilenin görüşünü benimsemiştir. Kısaca Râzî'nin, temel dînî konularda Kur'ân ve Sünnete bağlı olarak hareket ettiği, herhangi bir tarafgirliğe düşmeden herhangi bir mezhep veya görüşün kaydı altına girmeden bağımsız bir şekilde konuları ele aldığı tespit edilmiştir.[237]

---

[234] Bakınız; er-Reşîd Kûkâm, **et-Tefkîru'l-Felsefî ledey Fahriddîn er-Râzî,** Câmi'atu Cezâir, 2005, s. 587-588.

[235] Bakınız; Tâhâ Câbir el-'Ulvânî, **el-İmâm, Fahruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,** Dâru's-Selâm, Kâhire, 1431/2010, s. 131-142.

[236] el-'Ulvânî, **el-İmâm, Fahruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,** s. 143-227.

[237] Bakınız; Hatice Hammâdî Abdullah, **Menhecu'l-İmâm Fahriddîn er-Râzî beyne'l-Eşâ'ire ve'l-Mu'tezile,** Dâru'n-Nevâdir, Dımaşk, 1433/2012, s. 1056-1059.

Yurtdışında Râzî ve eserleri üzerine başka çalışmalar da yapılmıştır. Mesela:

7) Fethullah Huleyf, *Fahruddîn er-Râzî ve Mevkifuhû mine'l-Kerrâmiyye,* İskenderiye, 1959.

8) Mâhir Mehdî Hilâl, *Fahruddîn er-Râzî Belâğiyyen,* Bağdat, 1977.

9) Muhammed İbrahim Abdurrahman, *Minhâcü Fahriddîn er-Râzî fi't-Tefsîr Beyne Menâhici Mu'âsırihi,* Kâhire, 1989.

10) Enfâl bnt. Yahyâ İmâm, *Mevkifu'r-Râzî mine'l-Kadâ ve'l-Kader fi't-Tefsîri'l-Kebîr,* Câmi'atu Ümmü'l-Kurâ, 1432/2011, (Yüksek Lisans).

11) R. R. Mc. Neile, *An Index to the Commentary of Fakhr al-Razi,* London, 1933, (Fihrist).

12) Michel Lagarde, *Index du Grand Commentaire de Fahr al-Din al-Razi,* Leiden, Netherlands, 1996, (Fihrist).

2.2. Râzî ve Tefsiri Üzerine Türkiye'de Yapılan Akademik Çalışmalar

1) Abdulhakim Yüce, *Fahru'd-dîn er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb Adlı Eserindeki İşârî Tefsir Yönü,* Doktora Tezi, AÜ, SBE, Erzurum, 1992.

Dört bölümden meydana gelen bu çalışmada, Râzî'nin, tefsirinde tasavvûfî kavramları nasıl ele aldığı incelenmiştir. İlham, vesvese, ehl-i zâhir, ehl-i bâtın, marifet, marifet ehlinin bazı özellikleri, şeyh, mürid ve sülûk gibi pek çok kavram ve konunun Râzî tarafından nasıl işlendiği ortaya konulmuştur. Çalışmada, Râzî'nin, tasavvufçuların kullandığı birçok kavramı, tasavvûf kitaplarında bile nadiren görülebilecek bir vukûfiyetle ele aldığı, ayrıca bahsettiği tasavvufî meselelerin İslam'ın temellerine dayandıklarını aklî delillerle de ispatlama yoluna gittiği tespit edilmiştir.[238]

2) Ali Yılmaz, *Fahruddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtîhu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm,* Doktora Tezi, AÜ, SBE, Erzurum, 1996.

İki bölümden meydana gelen bu çalışmada Râzî'nin tenâsüb ve insicâm konusuna yaklaşımı çok geniş ve tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada Râzî'nin,

---

[238] Abdulhakim Yüce, **Fahru'd-dîn er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb Adlı Eserindeki İşârî Tefsir Yönü,** AÜ, SBE, Erzurum, 1992, s. 186.

tenâsüb ve insicâm ilmini Kur'ân'ı anlamaya büyük katkısı olan çok önemli bir ilim olarak telakki ettiği, bunu tefsirinde sistemli bir biçimde uyguladığı ve Kur'ân'ın en küçük birimi olan ayetlerden en büyük birimi olan surelere kadar Kur'ân'daki bütünlüğü çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.[239]

3) Zeki Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması,* Doktora Tezi, AÜ, SBE, Erzurum, 1997.

Dört bölümden oluşan bu çalışmada, Râzî'nin fıkhî meselelere yaklaşımı ele alınmış ve bu bağlamda Kur'ân, sünnet, icma', kıyas, sahabe sözleri ve önceki şeriatları nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmuştur. Râzî'nin içtihad anlayışı üzerinde de önemle durulmuştur. Çalışmada, Râzî'nin, içtihadın parçalara ayrılabileceğini kabul ettiği, içtihadın şartlarını hafifleterek içtihad yapmayı kolaylaştırdığı, aklî seviye ve kapasiteyi içtihad yapabilmenin önemli şartlarından biri olarak kabul ettiği neticesine varılmıştır.[240]

4) Mehmet Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,* Doktora Tezi, AÜ, SBE, Erzurum, 1998.

Bir giriş ve üç bölümden meydana gelen çalışmada, Râzî'nin kıraâtleri aldığı kaynaklar, sahîh ve şazz kıraâtleri nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmuştur. Râzî'nin, kıraât vecihlerini; aklî metotlar, lügât, sarf ve nahiv kaideleri ile Araplar arasındaki kullanımın yaygınlığı, kullanış biçimleri ve manalarını da dikkate alarak hareket ettiği, çeşitli okuyuş vecihlerine göre ayetleri yorumlayıp manalandırmaya çalıştığı sonucuna varılmıştır. Onun, Kıraâtleri tefsirine yansıtma biçimiyle de bu alana dinamizm kazandırdığı vurgulanmıştır.[241]

---

[239] Ali Yılmaz, **Fahruddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtîhu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm,** AÜ, SBE, Erzurum, 1996, s. 317.

[240] Zeki Yıldırım, **Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması,** AÜ, SBE, Erzurum, 1997, s. 312.

[241] Mehmet Adıgüzel, **Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,** AÜ, SBE, Erzurum, 1998, s. 445.

5) İhsan Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtîhu'l-Ğayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân,* Doktora Tezi, SÜ, SBE, Sakarya, 2001.

Bu çalışmada Râzî'nin, tefsirinde esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, müşkilu'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimlerini nasıl ele aldığı incelenmiştir. Râzî'nin bu ilimlerin bazılarını sonradan telif edilen konu ile ilgili eserlerden daha geniş incelemiş olduğu tespit edilmiştir.[242]

Türkiye'de Râzî üzerine başka çalışmalar da yapılmıştır. Mesela:

6) Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı / Fikirleri / Eserleri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

7) Sabri Demirci, *Fahruddîn Râzî'nin Tefsiri Mefâtîhu'l-Gayb'ta Müşkilu'l-Kur'ân Meselesi,* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 2003, (Doktora Tezi).

8) Niyazali Aripov, *Tefsir-i Kebir'de Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri,* Ankara Üniv., SBE, Ankara, 2005, (Doktora Tezi).

9) Mustafa Bayırlı, *Fahreddin er-Razi'nin Ahkâm Ayetleri Tefsirinde İzlediği Metod,* Ankara Üniv., SBE, Ankara, 1999, (Yüksek Lisans Tezi).

10) Annaoraz Nurmuhammedov, *Fahreddîn Râzî'nin Tefsirinde İman ve Küfür Kavramları,* Uludağ Üniv., SBE, Bursa, 2001, (Yüksek Lisans Tezi).

11) Mustafa Hocaoğlu, *Fahreddin Râzî Tefsirinde Kâdî Abdulcebbar'a Cevap,* Dokuz Eylül Üniv., SBE, İzmir, 2003, (Yüksek Lisans Tezi).

12) Asiye Şen, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İnsanın Psikolojik Yapısı (Razi'nin Mefatihu'l-Gayb Tefsiri Çerçevesinde),* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 2003, (Yüksek Lisans Tezi).

13) Enver Bayram, *Râzî Tefsirinde İnsan Tabiatı İle İlgili Ayetlerin Yorumları,* Ankara Üniv., SEB, Ankara, 2005, (Yüksek Lisans Tezi).

---

[242] İhsan Kahveci, **Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtîhu'l-Ğayb" Adlı Tefsîrinde Ulûmu'l-Kur'ân,** SÜ, SBE, Sakarya, 2001, s. 224.

14) Ali Nurullah Berk, *Fahreddin er-Razi'nin Mefatihu'l-Gayb Adlı Tefsirinde Şia'ya Yönelik Tenkitler,* Harran Üniv., SBE, Şanlıurfa, 2006, (Yüksek Lisans Tezi).

15) Safiye Gürlevik, *Mekki Surelerde Kadın (Razi Tefsiri Örneği),* Ankara Üniv., SBE, Ankara, 2006, (Yüksek Lisans Tezi).

2.3. Râzî ve Tefsiri Üzerine Yapılan Diğer Çalışmalar

Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde çok sayıda matbu ve yazma nüshası bulunan *Mefâtîhu'l-Gayb* tefsirinin hem tercümeleri yapılmış hem de fihristleri hazırlanmıştır.[243] Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralayailiriz:

1) Seyyid Süleyman tarafından *Tafsîlu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir. İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, No: 6249.

2) Sırrı Paşa tarafından *Sırr-ı Kur'ân* ismiyle sadece Fatiha suresi Türkçe'ye çevrilmiştir. İstanbul, 1886.

3) Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Sadık Doğru tarafından Mefâtîhu'l-Gayb tefsiri Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Akçağ Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Akçağ Yayınları, Ankara, 1988-1995.

4) İbrahim Şemseddin ve Ahmed Şemseddin, *Fehârisü't-Tefsîri'l-Kebîr ev Mefâtîhi'l-Gayb,* Beyrut, 1990, 1992.

5) Murat Sülün, *Mefatihu'l-Gayb Tefsiri'nin 15, 16, 31 ve 32. Ciltlerinin Fihristi*, Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 1993, (Yüksek Lisans Tezi).

6) Faruk Vural, *Mefatihu'l-Gayb Tefsiri'nin 1, 2, 19, 20. Ciltlerinin Fihristi,* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 1994, (Yüksek Lisans Tezi).

7) Yusuf Akgün, *Mefatihu'l-Gayb Tefsiri'nin 7, 8, 21 ve 22. Ciltlerinin Fihristi,* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 1994, (Yüksek Lisans Tezi).

---

[243] Cebeci, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 350; el-'Ulvânî, **el-İmâm, Fahruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,** s. 149-150.

8) Nurdoğan Türk, *Mefatihu'l-Gayb Tefsiri'nin 9, 10, 23 ve 24. Ciltlerinin Fihristi,* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 1994, (Yüksek Lisans Tezi).

9) Faruk Arslan, *Mefatihu'l-Gayb Tefsiri'nin 11, 12, 25, 26. Ciltlerinin Fihristi,* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 1994, (Yüksek Lisans Tezi).

10) H. Osman Şahin, *Mefatihu'l-Gayb Tefsiri'nin 14, 15, 27 ve 28. Ciltlerinin Fihristi,* Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 1994, (Yüksek Lisans Tezi).

Yukarıda vermiş olduğumuz listeye bakıldığında, Râzî'nin tefsiri ve diğer eserleri üzerine gerek Türkiye'de gerekse de yurt dışında, birbirinden farklı pek çok akademik çalışmanın yapılmış olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Râzî'nin hem tefsirinin hem de diğer eserlerinin tercümeleri yapılmış, fihrist ve indeksleri hazırlanmıştır. Bu da, Râzî'nin bir ilim adamı olarak toplumda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Râzî'nin hayatı, eserleri ve özellikle tefsiri hakkında vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra, şimdi de i'câz, i'câzla ilgili kavramlar ve i'câzu'l-Kur'ân'la alakalı belli başlı konulara geçelim.

D. İ'CÂZU'L-KUR'ÂN TERKÎBİ VE MUCİZE KAVRAMI

1. Kur'ân

İ'câzu'l-Kur'ân kavramı, *"i'câz"* ve *"Kur'ân"* kelimelerinden meydana gelmiş bir izâfet terkîbidir. Bu terkîpte yer alan Kur'ân kelimesinin kökü ve manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İleri sürülen görüşler, bu kelimenin hemzeli veya hemzesiz oluşu bakımından değişiklik göstermektedir.

Kur'ân kelimesinin hemzesiz olduğu noktasında öne sürülen belli başlı görüşler şunlardır: el-Ferrâ (ö.207/822)'ya göre Kur'ân kelimesi, قرينة kelimesinin çoğulu olan القرائن kelimesinden türemiştir. Çünkü onun ayetlerinin bazısı bazısına benzer, bazısı bazısına karinedir. القرائن kelimesi ise kökü itibariyle hemzesizdir.[244] İmam Şâfiî

[244] es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 161; Muhammed Ali et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** Mektebetu Lübnân, Beyrût, 1996, II, s. 1306; Subhi Sâlih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Hibaş Yayınları, Konya ts., s. 16-18, (trc.: M. Said Şimşek); Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

(ö.204/819)'ye göre Kur'ân kelimesi hemzesizdir ve hiç bir kelimeden türememiştir. Kur'ân lafzı, Tevrât ve İncîl gibi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilen kelâmın özel ismidir.[245] el-Eş'arî (ö.324/936)'ye göre Kur'ân kelimesi, bir şeyi diğer bir şeye yaklaştırmak manasını ifade eden قَرَنَ fiilinden türemiştir.[246] Çünkü sureler ve ayetlerin bazısı, bazısına yaklaştırılmış ve belli bir düzen içinde yerleştirilmiştir.[247]

Kur'ân kelimesinin hemzeli olduğunu söyleyenlerin görüşleri de şöyledir: ez-Zeccâc (ö.311/923)'a göre Kur'ân lafzı فُعلان vezninde olup hemzelidir ve toplamak manasına gelen القَرْء kelimesinden türemiştir.[248] el-Lihyânî (ö.215/830)'ye göre Kur'ân kelimesi غُفران vezninde olup hemzelidir ve okumak manasına gelen قرأ fiilinden türemiş bir mastardır.[249] Bu mastar المَقْرُوء gibi ismi meful manasını taşımaktadır.[250] Bunun delili, Kıyâme suresinin *"Şüphesiz onu, toplamak ve onu okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et"*[251] mealindeki şu ayetleridir:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ * فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

---

[245] es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 161-162; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1306; Subhi Sâlih, **Mebâhis,** s. 16-18; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

[246] (قَرَنَ) fiilinin manaları için bakınız; Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** Dâru'l-Fikr, ysz., 1399/1979, V, s. 76.

[247] es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 161; Subhi Sâlih, **Mebâhis,** s. 16-18; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

[248] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** V, s. 79; es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 161; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1306; Subhi Sâlih, **Mebâhis,** s. 16-18; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

[249] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sıhâh,** Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1404/1984, I, s. 64-65; el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 520; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** I, s. 363-364.

[250] Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs,** Matba'âtu Hukûmetu'l-Kuveyt, 1395/1975, I, s. 363; es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 161; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1306.

[251] Kıyâme, 75/17-18; Not: Bu ayetlerde geçen, toplamaya ve okutmaya bahse medar olan kitap bizzat Kur'ân olabileceği gibi, ayetlerin siyak ve sibakından hareketle, kıyamet gününe has amel defterleri de olabilir. Burada amel defterlerinin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** Kıyâme suresinin 17 ve 18. ayetlerinin tefsiri. Ayrıca bakınız; Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** V, s. 266.

Çoğunluğa göre Kur'ân kelimesi قرأ kökünden türemiş olup, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e indirilen mu'cîz kelâmın ismidir. İslâm âlimleri arasında en kuvvetli ve en tercih edilen görüş budur.[252]

Istılahî olarak Kur'ân için şu tanımlar yapılmıştır:

a) Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vahiy yoluyla indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen ve tilavetiyle ibadet olunan mu'cîz kelâmdır.[253]

b) Fâtiha suresinden Nâs suresinin sonuna kadar ki sureleri ihtiva edip Hz. Peygamber (s.a.v.)'e indirilmiş, kendine has özellikleri olan mümtaz lafızlardır.[254]

c) Hazreti Peygambere gelen vahiyleri ihtiva eden mukaddes bir kitaptır.[255]

Kur'ân lafzı, Kur'ân'ın tamamına delalet ettiği gibi, bir suresine veya bir âyetine de delalet edebilir. İşte bu gibi sebeplerden Kur'ân'ın tanımında bazı farklılıklar olmuştur. Birinci tanım, Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e indirilişini, Mushaflarda yazılı oluşunu ve bunun tevatürle tespit edilişini ve i'câzını ihtiva etmektedir. İkinci tanım, onun muhtevasını ve mahlûk olmadığını ihtiva etmektedir. Üçüncü tanım ise, onun vahiy mahsulü oluşu ve kutsiyet kazanışını belirtmektedir. Kur'ân'ın bu tanımlarda geçen özelliklerinden başka daha birçok özellikleri bulunabilir. Fakat bunlar en önde gelenleridir.[256]

2. İ'câz

Kur'ân'ı Kerîm'de hem isim hem de fiil olarak yirmi altı yerde geçen "عجز" kelimesi kullanıldığı baplara göre değişik manalar ifade etmektedir. Örneğin: " يَعْجِزُ عَجَزَ عَجْزاً" şeklinde sülâsî bir fiil olarak kullanıldığı zaman, bir şeyi yapmaktan aciz

---

[252] Cevherî, **a.g.e.,** I, s. 65; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** V, s. 79; es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 162; ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** I, s. 17; Subhi Sâlih, **Mebâhis,** s. 16-18; Mennâ' el-Kattân, **Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000, s. 14-15; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 32; Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş,** Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 37.

[253] ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** I, s. 21; Muhammed b. Lutfî es-Sebbâğ, **Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân,** el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrût, 1410/1990, s. 25; el-Kattân, **Mebâhis,** s. 15-16; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 34; Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 38.

[254] ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** I, s. 19-20; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

[255] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

[256] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 31-34.

kalmak manasında kullanılır.[257] Mâide suresinin *"Kabil: "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olamadım da kardeşimin cesedini örtmekten aciz kaldım!" dedi ve pişmanlığa düşenlerden oldu"*[258] ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Bu fiilin ism-i fâili olan "عَاجِزٌ" kelimesi, bir şeyi yapmaya gücü yetmeyen, aciz kimse manasında[259] olup Türkçede de bu anlamda kullanılmaktadır. Yine bu fiilin mastarı olan "العَجْزُ" kelimesi bir şeyden geri kalmak[260] veya acziyet manasına gelir[261] ve zıt anlamı *"kudret"* "قُدْرَةٌ" kelimesidir.[262]

Bu fiil sülâsî olarak dördüncü baptan "عَجِزَ يَعْجَزُ عَجَزاً" şeklinde kullanıldığı zaman acziyeti veya zayıflığı arttı manasına gelir.[263] Yine bu fiil "عَجُزَ يَعْجُزُ عَجُوزاً" olarak sülâsî beşinci baptan geldiğinde: yaşlandı, zayıfladı ve aciz bir hale geldi[264] manasına gelir ve bu fiilin bu baptaki mastarı olan "عَجُوزٌ" kelimesi, yaşlı kadın manasına gelir.[265] Hûd suresinin *"İbrahim'in hanımı: "Olacak şey değil! ben bir yaşlı bir kadın, kocam da bir ihtiyar iken, ben mi doğuracağım! Doğrusu bu çok şaşılacak bir şey! dedi"*[266] ayetinde bu manada kullanılmıştır. "عَجُوزٌ" kelimesinin çoğulu da "عَجاَئِز" veya "عَجُزٌ" şeklinde gelir.[267] Yine bu fiilden türeyen "مَعْجِزٌ مَعْجِزَةٌ" kelimeleri zaafiyet manasına gelir.[268]

Bu sülâsî fiilin if'âl babına aktarılarak elde edilen"إعْجاز" biçimi, aciz

---

[257] Ali b. Hamza el-Kisâî, **Me'âni'l-Kur'ân,** Dâru Kubâ, Kâhire, 1998, s. 123-124; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab,** Dâru Sadr, Beyrût, 2011, X, s. 42; el-Kattân, **Mebâhis,** s. 250; Salah Abdulfettâh Hâlidî, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî ve Delâilu Masdarihi'r-Rabbânî,** Dâru 'İmâr, 'Umman, 1421/2000, s. 13.
[258] Mâide, 5/31.
[259] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 214.
[260] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 200.
[261] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; Mustafa Müslim, **Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1416/1996, s. 14.
[262] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** III, s. 883; Müslim, **Mebâhis,** s. 14; el-Kattân, **Mebâhis,** s. 250.
[263] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 13.
[264] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 13.
[265] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; İbn Manzûr, **a.g.e.,** X, s. 44; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 13.
[266] Hûd, 11/72.
[267] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 13.
[268] ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 199-200.

bırakmak[269] veya bir şeyi elden kaçırmak manasına geldiği gibi,[270] kurtulmak, öne geçmek, kazanmak veya galip gelmek gibi manalarda da kullanılır.[271] Enfâl suresinin *"İnkâr edenler, öne geçtiklerini hiç zannetmesinler. Onlar elimizden kurtulamazlar"*[272] mealindeki şu ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

"وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ سَبَقُواْ إِنَّهُمْ لاَ يُعْجِزُونَ"

Keza *"عجز"* fiilinin if'âl babında olmak üzere ism-i faili olarak gelen *"مُعْجِزٌ"* kelimesi de Kur'ân'ı Kerîm'de 12 yerde geçmekte ve ekseriyetle "kaçıp kurtulmak suretiyle aciz bırakan" manasında veya buna yakın manalarda kullanılmıştır.[273]

Bu fiilin tef'îl babındaki mastarı olan *"اَلتَّعْجِيزُ"* kelimesi, taciz etmek ve engel olmak[274] manasına gelip bu şekliyle Türkçede günlük dilde kullanılmaktadır.

Yine, *"عجز"* fiilinin mufâ'ale babında olmak üzere *"عَاجَزَ"* şeklinde gelen biçimi, ulaşamamak,[275] yarışıp öne geçmek veya galip gelmek gibi manalara gelir.[276] Bu fiilin ismi faili olarak gelen *"معَاجِزِينَ"* kelimesi de Kur'ân'ı Kerîm'de üç yerde geçmektedir.[277]

Bu fiilin yapısından türetilerek, *"اَعْجَازُ النَّخْلِ"* şeklinde Kur'ân'da geçen ifade, hurma kütüğü manasına gelir.[278] Hakka suresinin: *"Allah o kasırgayı üzerlerine yedi gece sekiz gün kesintisiz olarak salıverdi. Öyle ki sen, o halkı içi boş hurma kütükleri*

---

[269] ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 211.
[270] el-Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1398/1978, s. 180.
[271] İbn Manzûr, **a.g.e.,** X, s. 43; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 15; Muhammed et-Tancî, **el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 315.
[272] Enfâl, 8/59.
[273] Ahkâf, 46/32; Tevbe, 9/2; Tevbe, 9/3; En'âm, 6/134; Yûnus, 10/53; Hûd, 11/20; Hûd, 11/33; Nahl, 16/46; Nûr, 24/57; Ankebût, 29/22; Zümer, 39/51; Şûrâ, 42/31.
[274] el-Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 211; et-Tancî, **a.g.e.,** s. 315.
[275] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884.
[276] et-Tancî, **a.g.e.,** s. 315.
[277] Hâcc, 22/51; Seb'e, 34/5; Seb'e, 34/38.
[278] Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, **Me'âni'l-Kur'ân,** Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1403/1983, III, s. 108; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 212.

gibi yerlere serilmiş görürdün"[279] mealindeki ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

Yine bu fiille alakalı olarak "أيّامُ الْعَجُز"[280] veya "أيّامُ الْعَجُوز"[281] şeklinde kullanılan terkîpler vardır ki Türkçede "koca karı soğukları" olarak ifade edilmektedir. Bu şekilde veya"بَردُ الْعَجُز" şeklinde kullanılan bu terkipler, kış mevsiminin son günlerinde gelen soğuk havayı ifade etmek üzere kullanılır.[282]

Yine bu fiil ile alakalı olarak kullanılan,"العَجْزُ" kelimesi bir şeyin sonu:[283] "العَجْزَاءُ" kelimesi, havaya yükselmiş kumlar:[284] Yaşlı kadın manasına gelen"عَجُوزٌ" kelimesi, aynı zamanda yıllanmış ve eskimiş şarap manasında da kullanılır.[285] Yine kişinin son çocuğu manasına gelen"الْعِجْزَةُ" kelimesi[286] ile kadınlarla temas etmekten aciz olan kişi manasına gelen "الْعَجِيزُ"[287] kelimesi bu fiilin türevlerindendir.

İ'câz ve *Kur'ân* kelimelerinin bir araya gelerek oluşturmuş oldukları *i'câzu'l-Kur'ân* terkîbi, Kur'ân'ın benzerinin yapılamamış olması olgusu etrafında teşekkül etmiş bir ilim dalını ifade eder. Bu bağlamda *İ'câzu'l-Kur'ân* kavramının ıstılah manasını, en genel biçimde şöyle yapabiliriz: Kur'ân, sahip olduğu belâgat, fesâhat, nazmının eşsizliği, muhteva zenginliği ve ihtiva ettiği gaybî haberler sebebiyle benzerinin meydana getirilemediği mu'cîz bir kelamdır. Burada zikredilen belâgat, fesâhat ve nazmının eşsizliği ifadeleri, birinci derecede Arap diline vâkıf olan edipleri ilgilendirirken, muhteva zenginliği ve ihtiva ettiği gaybî haberler ifadeleri bütün akl-ı selim ve ilim sahibi insanları ilgilendirmektedir.[288]

---

[279] Hakka, 69/7.
[280] ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 201.
[281] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884.
[282] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 201.
[283] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 199.
[284] el-Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** IV, s. 232-234; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 210.
[285] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884.
[286] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 884-885.
[287] Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 885; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 212.
[288] Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr,** ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984, I, s. 105; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **et-Tıbyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1405/1985, s. 93-94; İsmail Karaçam, **En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in İlmî ve Edebî Sırları,** Yeni Şafak

İ‘câzu’l-Kur’ân meselesi sahabe ve tabiûn devirlerinde araştırılmamış, ancak III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren âlimlerin üzerinde önemle durduğu bir konu haline gelmiştir. Tespit edilebildiğine göre i‘câzu’l-Kur’ân meselesini ilk defa Mutezile âlimleri ele almıştır. İlk farklı görüş ise Nazzâm’a ait sarfe nazariyesidir.[289] İ‘câz konusunda ilk defa tafsilatlı bilgi veren eser, Yezîd b. Vâsıtî’nin (ö.306/918) *İ‘câzu’l-Kur’ân* adlı eseridir. Bu eser, daha sonra Abdulkâhîr el-Cürcânî tarafından *el-Mu’tedad* adıyla şerhedilmiştir. Hem Vâsıtî’nin eseri hem de Cürcânî’nin yapmış olduğu şerhler günümüze ulaşmamıştır. IV. (X.) ve V. (XI.) yüzyıllarda Ebu’l-Hasan er-Rummânî, Ebû Süleyman el-Hattâbî, Bâkıllânî, Kâdî Abdulcebbâr ve Abdulkâhir el-Cürcânî gibi âlimlerin sürdürdüğü çalışmalar sayesinde i‘câzu’l-Kur’ân araştırmaları altın çağına ulaşmıştır.[290]

3. Mucize

Mucize kelimesi, “عجز” fiilinin if’âl babında ism-i fâili olarak “ مُعْجِزَةٌ” şeklinde gelir ve meydan okuyarak hasmı aciz bırakan olay veya vakıa manasında kullanılır.[291] Sonunda bulunan “ة” harfi mübalağa içindir.[292] Çoğulu da “مُعْجِزَاتٌ” biçimindedir.

Kelâm terimi olarak mucize kelimesinin ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte erken devir âlimlerinin eserlerinde yer almamaktadır. Mucize kelimesi için yapılan tanımlara bakılacak olursa III. (IX.) yüzyıldan itibaren terim manasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Mâturîdî (ö.333/944) mucizeyi, hissî ve aklî olarak ikiye ayırmaktadır.

Kültür Armağanı, İstanbul, 2005, s. 307; Yusuf Şevki Yavuz, İ‘câzu’l-Kur’ân, **DİA**, İstanbul, 2000, XXI, s. 403.

[289] Yusuf Şevki Yavuz, İ‘câzu’l-Kur’ân, **DİA**, İstanbul, 2000, XXI, s. 403-404.

[290] Karaçam, **a.g.e.,** s. 315-316.

[291] el-Cevherî, **a.g.e.,** III, s. 883-885; Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib Bakıllânî, **Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar (Mucize, Kerâmet, Sihir),** Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 78, (trc.; Adil Bebek); es-Sebbâğ, **a.g.e.,** s. 78; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18.

[292] ez-Zebîdî, **a.g.e.,** XV, s. 211; Müslim, **Mebâhis,** s. 14; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18.

a) Hissî mucize: ayın ikiye bölünmesi, ağacın yürümesi, az bir yemekle çok sayıda kişinin doyması, devenin şikâyette bulunması gibi, yapısı itibariyle tabiat kanunlarını aşan olaylardır.

b) Aklî mucize: başta benzersiz yapısı ile Kur'ân olmak üzere, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî bir kimse olmasına rağmen Kur'ân gibi bir kitap ile gelmesi, gaybî haberler bildirmesi ve yüksek bir ahlaka sahip olması gibi durumlardır.[293]

Bâkıllânî'ye göre mucize, Yüce Allah'tan başka hiç kimsenin yapmaya gücünün yetmediği şeylerdir. Eşyayı yoktan var etmek, ölüleri diriltmek, âsayı yılana çevirmek, kör veya abraşı iyileştirmek, kötürüm bir kimseyi ayağa kaldırmak gibi kulların en basit bir çeşidini bile yapamadıkları fiillerdir.[294]

Gazzâlî'ye göre mucize, Yüce Allah'ın bir fiili olarak insanı aciz bırakan, tabiatın normal akışını kesintiye uğratan ve peygamberin doğruluğunun kanıtı olan işlerdir.[295]

Kurtubî'ye göre ise mucize, peygamberlerin doğruluklarını ortaya koyan olaylardır. Bu olaylara *"mucize"* denilmesinin nedeni, insanların benzerini meydana getirmekten aciz olmalarıdır.[296]

En genel tanımı ile mucize: Harikulade bir olay olup, benzerinin yapılması imkân dâhilinde olmayan, Allah'ın tabiat düzeni içerisine koyduğu kanunları aşan, sebep ve sonuçlara boyun eğmeyen, kimsenin şahsi gayret ve bireysel kazanımları yoluyla elde edemeyeceği, Allah vergisi olan ve Allah'ın risâletle görevlendirdiği

---

[293] Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, **Kitâbu't-Tevhîd,** Dâru Sâder/Mektebetu'l-İrşâd, Beyrût/İstanbul, 1422/2001, s. 276-281; Durmuş Özbek, **Hârikulâde Olaylar (Mu'cize-İrhâs-Kerâmet-Meûnet-İstidrâc-İhânet/Hizlan),** SÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı; 7, s. 179-180.

[294] el-Bâkıllânî, **Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar (Mucize, Kerâmet, Sihir),** s. 55-56.

[295] Hasan Aydın, **Gazzâlî ve İbn Rüşd'e Göre Mucize,** Kelam Araştırmaları, 6:2, 2008, s. 117-118.

[296] Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1423/2003, I, s. 69-70.

peygamberlerin doğruluklarını kanıtlamaları için türünü ve zamanını belirlediği olağanüstü olaylardır.[297]

Bu açıdan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük ve ebedî mucizesi Kur'ân'dır.[298] Kur'ân, kendisinin bir benzerinin getirilemeyeceğini bildirmiş ve bu hususta inkârcılara meydan okumuştur. Nüzûl dönemi toplumunda son derece kuvvetli edipler ve hatipler olmasına rağmen, Kur'ân'ın meydan okumasına herhangi bir cevap verilememiştir. Bu durum Kur'ân'ın olağanüstü mükemmelliğe sahip bir mucize olduğunun göstergesidir.[299] Kur'ân, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kıyamete kadar baki kalacak ebedi mucizesidir.[300]

Bir olayın mucize sayılabilmesi için beş şartı birden taşıması gerektiği ifade edilmektedir.[301] Bu şartlar şunlardır:

1) Ancak yüce Allah'ın güç yetirebileceği bir şey olmalıdır. Denizin yarılması, ayın bölünmesi gibi insanların güç yetiremeyeceği şeyler türünden olmaları gerekir.[302]

2) Mucizenin olağanüstü (harikulade) olması gerekir. Tabiat kanunlarının ve diğer değişmez kanunların üzerinde bir yapıya sahip olması lazımdır. Böylelikle peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin gösterdiği bu tür harikulade olaylar, Yüce Allah'ın sözünün yerini tutar. Yüce Allah'ın, *"Peygamber doğru söylemiştir, onu ben gönderdim"* demesiyle bu mucizeler arasında bir fark yoktur.[303]

3) Peygamberlik iddiasında bulunan kişi, mucizeyi kendi davasına delil göstermelidir. Meselâ, *"Benim peygamber oluşumun delili Yüce Allah'ın şu suyu zeytinyağına dönüştürmesi yahut benim ona "sarsıl!" demem esnasında Yüce Allah'ın*

---

[297] et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1575; Müslîm, **Mebâhis,** s. 14-15; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18.
[298] Karaçam, **a.g.e.,** s. 101-102.
[299] Karaçam, **a.g.e.,** s. 348-349.
[300] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 69-72.
[301] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 69-70; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18-20; Müslîm, **Mebâhis,** s. 15-18.
[302] el-Bâkıllânî, **Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar,** s. 55-56; el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 69-70; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1575-1576; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18-20; Müslîm, **Mebâhis,** s. 15-18.
[303] el-Bâkıllânî, **Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar,** s. 55-56; el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 69-72; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18-20; Müslîm, **Mebâhis,** s. 15-18.

yeri sarsmasıdır" diyerek bunu risalet iddiasına delil göstermelidir. Yüce Allah bunu yapacak olursa, o takdirde meydan okuma gerçekleşmiş olur.[304]

4) Gösterilen mucize, meydan okuyanın iddiasına uygun olarak gerçekleşmelidir. Peygamberlik iddiasında bulunan kişi: *"Benim peygamberliğimin alameti ve iddiamın delili, şu hayvanın konuşmasıdır"* dediğinde o hayvan, *"O yalan söylüyor, peygamber değildir"* diye konuşursa, Yüce Allah'ın olağanüstü olarak yaratmış olduğu bu konuşma, peygamberlik iddiasında bulunan o kişinin yalancılığına delalet eder. Çünkü Yüce Allah'ın yaptığı bu harikulade fiil, o şahsın iddiasına uygun olarak meydana gelmemiştir.[305]

5) Mucize olarak ortaya konulan işin benzerini, hiç kimsenin gösterememesi ve ona muaraza yapılamaması gerekir. Bütün bu şartların hepsi birden bir işte bulunursa o iş mucize sayılır ve iddia sahibinin sıdkına delil teşkil eder.[306]

Burada şu hususu da önemle belirtmekte fayda vardır. Kur'ân'da *"عجز"* kelimesinden türemiş olup da kullanılan isim veya fiillerin hiç birisi İ'câzu'l-Kur'ân ilminin temel iki kavramı olan *"i'câz ve mu'cize"* terimleri ile aynı kavramsal anlamda kullanılmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu gün anladığımız manada i'câz ve mu'cîze kavramlarının Kur'ân'daki karşılıkları: *"ayet"* veya daha çok çoğul biçimde gelen *"âyât"* kelimeleri ile *"beyyinât, burhân ve sultân"* kelimeleridir. Bu kelimeler Peygamberlere verilmiş olan mucizeleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Örneğin, A'râf suresinin, *"İşte size Rabbinizden açık bir delil, bir mûcize geldi. İşte Allah'ın devesi de size bir âyet"*[307] mealindeki ayetinde yer alan *"âyet"* kelimesinden maksat mucizedir. Burada Salih (a.s.), kendisine mucize olarak verilen deveyi kastetmiştir. Yine Âl-i İmran suresinin, *"De ki! Benden önce nice Peygamberler beyyinelerle geldiler"*[308] mealindeki ayetinde geçen *"beyyinât"* kelimesi *"mucizeler"* manasında

---

[304] el-Bâkıllânî, **Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar,** s. 55-56; el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 69-72; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1575-1576; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18-20; Müslîm, **Mebâhis,** s. 15-18.

[305] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 71; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** II, s. 1575-1576; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18-20; Müslîm, **Mebâhis,** s. 15-18.

[306] el-Bâkıllânî, **Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar,** s. 55-56; el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 69-72.

[307] A'raf, 7/73.

[308] Âl-i İmran, 3/183.

kullanılmıştır. Yine Kasâs suresinin, *"İşte bunlar, Rabbin tarafından Firavun ile onun ileri gelenlerine gönderilen iki burhândır"*[309] mealindeki ayetinde geçen *"iki burhân"*dan kasıt, Musâ (a.s.)'ya verilmiş olan, elini koynuna koyup çıkardıktan sonra elinin bembeyaz olup parlaması ve asasının büyük bir yılana dönüşmesi şeklinde kendisine verilen iki büyük mucizedir. Yine Zâriyat suresinin, *"Onu âşikâr bir sultanla (mucize) ile Firavun'a göndermiştik"*[310] mealindeki ayetinde yer alan *"sultân"* kelimesi de mucize anlamında kullanılmıştır.

E. İ'CÂZU'L-KUR'ÂN İLMİ İLE İLGİLİ TEMEL BİLGİLER

İ'câzu'l-Kur'ân meselesi, III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren âlimlerin üzerinde önemle durduğu bir konu olarak ortaya çıkmıştır.[311] İ'câzu'l-Kur'ân kavramının daha iyi anlaşılması noktasında, nübüvvet döneminde Kur'ân'ın mucizeliğinin nasıl anlaşıldığından haberdar olmak lazımdır. Ayrıca, sonraki dönemlerde bu konunun hangi şartlar altında gündeme gelip zamanla bir ilim dalına nasıl dönüştüğünü bilmek gerekmektedir.

Kur'ân'ın nüzûl döneminden günümüze kadar on dört asırlık bir zaman geçti ve bu uzun dönem içerisinde gerek diğer İslamî ilimler alanında gerekse de Kur'ân ilimleri alanında sayısız eserler yazıldı ve İslam âlimleri, içinde yaşadıkları dönemin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere daha nice eserler yazmaya devam edeceklerdir. Çünkü elimizde bulunan Kur'ân'ın hükümleri kıyamete kadar yürürlükte kalacak şekilde âlemlerin Rabbi tarafından tertip edilip ortaya konmuş, yine onun muhafazası altında olmak üzere her türlü tahriften uzak bir şekilde varlığını devam ettirecektir.

Zaman geçtikçe bu Kitâb-ı Kadîm'in gizli sırlarından her biri peyderpey ortaya çıkmakta, kendisine iman edenlerin imanını takviye ederken, inanmayanların önüne de imana gelmeleri için her seferde yeni yollar ve yeni fırsatlar sunmaktadır. Şüphesiz bu azîm ve azîz kitabın en önemli hususiyetlerden birisi de ayet ve surelerinin sahip olduğu eşsiz telif ve tertîb özellikleri ile kapsamlı muhtevasıdır. Tarih süreci içerisinde bu azîz

---

[309] Kasâs, 28/32.
[310] Zâriyât, 51/38.
[311] Fadl Hasan Abbas, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Dâru'l-Furkân, Amman, 1991, s. 28; Na'îm el-Hımsî, **Fikretu İ'câzi'l-Kur'ân,** Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1980, s. 7-8; Karaçam, **a.g.e.,** s. 315.

kitabın mucizevî yönüyle ilgili olarak, onun edebî yönleri ve muhtevası üzerine nice eserler, yazılar ve açıklamalar yapılmıştır ki bunları saymak mümkün değildir. Hal böyle olunca insanın aklına şu soru gelmektedir: *Acaba Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur'ân'ın i'câzı denince akla ne geliyordu ve bu konu nasıl tasavvur ediliyordu?* Bu sorunun cevabını verebilmek için bu hususların nübüvvet döneminde nasıl anlaşıldığına veya algılandığına bakmak gerekmektedir.

1. Nübüvvet Döneminde İ'câzu'l-Kur'ân Tasavvuru

Hemen belirtelim ki Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatta olduğu ve vahyin nazil olmaya devam ettiği dönemde bugün anladığımız mahiyette bir i'câzu'l-Kur'ân ilminden bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte o dönemin insanları belâgat ve fesâhatte zirveye çıkmış insanlar idi. Kur'ân kendilerine okunduğu zaman onun benzersiz bir kelam olduğunun farkındaydılar. Gelen rivayetlere baktığımızda, Kur'ân'ın bu yönü karşısında hem iman edenlerin hem de iman etmeyenlerin hayranlıklarını gizleyemediklerini görüyoruz.

Müslüman olanlar, Kur'ân'ı okuduklarında veya dinlediklerinde, adeta karşı konulmaz bir duygu yoğunluğuna ve heyecan dalgasına kapılmaktaydı. Nitekim Yüce Allah Zümer suresinin,*"Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Rablerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar, sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısınıp yumuşar, sükûnet bulur"*[312] mealindeki ayetinde Kur'ân'ın bu yönüne vurgu yaparak, müminler üzerinde bıraktığı derin etkiyi en güzel şekilde ifade etmektedir.

Ayette de belirtildiği üzere Kur'ân'ı okuyan veya dinleyen müminlerin, onu dinlemekten dolayı tüyleri ürpermektedir. Tüylerin ürpermesi de ancak duyguların en son safhaya ulaşmasıyla meydana gelebilecek bir heyecan durumudur.

Hz. Ömer (r.a.)'in Tâ-Hâ suresinden etkilenerek iman etmesi,[313] daha sonraki hayatında da adalet timsali bir karaktere dönüşmesi herkesçe bilinen bir vakıadır. Bu

---

[312] Zümer, 39/23.
[313] Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1425/2004, I, s. 320-321.

durum Kur'ân'ın insan üzerindeki derin ve etkileyici gücünün en çarpıcı örneklerinden birisidir.

1.1. Kur'ân'ın Müşrikler Üzerindeki Etkisi

Kur'ân'ın müşrikler üzerinde de derin bir etki uyandırdığını gelen rivayetlerden anlamaktayız. Kureyşin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân, Ebû Cehîl ve Ahnes b. Şerîk bir gece Hz. Peygamber (s.a.v.)'i geceleyin evinde namaz kılarken Kur'ân okuyuşunu dinlemek için gitmişlerdi. Evin dışında, onun sesini duyabilecek bir yerde gizlenmişlerdi. Bunlardan her biri öbür arkadaşlarından habersizdi. Üçü de o gece orada Kur'ân dinleyerek sabahlamışlardı. Hava aydınlanınca dönerken yolda karşılaşmışlar ve birbirlerine sitem edip şöyle demişlerdi: "Bir daha gelmeyelim. Zira halkın aşağı tabakasından bazıları bizi görürse şüpheye düşerler." Fakat ertesi gece bunlardan her biri yine aynı yere gelip Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'ân okuyuşunu dinleyerek geceyi orada geçirmişlerdi. Hava aydınlanınca evlerine dönerken yolda karşılaşmışlar ve birbirlerine bir gün önce söyledikleri şeyleri tekrarlayarak dağılıp gitmişlerdi. Üçüncü gece de aynı durum tekrar edince bu sefer de şöyle demişlerdi: "Bir daha buraya gelmemeye ant içmeden buradan ayrılmayalım." Bir daha oraya gelmemek üzere ant içmişler sonra da dağılıp gitmişlerdi.[314]

Kur'ân'ın müşrikler üzerinde oluşturduğu etkiye dair gelen rivayetlerden birisi de şudur: Velid b. Muğire, Nahl suresinin, *"Allah adaleti, ihsanı ve (muhtaç oldukları şeyleri) yakınlara vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulmü ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir"*[315] mealindeki ayetini duyduğu zaman şöyle demiştir: "Vallahi, az önce Muhammed'den öyle bir kelâm dinledim ki insan sözü desem değil, cin sözü desem değil! Öyle bir halâveti (tatlılığı), öyle bir talâveti (güzelliği) var ki sormayın! Öyle bir kelâm ki üstü meyveli, altı verimli ve bereketli! O muhakkak üstün gelir, ona üstün gelinemez."[316]

---

[314] İbn Hişâm, **a.g.e.,** I, 295.
[315] Nahl, 16/90.
[316] Muhammed Abdulazîm Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1426/2005, II, s. 193; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **et-Tıbyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1405/1985, s. 106.

Kur'ân, sahip olduğu üstün belâgat ve fesâhati ile Velid b. Muğire gibi azılı bir Peygamber düşmanını bile bu derece etkilemiştir. Buna rağmen Velid b. Muğire yine de inadından vazgeçmemiş ve Kur'ân aleyhine çalışmaya devam etmiştir. Yüce Allah'ın İsrâ suresinin *"Biz Kur'ân'ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin ise sadece ziyanını artırır"*[317] mealindeki ayetinde beyan ettiği üzere Kur'ân'ın eşsiz nazmı karşısında bazı müşriklerin sadece küfürleri ziyadeleşmiştir.

1.2. Kur'ân'ın Meydan Okuması

Bazı müşrikler, Kur'ân ayetlerinin kaynağını nereye nispet edeceklerini bilememekte, kimisi *bu olsa olsa sihirdir!*[318] derken, kimisi onu *cinlere ve şeytanlara*[319] nispet etmekte ve kimisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'i *delilikle*[320] itham etmekteydi. Karşılarında kaynağını nereye dayandıracağını bir türlü kestiremedikleri ilâhi bir kaynak ve pınar vardı. Bunun ulviyetini ve kutsiyetini sezenler hemen iman ederek teslim olurken, tabiatı bozulmuş olanlar ise bir bocalama içinde sürüklenip gitmekteydi.

Onları, içinde bulundukları bu durumdan kurtarıp kalplerindeki şüpheleri gidermek üzere Kur'ân tarafından bazı meydan okumaların yapıldığını müşahede etmekteyiz. Kur'ân'ın yapmış olduğu bu tehaddîleri sıradan bir boy ölçüşme olarak değil de rahmet olarak anlamak gerekir. Yapılan tehaddîler ile Kur'ân'ın beşer sözü olmadığı, ilahî bir kelam olduğu gerçeğinin ortaya çıkarılmasının hedeflendiğini, bunun neticesinde de iman etme noktasında tereddüdü olanların, bu tereddütlerinin giderilmesine yardım edilmek istendiğinin bilinmesi gerekir. Dolayısıyla yapılan tehaddîler, onların kalplerindeki şüphelerin izale edilip imana gelmelerine zemin hazırlamak üzere yapılmıştır. Tehaddî konusunu ileriki bölümlerde tekrar ele alacağımız için fazla ayrıntıya girmeden burada kısaca temas etmekte fayda olacaktır.

Kur'ân, kendisinin mucize oluşunu Allah'tan başka hiçbir gücün onun bir benzerini gerçekleştiremeyeceğini bildirerek bu hususta inkârcılara meydan okumaktadır. Kur'ân'ın bu meydan okumalarına *tehaddî* diyoruz. Edebî meydan okuma

---

[317] İsrâ, 17/82.
[318] Müddessir, 74/24.
[319] Tekvîr, 81/25.
[320] Hicr, 15/6.

geleneği Arap toplumundaki şairler ve hatipler arasında, kasideler ve hutbelerle süregelen bir uygulamaydı. Bu edebî yarışma ve münazaraların cereyan ettiği toplanma yerlerinin olduğu da kaynaklarda geçmektedir.[321]

Tefsîr ve belâgat bilginlerinin çoğunluğuna göre ilk inen tehaddî ayeti, inkârcılara Kur'ân'ın tamamını getirmelerini talep ederek meydan okuyan Tûr suresinin: *"O halde bu iddialarında tutarlı iseler Kur'ân gibi bir söz getirsinler bakalım!"*[322] ayetidir.[323] İnkârcılar buna güç yetiremediler. Bunun üzerine Hûd suresinin: *"Yoksa "Kur'ân'ı kendisi uydurmuş" mu diyorlar? De ki: "İddianızda tutarlı iseniz, haydi (belâgatte) onunkine benzer on sure getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın!"* [324] ayeti nazil olarak onlardan Kur'ân'ın surelerine benzer on sure getirmeleri istendi. Bunu da yapamayınca Yunûs suresinin: *"Yoksa "Onu kendisi uydurmuş" mu diyorlar? De ki: Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sure ortaya koyun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın"*[325] ayeti nazil oldu ve bu ayet ile inkârcılardan Kur'ân'ın surelerine benzeyen bir sure getirmeleri istendi. Bunu da yapamadılar. Bunun üzerine Bakara suresinin: *"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz"*[326] ayeti ile Kur'ân'ın surelerinin benzeri bir sure getirilmesi çağrısı tekrarlandı. Bu çağrı da cevapsız kalınca, son merhalede İsrâ suresinin: *"De ki: Yemîn ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir Kitap meydana getiremezler"*[327] ayeti

---

[321] Mustafa Sâdık er-Râfiî, **İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 120.
[322] Tûr, 52/34.
[323] el-Kurtubî, **el-Câmî',** I, s. 77; Celâleddîn Abdurrahman es-Suyutî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1427/2006, II, s. 1003; Abbas, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 31; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 21.
[324] Hûd, 11/13.
[325] Yûnus, 10/38.
[326] Bakara, 2/23.
[327] İsrâ, 17/88.

nazil oldu ve bunu asla yapamayacakları ilan edildi. Bu ayet tehaddî bağlamında inen en son ayettir.[328]

Görülen odur ki Kur'ân'ın insanlara meydan okuması hiç kimsenin bunları yapmasına en ufak bir dış engel olmadığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Kur'ân, muaraza kapısını inkârcılara kapamamış, aksine ardına kadar açmıştır. Hatta onları teke tek veya toplu olarak nazireye davet etmiş, daha da ileri giderek onları meydana çağırmış ve muhtelif şekillerde bu davetini tekrarlamıştır. Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki nübüvvet döneminde i'câzu'l-Kur'ân ilmi her ne kadar bir ilim olarak mevcut olmasa da temel unsurları itibariyle bir vakıa olarak vardı. İslam'ın Arap yarımadasında kısa bir süre içinde yayılıp kabul görmesi, daha sonra da kurumsallaşıp iyice oturması ve hemen akabinde de geniş fetih faaliyetlerinin hızla yaygınlaşmasının temelinde, aslında Kur'ân'ın sahip olduğu bu derin mucizevî etkiler bulunmaktadır.

İslamî fetihlerin hızla yaygınlaşıp genişlemesiyle birlikte farklı dinlerden ve kültürlerden milletler ve kavimler İslam devletinin bünyesine girmiş, değişik gurup ve inançlardan çok sayıda insan İslam dinini kabul etmiştir. Başlangıçta çoğunluğu Araplardan oluşan İslam toplumu artık farklı milletlerden meydana gelen büyük bir

---

[328] ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, II, s. 59-60; es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 1003; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 20-21; Bazı kaynaklarda İsrâ suresinin Mekkî, Bakara suresinin ise Medenî bir sure olduğu geçmektedir. Yukarıda vermiş olduğumuz tehaddî ayetlerinin sıralamasında ise, İsrâ suresinin 88. ayeti, Bakara suresinin 23. ayetinden sonra zikredilmiştir. Bu durum, ilk bakışta bir çelişki gibi görünse de Mekkî ve Medenî kavramları etraflıca incelendiğinde, ortada bir çelişkinin olmadığı anlaşılacaktır. Nitekim Mekkî ve Medenî kavramlarının tanımı yapılırken, nâzil olunan yer veya zaman gibi birbirinden farklı ölçüler esas alınmıştır. Mekkî surelerin bünyesinde Medenî ayetler yer alabileceği gibi, aksi bir durum da mümkündür. Örneğin; Bakara suresinin, 281. ayeti haricinde tamamen Medenî, İsrâ suresinin ise, 85. ayeti haricinde tamamen Mekkî olduğu ifade edilmiştir. (Bakınız; ez-Zerkeşî, **el-Burhân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, I, s. 135-140; Ebû Şehbe, **el-Medhâl li Dırâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 199-205; el-Kattân, **Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 49-55). Yine bazı kaynaklarda İsrâ suresinin 88. ayetinin Medine'de, Yahudilerle yapılan bir tartışma üzerine nâzil olduğu geçmektedir, bu görüş esas alındığında ise çelişki ortadan kalkmaktadır. (Bakınız; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,** Hecr, Kâhire, 1422/2001, XV, s. 75-77). Ayrıca birçok surenin aynı zaman dilimleri içinde nâzil olması da mümkün görülmüştür. Dolayısıyla "şu sure bundan sonra nâzil oldu" sözünden maksat, "şu surenin nüzûlü bittikten sonra diğer sure nâzil olmaya başladı" değil, aksine "şu surenin nüzûlünün başlangıcı, diğer surenin nüzûlünün başlangıcından sonradır" şeklinde anlaşılması daha uygun kabul edilmiştir. (Bakınız; Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr,** ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984, III, s. 144). Kezâ bir ayetin ikinci defa nâzil olması da mümkün görülmüştür (ez-Zerkeşî, **el-Burhân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, I, s. 38-39). İsrâ suresi, Hicret'ten takrîben bir veya bir buçuk sene gibi kısa bir zaman önce, Bakara suresi ise Hicret'ten hemen sonra nâzil olmaya başlamıştır. (Bakınız; Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali,** Bakara ve İsrâ surelerinin giriş kısımları). Sonuç olarak yukarıda verilmiş olan tehaddî ayetlerinin sıralamasında herhangi bir çelişkinin olmadığı anlaşılmaktadır.

ümmet hüviyetine bürünmüştür. Arap olanlar ile olmayanların etkileşimi sonucunda kökeni itibariyle Arap olanlar bile sahip oldukları fasîh Arapçanın ince özelliklerini zaman içinde peyderpey kaybetmeye başlamıştır.[329] İslam toplumunun bünyesinde bulunan değişik inanç ve kültürlere mensup çevrelerden, İslam dinine ve onun temel dayanağı olan Kur'ân'a bazı eleştiriler ve saldırılar meydana gelmeye başlamıştır. Bu eleştiri ve saldırılara gereken cevaplar verilmeye çalışılmış ve bu süreçte Kur'ân değişik yönlerden ele alınmıştır. Böylece yeni ilim dallarının temel esas ve umdeleri peyderpey teşekkül etmeye başlamıştır. İ'câzu'l-Kur'ân ilminin ilk nüvelerini de bu dönemde görmek mümkündür.

2. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Tarihsel Süreci

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin tarihsel sürecini iki başlık altında ele almak mümkündür. İ'câzu'l-Kur'ân ilminin ortaya çıkış süreci ve sistemleşip bir ilim haline geliş süreci. Şimdi de bu iki süreci ana hatlarıyla ele alalım.

2.1. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İ'câzu'l-Kur'ân kavramının veya bu kavramla ilgili konuların ilk defa ne zaman ve kim tarafından ortaya atıldığını tespit etmek oldukça zordur. Hicrî II. asırda Vasıl b. Atâ (ö.131/748)'nın Kur'ân'ın i'câzının zatî olmayıp, insanların muaraza yapamamasının sebebinin Yüce Allah'ın onların düşünme kabiliyetlerini ellerinden alması sebebiyle ortaya çıktığına dair bir fikir beyan etmesiyle, ilk defa i'câz kavramının kullanıldığı söylenmektedir. Dolayısıyla Vasıl b. Atâ bu düşüncesiyle, Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm (ö.231/845)'ın sarfe teorisine çok önceden zemin hazırlamış olmaktadır.[330]

Keza İshak b. Tâlût ve Nu'mân b. Münzir gibi bazı mülhitler Kur'ân'ın çelişkiler içeren bir kitap olduğunu iddia etmişler, İslâm âlimleri bu iddialar karşısında, önce Kur'ân'ın dil ve edebiyat kurallarına bağlı olarak anlamını ortaya koymaya ve tefsirini yapmaya çalışmışlardır. Vâsıl b. Atâ ile Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserleri

---

[329] Fadl Hasan Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ ('İlmu'l-Me'ânî),** Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997, s. 71.
[330] Mustafa Müslim, **Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1416/1996, s. 46.

ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı bunlardan bazılarıdır. Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili görüşlerin bu süreçten sonra yoğunlaşmaya başladığı ifade edilmektedir.[331]

Bu dönemde Kur'ân'ın i'câzı ve mucizeliği, halku'l-Kur'ân meselesi gibi tartışmalı konular ekseninde de ele alınmıştır. Örneğin Mutezileden Hişâm b. Amr el-Fuvatî (ö.218/833) ve 'Abbâd b. Süleyman (ö.250/864)'a göre, arazlardan meydana gelen hiçbir şey Yüce Allah'a delâlet etmeyeceği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvetine de delil teşkil etmez. Onlar Kur'ân'ı mahlûk saydıkları için, onu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sıdkına delâlet eden bir mucize olarak görmemişlerdir.[332] Keza, Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm (ö.231/845), Kur'ân'ın i'câzını, onun muhtevasındaki gaybî haberlere bağlamıştır. Ona göre Kur'ân, ancak ihtiva ettiği gaybî haberler yönüyle mu'cîz olabilir. Te'lîfine ve nazmına gelince, insanların onun benzerini getirmeleri mümkündür. Şayet Yüce Allah onları engellemiş olmasaydı bunu yapabilirlerdi.[333] Nazzâm'ın öğrencisi, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız (ö.255/869), hocasının görüşlerini reddederek Kur'ân'ın i'câzını, benzerinin getirilmesi imkânsız bir dil mucizesi oluşuna bağlamış ve i'câzın esasını nazım düşüncesine dayandırmıştır. Câhız, *Nazmu'l-Kur'ân* adıyla bir eser yazmış fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır.[334]

Ali b. Raben et-Taberî (ö.247/861)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı: insanların ıslahını hedef alıp bu hedefi gerçekleştirmesindedir. Bu hedefin tahkikini sağlayan emir ve nehiyler ile cennet ve cehennem gibi gaybî konuları ihtiva etmesindedir. Yüce Allah'a saygı duymak, anne-babaya hürmet etmek, akrabalarla iyi ilişkiler kurmak, insanları affetmek, ahde vefa göstermek: zina, faiz ve benzeri günahlardan uzak durmak gibi hususlar, dünyevî ve uhrevî hayatın olmazsa olmaz şartlarındandır. Hz. Peygamber

---

[331] Mustafa Sâdık er-Râfiî, **Târîhu Âdâbi'l-'Arab,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000, II, s. 114-115; Abbas, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 37; Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 71; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 50-53; Karaçam, **a.g.e.,** s. 314-315.

[332] Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn,** Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1411/1990, I, s. 296.

[333] el-Eş'arî, **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn,** I, s. 296; Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak,** Mektebetu İbn Sînâ, Kâhire, 1409/1988, s. 129; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** Mektebetu's-Selâm, ysz., ts., I, s. 64; er-Râfiî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 102; Abbas, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 38-39.

[334] el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 55-56; Karaçam, **a.g.e.,** s. 315-316.

(s.a.v.) ümmî olmasına rağmen, bu hususları üstün bir belâgat ve fesâhat üslubu ile anlatan bir Kitap ile gelmiştir. Bunlar, onun nübüvvetinin en büyük delilidir.[335] Ali b. Raben et-Taberî, *"ed-Dîn ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebî Muhammed"* adlı eserinde ilk defa *"âyet"* kelimesini, *"i'câz"* manasında kullanan kişidir.[336] Bu dönemde ismi geçen önemli âlimlerden birisi de Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâîl el-Eş'arî (ö.324/935)'dir. Eş'arî, Kur'ân'ın i'câz yönlerinin başında onun nazım bakımından fasîh oluşunu göstermiştir. Eş'arî'ye göre Kur'ân'ın tehaddîlerine cevap verilememiş olması onun i'câzının en büyük delilidir. Kur'ân'ın, harfleri en az ve dolayısıyla en kısa suresi olan Kevser suresinin bile benzerinin meydana getirilemeyişi onun i'câzının bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.[337]

Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde İ'câzu'l-Kur'ân ilminin bazı temel kavramları üzerinde önemli tartışmalar yapılmış fakat bu tartışmalar kapsamlı eserlerin ele alındığı sistemli bir hüviyete kavuşmamıştır.

2.2. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Sistemleşme Merhalesi

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin sistemli hale geldiği bu dönemde çok sayıda isimden bahsetmek mümkündür. Bunlardan özellikle dört önemli âlim öne çıkmaktadır. Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî (ö.384/994), Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö.388/998), Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (ö.403/1013) ve Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078). Bu dört isim, genel olarak İ'câzu'l-Kur'ân ilmi literatüründe önemli bir yere sahip oldukları gibi, özel manada da Râzî'nin i'câz konusundaki görüşleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler. Bundan dolayı, bu dört

---

[335] Ali b. Raben et-Taberî, **ed-Dîn ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebî Muhammed,** Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1393/1973, s. 98; Ayrıca bakınız; s. 57.

[336] et-Taberî, **ed-Dîn ve'd-Devle,** s. 65; et-Taberî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in miraç mucizesinden bahsederken"onun ayetlerinden birisi…" diye söze başlamaktadır. Ayrıca et-Taberî eserinin bazı bölümlerinde, yine mucize kelimesi yerine "ayet" kelimesini kullanmaktadır. Bakınız; s. 65, 98, 108, 189; Hâlidî'ye göre ilk defa "ayet" kelimesini i'câz manasında kullanan kişi et-Taberî'dir. Bakınız; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 81.

[337] İbn Hazm, **el-Fasl,** III, s. 12-13; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 58-59; el-Hımsî, Eş'arî'nin i'câzla ilgili kapsamlı açıklamalar yaptığını fakat onun i'câzla görüşlerinin yer aldığı kitaplarının zayî olduğunu belirtmektedir. İbn Hazm ise, **el-Fasl** isimli eserinde Eş'arî'nin görüşlerini, biraz daha detaylı olarak nakletmektedir. (Bakınız; Ali b. Ahmed ez-Zâhirî el-Endelûsî İbn Hazm, **el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal,** Mektebetu's-Selâm, ysz., ts., III, s. 12-13, thk., Abdurrahman Halife).

âlimin i‘câz konusundaki görüşleri üzerinde biraz daha detaylı durmayı uygun buluyoruz. Ayrıca diğer âlimlerin görüşlerine de yer vereceğiz.

Rummânî, Kur’ân’ın i‘câzı üzerine *en-Nüket fî İ‘câzi’l-Kur’ân* adında bir eser kaleme almış ve bu eserde i‘câza dair görüşlerini ifade etmiştir. Rummânî’ye göre Kur’ân’ın i‘câzı yedi vecihten meydana gelmektedir. Bu vecihler de şunlardır:

1. Benzerinin telif edilmesi hususunda herkese meydan okuması.
2. Şiddetli ihtiyaca rağmen Kur’ân’a muaraza yapılamamış olması.
3. Sarfe.
4. Kur’ân’ın belâgati.
5. Gelecekten haber vermesi.
6. Hâriku’l-âdât bir yapıya sahip olması.
7. Diğer peygamberlerin bütün mucizeleriyle mukayese edilebilir olmasıdır.[338]

Rummanî, belâgati *“en güzel lafızlarla mananın kalbe ulaştırılması”* diye tanımlayıp onu üst, orta ve alt olmak üzere üç tabakaya ayırır. Kur’ân’ın belâgati üst tabakada bulunmaktadır.[339] Rummânî, daha sonra belâgatin on kısımdan meydana geldiğini belirtir ve bunları açıklar. Bu kısımlar: Îcâz, teşbîh, istiâre, telâûm,[340] fasılalar, tecânüs, tasrîf, tadmîn, mübâlağa ve hüsnü’l-beyân olarak sıralanır.[341] Onun eserinin büyük bir kısmını belâgate ayırması ve diğer i‘câz şekillerini risalenin sonunda kısaca açıklaması Kur’ân’ın i‘câzında en temel unsur olarak belâgati gördüğüne işaret eder. Rummânî, sarfeyi de Kur’ân’ın i‘câz yönlerinden biri olarak görmektedir.[342]

Bu dönemin önemli isimlerinden birisi de Hattâbî’dir. Hattâbî, *Beyânu i‘câzi’l-Kur’ân* adlı eserinde Kur’ân’ın i‘câzı üzerine derin analizler yapmakta ve âlimlerin bu konuda öne sürdüğü görüşleri ele almaktadır. Bu görüşlerin bir kısmının bazı yönlerden

---

[338] Ebu’l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, **en-Nüket fî İ‘câzi’l-Kur’ân,** Dâru’l-Me‘ârif, Kâhire, 1976, s. 75, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkîk edilen **Selâsü Resâil fî İ‘câzi’l-Kur’ân** adlı eserin içinde).
[339] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 75-76.
[340] Kelamın, akıcı ve kolaylıkla telaffuz edilen bir telife sahip olması.
[341] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 75-109.
[342] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 109-113.

yetersiz veya geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Hattâbî, eserinde ilk önce Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'ân'la meydan okuduğunu ve yirmi üç sene süren nübüvvet görevi boyunca bu meydan okumanın arkasında durduğunu vurgulamaktadır. Şayet Kur'ân'ın benzeri getirilebilseydi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in davasını engellemek için, nice kanların döküldüğü ve akrabalık bağlarının koparıldığı şiddetli savaşlara girişilmezdi. Nitekim Kur'ân'ın benzerini getirmek o kadar kolay ve mümkün olsaydı, bu denli tehlikeli ve meşakkatli işlere girmeye gerek kalmazdı.[343] Hattâbî, bu tarihi vakıayı bu şekilde tespit ettikten sonra, Kur'ân'ın benzerinin getirilemeyişinin sebebinin, onun hangi özelliğinden kaynaklandığını ele alıp bu hususta öne sürülen görüşleri sırayla ele almaktadır. İlk önce ele aldığı görüş sarfe görüşüdür. Bu görüşü değişik yönlerden ele alıp geçersiz saymakta ve reddetmektedir.[344] Onun sarfe görüşünün geçersizliği hususunda öne sürdüğü deliller, kendisinden sonra gelen âlimler tarafından da kabul görmüş ve üzerinde önemle durulmuştur. Hattâbî'nin bu noktada ileri sürdüğü deliller Râzî tarafından da kabul edilmiş ve tefsirinde aynı lafızlarla yer almıştır.

Hattâbî, daha sonra Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi yönüyle mu'cîz olması yönündeki görüşleri ele alıp bu görüşün de isabetli olduğunu fakat bazı yönlerden yetersiz kaldığını belirtmektedir. Hattâbî'ye göre, Yüce Allah, Bakara suresinin *"Onun surelerine benzer bir sure getirin"*[345] mealindeki ayetinde geçtiği üzere, Kur'ân'ın her bir suresinin kendi başına mucize olduğunu beyan buyurmuştur. Bununla birlikte her bir surede gaybî haberler olmadığından dolayı bu i'câz vechi kapsamlı ve kapsayıcı bir vecih sayılmaz. Ama yine de Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir.[346]

Hattâbî, daha önce yapılmış belâgat ve fesâhat tanımlarının Kur'ân'ın kendine has belâgat ve fesâhatinin tanımı için yeterli ve kapsayıcı olmadığını da belirttikten

---

[343] Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, s. 21, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkîk edilen **Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân** adlı eserin içinde).
[344] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 22-23.
[345] Bakara, 2/23.
[346] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 23-24.

sonra[347] bu hususta kendi görüşlerini ortaya koymaktadır. Ona göre Kur'ân, lafızların güzelliğini, manaların nazmında birleştirmiş ilahî bir kelam olması yönüyle mu'cîz olduğu gibi, kalplere ve gönüllere derin etkisi ve tesirinin olması yönüyle de mu'cîz bir kelamdır. Bununla birlikte Kur'ân Arap dilinin bütün lafızlarını, bu lafızlar içinde de manalara en uygun ve en güzel olanlarını kendine has belâgat örgüsü ve en güzel bir nizam içinde birleştirmek suretiyle ortaya koymuştur.[348]

Hattâbî, fasîh ve belîğ bir sözün üç kısımdan oluştuğunu ifade eder, bu kısımlar şunlardır:

1) Manayı taşıyan lafız

2) Lafızla kâim mana

3) Bu ikisi arasında irtibatı kuran nazım.[349]

Bu bağlamda olmak üzere, Kur'ân'ın asıl i'câzı şöyle tahakkuk etmiştir. En fasîh lafızların, en güzel telif nazmı içinde kullanılıp, en sahîh ve doğru manaları ihtiva edecek şekilde nazil olmasıdır. Allah'ın kudretini yücelten tevhîd akidesi, O'nun her türlü eksiklikten uzak olduğunu vurgulayan tenzih anlayışı, Allah'a itaate davet, O'na nasıl ibadet edileceğinin yöntem ve metotları, helal ve haram, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek, iyi ahlaka yönlendirmek, günahlardan uzaklaştırmak ve geçmiş ümmetlerin durumlarından haber vermek gibi pek çok husus, Kur'ân'ın kendine has nazmı içinde en güzel şekilde tanzim edilmiştir.[350] İşte insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı husus, Kur'ân'ın kendine has olan bu tanzim ve tertîb biçimidir.[351] Hattâbî'ye göre bütün bu hususlar Kur'ân'ın i'câzını oluşturan temel unsurlardır. Hattâbî, bu tespitleriyle daha sonraları Abdülkâhir el-Cürcânî'nin sistemleştireceği nazım düşüncesine de genel hatlarıyla işaret etmiştir.[352] Bu nazım düşüncesinin mücmel kalan hatları Bakıllânî (ö.403/1013) tarafından biraz daha genişletilip açıklığa kavuşturulduktan sonra, Cürcânî tarafından belli bir sistem dâhilinde ele alınarak son

[347] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 25-26.
[348] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 26-27.
[349] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 27.
[350] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 27-28.
[351] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 28.
[352] Hâlidî, **a.g.e.,** s. 90.

şeklini kazandığını söyleyebiliriz. Son merhalede de nazım düşüncesinin, Râzî tarafından bütün yönleriyle tatbik edildiğini görmekteyiz.

Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân* adlı eseriyle bu sahada eser veren en önemli âlimlerden biridir. Kendisinden önce, Rummânî ve Hattâbî tarafından i'câzu'l-Kur'ân'a dair risale mahiyetinde iki eser yazılmış olsa da, bu sahada kapsamlı bir eser veren ilk kişi Bâkıllânî'dir.[353] Ona göre Kur'ân'ın i'câzı üç ana başlık altında toplanmaktadır:

1) Gaybî haberler ihtiva etmesi. Bu görüş daha önceki dönemlerde de birçok âlim tarafından dile getirilmesine rağmen, Bakıllânî tarafından daha kapsamlı bir biçimde ve delillerle temellendirilerek ele alınmıştır.[354]

2) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî bir kimse olmasına rağmen, birçok hususu üstün bir belagât ve fesahât üslubu ile anlatan bir kitap ile gelmesi.[355] Bu görüş daha önce Ali b. Raben et-Taberî tarafından da dile getirilmiş olan bir görüştür. Râzî de bu nokta üzerinde önemle durmuş ve bu konuda önemli açıklamalarda bulunmuştur. İleriki sayfalarda buna temas edeceğiz.

3) Kur'ân'ın benzersiz bir nazma sahip olması yönüyle mu'cîz olması. Bâkıllânî, Kur'ân'ın nazım hususiyetlerini on ayrı başlık altında ele alıp değerlendirmektedir:

3.1. Kur'ân'ın nazmının ve üslûbunun, gerek şiir ve gerekse de nesir olarak bilinen beşer sözlerinden farklı bir yapıda olması.

3.2. Tenâkûzdan uzak olması. Ayrıca Arap edebiyatında belâgat ve güzel üslûp noktasında Kur'ân'la yarışabilecek ölçüde bir eserin olmaması.

3.3. Kur'ân'ın: hüküm, emir, nehiy, va'd, va'îd ve geçmiş ümmetlerin kıssâları gibi değişik konular içermesine rağmen, belâgat ve fesâhatin bütün alanlarında mükemmel olması.

3.4. Belâgat ve fesâhatin her alanında zirvede yer alması.

---

[353] Hâlidî, **a.g.e.,** s. 91.
[354] Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 2009, s. 48-50.
[355] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 50-51.

3.5. Sadece insanların değil, cinlerin de benzerini getirmekten âciz kalması.

3.6. Arapların kullanmış olduğu bast ve iktisar, cem‘ ve tefrîk, istiâre ve tasrîh, hakikat ve mecaz gibi bazı söz sanatlarını kullanma noktasında dahi alışılmışın dışında mükemmel olması.

3.7. Lafız ve mana uyumunun en üst seviyede olması.

3.8. En parlak ve ilgi çekici lafızları ihtiva etmesi.

3.9. Surelerin başında gelen hurûf-u mukatta‘â harflerinin taşıdığı incelikler.

3.10. Kur’ân’ın anlaşılmasının son derece kolay olması.[356]

Kısaca Kur’an’daki nazım güzelliği, hem bütününde hem tek tek herbir lafzında mevcut olup üslûbu, fesâhati, verdiği bilgilerin kolay anlaşılması, gayba dair haberleri ve mülhitleri susturan delilleri onun erişilmez üstünlüğünü meydana getirir.[357] Bâkıllânî, Kur’ân’ın nazmı ve üslûbu üzerine yaptığı bu açıklamalar ile daha önce Hattâbî tarafından dile getirilen bu düşünceyi, biraz daha açıp anlaşılır hale getirmiş ve bunun bir sistem haline getirilmesi noktasında Cürcânî’ye öncülük etmiştir diyebiliriz.

Abdülkâhir el-Cürcânî, kendisinden sonra gelenler üzerinde derin etkiler bırakması yönüyle üzerinde önemle durulması gereken bir âlimdir. Cürcânî’nin belâgat ve i‘câzu’l-Kur’ân konularıyla ilgili olarak üç eserinden söz edebiliriz, bunlar *er-Risâletu’ş-Şâfiye,*[358] *Esrâru’l-Belâğa,*[359] ve *Delâilu’l-İ‘câz*[360] adlı eserleridir. Cürcânî, *er-Risâletu’ş-Şâfiye* adlı eserinde özellikle tehaddî ve muaraza gibi i‘câzu’l-Kur’ân konusuyla ilgili hususlarda geniş açıklamalar yapıp İmru’l-Kays, Züheyr, Nâbiğa, Alkame ve Haris gibi bazı Arap şairlerin şiirlerinden de örnekler verdikten sonra,[361] Kur’ân’a muâraza yapılamamasının sebebini onun kendine has nazmına

---

[356] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 51-70.
[357] el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 73.
[358] Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, **er-Risâletu’ş-Şâfiye,** Dâru’l-Me‘ârif, Kâhire, 1976, s. 21, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkîk edilen **Selâsü Resâil fî İ‘câzi’l-Kur’ân** adlı eserin içinde); Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, **er-Risâletu’ş-Şâfiye,** Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Beyrût, 1418/1998, (Şerh Eden; Muhammed Ömer Bâhâzık)
[359] Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, **Esrâru’l-Belâğa,** Dâru’l-Medenî, Kâhire, 1991.
[360] Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, **Delâilu’l-İ‘câz,** Mektebetu’l-Hâncî, Kâhire, 2004.
[361] el-Cürcânî, **er-Risâletu’ş-Şâfiye,** s. 117-133.

bağlamaktadır.[362] Cürcânî, bu eserinde nazım düşüncesinin temel dayanaklarını genel hatlarıyla belirledikten sonra, *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde nazım düşüncesini daha daha detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde i'câzu'l-Kur'ân konusuyla yakından ilgili olan birçok belâgat kavramını ele almaktadır: Kinâye, istiâre ve temsîl, takdîm ve te'hîr, hazf, haber ve haberin çeşitleri,[363] hâl, fasl ve vasl, atıf konusu, lafız kavramı ve nazım düşüncesi ile ilgili bazı açıklamalar,[364] mecâz, kasr ve ihtisâs, nazım ve tertîb fikrine yönelik bazı şüphelerin giderilmesi bölümü, lafız ve mana konusu,[365] nazım teorisi ve bunun temellendirilmesi.[366] Cürcânî bu konuları nazım teorisi çerçevesinde ele alarak belli bir disiplin altında toplamaktadır. Onun bu hususta ki nihâî görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz: Nazım, her kelimenin kendisine uygun bir konumda bulunacak şekilde kelimelerin cümle içerisinde güzelce dizilmesidir. Bu da ancak nahiv ve belâğat ilminin bütün kural ve gereklerine tam manasıyla uyularak gerçekleşebilir. Nazım teorisinde lafız manaya tabidir. Manalar zihnimizde dizildiği için konuşma esnasında lafızlar peşi sıra dizilirler. Nazım teorisini sistemleştiren Cürcânî'ye göre, Kur'ân'ın en önemli i'câz yönü kendine has nazmı ve te'lîfidir. Cürcanî'ye göre dilde lafızdan çok mâna önemlidir.[367]

Bu dönemde i'câzu'l-Kur'ân ilmine önemli katkılarda bulunan başka önemli şahsiyetler de bulunmaktadır. Ebû Hilâl el-Askerî (ö.400/1009)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı onun belagâtindedir.[368]

Şerîf er-Râdî (ö.406/1015)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı, belâgatinde ve fesâhatindedir. Râdî, *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâti'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın mecâz ve istiârelerindeki fesâhat incelikleri üzerinde önemle durmuştur.[369]

---

[362] el-Cürcânî, **er-Risâletu'ş-Şâfiye,** s. 133-134.
[363] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 70-195.
[364] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 199-291.
[365] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 293-365.
[366] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 373-406.
[367] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 391-394.
[368] Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-'Askerî, **Kitâbu's-Sınâ'ateyn, el-Kitabe ve'ş-Şi'r,** Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ysz., 1371/1952, s. 1-2.

Yine bu dönemin önde gelen Mutezilî âlimlerinden Kâdî Abdulcebbâr (ö.415/1024), *el-Muğnî* adlı eserinin XVI. cildini i'câzu'l-Kur'ân konusuna ayırmış ve i'câzla ilgili pek çok konuyu işlemiştir.[370] Ona göre Kur'ân'ın i'câzı, tek tek her lafızda değil lafız ve mananın güzellik ve uyumundadır. Kâdî Abdulcebbâr'a göre bir sözün güzel oluşu yalnız nazım veya yalnız mana ile gerçekleşmez. Ona göre Kur'ân'ın erişilmez i'câz yönü lafzın fesâhatı ve mananın güzelliğindedir. Ona göre Kur'ân'ın en temel i'câz yönü fesâhatindedir.[371]

İbn Hazm el-Endelûsî (ö.456/1064)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı, insanların onun benzerini getirmekten alıkonulmuş olmasındadır. Yine İbn Hazm'a göre Kur'ân'ın belâgati mahlûkatın belâgati türünden değildir. Onun belâgati tamamen kendine özgüdür. Kur'ân, yapısı itibariyle beşer kelâmından farklı bir yapıda olduğu için, insanlara özgü olan belâgatin üstünde, altında veya onunla eşit seviyede de değildir. Ona göre, bu şekilde yapılan tanımlamalar uygun ve isabetli değildir.[372]

Yine bu dönemin önemli simalarından olan İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı fesâhatinde ve belâgatindedir.[373] Hafâcî'nin sarfeyi de bir i'câz yönü olarak gördüğü söylenmektedir.[374]

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö.505/1111)'ye göre ise Kur'ân, dinî ve dünyevî bütün ilimleri ihtiva etmesi yönüyle mu'cîz bir kelamdır. Ona göre bütün ilimler Yüce Allah'ın fiil ve sıfatlarına dâhildir. Kur'ân'da ise O'nun zat, sıfat ve fiillerinin şerhi ve açıklaması bulunmaktadır. Nihayeti olmayan bu ilimlerin

---

[369] eş-Şerîf er-Râdî, **Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâti'l-Kur'ân,** Alemu'l-Kutub, ysz., 1406/1986, s. 14,17, 89, 272.

[370] Bakınız; Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr el-Esedâbâdî el-Kâdî, **el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl,** ysz., ts., s. XVI; tehaddî konusu, XVI, s. 214; muaraza, XVI, s. 250; taazzur kavramı, XVI, s. 264; i'câz vecihleri, XVI, s. 316; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in diğer mucizeleri, XVI, s. 407.

[371] Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr el-Esedâbâdî el-Kâdî, **el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl,** ysz., ts., XVI, s. 197-198; Bakınız; Faig Ahmadzada, **Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'câzu'l-Kur'ân,** AÜ., SBE., Ankara, 2010, (Doktora Tezi); Nasrullah Hacımüftüoğlu, **Kelâmcılar İle İslam Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri,** ATAÜ, İFD, Erzurum, 1990, Sayı; 9, s. 228-230.

[372] İbn Hazm, **a.g.e.,** III, s. 12; er-Râfiî, **Târîhu Âdâbi'l-'Arab,** II, s. 117; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 83-84.

[373] Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Hafâcî, **Sırru'l-Fesâha,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982, s. 14-15 ayrıca s. 58-59;

[374] Bakınız; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 84-85.

hepsine Kur'ân'da birtakım işaretler ve remizler vardır.[375] Gazzâlî, bu yaklaşımıyla ilmî tefsir metodunun da önünü açmış[376] ve bu noktada Râzî'ye öncülük etmiştir.

Hicrî VI. ve VII. asırlarda çok önemli âlimler karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle iki isim biraz daha öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî (ö.538/1144), diğeri de Fahruddîn er-Râzî'dir. Bu iki âlim, kendilerinden önceki âlimlerin ilmî birikimlerini, kendi eserlerinde uygulamaya koymakla şöhret bulmuşlardır. Zemahşerî, i'câzu'l-Kur'ân konusunda müstakil bir eser kaleme almamıştır. Fakat belâgat ile ilgili olarak*"Esâsu'l-Belâğa"* isminde bir kitabı bulunmaktadır.[377] Zemahşerî, Kur'ân'ın belâgat ve dil inceliklerini *"Keşşâf"* isimli tefsirinde ele alarak bu noktada mükemmel örnekler ortaya koymuştur.[378] Zemahşerî: Ali b. Raben et-Taberî ile başlayan, Rummânî ile ilk temelleri atılan, Kadî Abdulcebbâr ile daha da belirginleşip, Cürcânî ile iskeleti tamamlanan belâgat ilminin kural ve kaidelerini bütün yönleri ile tatbik eden kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.[379]

Râzî ise, ilk defa Câhız tarafından dile getirilen, Vâsıtî ve Rummânî gibi âlimler tarafından kısmen ele alındıktan sonra, Hattâbî tarafından ilk temelleri atılan, Bakıllânî tarafından biraz daha belirgin bir hale getirilen ve son tahlilde Cürcânî tarafından iskeleti tamamlanan *nazım* düşüncesini, bütün yönleri ile tefsirine uygulayan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun i'câzu'l-Kur'ân'la alakalı fikirlerini, *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eseri ile çalışmamızın ana konusunu teşkil eden *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinden öğrenmekteyiz. *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eseri, aslında Abdulkâhir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa* ile *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserlerinin bir birleşimi ve özetidir. Bununla birlikte Râzî bu iki eseri mükemmel bir şekilde cem' edip, diğer âlimlerin bazı görüşlerini de ekleyip tamamlamak suretiyle kendisine mal etmeyi başarmıştır.[380]

---

[375] Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** Bedir Yayınevi, İstanbul, 1394/1974, I, s. 822, (trc., Ahmed Serdaroğlu).
[376] el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 99.
[377] Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.
[378] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf,** Mektebetu'l-'Abîkân, Riyâd, 1418/1998, I, s. 217-225; I, s. 368-373; III, s. 550-553; Müslim, **Mebâhis,** s. 54.
[379] İsmail Cerrahoğlu, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** ATAÜ, İİFD, Ankara, 1977, Sayı; 2, s. 50.
[380] Hacımüftüoğlu, **a.g.e.,** s. 233-237.

Nihâyetu'l-Îcâz adlı eserini fesâhat, belâgat ve nazım konuları üzerine bina etmiş, tefsirinde ise, *Nihâyetu'l-Îcâz*'da ele almadığı gaybî haberler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti, Kur'ân'ın parça parça nazil olması ve Kur'ân'daki yemînlerin i'câza delâleti gibi konuları ekleyerek kendi i'câz düşüncesini daha da olgunlaştırmıştır.

İ'câzu'l-Kur'ân ilmine katkıda bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise şöyledir:

İbn Atiyye (ö.541/1147)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı onun nazmında, tertîbinde ve manalarının belâgatinde olmakla birlikte, muhatapları asıl aciz bırakan husus, Kur'ân'ın kendine has telifidir.[381]

Kâdî İyâz (ö.544/1149)'a göre Kur'ân'ın i'câzı dört noktada toplanmaktadır:

a) Te'lîfinin güzelliği[382]

b) Benzersiz bir nazma sahip olması

c) Geleceğe dair gaybî haberler ihtiva etmesi

d) Geçmiş ümmetlere ait gaybî haberler içermesi.[383]

Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (ö.626/1229)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı onun belâgatinde ve fesâhatindedir.[384] Sekkâkî, aynı zamanda belâgat ilmine yapmış olduğu katkılarıyla bilinmektedir. O, Cürcânî ve Zemahşerî'nin mezhebini takip ederek belâgati beyân, bedî ve me'âni olarak kısımlara ayırdı ve belâgat ilmini bugünkü bilinen şekline kavuşturdu.[385]

---

[381] Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelusî İbn 'Atiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'l-'Azîz,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422/2001, I, s. 106.

[382] Kâdî 'İyâz, **Şerhu'ş-Şifâ,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2001, I, s. 547.

[383] Kâdî 'İyâz, **Şerhu'ş-Şifâ,** I, s. 560-571.

[384] Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, **Miftâhu'l-Ulûm,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 417; Sekkâkî, Hûd suresinin *"Ey yer suyunu yut ve sen ey gök suyunu tut! diye emir buyruldu. Su çekildi, iş bitirildi ve gemi Cudi üzerinde yerleşti ve "Kahrolsun o zalimler!" denildi"* ayetini, belâgat ve fesâhat yönünden detaylı bir şekilde ele almakta ve bu ayeti Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatine örnek olarak göstermektedir. Onun i'câzla ilgili görüşlerini yansıtması açısından bu örnek önem arz etmektedir. Bakınız; Sekkâkî, **Miftâhu'l-Ulûm,** s. 417-422.

[385] Fadl Hasan Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ ('İlmu'l-Me'ânî),** Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997, 74-75; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 106-107.

Kurtubî (ö.671/1273)'ye göre ise, Kur'ân on ayrı bakımdan mucizedir. Kurtubî, tefsîrinin mukaddimesinde bunları şöyle sıralamaktadır:

1) Nazım

2) Üslûp

3) Cezâlet

4) Her bir kelime ve harfin yerli yerinde kullanılması

5) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî olması

6) Vaatler yönüyle Kur'ân'ın mucize olması, yani Yüce Allah'ın Kur'ân'da vermiş olduğu bütün vaatlerini gerçekleştirmiş olması

7) Gaybî haberler ihtiva etmesi

8) Kur'ân'ın teşri'î yönden mucize olması

9) Çokluğu itibariyle bir insandan sadır olması mümkün olmayan engin ve sonsuz hikmetler içermesi

10) Kur'ân'ın zahiriyle ve batınıyla hiçbir tenâkuz ve çelişki taşımadan tam bir uyum ve münasebet içinde olmasıdır.[386]

Abdülkerîm ez-Zemlekânî (ö.727/1325), *el-Burhânu'l-Kâşif an İ'câzi'l-Kur'ân* adlı önemli eseriyle tanınmaktadır. Kur'ân'ın i'câzını nazmında ve te'lîfinde görmektedir.[387]

Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö.794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabında kendisinden önce bu konuda çaba gösteren âlimlerin görüşlerini derleyip Kur'ân'ın yeni i'câz yönlerinin ortaya çıkarılması noktasında keşif kapısını açık bırakmıştır.[388]

---

[386] el-Kurtubî, **el-Câmî',** I, s. 73-75.

[387] Kemâleddîn Abdulvâhid b. Abdulkerîm ez-Zemlekânî, **el-Burhânu'l-Kâşif 'an İ'câzi'l-Kur'ân,** Matba'atu'l-Anî, Bağdât, 1394/1974, s. 53.

[388] Burhaneddîn Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1427/2006, II, s. 70.

Yahya b. Hamza el-Alevî (ö.745/1345)'ye göre Kur'ân'ın i'câzı, lafızlarındaki fesâhat, manalarındaki belâgat ve kendine has nazmındadır.[389]

Celâleddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), Kur'ân'ın i'câz bahislerini *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde ele almış, ayrıca bu konuya dair *Mu'teraku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân* isimli müstakil bir eser yazıp *el-İtkân* isimli eserinde işlediği tüm konuları *Mu'teraku'l-Akrân* adlı eserinde müstakil birer i'câz vechine dönüştürmüştür.[390]

2.3. 20. Asırda İ'câzu'l-Kur'ân Çalışmaları

20. Asırda da i'câzu'l-Kur'ân'la ilgili olarak çok sayıda çalışma yapılmış ve önemli eserler ortaya konmuştur. Bu alanda ortaya koydukları eserleriyle öne çıkan bazı isimler şunlardır. Mustafa Sadık er-Rafiî,[391] Tantavî Cevherî,[392] Mustafa Müslim,[393] Muhammed Abdullah Drâz,[394] Seyyid Kutub,[395] Aişe Abdurrahmân Binti Şatî,[396] Salah Abdulfettâh Hâlidî,[397] Muhammed Mütevelli Şa'râvî,[398] Muhammed Abdulazîm Zerkânî,[399] Malik Binnebi,[400] Na'îm el-Hımsî[401] ve Bediüzzaman Saîd en-Nursî.[402]

Bu dönemin i'câzu'l-Kur'ân düşüncesine katkıda bulunan en önemli isimlerden biri şüphesiz Saîd Nursî (ö.1960)'dir. *İşârâtu'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz*[403] adında çok

---

[389] Yahya b. Hamza el-Alevî, **et-Tırâz,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1423/2002, III, s. 224-225.
[390] es-Suyûtî, **Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, I, s. 43-366.
[391] Mustafa Sâdık er-Râfiî, **İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
[392] Tantâvî Cevherî, **el-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-Asriyye,** Mustafa el-Bâzî, Kâhire, 1371/1951.
[393] Mustafa Müslim, **Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1996.
[394] Muhammed Abdullah **Draz, en-Nebe'u'l-Azim,** Dâru's-Sekâfe, Katar, 1975.
[395] Seyyid Kutub, **et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân,** Dâru'ş-Şurûk, Beyrût, 1993.
[396] Aişe Abdurrahman Bintu'ş-Şati', **el-İ'câzu'l-Beyanî li'l-Kur'ân,** Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1971.
[397] Salah Abdulfettâh Hâlidî, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî ve Delâilu Masdarihi'r-Rabbânî,** Dâru 'İmâr, 'Umman, 2000.
[398] Muhammed Mütevelli Şa'râvî, **Mu'cizetu'l-Kur'ân,** Daru't-Turasi'l-İslamî, Kahire, 1989.
[399] Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1426/2005.
[400] Malik Binnebi, **Kur'ân'ı Kerîm Mucizesi (ez-Zâhiratu'l-Kur'âniyye),** TDVY, Ankara, 1991, (trc.; Ergun Göze).
[401] Na'îm el-Hımsî, **Fikratu İ'câzi'l-Kur'ân,** Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1980.
[402] Bediüzzaman Saîd Nursî, **İşârâtu'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz,** Dâru'z-Zehrâ, İstanbul, 2007.
[403] Saîd Nursî, **İşârâtu'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz,** Dâru'z-Zehrâ, İstanbul, 2007, (Tahk: Molla Musâ el-Celâlî); Bu eser yakın zamanda Şadi Eren tarafından tercüme edilip dipnotlarla da gerekli açıklamalar

özlü ve faydalı bir eser ortaya koyan Nursî, Kur'ân'ın mucizevî yönlerini, sadece bu eserinde ele almakla yetinmemiş, geniş kapsamlı külliyatının muhtelif kısımlarında da i'câzu'l-Kur'ân'a özel bölümler ayırmıştır. Bu bölümlerden en önemlisi *Sözler* adlı eserinin[404] 25. Sözüdür. Nursî, eserinin bu bölümünde Kur'ân'ın i'câzını geniş bir şekilde ele alarak, Kur'ân'ın beşer üstü bir kelam oluşunu örnekleriyle ortaya koymuştur. *Mektûbât* adlı eserinde de i'câzla alakalı bir bölüm açmıştır.[405]

Çağımızın âlimlerinden Seyyid Kutub da i'câz konusu üzerinde önemle durmuştur. Kutub'a göre Kur'ân'ın i'câzı onun üstün üslûp ve ifade eşsizliğinde olup,[406] ihtiva ettiği mana ve nizamın harikuladeliği göz önünde tutulursa, Kur'ân'daki i'câz hiçbir şeyle kıyas edilemez ölçüdedir.[407]

Muhammed Abdullah Drâz'ın *en-Nebeu'l-Azîm* adlı eseri, Kur'ân'ın nazmı ve bütünlüğü üzerine yazılmış dikkate değer bir eserdir. Ayrıca Malik Binnebi'nin *ez-Zâhiratu'l-Kur'âniyye*[408] adlı eseri de Ali b. Raben et-Taberî ile başlayıp Bâkıllânî ile devam eden geleneğin son halkasını teşkil etmektedir. Malik Binnebi bu eserinde, Kur'ân'ın muhtevasına ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsına odaklanmıştır. Kur'ân'ın beşer sözü olamayacağını, bu iki nokta üzerinde yoğunlaşarak şüphe götürmez bir şekilde ispat etmiştir. Mustafa Müslim'in *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eseri, Mustafa Sadık er-Rafiî'nin *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye* adlı eseri ile Salah Abdulfettâh Hâlidî'nin *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî ve Delâilu Masdarihi'r-Rabbânî* adlı eseri, bu alanda yapılmış önemli çalışmalardandır.

3. Kur'ân'ın Belli Başlı İ'câz Yönleri

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin gelişim sürecinde birçok âlim tarafından pek çok i'câz yönü zikredilmiştir. Bunları genel hatlarıyla Kur'ân'ın belâgat ve fesâhat yönüyle i'câzı, nazım ve tertîb yönüyle i'câzı, gaybî bilgiler ihtiva etmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in

---

eklenmiştir. Bakınız; Nursî, Bediüzzaman Said, **İşârâtü'l-İ'câz,** Şahdamar Yayınları, İzmir, 2011, (trc.: Şadi Eren).

[404] Saîd Nursî, **Sözler (25. Söz),** Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 327-426.

[405] Said Nursî, **el-Mektûbât (26. Mektup, I. Mebhas),** Sözler Neşriyât, İstanbul, 2006, s. 398-409, (Arapça Baskısı).

[406] Seyyid Kutub, **fî Zılâli'l-Kur'ân,** Hikmet Yayınları, İstanbul, ts., IX, s. 47.

[407] Kutub, **a.g.e.,** IX, s. 374.

[408] Ergun Göze tarafından **Kur'ân'ı Kerîm Mucizesi** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

şahsiyeti, sarfe teorisi, ilmî i'câz ve sayısal i'câz başlıkları altında toplayabiliriz. Bunlar da ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

3.1. Kur'ân'ın Belâgat ve Fesâhat Yönüyle İ'câzı

Kur'ân'ın mucize olması çeşitli yönlerde olmakla beraber, onun i'câzının en yüksek vechi nazmındaki belâgatten doğan lisanî i'câzındadır. Kur'ân bu yönüyle insan takatinin üstündedir.[409] Rummânî,[410] Hattâbî,[411] Bâkıllânî,[412] Ebû Hilâl el-Askerî,[413] Şerîf er-Radî,[414] Kâdî Abdulcebbâr,[415] Hafâcî,[416] İbn Atiyye[417] ve Sekkâkî[418] gibi âlimler belâgat ve fesâhati Kur'ân'ın en önemli i'câz yönlerinden biri olarak görmüşlerdir. Sarfe görüşünü benimseyen az sayıdaki kişi hariç, gerek Ehl-i Sünnet ve gerekse de Mutezile mezhebine mensup olsun İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre Kur'ân'ın asıl i'câzı nazmından doğan fesâhatinde ve belâgatindedir.[419] Kur'ân, hiçbir insanın hiçbir şekilde gerçekleştiremeyeceği şekilde bir akıcılığa, fesâhat ve belâgate sahiptir. Kur'ân'ın nazım, üslûp ve akıcılığı (cezâleti) onun bütününde mevcut olup bu üç özelliği ile insanların sözlerinden ayırt edilmektedir. Kur'ân, bu özellikleri ile insanlara karşı meydan okumuş, insanlar onun benzerini meydana getirmekten aciz kalmışlardır.[420]

Kur'ân'ın belâgatı, güzelliğin en üst seviyesindedir. Îcaz ve beyânın en yüce derecelerine sahiptir. Hatta bu konuda, güzel olmanın da üstüne çıkarak bütün zirvelerin ötesine ulaşmıştır. Üstelik i'câz, ancak bir sure veya uzun bir ayet miktarında muteber kabul edilmektedir. Çünkü söz uzadıkça, o sözü kullananın kullanım alanı genişler. Diğer taraftan özlü anlatım üslûbunu seçen kişinin de söz söyleme alanı daralır. Kur'ân, uzun bir kitap olmasına rağmen belâgat ve fesâhatinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu

---

[409] Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 174-175.
[410] er-Rummânî, **en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân,** s. 75.
[411] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 26-27.
[412] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 56-57.
[413] el-'Askerî, **Kitâbu's-Sınâ'ateyn, el-Kitabe ve'ş-Şi'r,** s. 1-2.
[414] er-Râdî, **Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâti'l-Kur'ân,** s. 272.
[415] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 197-198.
[416] el-Hafâcî, **Sırru'l-Fesâha,** s. 14-15 ayrıca s. 58-59 sayfalar.
[417] İbn 'Atiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz,** I, s. 106.
[418] es-Sekkâkî, **Miftâhu'l-Ulûm,** s. 417.
[419] ez-Zemlekânî, **el-Burhânu'l-Kâşif 'an İ'câzi'l-Kur'ân,** s. 53.
[420] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 73-74.

haliyle Kur'ân, Araplara karşı susturucu delil olarak ortaya konulmuş oldu. Çünkü onlar, fesâhat erbabı kimselerdi. Eğer Kur'ân'a benzer bir örnekle karşı çıkmak mümkün olsaydı, onlar bunu yapmaktan geri kalmazlardı.[421]

Kur'ân Arap dilinin bütün lafızlarını, bu lafızlar içinde de manalara en uygun ve en güzel olanlarını kendine has belâgat örgüsü ve en güzel bir nizam içinde birleştirmek suretiyle ortaya koymuştur.[422] Bu durum onun belâgatinin en çarpıcı yönünü meydana getirmektedir. Bu ilâhî kelâm peyderpey nazil olduğu ve bu süreç, vuku bulan olaylarla irtibatlı olarak yirmi üç yılda tamamlandığı halde hiçbir ayeti diğeriyle çelişmemiş, nazil olan ayetler farklı surelere ait olmalarına rağmen sonuçta birbiriyle tam bir uyum göstermiştir.[423] Bütün bu hususlar onun belâgatinin ve fesâhatinin önde gelen özellikleridir.

3.2. Kur'ân'ın Nazım ve Tertîb Yönüyle İ'câzı

Kur'ân'ın en önemli i'câz yönlerinden birisi de şüphesiz kendine has nazmıdır. Câhız,[424] Eş'arî,[425] Hattâbî,[426] Bâkıllânî,[427] Cürcânî,[428] İbn Atiyye[429] ve Kurtubî[430] gibi âlimler, Kur'ân'ın nazmını onun önemli bir i'câz yönü olarak görmüşlerdir. Nazım, her kelimenin kendisine uygun bir konumda bulunacak şekilde kelimelerin cümle içinde güzelce dizilmesidir. Bu da ancak nahiv ve belâgat ilminin bütün kural ve gereklerine tam manasıyla uyularak gerçekleşebilir.[431] Kur'ân, en fasîh lafızların, en güzel telif düzeni içinde kullanılıp, en sahîh ve doğru manaları ihtiva edecek şekilde nazil olmuştur. Allah'ın kudretini yücelten tevhîd akidesi, O'nun her türlü eksiklikten uzak olduğunu vurgulayan tenzih anlayışı, Allah'a itaate davet, O'na nasıl ibadet edileceğinin yöntem ve metotları, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek, günahlardan uzaklaştırmak

---

[421] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 77-78.
[422] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 26-27; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 64-65.
[423] Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 177-189.
[424] el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 55-56; Karaçam, **a.g.e.,** s. 315-316.
[425] İbn Hazm, **el-Fasl,** III, s. 12-13; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 58-59.
[426] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 27-28.
[427] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 51-52.
[428] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 391.
[429] İbn 'Atiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz,** I, s. 106.
[430] el-Kurtubî, **el-Câmî',** I, s. 73-75.
[431] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 391-393.

ve geçmiş ümmetlerin durumlarından haber vermek gibi pek çok husus, Kur'ân'ın kendine has nazmı içinde en güzel şekilde tanzim edilmiştir. İşte insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı husus, Kur'ân'ın kendine has olan bu tanzim ve tertîb biçimidir.[432]

Kur'ân nazmı, öyle bir üstünlüğe sahiptir ki, bir insanın ondaki harikulade insicamı sağlaması kâbil değildir. Kur'ân'daki her bir harf, kendi bulunduğu mahalde bir i'câz özelliği taşımaktadır. Çünkü o, içinde bulunduğu kelimeyi, o kelime sebebiyle ayeti ve hatta diğer ayetleri sımsıkı tutmaktadır. İşte bu, Kur'ân'ın tamamının i'câzı hakkında bir sırdır. Aynı zamanda bu durum, insan tabiatının üstünde bir tasarruftur.[433] Kısaca Kur'an'daki nazım güzelliği, hem bütününde hem de her bir lafzında mevcut olup üslûbu, fesâhati, verdiği bilgilerin kolay anlaşılması, gayba dair haberleri ve mülhitleri susturan delilleri onun erişilmez üstünlüğünü meydana getirir.[434] Kur'ân'ın kendine has nazmı bütün bu hususları ihtiva edecek şekilde meydana gelmiştir.

Kur'ân, Arap dilinde olsun, başka dillerde olsun, alışılmış bütün anlatım üsluplarından farklı ve harikulade eşsiz bir anlatıma sahiptir. Fesâhat ve belâgatte meşhur olan Araplar, Kur'ân benzeri bir sözü hiçbir şekilde işitmediklerini itiraf etmişler, Kur'ân'ın i'câzı karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir.[435] Kur'ân'ın her bir kelimesi ve her bir harfi yerli yerinde kullanılmıştır. Böyle bir kullanım hiç kimsenin tek başına gerçekleştirebileceği bir iş değildir.[436]

3.3. Kur'ân'ın Gaybî Bilgiler İhtiva Etmesi

Kur'ân'ın en önemli i'câz yönlerinden birisi de hiç şüphesiz bazı gaybî haberler ihtiva etmesidir. Rummânî,[437] Hattâbî,[438] Bâkıllânî,[439] Kâdî İyâz[440] ve Kurtubî[441] gibi

---

[432] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 27-28.
[433] Karaçam, **a.g.e.,** s. 486-487.
[434] el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 73.
[435] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 73.
[436] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 74.
[437] er-Rummânî, **en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân,** s. 75.
[438] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 23-24.
[439] Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 48-50.
[440] Kâdî 'İyâz, **Şerhu'ş-Şifâ,** I, s. 567.
[441] el-Kurtubî, **el-Câmî',** I, s. 73-75.

âlimler Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesini, onun i'câz vecihlerinden biri olarak değerlendirmişlerdir. Hattâbî, Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi yönüyle mu'cîz olması yönündeki görüşü ele almış, Kur'ân'ın her bir suresinin kendi başına mucize olduğunu ifade etmiş, fakat her bir surede gaybî haberler olmadığından dolayı, bu i'câz vechinin Kur'ân'ın tamamını kapsamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte gaybî haberler ihtiva etmesi, Hattâbî tarafından Kur'ân'ın önemli i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.[442] Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi görüşü, birçok âlim tarafından dile getirilmesine rağmen, Bakıllânî tarafından daha kapsamlı bir biçimde ve delillerle temellendirilerek ele alınmıştır.[443] Ona göre Kur'ân'ın en temel i'câz vecihlerinden birisi de gaybî haberler ihtiva etmesidir.[444]

Kur'ân, pek çok gayb haberini ihtiva etmektedir ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bunlara vakıf olabilecek bir bilgisi olmadığı gibi, bu tür haberleri öğrenmeye onu götürecek açık bir delil ve yol da yoktu. Bu tür haberlerin ne Hz. Peygamber (s.a.v.)'den ne de bir başkasından çıkmış olması düşünülebilir. Bu haberler, ancak gaybı tam bilen, kendi kendine yeten, âlemlerin rabbi olan Yüce Allah'tan gelebilir. Nitekim *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır: onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir: O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır"*[445] ayeti, gaybe dair bilgilerin sadece Yüce Allah'ın kudret elinde olduğunu beyan etmektedir. Kur'ân'daki geçmişe ait gayb haberleri, geçmişin derin sessizlikleri ve karanlıkları ardında kalan nice hakikatleri aydınlatmakta iken, yine Kur'ân'daki geleceğe dair gayb haberleri ise, her türlü imkânın kesildiği, akıl, deha ve zekânın idrakten âciz kaldığı türden gayb haberleridir. Bütün bu haberlerde, i'câzın sırrı, haber verildiği üzere ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın geçmişten haber verdiği şeylerin doğruluğunu tarih tespit etmiş: haldeki gayb haberlerini, daha önceki kutsal kitaplar tasdik etmiş: geleceğe ait olanları ise, her gelen gün teyit etmektedir.[446]

---

[442] el-Hattâbî, **age.,** s. 23-24.
[443] Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 48-50.
[444] Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 48.
[445] En'âm, 6/59.
[446] Karaçam, **a.g.e.,** s. 588.

Rûm suresinde ifade edildiği üzere, yapılacak bir savaşta Bizanslıların İranlıları yenilgiye uğratacağı,[447] Hicr suresinde beyan edildiği üzere Kur'ân'ın tahrif edilemeyeceği,[448] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in düşmanlarına karşı korunacağı, Bedir Gazvesi'nde Müslümanların galip geleceği önceden haber verilmiş,[449] zaman içinde bu haberler aynen gerçekleşmiştir. İnsanların gaybı bilmesi mümkün olmadığından bu tür haberleri ihtiva eden Kur'ân'ın bu yönüyle de bir i'câz taşıdığı İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.[450]

3.4. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Şahsiyeti

Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü olmadığına dair bazı ayetlerde sarih ifadeler geçmektedir. Ankebût suresinin, *"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı"*[451] ayeti ile Yûnus suresinin, *"De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?"*[452] ayeti buna örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gerek ümmîliğinin ve gerekse de şahsiyetinin, bir i'câz yönü olarak değerlendirilmesi sonraki dönemlere rastlar. Bu i'câz yönü Ali b. Raben et-Taberî[453] ve Bâkıllânî gibi âlimler tarafından dile getirilmiş olan bir görüştür.[454] Bu görüşün günümüzdeki en önemli temsilcilerinden birisi Malik Binnebi'dir.[455] Hz. Muhammed (s.a.v.)'in okuma yazma bilmediği hususu tarihî bir gerçektir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî bir kimse olmasına rağmen, birçok hususu üstün bir belâgat ve fesâhat üslubu ile anlatan bir Kitap ile gelmesi dikkate şayan bir durumdur.[456] Kur'ân vahyi, kayda geçirme imkânlarının çok sınırlı olduğu bir dönemde ve bir coğrafyada ortaya çıkmasına rağmen, tahrife maruz kalmayıp aslî hüviyetini korumuş, ayrıca bu husus

---

[447] Rûm, 30/2-3; *"Rumlar, yenildi. Arapların bulunduğu bölgeye en yakın bir yerde, bu yenilgilerinden sonra, birkaç yıl içinde galip geleceklerdir."*
[448] Hicr, 15/9; *"Hiç şüphe yok ki O Zikri, (Kur'ân'ı) Biz indirdik, O'nu koruyacak olan da Biziz"*
[449] Enfâl, 8/7; *"Hani Allah size, iki taifeden birinin muhakkak ki sizin olacağını vaad ediyordu"*
[450] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 74-75; Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 195-199.
[451] Ankebût, 29/48.
[452] Yûnus, 10/16.
[453] Ali b. Raben et-Taberî, **ed-Dîn ve'd-Devle,** s. 98; Hâlidî, **a.g.e.,** s. 81; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 57.
[454] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 50-51.
[455] Binnebi, Malik, **Kur'ân Mucizesi,** TDV, Ankara, 1991, s. 45-112.
[456] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 50-51.

Mekkî bir surede[457] haber verilmek suretiyle asırlar boyu sürecek bir gerçek önceden ortaya konulmuştur. Bunlar beşer olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsını çok aşan hususlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.), hiçbir âlimden ve eser sahibinden bilgi almadığı gibi, bir mektep ve medrese tahsili de görmemişti. İşte Kur'ân'ı Kerîm'in, bu vasıflardaki bir peygambere inmiş olması, onun başlı başına bir vahiy mahsulü ve mucize bir kitap oluşunun ayrı bir delilidir.[458]

Hz. Peygamber (s.a.v.), herhangi bir talim ve tedrîsten geçmemesine rağmen, önceki peygamberlerin ümmetleri ile ilgili durumları ve geçmiş kavimlerin kıssalarını haber vermiştir. Ashâb-ı Kehf kıssası, Musâ (a.s.) ile Hızır (a.s.)'ın başından geçenler, onun haber verdiği haberlerden bazılarıdır. Önceki kitapların muhtevasından haber vermiş ve o kitapların hükümleriyle ilgili olarak sorulan soruları cevaplamıştır. Hâlbuki bu gibi şeyler, ancak öğrenme yoluyla elde edilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ise, bu gibi konularda uzman olan kişilerle oturup kalkmadığı, onlardan bilgi öğrenmek için gidip gelmediği veya bu bilgileri kitaplardan öğrenmiş olmasına imkân verecek şekilde okuma-yazma bilen birisi olmadığı herkesçe bilinmektedir. Bu durumda, onun bu gibi bilgileri ancak vahiy yolu ile elde edebileceği kesin bir şekilde olarak ortaya çıkar.[459]

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvet öncesi ve sonrası yaşantısı incelendiği zaman, onun herkese karşı son derece dürüst olduğu, kendisine ait olan bir şeyi Allah'a nispet ederek herkesi kandırma yoluna gidecek bir yapı ve yaratılışa hiçbir zaman sahip olmadığı rahatlıkla görülecektir. Bu tür harici hususlar da Kur'ân'ın beşer olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü olamayacağı, onun ancak Allah Kelâmı olduğu hususunu destekleyici önemli delillerdir.

3.5. Sarfe Teorisi

Sarfe kelimesi, sözlükte "geri çevirmek, engel olmak" gibi manalara gelmektedir.[460] Terim olarak ise: Belâgat yönünden Kur'ân'ın benzerini meydana getirme gücünün bulunduğu, fakat inkârcıların bu gücü kullanmasının Allah tarafından

---

[457] Hicr, 15/9; *"Hiç şüphe yok ki O Zikri, (Kur'ân'ı) Biz indirdik, O'nu koruyacak olan da Biziz"*
[458] Karaçam, **a.g.e.,** s. 549-551.
[459] el-Kurtubî, **a.g.e.,** I, s. 74.
[460] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** IV, s. 1385-1386; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXIV, s. 13-15.

engellendiği tezine dayanan i'câzu'l-Kur'ân teorisini ifade eder.[461] Sarfe görüşünün menşei hakkında değişik fikirler öne sürülmüştür. Bazıları sarfenin bazı Yahudi kaynaklarının etkisi sonucunda ortaya çıktığını öne sürmüş, bazıları da Hint kökenli çeşitli inanışlara dayandırmıştır.[462] Bu konuda ortaya atılan üçüncü görüş ise, sarfenin *halku'l-Kur'ân* düşüncesinden neşet ettiğine dair görüştür. Bâkıllânî'nin, *halku'l-Kur'ân* meselesine dikkat çektiği ve sarfeyi *halku'l-Kur'ân* meselesi ile ilişkili gördüğü aktarılmaktadır.[463] Sarfe konusunda ilk defa söz söyleyenin kim olduğu konusu da tartışmalıdır. Ca'd b. Dirhem,[464] Vâsıl b. 'Atâ,[465] Îsâ b. Sabîh el-Mizdâr[466] ve Nazzâm[467] gibi isimler, bu görüşü ilk defa dile getiren kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nazzâm'dan sonraki dönemlerde sarfe görüşünün geniş ölçekte tartışıldığını görmekteyiz. Şerif el-Murtazâ (ö.436/1044)[468] ve İbn Hazm ez-Zâhirî (ö.456/1064)[469] gibi isimler sarfe görüşünü benimseyenler olarak öne çıkmaktadır. Kâdî Abdulcebbâr, Nazzâm tarafından dile getirilen sarfe görüşüne karşı çıkmaktadır.[470] Bununla birlikte Kâdî Abdulcebbâr, sarfe teorisine zâhiren benzeyen ama gerçekte sarfeden farklı olan başka bir kavramı gündeme taşımaktadır. Bu kavram *teazzur* kavramıdır. Bir şeyi yerine getirememek veya bir işi sürdürememek gibi manalara gelen *teazzur*, terim anlamı olarak Kur'ân'ın benzerini ortaya koymaktan aciz kalmak diye nitelenebilir.[471]

Sarfenin dolaylı ve mutlak olarak iki çeşidinden bahsedenler de olmuştur. Beyân açısından Kur'ân'ın bir benzerini yerine getirme imkân ve potansiyeline sahip olan

---

[461] el-Eş'arî, **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn,** I, s. 296; el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak,** s. 129; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** Mektebetu's-Selâm, ysz., ts., I, s. 64; es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1005; er-Râfiî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 102; Abbas, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 38-39; es-Sâbûnî, **et-Tıbyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 102-103; Müslim, **Mebâhis,** s. 59-60; Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 253.

[462] İbrahim Halil Erdoğan, **Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış,** İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (Journal of the Human and Social Science Researches), 2013, Cilt: 2, Sayı: 4, Volume: 2, Issue: 4, s. 84-86.

[463] Bakınız; el-Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 44; Polat, **a.g.e.,** s. 198-199.

[464] Mustafa Sâdık er-Râfiî, **Târîhu Âdâbi'l-'Arab,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000, II, s. 114-115; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 50-53; Karaçam, **a.g.e.,** s. 314-315.

[465] Müslim, **Mebâhis,** s. 46.

[466] eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** I, s. 76; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 53; Polat, **a.g.e.,** s. 200-201.

[467] el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak,** s. 129.

[468] Ali b. Huseyn eş-Şerîf el-Murtazâ, **el-Mûdih 'an Ciheti İ'câzi'l-Kur'ân, es-Sarfe,** Mecme'u'l-Buhûsî'l-İslamiyye, Meşhed, 1424, s. 46-47, ayrıca bakınız; 93-94. Sayfalar.

[469] İbn Hazm, **el-Fasl,** III, s. 11-12.

[470] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 322; Ahmadzada, **Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l-Kur'ân,** s. 137-140.

[471] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 264-265.

insanların, ya Kur'ân'a muarazada bulunma niyet ve kasıtlarının engellenmesi ya da bu işe teşebbüs etmeleri halinde ilâhî kudret tarafından bu imkân ve kabiliyetlerinin ellerinden alınması, yani bunu yapmaktan alıkonulmaları şeklinde değerlendirenler olmuştur.[472] Kur'ân'ın doğrudan değil dolaylı ve izâfî bir mucize olması sonucunu doğurduğu gerekçesiyle sarfe teorisi birçok âlim tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

3.6. İlmî İ'câz

Kur'ân'ın erişilmez bir bilgi mucizesi olduğu esasına dayanan bu düşünce, XX. yüzyılda üzerinde çokça durulmuş olsa da aslında kökleri Gazzâlî'ye kadar uzanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere Gazzâlî'ye göre Kur'ân, dinî ve dünyevî bütün ilimleri ihtiva etmesi yönüyle mu'cîz bir kelamdır. Gazzâlî, bu düşüncesiyle ilmî tefsir metodunun önünü açtığı gibi ilmî i'câz düşüncesini de ilk defa dile getirmiş olmaktadır.[473] XX. Yüzyılda tabiî ilimlerin gözlem ve deney yöntemlerine dayanarak tabiatın oluşum ve işleyişi hakkında ortaya koyduğu bazı bilgiler ile Kur'ân'ın tabiatın oluşumu ve işleyişine dair verdiği bilgilerin uygunluk arz etmesi bu i'câzın esas yönlerinden birini teşkil eder. Karanlık ve aydınlık kavramları, deniz ve ırmakların yapısı, tatlı ve tuzlu suyun mahiyeti,[474] suyun her canlı için hayat kaynağı olması [475] gibi hususlar, Kur'ân'ın vurguladığı hususlar olup modern bilim tarafından da üzerinde önemle durulmuştur. Bu noktada modern bilim Kur'ân'da yer alan bilgileri teyit etmiştir. Örneğin biyoloji ilminin daha sonradan ulaştığı ve ilmî bir tespit olan her canlının sudan yaratılmış olması hususu,[476] Kur'ân'da asırlar öncesinden haber verilmiş[477] bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte göğün yapısı,[478]

---

[472] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 75-76; Polat, **a.g.e.,** s. 197; Erdoğan, **Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış,** s. 84-86.

[473] el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** I, s. 822; Abbâs, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 258. el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 91.

[474] Zağlûl Neccâr, **Min Âyâti'l-İ'câzi'l-İlmî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Mektebetu'ş-Şurûk, Kâhire, 1433/2012, II, s. 3-24 (Takd: Ahmed Ferrâc).

[475] Neccâr, **a.g.e.,** II, s. 25-40.

[476] Neccâr, **a.g.e.,** II, s. 37.

[477] Enbiyâ, 21/30; *"Hakkı, inkâr edenler görüp bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi, onları Biz ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?"*

[478] Neccâr, **a.g.e.,** II, s. 61.

yerlerin ve göklerin yaratılışı,[479] denizde tatlı su ile tuzlu su arasına bir engelin konulması[480] gibi nice hususlar bu başlık altında zikredilebilir.

Ayrıca Kur'ân'ın, hikmeti, hakkı, hayrı, sabrı tavsiye etmesi, adaleti gözetme, iffetli olma, yardımlaşma, güzel söz söyleme, hukuka riayet etme, ebeveynin yanı sıra hısım akraba, yakın ve uzak komşuya, bütün insanlara, hatta hayvanlara karşı iyi davranma gibi nice güzel esasları ihtiva etmesi de ilmî i'câzın örnekleri olarak görülmektedir.[481]

3.7. Sayısal İ'câz

Bu teori, Kur'ân'da yer alan kelimeler arasında sayısal bir uygunluğun bulunduğu ve dengeyi bozacak bir istisnaya rastlanmadığı düşüncesine dayanır. Abdurrezzâk Nevfel tarafından bilgisayar ortamında yapılan çalışmalar sonucunda ileri sürülen bu telakki, sayıların öne çıktığı çağımızda Kur'ân'ın da bu noktaya ilişkin bir i'câzının olması gerektiği görüşünden hareket eder.[482]

Yapılan tespitlere göre Kur'ân'da anlam yönünden birbirine zıt olan veya eş anlamlı olan kelimeler eşit sayıda kullanılmıştır. Meselâ şeytan ve melâike kelimeleri 68'er defa,[483] hayat ve mevt kelimeleri 145'er defa,[484] sâlihât ve seyyiât kavramları 167'şer defa[485] ayrıca din ve mescit kelimeleri de 92'şer[486] defa tekrarlanmıştır. Kur'ân'da yer alan kelime ve kavramlar arasında, yukarıda verilen örnekler gibi nice örneklerin olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuca göre, bu özellikleri taşıyan bir kitap ancak her şeyin ölçüsünü en iyi bilen Allah'a ait olabilir. Sayısal i'câz anlayışına göre Kur'ân, lafızlarının ahengi ve ölçüsü yönüyle benzersiz bir özelliğe sahiptir. Kur'ân, bu özelliği ile maddenin ve sayıların önem kazanmış olduğu günümüz dünyasına meydan okumaktadır. Kur'ân, modern zamanların dili olan rakamların diliyle

---

[479] Neccâr, **a.g.e.,** I, s. 47-52.
[480] Neccâr, **a.g.e.,** II, s. 20.
[481] Abbâs, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 249-250; Yavuz, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 405.
[482] Bakınız; Abdurrezzâk Nevfel, **el-İ'câzu'l-Adedî li'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Dâru İbni'l-Heysem, Kâhire, 1426/2005.
[483] Nevfel, **el-İ'câzu'l-Adedî,** s. 8-9.
[484] Nevfel, **el-İ'câzu'l-Adedî,** s. 10-18.
[485] Nevfel, **el-İ'câzu'l-Adedî,** s. 35-36.
[486] Nevfel, **el-İ'câzu'l-Adedî,** s. 140-144.

meydan okumakta ve meydan okuması karşılıksız kalmaktadır. Bu da Yüce Allah'ın onu sayı ve rakam yönüyle de her türlü eksiklik ve fazlalıktan korumuş olduğuna bir delildir.[487]

Sayısal i'câzın ortaya atılmasının temel sebebi, diğer i'câz vecihleri gibi Kur'ân'ın mucizeliğini ispat etmek ve bozulmadan günümüze ulaştığını temellendirmektir. Fakat dikkat edilmelidir ki, Kur'ân meydan okurken sayısal tenâsüb özelliği hiç de ön planda değildi. Eğer Kur'ân'daki sayısal tenâsüb, i'câz vechi olarak ele alınmış olsaydı, o zaman sayısal i'câz, tehaddînin konusu olarak algılanırdı. Oysa nüzul dönemi şartlarına bakıldığında hiç de böyle bir ortamın bulunmadığı görülecektir. Ayrıca sayısal i'câzla Kur'ân'ın mucizeliğinin ispat edilmesi, Kur'ân için esas hedef olan beşerin hidayeti ve adaletin sağlanması konularını arka plana düşürebilir. Bu ise temel prensibin unutulması tehlikesini meydana getirmektedir.[488] Dolayısıyla sayısal i'câz yönü ele alınırken bu gibi hususların gözden uzak tutulmaması gerekir.

4. İ'câzu'l-Kur'ân'la İlgili Yazılan Eserler

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin tarihsel gelişimi boyunca bu konuyla ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *Nazmu'l-Kur'ân*[489] ve *el-Beyân ve't-Tebyîn,* Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1998.

2. Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî, *İ'câzu'l-Kur'ân.*[490]

3. Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkîk edilen *Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserin içinde).

4. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkîk edilen *Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserin içinde).

---

[487] Abdurrezzâk Nevfel, **Mu'cizetu't-Terkîm ve'l-Erkâm,** Dâru İbni'l-Heysem, Kâhire, 1425/2005, s. 89.

[488] Hâlidî, **a.g.e.,** s. 329; Ahmadzada, **a.g.e.,** s. 67.

[489] Bu eser günümüze ulaşmamıştır.

[490] Abdulkâhir el-Cürcânî'nin bu esere biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki şerh yazdığı ifade edilmektedir. Hem bu eser hem de üzerine yazılan şerhler bu gün elimizde mevcut değildir. Bakınız: Hâlidî, **a.g.e.,** s. 107; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 61-62.

5. Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 2009.

6. İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1982.

7. Abdulkâhir el-Cürcânî, *er-Risâletu'ş-Şâfiye,* Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût, 1998; *Esrâru'l-Belâğa,* Dâru'l-Medenî, Kâhire, 1991; *Delâilu'l-İ'câz,* Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 2004.

8. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.

9. Fahruddîn er-Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz,* Dâru Sâder, Beyrût, 2004.

10. Abdulkerîm ez-Zemlekânî, *el-Burhânu'l-Kâşif 'an İ'câzi'l-Kur'ân,* Matba'atu'l-Anî, Bağdât, 1974.

11. Celâleddîn es-Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988.

12. Tantâvî Cevherî, *el-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-Asriyye,* Kâhire, 1951.

13. Muhammed Mütevelli Şa'râvî, *Mu'cizetu'l-Kur'ân,* Daru't-Turasi'l-İslamî, Kahire, 1989.

14. Muhammed Cemaleddin Kasımî, *Min Revai'i'l-İ'câzi'l-Lüğaviyye,* İskenderiye, 1989.

15. Mustafa Sâdık er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.

16. Mustafa Müslim, *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1996.

17. Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, Dâru'ş-Şurûk, Beyrût, 1993.

18. Salah Abdulfettâh Hâlidî, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî ve Delâilu Masdarihi'r-Rabbânî,* Dâru 'İmâr, 'Umman, 2000.

19. Muhammed Abdullah Draz, *en-Nebe'u'l-Azim,* Dâru's-Sekâfe, Katar, 1975.

20. Aişe Abdurrahman Bintu'ş-Şati', *el-İ'câzu'l-Beyanî li'l-Kur'ân,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1971.

21. Malik Binnebi, *Kur'ân'ı Kerîm Mucizesi,* TDVY, Ankara, 1991.

22. Bediüzzaman Saîd Nursî, *İşârâtu'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz,* Dâru'z-Zehrâ, İstanbul, 2007.

23. Na'îm el-Hımsî, *Fikratu İ'câzi'l-Kur'ân,* Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1980.

24. Abdurrezzak Nevfel, *el-İ'cazu'l-Adedi li'l-Kur'âni'l-Kerim,* Kâhire, 1978.

25. Mahmûd Diyab, *el-İ'câzu't-Tıbbî fi'l-Kur'âni'l-Kerim,* Kâhire, 1988.

26. Muhammed Hasan Heyto, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye,* ysz., ts.

27. Muhammed Ebu Zehra, *el-Mu'cizetû'l-Kûbrâ el-Kur'ân,* Kâhire, ts.

28. Muhammed es-Seyyîd Ernavut, *el-İcâzu'l-İlmî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Kâhire, 1989.

29. Muhammed Hanif Fekihî, *Nazariyyetu'l-İ'cazi 'İnde'l-Cürcanî,* Beyrût, 1981.

30. Muhammed Abdulmun'îm Hafâcî, *el-Kur'ânu Mu'cizetû'l-U'sûr,* Kâhire, 1988.

31. Muhammed İsmail, *el-Kur'ân ve'l-İcâzu'l-İlmî,* ysz., ts.

32. Sultan Munîr, *Î'câzu'l-Kur'ân Beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eşâi're,* İskenderiye, 1986.

33. Mahmud es-Seyyid Şeyhûn, *el-İ'câz fi Nazmi'l-Kur'ân,* Kâhire, 1978.

34. Zağlûl Neccâr, *min Âyâti'l-İ'câzi'l-İlmî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Mektebetu'ş-Şurûk, Kâhire, 2012.

35. Fadl Hasan Abbas, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâru'l-Furkân, Amman, 1991.

36. Hasan Ziyauddîn Itr, *el-Mu'cizetu'l-Hâlide,* Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1994.

37. Muhammed b. Musa eş-Şerif, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-İmâm es-Suyûtî ve'l-Ulemâ,* Dâru'l-Endelus, Cidde, 2002.

38. Sabrî el-Eşveh, *İ'câzu'l-Kıraâtu'l-Kur'âniyye,* Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1419/1998.

39. Muhammed b. Abdülaziz el-Avacî, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm İnde İbn Teymiyye mea'l-Mukârane bi-Kitâbi İ'câzi'l-Kur'ân li'l-Bâkıllânî,* Mektebetu Dâri'l-Minhâc, Riyâd, 2008.

40. İsmail Karaçam, *En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in İlmî ve Edebî Sırları,* İstanbul, 2005.

İ‘câzu’l-Kur’ân konusu üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak tefsirlerde, Kur’ân ilimleriyle alakalı eserlerde oldukça bilgi bulunmaktadır. Ayrıca bu konu üzerine çok sayıda makale ve ilmî yazılar kaleme alınmıştır. [491]

İ‘câzu’l-Kur’ân konusuyla alakalı verdiğimiz bilgilerin, bu konunun kavramsal çerçevesinin anlaşılması noktasında yeterli olduğu kanaatindeyiz. Bundan sonraki bölümde, Râzî’nin tefsirinde i‘câzla ilgili bazı temel konuların nasıl yer aldığı ele alınacak, bu bağlamda başta mucizelerle ilgili meseleler, mucize ile diğer olağanüstü haller, tehaddî, muaraza ve sarfe gibi konuların Râzî tarafından nasıl değerlendirildiği incelenecek ve onun bu konulara yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır.

---

[491] Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân,** Hecr, Kâhire, 1422/2001, I, s. 395-405; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmu’l-Kur’ân,** Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût, 1412/1992, I, s. 35-36; Nasr b. Muhammed Ebu’l-Leys es-Semerkandî, **et-Tefsîru’l-Kur’ân,** Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1427/2006, I, s. 102, II, 282-283; Mekkî b. Ebi Talib el-Kaysî, **el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye,** Câmi‘atu’ş-Şârika, BAE, 1429/2008, I, s. 128, I, s. 190; Nâsruddîn Ebu’l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Kâdî el-Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl,** Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût ts., I, s. 56-59; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, **el-Beyân vet’t-Tebyîn,** Mektebetu’l-Hancî, Kâhire, 1418/1998, I, s. 75-77; Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Makdisî İbnu’n-Nakîb, **Mukaddimetu’t-Tefsîri İbni’n-Nakîb fî İlmi’l-Beyân ve’l-Me‘ânî ve’l-Bedî ve İ‘câzi’l-Kur’ân,** Mektebetu’l-Hancî, Kâhire, 1415/1995, s. 511-525; Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim ed-Dihlevi, **el-Fevzu’l-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr,** Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 101-103; el-Mekkî İbn Akile, **ez-Ziyâde ve’l-İhsan fî Ulûmi’l-Kur’ân,** Câmi‘atu’ş-Şârika, BAE, 2006, VI, s. 378-415; Muhammed b. Lutfî es-Sabbağ, **Lemehât fî Ulûmi’l-Kur’ân ve İtticâhâti’t-Tefsîr,** el-Mektebetu’l-İslamî, Beyrût, 1410/1990, s. 78-97; Abdullah Mahmûd Şehhâte, **Ulûmu’l-Kur’ân,** Dâru’l-Ğarîb, Kâhire, 2002, s. 95-146; Muhemmed b. Muhammed Ebû Şehbe, **el-Medhal li Dirâseti’l-Kur’âni’l-Kerîm,** Mektebetu’s-Sünne, Kâhire, 1412/1992, s. 32; Menna’ Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân,** Mektebetu’l-Me’ârif, Riyâd, 1421/2000, s. 264-289; Adnan Muhammed Zarzûr, **Medhal ilâ Tefsîri’l-Kur’ân ve Ulûmihi,** Dâru’l-Kalem, Dımeşk, 1416/1995, s. 145-207; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **et-Tıbyân fî Ulûmi’l-Kur’ân,** Âlemu’l-Kutub, Beyrût, 1405/1985, s. 89-153; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** TDVY, Ankara, 2008, s. 162-168; Osman Keskioğlu, **Nüzûlünden Günümüze Kur’ân’ı Kerîm Bilgileri,** TDVY, Ankara, 2008, s. 198-206; Kemal Işık, **Nazzâm ve Düşünceleri,** İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, III. Sayı, Ankara, 1977, s. 101-113; Mikdat Yalçın, **Kur’ân’ı Kerim’de Şüphe Kabul Etmeyen İlmî İ‘câzlardan Bazı Örnekler,** Diyanet Dergisi, XVI. Cilt, II. Sayı, Ankara, 1977, s. 85-92, (trc.: Ramazan Ayvalılı); Nureddin ‘Itr, **Nübüvvetin İlmî İ‘câzı,** S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, II. Sayı, 1986, Konya, s. 357-375, (trc.: Bilal Saklan); Osman Karadeniz, **Kelamcılara Göre Kur’ân’ı Kerim’in İ‘câzı Meselesi,** D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, III. Sayı, İzmir, ts. s. 135-146; Mehmet Talû, **İ‘câzu’l-Kur’ân,** E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, III. Sayı, Kayseri, 1986, s. 313-322; İsmail Ersöz, **Kur’ân’ın Üslûp ve İ‘câzı,** Diyanet Dergisi, XXIII. Cilt, I. Sayı, Ankara, 1987, s. 25-51; Tacettin Uzun, **Hz. Peygamber’in Belâgat ve Fesâhati,** Makalat, 1992/2, s. 131-155; Abdulcevad Muhammed Tıbk, **Kur’ân’ın Yazılış Tarzındaki İ‘câz,** Ekev Akademi Dergisi, III. Cilt, II. Sayı, 2001, s. 55-71, (trc.: Veysel Güllüce); Abdülmecit Okcu, **Kur’ân’ın Lafız-Mana ve Kıraat Yönünden İ‘câzı/Eşsizliği,** Ekev Akademi Dergisi, III. Cilt, II. Sayı, 2001, s. 73-90; Suat Yıldırım, **Bilimsel İ‘câzın Değeri,** Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 36, İstanbul, 2002, s. 445-463; Mustafa Atilla Akdemir, **Kur’ân ve İ‘câzû’l-Kur’ân (Gaybî Haberler),** Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 36, İstanbul, 2002, s. 479-491.

BİRİNCİ BÖLÜM

RÂZÎ TEFSİRİNDE İ'CÂZLA İLGİLİ TEMEL MESELELER

1.1. RÂZÎ'NİN İ'CÂZ KAVRAMIYLA BAĞLANTILI TEMEL KONULARA YAKLAŞIMI

Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde i'câz konusuyla yakından bağlantılı olan bütün konuları ele alıp değerlendirmektedir. Râzî, başta mucizenin peygamberliğin ispatı için gerekli olması hususu olmak üzere: Keramet, irhâs, istidrâc ve sihir kavramları ve bu kavramların mucize ile olan benzer ve farklı yönleri üzerine kapsamlı denebilecek malumatlar vermektedir. Geçmiş peygamberlerin mucizeleri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olarak Kur'ân, her peygamberin kendi ümmetinin durumuna uygun düşen bir mucize ile desteklenmesi, geçmiş peygamberlerin mucizeleri ile Kur'ân'ın mucizeliği arasındaki temel farklar, tehaddî, muaraza ve sarfe gibi i'câz ve mucize konusu ile ilgili pek çok husus Râzî tarafından ele alınıp değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân konusundaki esas görüşlerini doğru bir şekilde tespit edebilmek için, onun bu gibi temel konulardaki fikir ve düşüncelerini de bilmek büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim yukarıda sayılan hususlar i'câzu'l-Kur'ân ilmine giriş mahiyetinde temel bilgiler olup, asıl konuyu adeta dışarıdan saran ve asıl konuyu anlamaya imkân sağlayan önemli konulardır.

1.1.1. Vahyin Kaynağını Tespit Noktasında Mucizelerin Gerekliliği

Vahiy kelimesi *"v-h-y"* fiilinin mastarı olup, lugatte, gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, imâ ve işaret etmek, acele etmek, fısıldamak gibi çeşitli manalara gelmektedir.[492]

Terim anlamı olarak ise, Allah tarafından peygamberlerine ve bilhassa Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaştırılan haberlere denir.[493] Vahiy, Yüce Allah'ın peygamberlerine ve velilerine ilka ve ilham edilen ilahî söz olarak da tanımlanmıştır.[494] Nitekim Şurâ suresinde peygamberlere ilka edilen vahye,[495] Kasas suresinde ise Mûsâ (a.s.)'ın annesine yapılan ilhama işaret edilmektedir.[496]

Vahyin tanımından da anlaşıldığı üzere, her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah ile insanlar arasında cereyan eden bir iletişim söz konusudur. Yaratıcı ile yaratılan arasındaki farklılık ise tarife sığmayacak oranda büyüktür. Daha doğrusu aralarında hiçbir benzerlik yoktur. Nitekim *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"*[497] ayeti ile *"Hiç bir şey O'na denk değildir"*[498] ayeti bu gerçeği en güzel şekilde ortaya koymaktadır. İşte bu noktada *"Benzeri hiçbir şey olmayan bir Zât"* tarafından kendisine vahyedildiğini iddia eden bir şahsın, ortaya öyle bir delil koyması gerekir ki ortaya konulan bu delilin de *"benzeri olmayan bir fiil"* olması lazımdır. Mucize kelimesinin tanımında yer alan *"benzerinin yapılması imkân dâhilinde olmayan"*[499] ibaresinin asıl sırrı işte tam bu noktadadır. Çünkü peygamberin ortaya koyduğu mucize, benzeri olmayan bir *"Zât"* tarafından icra edilmektedir. O *"Zât"*ın fiili de kendisi gibi benzersiz ve emsalsizdir.

---

[492] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** VI, s. 2519-2520; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** VI, s. 93; el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 668; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** II, s. 324; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 37.

[493] es-Sebbâğ, **Lemehât fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 45; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 39.

[494] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 668-669.

[495] Şurâ, 42/51; *"Allah bir insana ancak vahiy yoluyla veya bir perde arkasından hitab eder yahut ona Kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir Elçi gönderir. Çünkü O yüceler yücesidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir."*

[496] Kasas, 28/7; *"Bunun içindir ki Mûsâ dünyaya gelince annesine şöyle ilham ettik: "Onu bir süre emzir, şayet onun başına bir şey geleceğinden endişe edersen, ırmağa bırak, hiç endişe etme, hiç üzülme; Zira Biz onu sana kavuşturacağız ve onu resûllerden yapacağız."*

[497] Şûrâ, 42/11.

[498] İhlâs, 112/4.

[499] Hâlidî, **a.g.e.,** s. 18.

Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi Kur'ân'dır. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi hususunda defalarca meydan okumuş ve bu meydan okumalar karşılıksız kalmıştır. Hiç kimse Kur'ân'a denk düşecek mahiyette bir söz ortaya koyamamıştır. Bu da Kur'ân'ın mucize olduğunun ve *benzeri olmayan bir Zât* tarafından inzâl edildiğinin ispatı olmuştur.

Gerek mahiyetleri ve gerekse de gayeleri yönüyle, Yüce Allah'ın kudret ve azametinin bir tezahürü olarak Peygamberlerin elinde cereyan eden ve olağanüstü mahiyetleriyle, insanların benzerlerini getirmekten aciz kaldığı mucizeler, şüphesiz ki peygamberlik müessesesinin temel ispatlayıcı unsurlarıdırlar. Bu çerçevede mucizelerin gerekliliği, herhangi bir peygamberin peygamberliğinin sıhhati için olmazsa olmaz temel şarttır. Râzî'nin üzerinde önemle durduğu konuların başında, vahyin kaynağının Yüce Allah olduğu ve bu bağlamda peygamberliğin ispatı için mucizelerin gerekli bir şart olması hususudur.

1.1.2. Peygamberliğin İspatının Şartı Olarak Mucizeler

Bir peygamberin peygamberliğini ispat, ancak hiç şüphe taşımayan kesin bir delille mümkün olabilir. Bu kesin delil de, ya onun gösterdiği mucizeyi duyu organıyla bizzat görmek ya da kesin bilgi ifade eden mütevatir bir haberle o mucizeden haberdar olmakla olur. Yüce Allah, sıdklarını ortaya koymaları için bütün peygamberlerini bazı mucizelerle desteklemiştir.[500] Mutezileye göre, bir peygamberin nübüvvetinin ispatı için mucize temel şart değildir. Onlara göre teblîğin ulaşıp ulaşmamış olması esastır. Eğer bir kimseye peygamberin teblîği ulaşmışsa, bu onun için yeterlidir. Bir peygamber sadece teblîğde bulunur. Mutlaka bir mucize göstermek zorunda değildir.[501]

Râzî, Peygamber olarak gönderilen bir şahsın, kendi nübüvvetini insanlara ispat etmek için mutlaka bir mucize ortaya koyması gerektiğini belirterek, bu konu üzerinde önemle durmaktadır. Çünkü iddia ettiği dava, tabiatı gereği çok büyük ve muazzam bir davadır. Allah tarafından insanlara elçi olarak gönderilmiş olduğunu iddia etmek kadar

---

[500] Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, I, s. 7-8; Muhammed Reşîd Rızâ, **el-Vahyu'l-Muhammedî,** Muessesetu 'İzzi'd-Dîn, Beyrût, 1406, s. 233.
[501] el-Eş'arî, **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn,** I, s. 296.

büyük bir dava olamaz. İşte böylesine büyük bir dava ile ortaya çıkan bir kimsenin, bu davanın şanına yakışır bir biçimde hiçbir beşerin benzerini yapamayacağı bir mucize ortaya koyması lazımdır ki, bu mucize ile hem davasını ispat etmeli hem de insanların kalplerindeki şüphelerin izale olmasına yardım etmelidir. Râzî, insanlardan önce, bizzat peygamberin kendisi dahi böyle bir mucizeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü kendisine gelen vahyin şeytandan mı yoksa Allah'tan mı olduğunu ilk etapta peygamberin kendisi bile ayırt edemeyebilir. Bu noktada insan olarak peygamberin böyle bir şüpheye düşmesi onun için günah sayılmaz.

Râzî, bu hususları Bakara suresinin 135 ve 136. ayetlerini tefsir ederken ele almaktadır. Ona göre Yüce Allah Bakara suresinin, *"Bir de: "Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Biz Hakka doğru yönelmiş bulunan İbrahim'in dinine tabi oluruz. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı"*[502] ayetinde, Yahudi ve Hıristiyanlara cedelî bir yolla cevap verdikten sonra, yine *"Deyiniz ki: Peygamberlere Rableri katından verilen her şeye iman ettik! Onlar arasında hiçbir ayırım yapmayız"*[503] ayetinde de bürhanî delil getirerek cevap vermiştir. Bu cevaba göre Peygamberlerin nübüvvetlerini bilmenin yolu, onların ellerinden mucizelerin sâdır olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in elinden de mucize sadır olunca, onun nübüvvetini itiraf edip, peygamberliğine inanmak vâcib olmuştur. Çünkü peygamberlerin bir kısmını kabulle bir kısmını da retle sınırlamak, delilde çelişkiyi gerektirir. *"Deyiniz ki: Peygamberlere Rableri katından verilen her şeye iman ettik…"* ayetinden kastedilen de budur ve ayetin zikredilişinin temel sebebidir.[504]

Râzî, insanların bu noktada heva ve heveslerine uyarak davrandıklarına dikkat çekerek şöyle devam etmektedir: bizim müslümanlığımız, heva ve hevesimiz için değil, Allah'a itaat etme arzusuyladır. Durum böyle olunca, bir mucize meydana geldiğinde ona inanmak gerekir. Ama mucize gösteren bazı peygamberleri kabul edip, bazısını

---

[502] Bakara, 2/135.
[503] Bakara, 2/136.
[504] Muhammed b. Ömer Fahruddîn er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013, IV, s. 75.

kabul etmemek ise, bu imanın Allah'a itaat ve boyun eğme için olmayıp, aksine heva ve hevese ve nefsin arzularına tabî olma manasına geldiğine delâlet eder.[505]

Râzî, bu hususu bir sonraki 137. ayetin[506] tefsirinde tekrar ele alıp şöyle devam etmektedir: biz, doğruluk bakımından bu dine denk olan bir başka dinin olmadığını söylüyoruz. Çünkü bu dinin temeli, elinden mucizeler zuhûr eden herkesin peygamberliğine iman etmeye dayalıdır. Bu dine ters düşen herşey, tezadı içinde taşır. Tezâtlı olan bir şeyin ise, doğruluk ve sıhhat bakımından, tezâtlı olmayan bir şeye denk olması imkânsızdır.[507]

Râzî, tefsirinin birçok yerinde bu konu üzerinde durmaktadır. Yine bu konuyla bağlantılı olarak, mucize ile sıdklarını ortaya koymuş olan peygamberlerden hepsini kabul edip sadece birisini inkâr etmenin küfrü gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bir insanın peygamberliğinin ispatı ancak mucize ile olur. Peygamberlik hususunda bir delil olduğu zaman o delil nerede varsa, orada peygamberliğin de olduğuna kesin inanmak gerekir. Şayet bazı yerlerde bir sıdk (peygamberlik iddiasında doğruluk) olmaksızın mucizenin bulunabileceği söylenecek olursa, bu durumda mucize ile bir peygamberin doğruluğuna istidlal etmek güçleşir ve o zaman da bütün peygamberleri inkâr etmek gerekir. Dolayısıyla peygamberlerden birinin nübüvvetini kabul etmeyen kimsenin, hepsini inkâr etmiş olacağı ortaya çıkmış olmaktadır.[508]

Dolayısıyla peygamberliğin ispatının mucize ile olan münasebeti açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Peygamberlerin ortaya koyduğu mucizeler insanların mazeretini ortadan kaldırmakta ve bunun neticesinde de o peygambere iman etme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Peygamber olan şahsa iman etmemek ise küfür olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda olmak üzere gösterdikleri mucizelerle doğruluklarını ortaya koyan bütün nebilere iman etmekteyiz. Onlardan hiç birisi

---

[505] Muhammed b. Ömer Fahruddîn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1988-1995, III, s. 505-506, (trc.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru)

[506] Bakara, 2/137; *"Eğer onlar, sizin imân ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidayete ermiş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, o zaman onlar ancak ayrılık (ihtilâf) içindedirler. Allah onlara karşı sana yeter. O, hakkıyla işiten ve bilendir"*

[507] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** III, s. 507-508.

[508] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 74.

arasında ayrım yapmadığımız gibi, onlar tarafından gösterilen bütün mucizelerin de Allah'ın kudretiyle meydana geldiğine iman edip hiç birini inkâr etmeyiz.

1.1.3. Meleklerin, Peygamberlerin ve İnsanların Mucizeye İhtiyaç Duyması

Râzî, peygamberlerin sıdkına inanma noktasında insanların mucizelere ihtiyaç duydukları gibi, insanlardan önce bizzat peygamberlerin dahi kendilerine gelen vahiylerin Allah'tan olup olmaması noktasında mucizeye ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir. Râzî bu hususları ele alırken, onun, somutlaşmış bir tenzih anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. Ona göre Yüce Allah her türlü tahayyül, tefekkür ve tasavvurdan öylesine münezzeh ve mukaddestir ki O'nun azamet ve kibriyasının künhüne değil bir beşer, en büyük melekler dahi akıl ve sır erdiremezler. Değil O'nun zatını kavramak, O'ndan gelen herhangi bir vahyin mahiyetini dahi tespit edip anlamak bile ancak kâhir bir mucize vasıtasıyla olabilir. Ve bu noktada "Mahlûk olmak" sıfatını taşıyan her varlık aynı seviyededir. Bu varlık Peygamber de olsa Melek de olsa durum değişmez. Bundan dolayı Râzî, sadece insanların değil, hem Peygamberlerin hem de Meleklerin vahyin kaynağını doğru bir şekilde tespit etmek noktasında kesin mucizelere ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir.[509]

1.1.3.1. Melek İçin Mucizenin Gerekliliği

Bilindiği üzere melekler, erkeklik ve dişilikleri olmayan,[510] yemeyen ve içmeyen,[511] Yüce Allah'ın emirlerine tam manasıyla itaat edip ona asla isyan etmeyen,[512] yaratılış özellikleri yönüyle insanlardan çok daha güçlü varlıklardır.[513] Çünkü her şeyden önce melekler, insanların muhtaç olduğu bazı zorunlu ihtiyaçlardan

---

[509] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 162.

[510] Zuhruf, 43/19; *"Rahmanın kulları olan melaikeyi de dişi saydılar. Yoksa onların yaratıldıkları sırada hazır mı bulundular? Onların bu iddiaları yazılacak ve bundan ötürü sorguya çekileceklerdir."*

[511] Hûd, 11/70; *(İbrahim) misafirlerinin (yani meleklerin) ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onların bu hali hoşuna gitmedi ve onlardan kuşkulandı, kalbine bir korku girdi. "Korkma!" dediler. "Çünkü biz aslında Lût kavmini imha etmek için gönderildik."*

[512] Tahrîm, 66/6; *"O ateşin başında kaba yapılı, sert ve şiddetli melekler olup onlar asla Allah'a isyan etmez ve kendilerine verilen bütün emirleri tam yerine getirirler."*

[513] Mearic, 70/4; *"Melekler ve Rûh, O'nun Arşına; miktarı elli bin sene olan bir günde yükselirler."* Fâtır, 35/1; *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan ve melaikeyi ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allaha mahsustur. O, yaratıklarından, istediğine, dilediği kadar fazla özellikler verir, Çünkü O her şeye kadirdir."*

bağımsızdırlar. Ayrıca melekler, insan takatini aşacak ölçüde Yüce Allah'a ibadet ve taatle meşgul olan varlıklardır. Enbiyâ suresinin *"Onlar, gece ve gündüz durmadan (yorulmadan) onu tesbih (ve takdis) ederler"*[514] ayeti bu durumu gayet güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Bununla birlikte melekler her ne kadar insanlardan çok üstün bazı özelliklere sahip olsalar da mahlûk olma sıfatının dışında değillerdir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın huzurunda bütün mahlûkatın acziyeti ne derecede ise meleklerin acziyeti de o derecededir. Yüce Allah her türlü mahlûkatın tahayyül ve düşüncesinin dışında olduğu gibi meleklerin de tahayyülünün dışındadır. Bu durum her konuda geçerli olduğu gibi Yüce Allah'tan gelen vahiyleri alıp peygamberlere ulaştırma noktasında da geçerlidir. Yani vahiy meleği olan Cebrâil (a.s.)'in vahiyleri aldığı esnada, hâşâ Yüce Allah'ı görebilmesi imkân dâhilinde değildir. Nitekim En'âm suresinin *"Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür"*[515] ayeti bu hususu teyit etmektedir. Bu noktada meleklerin dahi Yüce Allah'tan aldıkları vahiylerin, gerçekten Allah'tan olup olmadığı noktasında belirleyici bir karineye ihtiyaç duymaları âşikardır.

Râzî, meleklerin de mahlûk olmaları sebebiyle Yüce Allah'tan aldıkları vahiylerin kaynağını tespit etmek için mucizeye ihtiyaç duyduklarını belirterek şöyle demektedir: öncelikle melek, o kelâmı Allah'tan aldığında, melekler için bu kelâmın, "Kelâmullah" olduğuna delâlet eden bir mucizenin tahakkuk etmesi gerekir.[516]

1.1.3.2. Peygamber İçin Mucizenin Gerekliliği

Peygamber için mucizenin gerekliliğine gelince, insan olması yönüyle peygamberlerin de aldıkları vahiylerin kaynağından emin olmak istemeleri normal bir durumdur. Râzî'ye göre, vahiy meleği Yüce Allah'tan almış olduğu vahiyle peygambere vâsıl olduğunda, yine peygamber için, mutlaka bir mucizenin bulunması gerekir.

---

[514] Enbiyâ, 21/20.
[515] En'âm, 6/103.
[516] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 162.

Çünkü melekler kendilerini, farklı farklı şekillerde gösterebilmektedirler.[517] Bu durumda Peygamberin, her seferinde, aynı meleği gördüğünün kabul edilmesi halinde, ikinci defada gördüğünün, ilk defada gördüğünün aynısı olduğunu bilebilmesi için, bir mucizeye ihtiyaç duyabilir. Hatta peygamber onun şahsını görmeyip sadece sesini duyuyorsa, bu sefer de seste bir benzerliğin meydana gelmiş olması ihtimalinden dolayı, mucizeye duyulan ihtiyaç daha fazla olmaktadır.[518]

Böylece Yüce Allah'tan gelen vahiylerin her seferinde bir mucizeyle doğrulanıp insanlara bu şekilde ulaştığı ortaya çıkmaktadır.

1.1.3.3. İnsanlar İçin Mucizenin Gerekliliği

Peygamber aldığı vahyi, ümmetine ulaştırdığında, yine o peygamberin ümmeti için bir mucizenin olması gerekir.[519] Bu mucizeyle ümmet, peygamberin, davasında sadık olduğu hususunda istidlal eder. Dolayısıyla peygamber, kendisinin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu tam olarak bilmezse, bunu bilmeye ümmetin de gücü yetmez.[520] Böylece mükellefiyetleri ihtiva eden ayetlerin, insanlara ancak mucizelerdeki bu mertebelerden ve aşamalardan sonra ulaştığı sabit olmuş olur.[521]

Râzî, mucizenin hem ümmet hem peygamberler hem de melekler için gerekli bir durum olduğunu tefsirinin birçok yerinde ele almaktadır. Bakara suresinin son ayetlerini tefsir ederken de bu konuyla ilgili bazı açıklamalar yapmaktadır. Bakara suresinin 285.

---

[517] Nitekim melekler İbrahim (a.s.) ve Lût (a.s.)'a misafir kılığında gelmişlerdir. Bakınız; Hûd, 11/69-77; *"Bir zaman da elçilerimiz İbrahim'e varıp onu müjdelemek üzere "Selam sana!" dediler. O da: "Size de Selam!" deyip çok kalmadan, elinde nefis, güzelce kızartılmış körpe bir dana getirip ikram etti. (İbrahim) misafirlerinin ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onların bu hali hoşuna gitmedi ve onlardan kuşkulandı, kalbine bir korku girdi. "Korkma!" dediler. "Çünkü biz aslında Lût kavmini imha etmek için gönderildik." Bu sırada hanımı da, hizmet için ayakta durmuş, onları dinliyordu. Bunu işitince korkusunun geçmesinden ötürü gülümsedi. Biz de onu İshak'ın, onun peşinden de Yakub'un doğumu ile müjdeledik. O Elçilerimiz Lût'a gelince o fena halde sıkıldı, onlar yüzünden göğsü daraldı ve: "Gerçekten bu gün pek çetin bir gün!" dedi."* Keza Cebrâil'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bazen sahabeden Dıhye kılığında geldiği nakledilmektedir. Bakınız: Müslim b. Haccâc, **Sahîhu Muslim,** Dâru Taybe, Riyâd, 1427/2006, Fedâilu's-Sahabe, 16.

[518] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 162-163.

[519] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 162.

[520] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 112.

[521] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 162.

ayetinde geçen *"Peygamber iman etti"*[522] ibaresinin tefsirinde, peygamber olduğunu ilan eden şahsın sıdkına ve doğru olduğuna dair diğer insanların mucizeye ihtiyaç duymaları gibi, hatta onlardan önce bizzat peygamberin kendisinin dahi almış olduğu vahyin gerçekten Allah'tan olup olmadığı noktasında bir mucizeye ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. O'na göre, vahiy meleği Allah katından peygambere gelip de: *"Muhakkak ki, Allah seni, bütün varlıklara peygamber olarak yolladı"* dediği zaman, peygamberin, meleğin sözünde sadık olup olmadığını bilmesi, yine ancak Yüce Allah'ın bu meleğin doğru söylediği hususunda izhar edeceği bir mucize ile mümkün olabilir.[523] Eğer böyle bir mucize olmazsa, peygamber, haber veren bu varlığın sapmış ve başkalarını da saptıran bir şeytan olduğunu düşünebilir, böyle bir şeyi caiz görebilir. Hatta bu melek bile, Yüce Allah'ın sözünü işittiğinde, duyduğu şeyin başkasının değil de Allah'ın sözü olduğuna delâlet edecek bir mucizeye ihtiyaç duyar.[524] Dolayısıyla Yüce Allah'ın: *"Peygamber iman etti"* sözünün manası, "O Peygamber, karşı konulmaz deliller ve parlak mucizeler ile bu Kur'ân'ın ve onda bulunan bütün hüküm ve kanunların Allah katından indiğini, bunların ne şeytanların ilkâ ettiği şeyler kabilinden, ne de bir sihir, kehanet ve göz boyama kabilinden bir şey olmadığını bildi. O, bunu ancak, vahiy meleği Cebrail (a.s.)'in elinde tecelli eden güçlü mucizelerin zuhur etmesi ile bildi" şeklindedir.[525]

Râzî, bu konuyla ilgili olarak İbrahim (a.s.)'in durumunu da örnek göstermektedir. Nitekim Bakara suresinin 260. ayetinde[526] İbrahim (a.s.)'in Yüce Allah'tan kalbinin tatmin olması için bazı mucizeler istediği beyan edilmektedir. Râzi, bu konudaki fikirlerini şöyle temellendirmektedir: Şüphesiz bu ümmet, peygamberin peygamberlik iddiasında sadık olduğunu anlamak hususunda, bir mucizeye nasıl muhtaç ise, peygamber de yanına gelen meleğin bir şeytan değil de kerîm bir melek olduğunu

---

[522] Bakara, 2/285.
[523] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 111.
[524] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 112.
[525] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 112.
[526] Bakara, 2/260; *"Bir vakit de İbrahim: Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin? Demişti. Allah: "Ne o, yoksa buna inanmadın mı?" dedi. İbrahim: "Elbette inandım, lakin sırf kalbim mutmain olsun diye bunu istedim" diye cevap verdi. Allah ona: "Dört kuş tut, onları kendine alıştır. Sonra kesip her dağın başına onlardan birer parça koy. Sonra da onları çağır. Koşa koşa sana geleceklerdir. İyi bil ki Allah Azizdir, Hakimdir: tam kudret ve hikmet sahibidir."*

bilebilmek için bir mucizeye muhtaçtır. Yine, melek Allah'ın kelâmını dinlediğinde, o da bu kelâmın, başkasının değil de Allah'ın kelâmı olduğuna delâlet edecek bir mucizeye muhtaçtır.[527]

Râzî bu hususlara Zekerriyâ (a.s.)'ın durumunu da örnek olarak getirmektedir.[528] Nitekim diğer peygamberlerin de Allah'tan bazı mucizeler istedikleri Kur'ân'da açık bir şekilde varid olmuştur. Râzî mucize istemek gibi durumların Peygamberler için bir hata veya günah olarak telakki edilemeyeceğini de önemle vurgulamaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki vahyin asıl kaynağının Yüce Allah olduğunu bilmek noktasında mucizeler temel ispatlayıcı unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Demek ki bu noktada melek veya beşer olsun fark etmez, yaratılmış olan herkes Yüce Allah'ın kudret ve azameti karşısında aynı acziyeti taşımaktadır. Bu acziyet durumu da yine Allah tarafından gösterilecek bir mucize ile giderilmektedir. Bu noktada mucizeler birer ilahi lütuf olarak karşımıza çıkmakta ve hidayete giden yolda mahlûkata adeta rehber olma rolü üstlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında mucizelerin asıl kaynağı da Yüce Allah'tır. Her ne kadar beşer olan peygamberlerin ellerinde zuhur ediyor olsalar da, yapıları gereği olağan üstü bir karakter taşıdıkları için, mucizeler bazen peygamberlere ulûhiyet isnat edilmesine de sebep olmuştur. Bundan dolayı bu husus üzerinde de bazı açıklamalar yapmak gerekmektedir.

1.1.4. Mucizelerin Peygamberler Hakkında Ulûhiyet Telakkisine Yol Açması

Mucizeler, ancak Allah'ın emrine ve iznine bağlı olarak peygamberlerin elinde meydana gelen olaylardır. Tabiat kanunlarının üstünde cereyan eden bu harikulâde olayların, bir beşer olan peygamberlerin elinde zuhur etmesi sonucunda, insanların zihninde gerçeğe aykırı düşen bazı telakkilerin oluşmasına da yol açabilir. Bu yanlış telakkilerin en tehlikelisi de şüphesiz mucizeyi bizzat peygamberin şahsına izafe edip, o

[527] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** V, s. 464-468.
[528] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 34-35.

mucizenin asıl yaratıcısını görmemektir. Gösterdiği mucizelerin büyüklüğünden dolayı İsâ (a.s.)'a bazı kimselerin ulûhiyet isnat etmeleri buna örnek olarak verilebilir.[529]

Râzî, tefsirinde bu konu üzerinde önemle durmuş ve tafsilatlı açıklamalar yapmıştır. Nisâ suresinin, *"Ey ehl-i kitap! Dininiz hususunda haddi aşmayın. Allah'a karşı, ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah'ın sadece peygamberi ve kelimesidir… Ne Mesih, ne de Allah'a en yakın büyük melekler Allah'a kul olmaktan kaçınmazlar. Kim Ona kulluktan kaçınır ve kibirlenirse bilsin ki Allah, yarın hepsini huzuruna toplayıp hesaba çekecektir"*[530] mealindeki ayetlerinin tefsirinde Hıristiyanların bu noktada düştükleri hataları izah etmektedir. Ona göre Hıristiyanlar, gaybden haber verip harikulade şeyleri yapmış olması sebebiyle İsâ (a.s.)'ın uluhiyyetini ispata kalkışmışlardır. Bu âyetlerde bu şüpheyi iptal etmek için Allah'a yakın büyük melekler de zikredilmiştir.[531] Râzî, Âl-i İmrân suresinin tefsirinde de bu hususa değinmiştir. Ona göre peygamber olan kimse, Allah'ın hükümlerini, Allah adına söylediğini iddia eder ve iddiasında doğru olduğuna hüccet getirir. Şayet Peygamber, insanlara kendisine ibadet etmelerini emreder ise, bu durumda gösterdiği mucize, onun sadık olduğuna delâlet etmez. Gerçek bir Peygamber ise böyle bir şeyi asla yapmaz.[532]

Yine Râzî, Maide suresinin: *"Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, "Allah'tan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz!" Diyen sen misin?"*[533] ayetini tefsir ederken Hıristiyanların şirk anlayışlarının asıl temelinin, mucizeleri Yüce Allah'a değil de İsâ (a.s.)'a izafe etmelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Hıristiyanlar, İsa (a.s.) ve Hz. Meryem'in elinde zuhur eden mucizelerin yaratıcısının İsâ (a.s.) ve Hz. Meryem olduğunu, Yüce Allah'ın ise, kesinlikle bunları yaratmadığına itikâd etmek suretiyle bu büyük hataya düşmüşlerdir. Bu sebeple de şirke düşmüşlerdir.[534]

Râzî, insanların böyle bir tehlikeye düşmemesi için, Kur'ân'da peygamberlerin mülk sahibi olmadığı, gaybı bilmediği ve melek olmadığı gibi hususların önemle

---

[529] Rızâ, **el-Vahyu'l-Muhammedî,** s. 244-245.
[530] Nisâ, 4/171-172.
[531] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VIII, s. 431-432.
[532] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 97.
[533] Maide, 5/116.
[534] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 111-112.

vurgulanmış olduğunu ve bu noktada ulûhiyet ile nübüvvetin ayrı şeyler olduğunun kesin bir şekilde belirtildiğini ifade etmektedir. Nitekim En'âm suresinin*"De ki! Ben size, benim yanımda Allah'ın hazineleri var demiyorum. Ben gaybı bilmem. Yine size, "ben bir meleğim" de demiyorum. Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyarım…"*[535] ayeti bu hususu vurgulamaktadır. Râzî, bu ayette geçen ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nefyedilen bu şeylerin (gaybı bilmek, melek olmak vb.), neden nefyedildiğinin hikmeti konusunda farklı faydalara dikkat çekildiğini söyler:

Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat kendisinin, Allah'a karşı olan tevazusunu, O'na boyun eğişini, O'nun kulu olduğu itirafını izhar etmesidir. Böylece onun hakkında Hıristiyanların Hz. İsâ (a.s.) hakkındaki inançları gibi bir inanca inanılmamış olunur.[536]

İkincisi ise şudur, kâfirler Hz. Peygamber'den, güçlü ve karşı konulmaz mucizeler ortaya koymasını istiyorlardı. Meselâ, *"Biz, sana katiyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın"*[537] demişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah: *"De ki! Fe Sübhanellah! Ben, resul olan bir beşerden başka bir şey miyim ki?"*[538] buyurdu. Yani ben nübüvvet ve risaletten başka bir iddia da bulunmuyorum. Talep ettiğiniz bu işlere gelince, bunlar ancak Allah'ın kudretiyle gerçekleşir. Bundan dolayı bu kelamdan maksat, acizlik ve zafiyeti izhar etmektir. O, onların kendisinden talep ettikleri bu mucizeleri gerçekleştirmeye sahip değildir.[539]

Üçüncü olarak, *"De ki! Size, benim yanımda Allah'ın hazineleri var demiyorum"* sözünün mânası: Ben, Yüce Allah'a layık olan bir kudret ile muttasıf olduğumu iddia etmiyorum, demektir. *"Ben gaybı da bilmem"* ifadesinden murat, ben, Allah'ın ilmiyle muttasıf olduğumu iddia etmiyorum. Bu iki ifâdenin toplamından da onun ilahlık iddia etmediği sonucu çıkar.[540]

---

[535] En'âm, 6/50.
[536] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 190.
[537] İsrâ, 17/90.
[538] İsrâ, 17/93.
[539] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 190.
[540] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 191.

Daha sonra Yüce Allah, *"Yine size, Ben bir meleğim de demiyorum"* buyurmuştur. İlahlıktan sonra, meleklerin durumundan daha yüksek bir derece yoktur. Kısaca şöyle denilebilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) sanki "Ben ne ilahlık, ne de meleklik iddiasında bulunuyorum. Ben ancak, peygamberlik iddiasında bulunuyorum. Bu ise, beşer için elde edilmesi imkânsız olmayan bir makamdır. O halde siz, sözümü inkâr ve iddiamı reddetme hususunda nasıl mutabakata vardınız?" demiştir.[541]

Râzî, mucizelerin insanların zihninde peygamberlerin şahsına ulûhiyet izafe etme telakkisine sebep olabileceği hususunu sıkça ele almaktadır. Bu konu üzerinde Hıristiyan bir din adamıyla yaptığı münazarayı uzun bir şekilde anlatmıştır. Râzî'nin tefsirinde aktardığı bu münazarada ilk tarşılan konu, nübüvvetin ispatı ve bunun yolunun da ancak mucize ile mümkün olduğu hususu olmuştur. Daha sonra ise, bu noktadan hareketle Râzî diğer Peygamberler ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvetini ispatlamıştır. Son olarak da Musâ (a.s.)'ın mucizeleri ile İsâ (a.s.)'ın mucizeleri arasında bazı mantıkî ve aklî istidlallerde bulunarak, İsâ (a.s.)'ın gösterdiği mucizeler öne sürülerek onun ilâh olarak telakkî edilemeyeceğini ortaya koymuştur.

Konumuzla da yakından ilgili olduğu için, bu münazaranın son kısmını zikretmeyi faydalı buluyoruz. Râzî, muhatabını nasıl susturduğunu şu ifadelerle anlatmaktadır: "Musâ (a.s.)'ın elinde sopanın yılana dönüşmesi, İsâ (a.s.)'ın elinde ölünün diritilmesinden aklen daha uzak ve zor bir ihtimaldir. Çünkü ölünün bedeni ile dirinin bedeni arasındaki münasebet ve benzerlik, sopayla ejderhanın bedeni arasındaki münasebetten daha fazladır. Öyleyse, sopanın ejderhaya dönüşmesi, Mûsâ (a.s.)'nın ilah veya ilahın oğlu olmasını gerektirmediği için, ölüleri diriltmenin ulûhiyete delâlet etmemesi, daha evlâdır. İşte bunu söylediğim an, Hıristiyan konuşmayı kesti ve söyleyecek bir söz bulamadı."[542]

Râzî'ye göre, mucizelerin Peygamberlerin şahsında herhangi bir ulûhiyet telakkisine yol açmaması için, i'câz ve mucize kavramlarının çok iyi bir şekilde anlaşılması gerekir. Kısaca, mucizelerin asıl yaratıcısı olan Yüce Allah'a izafe edilmesi

---

[541] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** IX, s. 441-442.
[542] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 71.

ve mucizelerin gayesinin de Peygamberlerin davalarını ispatlamak için, yine Yüce Allah tarafından yaratıldıkları akıllardan asla uzak tutulmamalıdır.

Râzî'nin dikkat çektiği husus şu noktadan önemlidir: Mucize ile nübüvvet kavramları birbirine sıkı sıkıya bağlı olan iki temel kavramdır. Mucizeler, her ne kadar peygamberlerin elinde zuhur etse de hakikatte Yüce Allah'ın kudret ve azametinin bir neticesidirler. Dolayısıyla herhangi bir peygamberin bir tek mucizesinin inkârı durumunda, bu inkâr doğrudan Yüce Allah'ın kudretine yöneltilmiş bir inkâr olacağı için küfre yol açan bir davranış olacaktır.

1.1.5. Bütün Mucizelere İman Etmenin Gerekliliği

Allah tarafından gönderilmiş olan bütün peygamberlere iman etmek imanın en temel rükünlerindendir. Bu noktada hiçbir peygamber arasında herhangi bir ayrım yapılamaz. Onlar tarafından ortaya konulmuş olan mucizelerden herhangi birisi de inkâr edilemez. Bu mucizeler hakkında şek ve şüphe beslenemez. Zira böylesine bir şek ve şüphe, beraberinde başka şüpheleri getirme ihtimalini de taşımaktadır. Dolayısıyla Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlere iman edilmesi nasıl gerekli ise onların mucizelerine de tam bir iman ile iman etmek ve bu mucizeler hakkında şüphe taşımamak da gereklidir.[543]

Râzî, Nisâ suresinin: *"Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler"*[544] mealindeki ayetini, *"onlar, sadece Musâ (a.s.)'ya ve Tevrat'a inanırlar"* şeklinde tefsir etmektedir. Bu, onların kendi iddia ve zanlarına göre onlardan verilen bir haberdir. Yoksa herhangi bir peygamberin tek bir mucizesini bile inkâr eden kişi, hiçbir peygambere iman etmiş olamayacaktır.[545]

1.1.6. Mucizenin Aklen Mümkün ve Anlaşılabilir Olması

Râzî'nin üzerinde önemle durduğu diğer bir husus da mucizelerin aklî olarak mümkün olması ve bunun aklen anlaşılabilir olduğu hususudur. Çünkü mucizeler her ne

---

[543] el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve,** I, s. 7.
[544] Nisâ, 4/155.
[545] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 78.

kadar peygamberlerin davalarını ispat için gösterilmiş iseler de, bununla birlikte üzerlerinde tefekkür edilip Yüce Allah'ın kudretinin ne derece sınırsız olduğu idrak edilsin diye de gösterilmiştir. Râzî, bu açıdan mucizeler üzerinde tefekkür etmenin gerekli olduğunu vurgulamakta ve mucizelerin aklen de anlaşılabilir olduğuna işaret etmektedir.

Mucizeler, yapıları itibariyle tabiat kanunlarının üstünde cereyan etmiş olan olaylardır. Aklın gücü ve fonksiyonu mucizelerin benzerini getirmekten acizdir. Bununla birlikte akıl, mucizeleri bazı yönlerden idrak edebilir ve üzerinde tefekkürde bulunabilir. Belli bir dereceye kadar da anlayabilir. Aklın, mucize karşısında acziyetini anlaması da bunun bir delilidir. Nitekim bu acziyeti anlama durumu, mucizeye ait olan bazı şeylerin akıl tarafından idrak edildiğinin ve buna teslimiyet gösterildiğinin göstergesidir. Râzî, mucizelerin aklen uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmesinin caiz olmadığını,[546] şayet böyle yapılırsa bütün peygamberlerin mucizelerine tenkid kapısının açılacağını belirterek, mucizelerin aklî olarak izah edilmelerinin mümkün olduğunu ifade etmekte ve bu konu üzerinde bazı istidlaller yapmaktadır.

Râzî, Âl-i İmran suresinin: *"Vaktiyle melekler Meryem'e şöyle demişlerdi: Ey Meryem! Allah Kendisi tarafından bir kelime vereceğini sana müjdeliyor"*[547] ayetinin tefsirinde, İsâ (a.s.)'ın babasız yaratılmasının bir mucize olduğunu ve bu mucizenin de aklen mümkün olduğunu ifade etmektedir. Râzî'ye göre Müslümanların usûl ve kaidelerine göre, bu gayet açıktır ve bunun açıklaması da üç şekilde yapılabilir:

Birincisi şöyle yapılabilir: Cisimlerin, hayat, anlayış ve konuşma meydana gelecek bir şekilde terkip edilip birleşmeleri, "mümkün" olan bir iştir. Yüce Allah'ın bütün mümkünata kadir olduğu da sabittir. O halde, Yüce Allah bir şahsı, baba nutfesi olmadan da yaratabilir. Böyle bir şeyin imkânı sabit olunca, ayrıca mucize de peygamberin doğruluğuna delil olunca, (evvela) peygamberin sadık olduğu ortaya çıkmış olur. Peygamber, İsâ (a.s.)'ın babasız yaratılmış olması noktasında, mümkün olan bir şeyden haber vermiştir. Sadık olan bir kimse, mümkün olan bir şeyin

---

[546] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 159.
[547] Âl-i İmran, 3/45.

vukuundan haber verdiği zaman, onun böyle olduğuna kesin inanmak gerekir. Böylece zikrettiğimizin sıhhati sabit olmaktadır.[548]

Râzî, ikinci açıklamayı da başka bir ayetten delil getirerek şu şekilde yapmaktadır: Yüce Allah, *"Muhakkak ki İsâ'nın hâli de, Allah indinde Âdem'in hâli gibidir"*[549] diye buyurmuştur. Buna göre Yüce Allah'ın Âdem (a.s.)'i babasız olarak yaratması imkânsız görülmediğine göre, İsâ (a.s.)'ı babasız yaratması hiç imkânsız görülemez. İşte bu açık bir hüccettir.[550]

Râzî, bu konuda aklî bir istidlalde de bulunmaktadır. Ona göre felsefeciler, doğum suretiyle olmayan bir üreme yoluyla insanların meydana gelmelerinin imkânsız olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Felsefecilere göre: İnsanın bedeni, bu bedendeki hususî mizacın meydana gelmesi ile o bedeni yöneten nefs-i natıkayı kabul etmeye kabiliyetlidir. Bu mizaç ise ancak, dört unsurun (ateş, su, hava, toprak) belli bir süre içinde ve belli miktarlarda karışımı ile meydana gelir. Bu sebeple, bu unsurların parçalarının insanın bedenine uygun miktarlarda bir araya gelip imtizaç etmeleri imkânsız değildir. İşte, mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin bir araya gelmesi esnasında bu unsurların imtizacı vâcib olur. Mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin meydana gelmesi esnasında, o bedene ruhun girmesi vâcib olur. Böylece insanın üreme yoluyla meydana gelmesinin mâkûl ve mümkin olduğu sabit olur. Durum böyle olunca insanın, bir baba olmaksızın meydana gelmesi öncelikle caiz ve mümkün olur.[551]

Râzî, Musâ (a.s.)'ın âsası ile taştan su çıkarması mucizesini de aklen anlaşılabilir olarak izah etme noktasında, sorulması mutemel olan bir soruya cevap verme sadedinde şu açıklamaları yapmaktadır: Şayet birisi, "küçük bir taştan bol bol su çıkmasını akıl nasıl kabul edebilir?" diye sorarsa ona şöyle cevap verilir: Bu suali soran kimse, ya Fâil-i Muhtarın varlığını kabul ediyor veya O'nu inkâr ediyordur. Kabul ediyorsa, bu sual düşer. Çünkü O, denizleri ve diğerlerini yarattığı gibi, bu cismi de dilediği gibi yaratmaya kadirdir. Eğer Fâil-i Muhtarın varlığına itiraz ederse, onun Kur'ân'ın

---

[548] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 42.
[549] Âl-i İmran, 3/59.
[550] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 42.
[551] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 43.

mânâlarını araştırmasında ve onun tefsîrini düşünmesinde bir fayda yoktur. Râzî'ye göre böylesine bir cevap, Yüce Allah'ın ölüleri diriltmek, kör ve alaca hastalığına tutulmuş olanları iyileştirmek gibi, Kur'ân'ı Kerîm'de anlattığı mucizeleri uzak görüp yadırgayan herkese verilecek cevaptır. Ona göre filozoflar da mucizelerin aklen imkânsız olduğunu kesin olarak söyleyememektedirler. Çünkü onlara göre dört unsurun (ateş, su, hava, toprak) müşterek bir maddesi vardır. Oluş ve fesada uğrama, bu müşterek madde ile olur. Yine bununla, hava suya, su havaya dönüşebilir. Bunun bir örneği de şudur: Hava, gümüş bir testinin içerisine doldurulduğu zaman katılaşır ve bu testinin çeperlerinde su damlaları şeklinde toplanır. Bu damlaların meydana gelmesi, havanın suya dönüşmesiyledir. Bu tür dönüşmelerin başka unsurlarda da meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir.[552]

Râzî, Peygamberlerin gönderildiği zamanlarda, harikulade şeylerin, mucizelerin vuku bulmasının hiç de uzak görülecek bir husus olmadığını ifade etmektedir. Ona göre bunu aklen imkânsız görme kapısını açmak, bütün mucizeleri tenkid etmek kapısını da açar ki bu da bâtıl ve yanlıştır.[553]

1.1.7. Peygamberlere Verilen Mucizeler

Nübüvvetin ispatı mucizelere bağlı olduğu için Yüce Allah göndermiş olduğu bütün peygamberleri bazı mucizelerle desteklemiştir. Yüce Allah her şeyi belli bir gaye ve hikmete göre yarattığı için, peygamberlerine de rastgele ve gelişi güzel bir şekilde mucize vermemiştir. Her peygambere, kavminin durumuna en uygun düşen mucizeleri vermiştir.[554] Bu hususta da belli bir hikmete riayet ederek mucizelerini tezahür ettirmiştir.

Râzî, tefsirinde bu önemli hususa da dikkat çekmektedir. Bakara suresinin: *"Resûllerden kimini kimine üstün kıldık... bazısını birçok derecelerle yükseltti"*[555] ayetini tefsir ederken, burada geçen *"bazısını birçok derecelerle yükseltti"* kısmını:

---

[552] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 89-90.
[553] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 159.
[554] el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve,** I, s. 7-10.
[555] Bakara, 2/253.

Hem "fazilet bakımından birçok derecelerle yükseltti" olarak, hem de "verilen mucizeler bakımından birçok derecelerle yükseltti" şeklinde tefsir etmektedir. Ona göre peygamberlerin her birine, kendi zamanlarına uygun düşen muayyen çeşitte bir mucize verilmiştir. Örneğin Musâ (a.s.)'ın zamanında sihir revaçtaydı. Dolayısıyla ona verilen asayı yılana çevirme, yed-i beyzâ ve denizi ikiye ayırma gibi mucizeler de o türden olmuştur. O zamanın halkı sihir konusunda çok ileri bir dereceye ulaşmıştı. İsâ (a.s.)'ın, anadan doğma körleri, alacalı hastaları iyileştirmesi ve ölüleri de diriltmesi gibi mucizeleri de o zamanın halkının son derece ileri gitmiş olduğu tıpla alakalı olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mucizesi olan Kur'ân ise, belâgat, fesâhat, nesir ve şiir cinsinden olmuştur. Çünkü o dönemin Arapları bu alanda zirveye çıkmış kimselerdi. Mucizeler azlık çokluk, kalıcı olup olmama, kuvvetli ve zayıf olma gibi hususlarda da farklıdırlar. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.), mucizeler açısından en güçlü ve en kalıcı mucizeye sahip olmakla diğer peygamberlerden daha yüksek bir dereceye sahip olmuştur.[556]

Her peygambere kavminin durumuna göre mucize verilmesinin hikmeti ise onların bu mucizenin Allah tarafından olduğuna, beşer olarak böyle bir şeye güç yetirilemeyeceğine dair bir kanaatin kalplerde daha kolay yerleşmesini sağlamaktır. Bununla birlikte mucizeler karşısında insanlar birbirinden çok farklı tutumlar sergilemişlerdir.

1.1.8. Mucizeler Karşısında İnsanların Tutumları

Peygamberler tarafından herhangi bir mucize ortaya konulduğu zaman, insanlar birbirinden farklı tavırlar ortaya koymuşlardır. Fıtratı bozulmamış olanlar bu mucizeler karşısında hemen iman ettikleri gibi, bazı insanların ise değişik sebeplerden dolayı bu mucizelere inanmadıkları, karşı çıktıkları veya bu mucizeleri değişik isimlerle niteledikleri görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olan Kur'ân karşısında da insanlar birbirinden farklı tutumlar sergilemişlerdir.

---

[556] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 171.

Râzî, tefsirinin değişik yerlerinde bu husus üzerinde durmuş ve ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Râzî'nin i'câz konusundaki fikirlerini anlamak noktasında, onun bu açıklamalarından bazılarını burada zikretmek yerinde olacaktır. Râzî, En'âm suresinin: *"Eğer sana kâğıt halinde (yazılı) bir kitap göndermiş olsaydık da kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, o küfredenler yine de "Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derlerdi"*[557] ayetini tefsir ederken peygamberlerin davetini kabul etmeyip, bu davet karşısında direten bazı insanlardan bahsetmektedir. Bir kısım insanlar vardır ki ne kadar nimet verilirse verilsin, hangi türden mucize gösterilirse gösterilsin iman edecek değillerdir. Onlar bu dünyaya dalıp onu elde etmeyi çok büyük bir fırsat bilecek kadar dünya sevgisini, onun şehvet ve lezzetini talep etmede çok aşırı giden kimselerdir. Bazı insanlar ise peygamberlerin mucizelerini, mucizeler babından saymayıp, sihir türüne hamletmişlerdir. Bunlar cehalette öyle bir noktaya ulaşmışlardır ki, şayet onlar, kitabın gökten bir defada indirildiğini görüp, elleriyle tutup ve bizzat ayan beyân olarak onu müşahede etselerdi bile, onlar ona iman etmeyip, aksine bu durumu bir sihir sayarlardı. Bu durum cehaletin en üst noktasıdır. Çünkü onlar kitabı elleriyle tuttukları zaman, görme idrakleri tutma idrakleriyle kuvvet kazanmış olur. Böylece de bu husus, zuhur ve kuvvet itibariyle daha ileri bir noktaya varmış olur. Daha sonra onlar, görüp tuttukları o şey hakkında, yine de şüpheler içinde kalacaklar ve onun mevcut olup olmadığını araştıracaklardır. Bu da onların, cehalette safsata noktasına vardıklarına delâlet etmektedir.[558]

Râzî, bu iki gurup insandan sonra En'âm suresinin 33. ayetinin[559] tefsirinde üç gurup insandan daha bahsetmektedir. Kureyş'ten Hars b. Amir, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle demiştir: Ey Muhammed! Vallahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat eğer sana tabi olursak, yurdumuzdan kopartılır sürülürüz. Sana bu sebeple inanmıyoruz. Bu ifadelerden bazı insanların toplumsal baskıdan çekindiği için iman etmeye yanaşmadıkları anlaşılmaktadır. Yine rivayet edildiğine göre, Ahnes b. Şerik, Ebû

---

[557] En'âm, 6/7.
[558] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 132-133.
[559] En'âm, 6/33; *"Onların söyledikleri seni muhakkak ki üzmektedir. Onlar hakikatte seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*

Cehil'e şöyle demiştir: ey Eba Hakem! Bana Muhammed'i anlat, o doğru mu söylüyor yoksa yalancı mı? Çünkü yanımızda şu anda kimse yok.

Ebû Cehil ise şöyle karşılık vermiştir: Allah'a yemîn ederim ki, Muhammed muhakkak ki doğru sözlüdür. O hiç yalan söylememiştir. Fakat Kusayoğulları: Sancağı (liva), hacılara su verme işini (sikaye), Kâbe'nin perdedârlığını (hicabe) aldıkları gibi peygamberliği de alıp götürürlerse Kureyş'in diğer kabilelerine ne kalır ki?

Bu ifadelerden bazı insanların kabile taassubuyla hareket etmelerinden dolayı iman etmedikleri ortaya çıkmaktadır. Bazıları da vardı ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yalancı olduğunu söyleyemiyorlardı. Çünkü onu uzun zamandan beri tanıyorlardı. Onda hiçbir yalan görmemişler ve bu sebeple de onu *"el-Emîn"* diye isimlendirmişlerdir. Bu sebeple ona *"Sen nübüvvet iddianda yalan söylüyorsun"* diyemiyorlardı. Fakat onun risaletini inkâr ediyorlardı. Bunu da şöyle ifade ediyorlardı: "Muhammed'e bir tür delilik ve akıl noksanlığı arız oldu da, bu sebeple kendisini Allah tarafından gönderilmiş zannediyor"[560]

Râzî, mucizeler ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvveti karşısında beş ayrı kısma ayrılan insanların, üç ayrı tavır sergilediğini ifade etmektedir:

1) Mucizeler karşısında, düşünmekten ve apaçık delillerden yüzçevirmek.

2) Ortaya konulan beyyine ve delilleri yalan saymak. Bu kısım, bir öncekinden daha ileri derecede bir mertebedir. Çünkü birşeyden yüzçeviren, bazan o şeyi yalanlamaz aksine ona sataşmaz, aldırmaz ve önem vermez. Dolayısıyla delili tekzip etmek, o delilden yüz çevirmekten daha ileri birşey olur.

3) Gelen beyyine ve deliller ile istihza ve alay etmek. Bir şeyi tekzip eden kimsenin bu tekzibi (yalanlaması), bazan istihza noktasına kadar varmaz. Şayet kâfirin tekzibi bu noktaya varmışsa, inkârda da zirveye ulaşmış olur.[561]

---

[560] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 169.
[561] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 130.

1.1.9. Mucizenin İlim Vasıtalarından Biri Olması

Râzî'nin tefsirinde üzerinde durduğu konulardan birisi de mucizenin ilim vasıtalarından biri olması hususudur. Bu açıdan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olarak Kur'ân yapısı itibariyle bütün ilimlerin kaynağı olduğu gibi, geçmiş Peygamberlerin mucizeleri dahi, üzerlerinde durulup düşünüldüğü zaman, insan aklına ve fikrine nice ilimlerin kapılarını açacak sayısız hikmetlerle doludur.

Râzî, Bakara suresinin 145. ayetinde geçen *"sana gelen bunca ilimden sonra"* ibaresini açıklarken buradaki ilimden kastedilen şeyin *"deliller, âyetler ve mucizeler"* olduğunu ifade ederek şöyle demektedir:

Yüce Allah bununla *"Sana ilmin bizzat kendisi geldi"* manasını kastetmemiştir. Burada kastedilen: deliller, ayetler ve mucizelerdir. Çünkü bunlar ilmin yollarındandır. Buna göre bu ifade, müessire eserin ismini vermek kabilinden bir istiâredir. Buradaki istiâreden maksat mübalağa ve tazim ifade etmektir. Yüce Allah, mucize ve nübüvvet ile ilgili işleri *"ilim"* diye isimlendirerek yüceltmiştir. Bu da bizim dikkatimizi, ilmin şeref ve mertebe bakımından, mahlûkatın en yücesi olduğu hakikatine çeker.[562]

Râzî, mucizelerin üzerinde düşünülmesi gereken hususlardan olduğunu ifade etmektedir. Tefsirinde bazı yerlerde buna dikkat çekmektedir. Ayrıca mucizelerin aklen anlaşılabilir olduğunu ve üzerinde tefekkür edildiği zaman insanı birçok hikmete ulaştıracağını zikreder. Dolayısıyla mucizeler, üzerinde düşünülmesi ve akıl yorulması gereken ilim kaynaklarıdırlar. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olan ve aynı zamanda da bir beyân mucizesi olan Kur'ân-ı Kerîm üzerinde tefekkür etmek insana nice ilimlerin kapısını açmaktadır. Bu durum aynı zamanda Yüce Allah tarafından defalarca emredilmiş bir hususdur.[563]

---

[562] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, s. 116.

[563] Nisâ, 4/82; *"Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi?"* Muhammed, 47/24; *"Kur'ân'ı düşünmezler mi? Yoksa kalblerinin üzerinde üst üste kilitler mi var?"* Mu'minûn, 23/68; *"Onlar Allah'ın sözünü anlamaya çalışmadılar mı?"* Sâd, 38/29; *"Biz sana hayrı, feyiz ve bereketi bol bir Kitâp indirdik ki insanlar onun ayetlerini iyice düşünsünler ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar."*

1.2. GEÇMİŞ PEYGAMBERLERİN MUCİZELERİ VE HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)'İN MUCİZESİ: KUR'ÂN

Her peygambere verilen mucize, gönderilmiş olduğu toplumun içtimaî şartlarına uygun bir şekilde tezahür etmiştir.[564] Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kavmi, belâgat ve fesâhatte zirve noktaya ulaştıkları için onlara gönderilen mucize de bu türden olmuştur.[565] Râzî, tefsirinde geçmiş peygamberlerin mucizeleri üzerinde uzun mülahazalarda bulunmaktadır. Ona göre mucize, nübüvvetin temel bir şartı olduğu için her peygamberin mutlaka bir mucizesi vardır.[566] Râzî, mucizeler bağlamında peygamberlerin birbirinden ayrıldıkları hususiyetleri de ele almakta ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olan Kur'ân ile diğer mucizeler arasında bazı kıyaslamalar yapmaktadır. Kur'ân sahip olduğu dil özellikleri, muhtevasının akla yönelik esaslar içermesi ve sahip olduğu beyân özellikleri ile diğer bütün mucizelerden ayrılmaktadır. Bu yönüyle Kur'ân Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ebedi bir mucizesidir. Râzî, bunu *"Mucize-i Bâkiye"* kavramıyla ifade eder:

فاعلم أنه من أعظم النعم لأنه معجزة باقية، ولأنه يتلى فيتأدى به العبادات، ولأنه يتلى فيستفاد منه جميع العلوم ...

Bilmelisin ki Kur'ân en büyük nimetlerdendir, çünkü o ebedi bir mucizedir. Çünkü o okunur ve böylece ibadetler onunla eda edilir. Yine o okunur ve böylece bütün ilimler ondan öğrenilir…[567] Bu yönüyle Kur'ân diğer bütün mucizelerden daha üstün bir makamda bulunmaktadır. Kur'ân ile diğer peygamberlerin mucizeleri arasında bulunan farklara geçmeden önce, geçmiş peygamberlerin mucizeleri hakkında bazı bilgiler vermemiz uygun olacaktır.

---

[564] el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve,** s. I, 9.
[565] el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve,** I, s. 16-17.
[566] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 17-18.
[567] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, s. 130.

1.2.1. Geçmiş Peygamberlerin Mucizeleri

Râzî, Kur'ân'da bahsedilen önceki Peygamberlerin mucizeleri üzerinde durmakta ve bunların çeşitli hikmetleri hakkında bazı açıklamalar yapmaktadır. Bazı yerlerde de bu mucizeler ile Kur'ân'ın i'câz yönlerini karşılaştırmaktadır. Râzî, Kur'ân'da geçen peygamberlerin neredeyse tümü için birer mucizeden bahseder. Örneğin, Âdem (a.s.)'ın mucizesi, meleklerin ona secde etmesidir. İbrahim (a.s.)'ın mucizesi, Bakara suresi 260. ayette geçtiği üzere Yüce Allah'ın ondan dört kuş kesmesini isteyip, kuşların tekrar diriltilmelerini göstermesidir.[568] Ayrıca İbrahim (a.s.), büyük bir ateşe atılmış, bunun üzerine ateş, İbrahim (a.s.) için, rahatlık ve güzel kokulu bir bahçeye dönüşmüştür.[569] Davût (a.s.)'ın mucizesi, Câlutu öldürmesi şeklinde tezahür etmiştir.[570] Râzî, Zekeriyyâ (a.s.)'ın mucizelerini, Âl-i İmran suresinin 41. ayetinin[571] tefsirinde üç yönden açıklamaktadır: Onun tesbîh ve zikirde bulunmaya gücünün olup, dünyevî meseleleri konuşamaması, en büyük mucizelerdendir. Bünyesi sağlam ve yapısı da elverişli olduğu halde, bu aczin, belli ve muayyen günlerde tahakkuk etmesi, diğer mucizeler cümlesindendir. Zekeriyya (a.s.)'da bu hal meydana geldiğinde çocuğun da meydana geleceğinin bildirilmesi, sonra durumun aynen onun haber verdiği gibi ortaya çıkması da, mucizelerden bir mucizedir.[572]

Râzî, özellikle Musâ (a.s.) ile İsâ (a.s.)'a verilen mucizeler üzerinde çokça mülahazalar yapmakta ve bunları Kur'ân'ın i'câzı ile de kıyaslayarak değerlendirmektedir. Râzî, Musâ (a.s.)'ın çok büyük mucizlerle desteklendiği halde kavminin bu mucizeler karşısındaki tutumlarının hayret verici olduğunu ifade ederek, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetinin bu kıssalardan alması gereken birçok dersler olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Râzî, Musâ (a.s.)'ın kıssasını i'câz bağlamında olmak üzere kısaca şöyle ele almaktadır: Musâ (a.s.)'a verilen mucizeler, ejderhaya

---

[568] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 34.
[569] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 168-169.
[570] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 160.
[571] Âl-i İmran, 3/41; *"Zekeriyyâ; Ya Rabbi, bana oğlum olacağına dair bir alamet bildirir misin? Deyince, Allah; Senin alametin, üç gün müddetle halkla işaretleşme dışında konuşmayacaksın. Rabbini çok çok zikret, sabah akşam onu tesbih ve tenzih et!" buyurdu."*
[572] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 36.

dönüşen asası, yed-i beyza, denizin yarılması,[573] bulutlarla gölgelendirmek, kudret helvası ve bıldırcın eti indirmek, dağı yukarı kaldırmak, Yüce Allah'ın Musâ ile konuşması, onlara Tevrât'ı indirmesi ve onlar için hidayeti küfürden ayırması gibi büyük mucizelerdir. İşte bütün bunlar, apaçık âyet ve delillerdir.[574] Bu mucizelerden her biri sayısız hikmet ve fayda ihtiva etmektedir. Râzî, bu mucizelerin ne derece dînî ve dünyevî faydalar ihtiva etmesine örnek olarak denizin yarılması mucizesini misal vermektedir. Bu mucizedeki faydaların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1) İsrailoğulları arkalarında Firavun ve ordusunun, önlerinde ise denizin bulunduğu, dursalar düşmanın kendilerine yetişip, en feci şekilde kendilerini yok edeceği, ileri gitseler boğulacakları, daha büyüğü olmayan böylesi korkulu bir duruma düştükleri bu zor zamanda, Yüce Allah denizi yararak onları kurtarmıştır. Bundan daha büyük bir sevinç olamaz.

2) Yüce Allah, onlara böylesi büyük bir nimet, parlak bir mucize tahsis etmiştir. Bu, Allah katında onların kıymetlerinin bulunuşu sebebiyledir.

3) Onlar, Yüce Allah'ın düşmanları helak ettiğini gözleriyle gördüler. Böyle bir beladan kurtulmak nimetlerin en büyüğüdür. Bu kurtuluşla beraber, büyük bir lütuf ve düşmanın imha edilmesi nimeti de olunca onların sevinçlerinin ne kadar büyük olduğu tahayyül bile edilemez.

4) Allah, onları Firavun'un vatanına ve toprağına, onların içinde yüzdükleri nimet ve mallara varis kılmıştır.

5) Yüce Allah, Firavun'u ve avanesini boğmuş ve İsrailoğullarını onlardan kurtarmıştır. Bu büyük bir nimettir. Eğer Yüce Allah, Musâ (a.s.)'ı ve kavmini bu tehlikeden kurtarıp da Firavun ile kavmini helak etmeseydi, onlar tekrar biraraya gelip Musâ (a.s.)'a tuzak kurar, ona ve kavmine eziyet verebilirlerdi, böylece korkuları devam

---

[573] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 76.
[574] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 4.

edecekti. Fakat Yüce Allah onların düşmanlarını boğmuş ve korkuyu kökten bitirmiştir.[575]

6) Musâ (a.s.)'ın kavmi denizin yarılması gibi parlak bir mucizeyi gördüklerinde, kalblerindeki her türlü şek ve şüphe yok olmuştur. Çünkü böyle bir mucize, hâkim bir yaratıcının varlığına ve Musâ (a.s.)'ın peygamberliğinin doğruluğuna delalet etmesi açısından zaruri ilme yaklaşmaktadır. Sanki Yüce Allah, onlardan ince düşünce ve zor istidlalin sorumluluğunu da kaldırmıştır.

7) Onlar, bu olayı gözleri ile gördüklerinde, bu onları Musâ (a.s.)'ı tasdik ve ona itaat hususunda sebatlı olmaya bir neden olmuştur. Diğer yandan ise bu, Firavun kavmini de Musâ (a.s.)'ı yalanlamayı bırakıp, Firavun'u tekzibe girişmeye bir neden olmuştur.

8) İsrailoğulları, bütün işlerin Yüce Allah'ın elinde olduğunu daha iyi anlamışlardır. Çünkü dünyada Firavun'un sahip olduğundan daha üstün bir izzet ve İsrailoğullarının düştükleri sıkıntıdan daha şiddetli bir sıkıntı yok idi. Sonra Yüce Allah, bir anda aziz olanları zelil, zelil olanları aziz yaptı. Bu durum, kalbi dünya meşgalelerinden çevirip, tamamen yaratıcının hizmetine yönelmeyi ve bütün işlerde O'na tevekkül etmeyi gerektirir.[576]

Râzî, Kur'ân'da İsâ (a.s.)'nın mucizeleri üzerinde de çokça durulduğunu ifade etmektedir. İsâ (a.s.)'a verilen belli başlı mucizeler şunlardır:

1) Henüz beşikte bir bebek iken konuşması. İsâ (a.s.), hem beşikte iken, hem de yetişkinlik döneminde insanlarla aynı şekilde ve aynı biçimde konuşmuştur. Şüphe yok ki bu son derece tesirli bir mucizedir.[577]

2) Çamurdan kuş yapması ve o kuşun Allah'ın izniyle dirilip uçması. İsâ (a.s.), peygamber olduğunu iddia edip mucizeler izhâr edince, onlar işi yokuşa sürerek, ondan

---

[575] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 67-68.
[576] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 67-68.
[577] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 46.

bir kuş meydana getirmesini istemişlerdir. O da bunun üzerine bir balçık almış ve ona kuş biçimi vermiş, sonra da ona üfleyince, o balçık kuş olup uçmuştur.

3) Hastaları iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi. İsâ (a.s.), Allah'ın izniyle anadan doğma körleri ve alacalıyı iyileştirirdi. Ölüleri de Allah'ın izniyle diriltmekteydi.[578]

4) Gaybten haber vermek de İsâ (a.s.)'ın bir diğer mucizesidir. İsâ (a.s.)'ın gaybten haber vermesi, bir görüşe göre gökten sofra indiği zaman zuhur etmişti. Çünkü İsrailoğulları, bu sofradan geriye birşey bırakıp biriktirmekten nehyedilmişlerdi. Ama onlar yine de yiyecek biriktirip, saklıyorlardı. İsâ (a.s.) da onlara neler sakladıklarını haber veriyordu.[579]

Râzî, Musâ (a.s.) ile İsâ (a.s.)'ın mucizelerini bu şekilde ele aldıktan sonra kapsamlı değerlendirmeler ve kıyaslamalar yapmaktadır. Râzî, Kur'ân'da bilhassa Musâ (a.s.) ve İsâ (a.s.)'ın kıssalarından ve mucizelerinden çokça bahsedilmesine rağmen diğer pegamberlerden bu kadar bahsedilmediğine dikkat çekerek bunun iki sebepten kaynaklandığını ifade etmektedir.

Râzî'ye göre özellikle bu iki büyük Peygamberin zikredilmesinin sebeplerinden birisi şudur: Bu iki peygamberin mucizeleri, bunların dışındaki peygamberlerin mucizelerinden daha aşikâr ve daha güçlüdür. Ayrıca onların ümmetleri, Kur'ân nazil olurken mevcut idiler. Diğer peygamberlerin ümmetlerinin nesli ise kesilmiş olup mevcut değillerdi. Ayrıca bu iki peygamberin özellikle zikredilmesi, onların ümmetlerinin tenkîd edileceğine bir dikkat çekmedir. Yani, bu iki peygamberin derecelerinin yüksek olması ve mucizelerinin de çok olmasına rağmen, ümmetleri o peygamberlere itaat etmemiş, aksine onlarla çekişmişler, onlara muhalefet etmişler ve onlara vacib olan itaattan yüz çevirmişlerdir. Bir diğer sebep de Yahudilerin fiillerinin çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü onlar, elinde apaçık mucizeler meydana

---

[578] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 50.
[579] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 51.

gelmesine rağmen, Musâ (a.s.)'a çokça itiraz ettikleri gibi İsa (a.s)'ın nübüvvetini de inkâr etmişlerdir.[580]

Râzî, mucizeler bağlamında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetinin diğer ümmetlerden daha faziletli olduğunu da bazı başlıklar halinde ele almaktadır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Ümmeti, kendilerine apaçık mucizeler ve gözalıcı deliller verilmiş olduğu halde, yine de birçok hususta, Musâ (a.s.)'a muhalefet etmişlerdir. Hatta karşılaştıkları bir kavme özenip, kendi Peygamberlerine: *"Onların tanrıları olduğu gibi, bize de bir tanrı yap"*[581] diyecek kadar sapmışlardır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetine gelince, onlara verilen başlıca mucize Kur'ân idi. Kur'ân'ın mucize oluşu da ancak ince deliller ile bilinebidiği halde, peygamberlerine boyun eğmişler ve ona (diğer ümmetlerin yaptığı gibi) karşı çıkmamışlardır. Bu da gösteriyor ki, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmeti, Musâ (a.s.)'ın ümmetinden daha faziletlidir.[582]

2) Musâ (a.s.) kıssalarında zikredilen durumlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin en hayırlı ümmet olduğuna delâlet eder. Çünkü Yahudiler, Musâ (a.s.)'ın âsânın yılana dönüşmesi ve denizin yarılması gibi büyük mucizelerini müşahede etmelerine rağmen yine de yoldan sapmışlardır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmeti ise, Kur'ân'ın mucize oluşunu bilmek ve anlamak için ince delillere muhtaç oldukları halde, kuvvetli ve büyük şüphelere bile aldanmamışlardır. Bu durum, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin bunlardan daha hayırlı, akılca daha mükemmel ve gönülce daha temiz olduğunu gösterir. [583]

3) Hz. Muhammed (s.a.v.), hiçbir ilim tedris etmediği hâlde, Kur'ân'daki kıssaları ve mucizeleri anlatmıştır. Bu durum, onun bunları ancak vahiy yoluyla aldığını gösterir.[584]

---

[580] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 172.
[581] A'raf, 7/138.
[582] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 68.
[583] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 71.
[584] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 71; III, s. 78.

4) Ayrıca bu kıssalarda, müşrik Araplardan, Yahudilerden ve Hıristiyanlardan görmüş olduğu muhalefet hususunda, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir teselli bulunmaktadır. Sanki Yüce Allah, Musâ (a.s.)'ın karşılaştığı kötü muameleye sabretmesi gibi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in de sabretmesini emretmiştir. Çünkü İsrailoğulları, Yüce Allah'ın onlara harikulade mucizeler göstermesinden sonra yine de yoldan sapmışlardır. Sonra Musâ (a.s.), buna sabretmişti. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kavminden gördüğü şiddetli eziyetlere sabretmesi daha da evlâdır. [585]

1.2.2. Kur'ân ile Diğer Mucizeler Arasındaki Farklar

Râzî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mucizesinin Kur'ân olduğuna, Ankebût suresinin *"Kendilerine okunan bu Kitabı indirmemiz (mucize olarak) onlara kâfi gelmiyor mu? Elbette bunda iman edecek kimseler için bir rahmet ve yeterli bir ders vardır"*[586] ayetini delil getirmektedir. Râzî'ye göre bu ayette geçen *"onlara kâfi gelmiyor mu?"* ifadesi, Kur'ân'ın *"kâfi"* olan miktarın üstünde bir mucize olduğunu ifade etmektedir. Râzî'ye göre Kur'ân'ı Kerim, şu sebeplerden geçmiş mucizelerden daha tam ve mükemmel bir mucizedir.[587]

1) Geçmiş Peygamberlerin mucizeleri, tahakkuk etmiş ama sürekli olmamıştır. Çünkü Musâ (a.s.)'nın âsasının bir ejderhaya dönüşmesinden ve İsâ (a.s.)'nın ölüleri diriltmesinden geriye kalan bir eser yoktur. Allah'ın kitaplarına iman eden hiç kimse kalmazsa ve bu mucizelerin varlığını inkâr ederse, ilahî kitap olmaksızın bu mucizeleri ispât etmek mümkün değildir. Ama Kur'ân'a gelince, o sürekli bir mucizedir, bakîdir. Şayet onu birisi inkâr edecek olursa, inkâr eden kişiye hemen *"Onun ayetleri gibi bir ayet getir"* deriz.

2) Musâ (a.s.)'ın âsasının bir ejderhaya dönüşmesi belli bir mahalde tahakkuk etmiştir. Bu sebeple o mucizeyi orada bulunmayanlar görmemiştir. Kur'ân'a gelince, o doğuya ve batıya ulaşmış ve herkes onu duymuştur.

---

[585] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 71.
[586] Ankebût, 29/51.
[587] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 69-70.

3) Kâfir ve muannit olan birisi diğer mucizeler için terapiyle yapılmış bir sihirdir diyebilir. Hâlbuki Kur'ân için böyle bir şey söylenmesi mümkün değildir.

4) Hz. Peygamberin (s.a.v.)'in mucizesi olarak Kur'ân ilahî bir rahmettir. Yüce Allah, (Kur'ân'ı) peygamberin sadık olduğuna delil kıldığına bir işaret olsun diye *"bir ders ve öğüt"*[588] olarak beyan etmiştir. Zira biz, sadık olanın elinden mucizenin zuhur etmesinin, ilahî bir rahmet olduğunu, şayet mucize olmazsa insanların, sadık olanı yalanlama: yalancı olanı ise tasdik etme gibi bir hataya düşebileceğini beyan etmiştik. Çünkü mucize olmazsa, gerçek peygamber, yalancı peygamberden ayırt edilemez. Yüce Allah'ın *"bir ders ve öğüt"* olarak beyan ettiği gibi, Kur'ân, zaman devam ettiği sürece herkesin kendisinden öğüt alacağı kalıcı bir mucizedir.[589]

Râzî'ye göre, Kur'ân ile diğer mucizeler ve diğer semavî kitaplar arasındaki en önemli fark, Kur'ân'ın bizzat yapısının mu'cîz olmasıdır.

5) Tevrat, İncil, Zebûr ve diğer Peygamberlerin sâhifelerinden hiçbiri yapısı itibariyle mucize değildir. Fakat Kur'ân başlıbaşına bir mucizedir.[590] Bu mucize, harfler ve seslerden meydana gelmiştir. Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mucizesini bakî olan bir mucizeye, diğer Peygamberlerin mucizelerini de fânî ve geçici mucizelere dönüştürmüştür.[591] Bu durum, Kur'ân'ın vahiy mahsulü olduğunun ispatı için yeterlidir. Eski kitaplara gelince, onların vahiy mahsulü olduğunun ispatı için, başka mucizelerin bulunması gerekmiştir.[592]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kur'ân'ın geçmiş Peygamberlerin mucizeleri ile kıyaslanabilir olması, Rummânî'ye göre i'câz yönlerinden birisidir.[593] Râzî'nin tefsirinde vermiş olduğu örneklere baktığımız zaman, Rummânî'nin ifade ettiği bu i'câz vechini dikkate aldığını görmekteyiz. Bununla birlikte Rummânî'nin birkaç cümleyle ele aldığı bu konuyu, Râzî bir hayli geliştirmiş, daha anlaşılır bir hale getirmiştir.

---

[588] Ankebût, 29/51.
[589] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 70.
[590] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 101.
[591] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 166.
[592] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 22.
[593] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 111-112.

Nitekim Rummânî, Kur'ân'ın diğer mucizelerle kıyaslandığı zaman da i'câzının ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Ona göre, denizin yarılmasının veya âsanın yılana dönüşmesinin, benzeri yapılamayan mucizelerden olduğu gibi, Kur'ân'ın da benzerinin meydana getirilememesinin onun i'câzının bir delilidir.[594] Rummânî, bu kıyaslamadan sonra çok fazla ayrıntıya girmeden tehaddî ve muaraza konularını ele almaya yönelmiştir. Râzî ise yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere diğer mucizeleri ayrıntılı denebilecek şekilde ele almış, geçmiş ümmetlerin tutumları ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetinin tutumlarını karşılaştırmış ve bu bağlamda Kur'ân ile diğer mucizeler arasındaki temel farkları açıklamak suretiyle Kur'ân'ın bu i'câz yönünü daha geniş ölçekte ortaya koymuştur.

1.3. MUCİZE VE DİĞER OLAĞANÜSTÜ HALLER

Yüce Allah tarafından peygamberlere verilen mucizelerin yanı sıra yine Yüce Allah'ın izni dâhilinde cereyan eden birtakım harikulade olaylar daha vardır ki, bu olaylar da yapıları gereği mucizelere zahiren benzemektedirler. Fakat üzerinde durulduğu zaman bu olayların mucizelerden tamamen veya kısmen farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılık, şüphesiz ki hem biçim hem amaç ve hem de gaye yönüyle ortaya çıkmaktadır.

Harikulade olarak değerlendirilen bu olayların belli başlı olanları şunlardır: Keramet, irhâs, istidrâc ve sihir. Bunlardan keramet ve irhas mümin kulların ellerinden zuhur eden olağanüstü haller olup olumlu olarak değerlendirilmekte iken: istidrâc ve sihir ise kâfir veya günahkâr insanların birtakım olağanüstü veya aldatmaya dönük davranışlarını ifade etmek üzere kullanılan tabirlerdir. Tümünün de ortak özellikleri normal tabiî kanunların üstünde meydana gelmeleri veya insanların nazarında böyle bir intiba uyandırmalarıdır. Ama bunların mucize ile ayrıldıkları temel nokta, mucizeler tamamen Yüce Allah'ın kudret ve azametinin bir tezahürü olarak cereyan eder ve benzeri asla getirilemez. Keramet, irhâs, istidrâc ve sihir ise, ruhî bir terbiye ve arınma ile veya bazı eğitim ve talimlerle elde edilebilirler.

---

[594] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 111.

Zahiri yönleriyle mucizeleri çağrıştırdıkları için bu kavramların da açıklanmaya ve izah edilmeye ihtiyaçları vardır. Râzî, tefsirinde bu kavramlar üzerinde durmuş ve bu kavramlar ile mucizeler arasındaki benzer ve farklı yönlere temas etmiştir.

1.3.1. Mucize İle Keramet Arasındaki Fark

Sözlükte "iyi ahlaklı ve cömert olmak" anlamına gelen kerâmet, "kerem" kelimesi gibi mastar olup "iyilik ve cömertlik" manasında isim şeklinde de kullanılır.[595] Terim olarak: Allah'ın salih ve takva sahibi veli kullarından zuhur eden olağanüstü hal diye tanımlanır.[596]

Keramet, tıpkı mucize gibi tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağanüstü ve sıra dışı bir olay olup mahiyeti itibariyle mucizeden farklı değildir. Aralarındaki fark meydana geliş şekliyle ilgilidir. Mucize peygamberlerden, keramet ise tam olarak Allah'a bağlı olan velilerden zuhur eder. Keramet, peygamber olmayan kişilerin elinden Yüce Allah'ın izniyle ortaya çıkan birtakım olağanüstü hallerdir.[597]

Kurtubî'ye göre, evliyanın kerametleri haktır ve sabittir. Ona göre, kerametleri ya inkârcı bir bidatçi yahut haktan sapmış bir günahkâr inkâr edebilir.[598] Bununla birlikte kerâmet, onu gösteren kişinin veli oluşuna kesin bir delil teşkîl etmez. Mutasavvıflara göre ise bu tür olağanüstü haller, kişinin veli olduğuna bir delildir. Kurtubî, kerâmetin velayete kesin bir şekilde delil olmayışını şöyle açıklar: Gerçek veli, Yüce Allah tarafından mutlaka iman ile öleceği bilinen kimsedir. Böyle bir kimsenin iman üzere öleceğini bilmek imkânına sahip olmadığımıza göre, hatta o kişinin kendisi dahi iman üzere öleceğini kesinlikle söyleyemediğine göre, onun harikulade hallerinin Yüce Allah'ın velisi olduğunun mutlak bir delili olmadığı ortaya çıkar. Bununla birlikte

---

[595] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** V, s. 2019-2021; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luğâ,** V, s. 171-172; el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 553-554; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** II, s. 131-132; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 350.

[596] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 297-298; XI, s. 28; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 730-731; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 350.

[597] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 297-298; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 730-731.

[598] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** XI, s. 28.

Yüce_Allah'ın bazı kullarının güzel akıbetine, kendisi ile birlikte başkalarını da muttali kılması imkânsız bir şey değildir.[599]

Râzî, keramet konusunu Âl-i İmran suresinin: *"Zekeriyya ne zaman mihraba girse, onun yanında yiyecekler bulurdu"*[600] ayetinin tefsirinde ele almaktadır. Râzî, keramet konusunda bazı görüş farklılıkları olduğunu belirterek, önce kerametin gerçek olup olmadığı meselesini ele almakta ve bu noktada bazı istidlallerde bulunmaktadır.

Keramet konusunda farklı görüşleri bu ayet bağlamında ele alan Râzî, Mutezilenin görüşlerine de yer vermektedir. Râzî'nin bildirdiğine göre, Mutezileden Ebû Ali el-Cübbâî bu ayette geçen olağan üstü hallerin Meryem (a.s.)'in kerâmeti olmasına itiraz etmiş ve şöyle demiştir: Zekeriyâ (a.s.), Meryem (a.s.)'e rızık verilmesi için genel manada dua etti. Allah indinden ona gelen rızıkların tafsilatından çoğu kez habersiz idi. Dolayısıyla herhangi bir zamanda, onun yanında bir rızık gördüğünde *"Bu, sana nereden geliyor?"* demiş, Meryem (a.s.) ise, *"Bu, Allah katındandır"* diye cevap vermiştir. Dolayısıyla Yüce Allah bu mucizeyi, Zekeriyâ (a.s.)'ın duası ile ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Zekeriyâ (a.s.)'ın, Meryem (a.s.)'in yanında alışılmış ve herkesçe bilinen, fakat gökten gelen bir nimeti görmüş olması da muhtemeldir. Bu durumda, Zekeriyâ (a.s.), bunun Meryem (a.s.)'e bir insan tarafından gönderildiğinden endişe ederek bu soruyu sormuş, Meryem (a.s.) ise, *"Bu, Allah katındandır, başkasından değil"* diye cevap vermiştir.[601]

Râzî, Mutezilenin görüşlerini bu şekilde aktardıktan sonra, kendi görüşlerini ise şöyle ifade etmektedir: Bizim âlimlerimiz, evliyanın kerametinin hak olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Biz bu âyet ile şöyle istidlal ederiz. Yüce Allah, Zekeriyâ (a.s.)'ın her ne zaman, Meryem (a.s.)'in yanına mihraba girdiğinde, onun yanında bir rızık bulduğunu ve ona:

---

[599] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 297-298; Rızâ, **el-Vahyu'l-Muhammedî,** s. 234-235.
[600] Âl-i İmran, 3/37.
[601] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 28.

"Ey Meryem! Bu sana nerden geliyor?" dediğini, onun da, *"Bu, Allah katındandır."* diye cevap verdiğini bildirmiştir. Öyle ise bu rızkın onun yanında bulunması harikulade bir olaydır.[602]

Râzî, daha sonra başka bir istidlalde bulunarak şunları ifade etmektedir: Biliyoruz ki Meryem (a.s.), bir peygamber değildi. Çünkü Yüce Allah, Yûsuf suresinde *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de başka değil, ancak şehirlerde oturanlardan vahye mazhar ettiğimiz bir takım erkeklerdi"*[603], Enbiyâ suresinde de *"Biz senden önce de, ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik"*[604] diye buyurmuştur. Durum böyle olunca, Cebrail'i Meryem (a.s.)'a göndermek, ya onun için bir keramettir ki bu velilerin kerametini mümkün gören kimselerin görüşüdür. Ya da İsâ (a.s.) için bir irhâstır. Yahut da Zekeriya (a.s.) için bir mucizedir.[605]

Râzî, bunların Zekeriyâ (a.s.)'ın mucizelerinden olamayacağını, çünkü onun bu olağanüstü halleri bilmediğini ve bunların nereden geldiğini öğrenmek için Meryem (a.s.)'e sorduğunu ifade etmektedir. Şayet bunlar onun mucizelerinden olsaydı, bunları ayrıca Meryem (a.s.)'e sormazdı. Bunların, İsâ (a.s.)'ın irhâsları olarak da değerlendirilebileceğini ifade eden Râzî, en isabetli olanın, bu olağanüstü hallerin Meryem (a.s.)'in kerâmeti olarak kabul etmek olduğunu belirtir. Buna delil olarak da Enbiyâ suresinin *"İffet ve namusunu gerektiği gibi koruyan Meryemi de an. Biz ona rûhumuzdan üfledik, hem onu, hem oğlunu cümle âlem için bir ibret bir mucize kıldık"*[606] mealindeki ayetini getirmektedir. Bu ayet gösteriyor ki, hem Meryem (a.s.)'de hem İsâ (a.s.)'da harikulade haller zuhur etmiştir. Aksi halde bu âyetin ifâde ettiği *"her ikisini de âyet (mucize) yaptık"* şeklindeki mana doğru olmazdı.[607]

Kerametin hak olduğunu bu şekilde temellendiren Râzî, daha sonra mucize ile keramet arasındaki belli başlı bazı farkları şöyle sıralamaktadır:

---

[602] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 27.
[603] Yûsuf, 12/109.
[604] Enbiyâ, 21/7.
[605] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 38.
[606] Enbiyâ, 21/91.
[607] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 27-28.

1) Harikulade bir fiilin zuhur etmesi, iddiada bulunan kimsenin doğruluğuna bir delildir. Bu harikulade fiilin sahibi eğer peygamberlik iddia etmiş ise, bu fiil onun gerçekten peygamber olduğuna delalet eder. Eğer o şahıs, "velilik" iddia etmiş ise, bu onun bir velî olduğunu gösterir.[608] Bununla birlikte, keramet meydan okumak için gösterilmez. Mucize ise meydan okumak için gösterilir.[609]

2) Peygamberler, bu mucizeleri izhâr etmekle, veliler ise bu harikulade hallerini gizlemekle emrolunmuşlardır.

3) Peygamber (s.a.v.) bir mucize getirdiğini öne sürmüş ve o hususta kesin konuşmuştur. Velilerin ise, harikulade halleri hususunda kesin konuşması mümkün değildir.

4) Mucizeye karşı konulamaması gerekir. Keramete karşı konulması ise mümkündür.[610]

Görüldüğü üzere mucize ile keramet arasında: ortaya konuluş gayesi, meydana geliş biçimi ve kimin elinden südûr ettiği gibi yönlerden esaslı farklar bulunmaktadır. Râzî, keramet konusunu bu minvalde olmak üzere Kehf suresinde daha tafsilatlı bir şekilde ele alıp değerlendirmektedir.[611]

1.3.2. Mucize İle İrhâs Arasındaki Fark

Alışılmışın dışında, tabiattaki işleyişi belirli zamanlarda bozan tabiatüstü olaylardan birisi de irhâstır. İrhâs kelimesi, "sağlamlaştırmak, ıslâh etmek" manasına gelen "رَهَصَ" fiilinin i'fâl babından mastarı olup "iyice sağlamlaştırmak ve tesis etmek" gibi manalara gelir.[612]

---

[608] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VI, s. 282-285.
[609] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 150.
[610] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VI, s. 282-285.
[611] Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXI, s. 73-80.
[612] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** I, s. 399-400; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 141; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XVII., s. 608.

Terim olarak ise nübüvvetin alameti ve işareti manasında olmak üzere,[613] peygamberlerden nübüvvet öncesi dönemde sadır olan harikulade haller için kullanılır. Bu tür olayların nübüvvete bir nevi hazırlık oluşturduğu kabul edilmiştir.[614] İsâ (a.s.)'ın doğduktan hemen sonra konuşması,[615] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in üzerinde gölge yapmak üzere bulutun dolaşması ve benzeri olaylar irhâs grubu içinde mütalaa edilmiştir. Bir görüşe göre irhâs olayları kerâmet türüne dâhildir. Çünkü peygamberlerin nübüvvetlerinden önceki dereceleri velayet mertebesinden aşağı değildir.[616]

Râzî, En'âm suresinin 74 ve 84. ayetlerinde geçen ve İbrâhim (a.s.)'ın kıssasını konu alan ayetleri tefsir ederken, Peygamberler için irhâsın caiz olduğunu ele alıp değerlendirmektedir. Bu konuda Mutezilenin karşı görüşlerine de değinen Râzî şöyle demektedir: İbrâhim (a.s.)'ın mağarada doğduğu, annesinin onu orada bıraktığı ve Cebrail'in onu büyüttüğü şeklinde zikredilen kıssaların doğruluğu, bir nebze de olsa muhtemeldir. Kâdî Abdülcebbâr ise bunun caiz olamayacağını ve mucizelerin yerine geçecek olayların, peygamberlikten önce gerçekleşmesinin mümkün olmadığını iddia etmektedir. Bu onun görüşüdür, çünkü Mutezileye göre mucizenin, peygamberlik iddiasından önce meydana gelmesi caiz değildir. Biz ise buna, *"irhâs"* diyoruz. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre *"irhâs"* caizdir.[617]

Râzî, irhâs meselesine başka bir örnek olarak, Bakara suresinin: *"İşte yiyeceğine ve içeceğine bak henüz bozulmamış. Bir de merkebine bak! Ve hem bunlar, seni insanlara canlı bir delil kılmamız içindir. Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz"*[618] ayetinde geçen kişinin durumunu vermektedir. Yüce Allah'ın, bahsi geçen o kimseyi yeniden

---

[613] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** I, s. 399-400; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XVII., s. 605-608.

[614] et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 730-731; Özbek, Durmuş, **Hârikulâde Olaylar (Mu'cize-İrhâs-Kerâmet-Meûnet-İstidrâc-İhânet/Hizlan),** SÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı; 7, s. 173.

[615] Meryem, 19/30-33; *"Derken bebek, "Ben Allah'ın kuluyum, dedi, O bana kitap verdi, beni peygamber olarak görevlendirdi. Nerede olursam olayım beni kutlu, mübarek kıldı, yaşadığım müddetçe bana namazı ve zekâtı farz kıldı. Anneme saygılı, hayırlı evlat kılıp, asla zorba, bedbaht ve hayırsız biri eylemedi. Doğduğum gün, öleceğim gün de, kabirden kalkıp dirileceğim gün de selam üzerime olsun!"*

[616] et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 730-731; Özbek, **a.g.e.,** s. 169.

[617] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 43.

[618] Bakara, 2/259.

diriltmesi, yiyeceği ile içeceğini bozulmadan bırakması, eşeğini iyice çürüyüp toz toprak olduktan sonra yeniden diriltmesi ve eşeğinin parçalarının bir araya toplanıp hayat kazanışını müşahede ettirmesi büyük bir ikramdır. Bu ise, kâfir kimsenin hâline uygun değildir. Bu âyette bir peygamberden bahsedilmemiş ve bu kıssada da bir peygamberin bulunduğu hissini veren herhangi birşey kesinlikle yer almamıştır. Bu ayette bahsi geçen kişi bir kâfir olamayacağı gibi, bir peygamber de değildir. Dolayısıyla bu kişinin, ilerde peygamber olarak gönderilecek olan bir kimse olması muhtemeldir. Yüce Allah'ın peygamber olacağını bildiği kimselerin elinde, harikulade şeyleri göstermesi caizdir. Bu ayetteki durum da böyledir.[619]

Râzî'ye göre Fil olayı Hz. Peygamber (s.a.v.) için bir irhâstır. Bu olay, Kâbe'nin şerefine delâlet eden bir mucize, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetine de bir irhas ve bir müjde olmuştur.[620] Dolayısıyla mucize ile irhâs arasında şöyle bir fark ortaya çıkmaktadır. Mucizeler peygamberlerin elinde meydana gelip onların sıdkını ve davalarını ispat için ortaya konulurlar. İrhas ise Yüce Allah'ın gelecekte peygamber olarak göndereceği kişinin elinde, harikulade şeyleri göstermesi şeklinde cereyan eden olağanüstü olaydır.

1.3.3. Mucize İle İstidrâc Arasındaki Fark

İstidrâc, tedricî olarak, aşama aşama azap ile yakalamak manasına gelir.[621] Aynı fiilden gelen "الدَّرج" ise bir şeyi sarmak demektir.[622] İstidrâc kelimesinin, basamak anlamına gelen "الدّرجة" den geldiği de söylenmiştir. Buna göre istidrâc, maksada ulaşıncaya kadar basamak basamak düşürülmek anlamına gelir. *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke götüreceğiz"*[623] ayeti, bu bağlamda "Biz onlara nimetlerimizi bol bol verecek ve şükretmeyi onlara unutturacağız" şeklinde tefsir edilmiştir.[624] İstidrâc kelimesi, Allah'ın ayetlerini

---

[619] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 27.
[620] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 128.
[621] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** I, s. 223; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** V, s. 560.
[622] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** I, s. 223; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** V, s. 555.
[623] A'raf, 7/182.
[624] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** VII, s. 329.

özellikle Kur'ân'ı yalanlayanların, bilemeyecekleri yollarla yenilgiye ve azaba maruz bırakılacaklarını ifade eder.[625]

Terim olarak ise, zalim, kâfir ve azgın kişilerin tedrîci olarak felakete yaklaştırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkân ve başarıların sağlanmasıdır.[626] Firavunun içinde bulunduğu refah ve zenginlik bunun bir örneğidir.[627] İstidrâc sahibi kişiler elde ettikleri başarıları kendi gayretlerinin bir neticesi zanneder, kibirlenir ve azgınlıklarını alabildiğine arttırırlar. Nihayet ilahi azaba maruz kalıp yok olurlar. Nitekim Kur'ân'da genel bir ifade kullanılarak önceki milletlere peygamberler gönderildiği ve bu milletlerin hakka boyun eğmelerini sağlamak amacıyla bir süre sıkıntılarla ve hastalıklarla denendikleri ifade edilmiştir. Daha sonra bütün imkân kapılarının kendilerine açıldığı, nihayet alabildiğine şımardıkları bir sırada ansızın yakalanıp helak edildiklerine dair örnekler verilmiştir.[628]

İnsanın nail olduğu bir nimet, eğer onun hakkında hayırlı ise, bu ilahi bir ikramdır. Eğer o nimet, o şahsın kibrini ve isyanını arttırıyorsa bu ikram değil istidrâcdır.[629] Yüce Allah, bazı isyankâr ve zalim kullarına fenalıklarına rağmen, çokça ihsanlarda bulunur. Önceleri, bunun onlar için bir nimet olduğu zannedilir. Fakat bu hal onların kalplerini ilahi hakikatlerden ve ahiretten iyice uzaklaştırması sebebiyle bir ikram değil, bir istidrâc olmuş olur.[630]

Râzî, Kehf suresinin 9 ve 12. ayetlerinin tefsirinde istidrâc konusunu özetle ele almaktadır. Râzî, herhangi bir iddia olmaksızın, bir kimsenin elinden harikulade hallerin zuhur etmesinin mümkün olduğunu ifade ettikten sonra, elinden bu tür olaylar zuhûr

---

[625] Â'raf, 7/182; Kalem, 68/44.
[626] et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 730-732.
[627] Zuhruf, 43/46-56.
[628] En'âm, 6/42-45; *"Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından boyun eğsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını câzip gösterdi. Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler. Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*
[629] et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 731.
[630] et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 730-732; Abdulvahap Yıldız, **Kerâmet ve İstidrâc,** Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa, 2009, Yıl:14, Sayı: 21, s. 55-58.

eden insanın Allah'ın razı olduğu bir kimse olabileceği gibi, bu kişinin kötü ve günahkâr olması da mümkündür. Bu kimse, eğer salih biriyse elinde zuhûr eden olağan üstü hallere *keramet* denir. Şayet bu kimse Yüce Allah'tan uzak olan ve günahkâr bir kişi ise, ondan zuhûr eden harikulade hallere de *istidrâc* denir.[631]

Râzî, daha sonra istidrâcın Kur'ân'da çeşitli isimlerle geçtiğini ifade etmektedir. Örneğin Kalem suresinin *"Biz onları, bilmedikleri bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştırıyoruz"* mealindeki 44. ayetinde " سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ " şeklinde, *istidrâc* olarak: A'raf suresinin *"Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın mühlet vermesinden emin olamaz"* mealindeki 99. ayetinde " فَلاَ يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ" şeklinde, *mekr* olarak: Bakara suresinin *"Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir"* mealindeki 9. ayetinde " يُخَادِعُونَ اللّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُم وَمَا يَشْعُرُونَ" şeklinde *hidâ'* olarak geçmektedir. Bu ayetlerde geçen ifadelerin hepsi istidrâc kavramının kapsamında kullanılmıştır. Râzî, bu kavramın kendine özgü bir bağlamının olduğunu ifade ederek bu konuda şunları zikretmektedir: Kulun kalbi, dünyaya temayüllü olup, Allah da ona istediği şeyleri verdiği zaman, kul istediğini elde etmiş olur. Bu da lezzetin tahakkukuna sebep olur. Lezzetin tahakkuku da meyli artırır. Bu meyil ise, daha fazla koşuşturmayı gerektirir. Bunların herbiri, diğerine götürür durur. Böylece de bu hallerden herbiri, derece derece güç kazanır. Dünyevî lezzetlerle meşgul olmanın, mükâşefe makamlarına ve marifet derecelerine manî olacağı malumdur. Haliyle o kimse gittikçe Allah'tan uzaklaşır ve iş bir gün en son noktasına ulaşır. İşte istidrâc budur.[632]

İstidrâc sahibi olan kişi, kendisinden zuhur eden bu şeylere iltifat eder, elde ettiği ve hissettiği bu harikulade hallerin hakettiği şeyler olduğunu zanneder. Hatta bu noktada başkalarını küçük görmeye başlar. Onlara karşı bir kibir takınır, Allah'ın vermiş olduğu mühlete ve yapmış olduğu tehditlere karşı kendisinde bir eminlik hisseder ve kötü akibetten hiç endişe etmez. Râzî, böylesine bir durumun bu kişilerin

---

[631] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXI, s. 72.
[632] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXI, s. 79.

Allah'ın nezdinde salih kimseler olduğu gibi bir manaya gelmediğini ifade etmektedir. Aksine, Yüce Allah'ın bu kimselere istedikleri her şeyi vermesinin, onlar için hayır olduğuna delalet etmez.[633]

Râzî'nin bu ifadelerinden, mucize ile istidrâc kavramları arasında gayet açık ve belirgin farklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu farklar, hem meydana geliş yönünden hem de gaye ve amaç yönünden oldukça açık ve anlaşılır bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

1.3.4. Mucize İle Sihir Arasındaki Fark

Sözlükte "bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak: birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek" manalarında mastar olan sihir kelimesi "hile, aldatma: sebebi gizli kalan iş" anlamlarında isim olarak da kullanılmaktadır.[634] Gazzalî, sihri şöyle tanımlamaktadır: sihir, yıldızların doğuş yerlerini hesaplayıp maddelerdeki birtakım özellikleri öğrenmek yoluyla istifade edilen bir tür ilimdir. Ona göre, ilim olması bakımından sihri öğrenmek kötü olmasa bile, bu tür şeyler insanlara zarar vermekten başka bir şeye yaramazlar. Zararlı oldukları için de bu tür ilimlerin öğrenilmesi doğru değildir.[635]

Sihir, hile ve hayalî şekiller göstermek suretiyle bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek şeklinde de tarif edilmiştir. Bu da sihir yapan kişinin, birtakım işler yapıp bazı sözler söylemesi ile olur. Bunun sonucunda büyülenen kişi o eşyayı gerçek mahiyetinden başka türlü görür. Tıpkı uzaktan serabı görüp de orada su bulunduğu zehabına kapılan kimsenin durumu gibi. Yine, hızlıca yol alan bir gemiye binip de kıyıda gördüğü ağaç, tepe ve dağ gibi unsurların kendisiyle birlikte yürüdüğünü zanneden kimsenin durumu da buna benzer. Bu kelimenin küçük çocuğu aldatan ve aynı şekilde bir şeylerle uğraştırıp oyalayan kimsenin durumunu ifade etmek üzere kullanılan

---

[633] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXI, s. 80.
[634] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** II, s. 43-44; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 935-936; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XI, s. 510-520.
[635] el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** I, s. 77; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 935-940.

"küçük çocuğu büyüledim" ifadesinden türetildiği söylenmiştir. Sihrin asıl anlamının gizlilik demek olduğu da söylenmiştir. Çünkü sihir yapan kişi, bu işi gizlice yapar.[636]

İslamî kaynaklar daha çok sihrin gerçekliğinin olup olmadığı noktasına odaklanmıştır. Mutezileye göre sihir asılsız bir aldatmacadır. Ehl-i Sünnet'e göre sihir bir gerçektir. Onun gerçek bir niteliği vardır. Sihrin bir kısmı el çabukluğu ile yapılan birtakım şeylerdir. Diğer bir kısmı birtakım okuyup üflemelerdir. Bir kısmı ezberlenen sözler, bir kısmı da Yüce Allah'ın okunan isimleridir. Bir kısmı şeytanların dönemlerinden kalma birtakım şeyler olup, bir kısmı da birtakım ilaç, duman ve başka şeyler türünden olur.[637] Râzî'ye göre sihir pratik hayatta vardır ve değişik türlerde tezahür etmektedir.

Râzî, Bakara suresinin 102. ayetinin[638] tefsirinde sekiz türlü sihirden bahsetmektedir. Râzî'nin bahsetmiş olduğu bu sihir türlerlerini kısaca zikrettiğimiz zaman, mucize ile sihir arasındaki temel farklar da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Râzî, sihrin sekiz türünü şöyle sıralamaktadır:

1) Sihrin birinci türü, eski zamanda yaşamış olan Keldanîler ile Kesdânîlerin sihridir. Bunlar yıldızlara tapan, yıldızların bu kâinatı idare ettiğini zanneden, hayır ile şerrin, mutluluk ile uğursuzluğun yıldızlardan olduğuna inanan bir topluluk olup, Yüce Allah'ın, onların öğretilerini geçersiz kılmak ve düşüncelerini reddetmek için İbrahim (a.s.)'ı gönderdiği kavimdir.

2) Sihrin ikinci çeşidi, vehim sahiplerinin ve kuvvetli nefislerin ve ruhların sihridir.[639]

3) Sihrin üçüncü çeşidi, yerdeki cin, şeytan vs. gibi ruhlardan yardım dilemektir.[640]

---

[636] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** II, s. 43-44.
[637] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** II, s. 44; et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** I, s. 935-940.
[638] Bakara, 2/102; *"Tuttular Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları sözlere tabi oldular. Hâlbuki Süleyman küfre gitmemişti. Fakat asıl o şeytanlar küfre gittiler. Halka sihiri ve Babilde Harut ve Marut adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı…"*
[639] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 189.

4) Sihrin dördüncü çeşidi, tahayyülat ve gözbağlayıcılığıdır. Bu gözbağlayıcılığı bir kaç mukaddimeye dayanır:

a) Gözün yanılması pek çoktur. Örneğin gemiye binen kimse kıyıya baktığında geminin durduğunu, kıyının ise hareket ettiğini zanneder.

b) Görme kuvveti, hissedilen varlığı belli bir vakit içerisinde idrak ettiği zaman ancak tam olarak vâkıf olabilir. Fakat son derece kısa bir zaman içinde hissedilen bir şeyi idrak edip, bundan sonra bir başka varlığı idrak ederse, o bu durumda gördüğü şeyleri birbirine karıştırır ve bunları birbirinden ayıramaz.

c) Akıl bir şey ile meşgul olduğu zaman çoğu defa bu meşgul olduğu şeyi hissetmesinin yanında bir başka şey vardır. Fakat kesinlikle onu da hissettiğinin farkına varmaz. İşte göz bağlayıcılığı bu üç mukaddimenin toplamından teşekkül etmektedir.[641]

5) Sihrin beşinci çeşidi, bazan geometrik oranlara göre ve bazan da çeşitli sanat hilelerine göre yapılmış aletlerin birleştirilmesi ile ortaya çıkartılan insanı şaşırtan işlerdir.[642]

6) Sihrin altıncı çeşidi, ilaçların özelliklerinden istifade edilerek yapılan sihirlerdir. Mesela insanın yemeğine, aklı uyuşturan bazı ilaçların konulması, sarhoş edici uyuşturucuların katılması buna örnek olarak verilebilir.

7) Sihrin yedinci çeşidi kalbi bağlamaktır. Bu da sihirbazın İsm-i Â'zam duasını bildiğini, cinlerin kendisine itaat edip pek çok işte kendisine boyun eğdiklerini iddia etmesidir. Onun bu sözlerini dinleyen kimse zayıf akıllı ve temyiz kabiliyeti olmayan birisi ise, bunların gerçek olduğuna inanır ve kalbi buna bağlanır ve aldanır. Böylece bu kimsede bir çeşit korku ve çekingenlik hâsıl olur.

8) Sihrin sekizinci çeşidi de koğuculuk ve kışkırtmacılık gibi şeylere gayret etmektir. Bu da ince ve gizli şeylerdendir. Bu da insanlar arasında yaygındır.[643]

---

[640] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 191.
[641] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 191-192.
[642] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 192-193.

Râzî'nin saymış olduğu bu sihir türlerinden de anlaşılacağı üzere, sihir denilen olgunun bir kısmı temeli olmayan bazı hurafe ve batıl inançlardan meydana gelirken, diğer kısmı da bazı göz yanılsamaları ile bir takım şüphe, kuruntu ve vehimlerden teşekkül etmektedir.[644] Bu hususların ise hakikatten bir paylarının olmadığı aşikârdır. Nitekim bunlar mucize ile kıyaslandığı zaman, gerek meydana geliş biçimi ve gerekse de gaye ve amaç yönüyle aralarında büyük farkların olduğu aşikârdır. Bu farkları da en fazla sihirle meşgul olanlar bilmektedirler. Nitekim sihirbazların bizzat kendileri, meşgul oldukları sihrin, mutlak ve belirleyici bir unsur olmadığını gayet iyi bilmektedirler. Râzî, bu durumu Tâ-Hâ suresinin *"Elindeki asayı at ortaya! Onların yaptıklarını yutacaktır. Çünkü onların yaptığı sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise, nereye gitse, iflah olmaz. Derken bütün sihirbazlar secdeye kapandılar. "Harun ile Musâ'nın Rabbine iman ettik" dediler"*[645] ayetlerinin tefsirinde ele almaktadır. Râzî, iplerinin ve değneklerinin yutulmasından sonra sihirbazların, Musâ (a.s.)'nın yaptığı işin insan eseri bir şey olmadığını, birkaç açıdan anladıklarını aktarmaktadır:

1) O asadan böylesi bir işin zuhur etmesinin, hile ve desise ile olamayacağını anladılar.

2) O yılan, hile ve desise ile olamayacak şekilde iri cüsseli idi.

3) Onun üzerinde, göz, burun delikleri ve ağız gibi uzuvların ortaya çıkması da, hile ve desise ile olamazdı.

4) Onun, bu kadar çok sayıda atılan şeyin hepsini yutması da, hile ve desise ile olacak şey değildi.

5) Onun, eski haline, yani küçük bir değnek haline dönüşmesi. Bunlardan hiçbiri, hile ve desise ile olacak şey değildi.[646]

---

[643] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** III, s. 273.
[644] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 188-194.
[645] Tâ-Hâ, 20/69-70.
[646] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XV, s. 561.

Râzî, ayette zikredilen sihirbazların, sihrin en yüksek tabakasında bulunan sihirbazlar olduklarını ve Musâ (a.s.)'ın yaptığı şeyin, sihir olmadığını hemen anladıklarını şöyle ifade etmektedir: Böylece o sihirbazlar, cisimlerin hallerinin değişmesinden (var iken yok olmasından) hareket ederek, Kâdir ve Âlim bir yaratıcının varlığını anladılar. Bunların Musâ (a.s.)'ın elinde meydana gelmesi ile de, onun Allah katından gönderilmiş, doğru bir peygamber olduğuna istidlal ettiler. Böylece tövbe ettiler, iman ettiler ve secdeye kapandılar.[647]

Sihir türünden olan olağanüstü haller, bazı talimlerle elde edilebildiği için, bu şekilde bir tecrübeye sahip olan kimseler, mucizeyi gördükleri zaman, onun sihir kabilinden bir iş olmadığını hemen anlamaktadırlar. Bu da mucize ile sihir arasındaki yapısal farklılığın gayet açık olduğunun bir göstergesidir. Nitekim sihir, Râzî'nin bahsettiği sekiz türün tamamında ele alındığı zaman, aslında zahiren olağanüstü görünmekle beraber, hakikatte herhangi bir olağanüstülük taşımamaktadır. Musâ (a.s.)'nın mucizesini müşahade eden sihirbazların, bunun sihir olamayacağını anlayıp hemen secdeye kapanmaları da, sihrin esas mahiyeti itibariyle bir olağanüstülük taşımadığının en büyük delilidir.

1.3.5. Mucize ile Müneccimlik Arasındaki Fark

Bu ilim, yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğu varsayımına dayanır.[648] Bu ise bir doktorun hastalığı teşhis etmek için nabız yoklamasına benzetilmiştir ki, Yüce Allah'ın yaratıklar üzerindeki âdetini bilmeye çalışmak anlamına gelir. Müneccimlerin vermiş olduğu bazı kısmî haberlerin gerçekleşmesi vaki olsa da bunlar tamamen tesâdüfîdir.[649]

Müneccimlik iki kısma ayrılır, hesaba dayalı olan ve ahkâma dayalı olan ilm-i nücûm. Hesaba dayalı olan ilm-i nücûm: güneş ve ay gibi gök cisimlerinin hareketlerini

---

[647] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXII, s. 74-75.
[648] Aydın, Hasan, **Kozmolojik Temelleri Işığında İhvân es-Safâ'da Astroloji ve Astrolojinin Meşruluğu Sorunu,** Kelam Araştırmaları, 9:1, 2011, s. 179-198.
[649] el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** I, s. 78-79.

konu edinir. Ahkâma dayalı olan ilm-i nücûm ise: hadiselere, sebeplerden yola çıkılarak delil bulmak olarak tanımlanmıştır.[650] Râzî, tefsirinde mucize ile müneccimlik arasındaki farklara da temas etmiş ve bunların da bilinmesinin faydalı olacağını belirtmiştir.

Râzî, Fussilet suresinin: *"Kıyamet vaktini bilmek O'na aittir. Onun bilgisi ve izni olmaksızın ne bir meyve tomurcuğundan çıkabilir, ne herhangi bir dişi hamile kalabilir, ne hamile olan biri yavrusunu doğurabilir"*[651] ayetini tefsir ederken, Lokman suresinin: *"Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini ancak Allah bilir. Yağmuru da O indirir"*[652] mealindeki ayetine de atıfta bulunarak müneccimlik konusunda şunları söyler:

Eğer şöyle bir soru sorulacak olursa, Müneccimler, âlemin çeşitli halleri hakkında bazı şeyleri biliyorlar. Aynen bunun gibi, insanların doğum burçlarından, yine onların bazı hallerini (önceden) biliyorlar. Ayrıca da ilm-i reml adı verilen bir diğer konu daha var. Bu da çoğu kez isabet kaydeder. Yine rüya yorumlama ilmi de bazan, bil-ittifak gaybî halleri, istikbaldeki şeyleri gösterebilir. Dolayısıyla bu bilinen ilimlerle, bu ayetler nasıl bağdaştırılabilir? Bu soruya şöyle cevap verilir: Bu ilimlerin sahipleri, hiçbir zaman bilinmesi istenilen şey hakkında kesin ve kati bir hükümde bir iddiada bulunamazlar. Bunların varacakları en ileri nokta, zayıf bir zan ve tahminden ibarettir. Hâlbuki bu ayette, *"Kıyametin saatinin ne zaman geleceğini ancak Allah bilir"* diye ifade edilmiştir. Bu ise, kesinlik ve katiyyet ifade eder. İşte bu izah ile bu iki durum arasında tezat gibi görünen şeyler ve zorlamalar bertaraf edilir.[653]

Râzî, bu konuyu Âl-i İmrân suresinin *"Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm"*[654] ayetinde geçen İsâ (a.s.)'ın sözlerinden örnek vererek şöyle izah etmektedir: Bu ayetteki durum, gaybten haber vermek türünden bir mucizedir. Hâlbuki gaybten haber verdiklerini iddia eden müneccimlerin durumu, ancak daha önce geçmiş

---

[650] el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** I, s. 78-79.
[651] Fussilet, 41/47.
[652] Lokman, 31/34.
[653] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 117.
[654] Âl-i İmran, 3/49.

olan bir soruya istinat etmektedir. Onlar, kendilerine bir soru sorulduktan sonra, bir âlet vasıtasıyla bazı haberleri ortaya koymaya çalışıp, o âlet vasıtasıyla yıldızların çeşitli hal ve durumlarını tespit etmeye gayret sarfederler. Ayrıca müneccimler, çoğu kez yanılmış olduklarını da kabul etmektedirler. Ama gaybtan haber vermeye gelince, bu daha önce herhangi bir soru bulunmadan ve bir aletten de istifâde etmeksizin, sadece Allah'tan alınan vahiy ile olmaktadır.[655] Dolayısıyla bu iki durum arasındaki fark, bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

1.4. İ'CÂZLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR: TEHADDÎ, MUARAZA VE SARFE

Râzî, tefsirinde i'câzu'l-Kur'ân'la ilgili diğer temel kavramlar olan tehaddî, muaraza ve sarfe konuları üzerinde önemle durmaktadır. Onun i'câzu'l-Kur'ân'la ilgili görüşlerini tespit etmek için bu konulara yaklaşımını bilmek büyük önem arzetmektedir. Râzî'nin tehaddînin aşamalarını verirken, genel kabul gören görüşten farklı bir yaklaşım sergilediğini görmekteyiz. Sarfe konusunda ise ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmamaktadır. Râzî'nin sarfe konusundaki görüşleri üzerinde daha detaylı durmayı düşünüyoruz. Çünkü Râzî üzerine yapılmış olan bazı çalışmalarda, onun sarfe görüşüne meylettiği veya bu görüşü benimsediği şeklinde bazı iddiaların öne sürüldüğünü müşahade ettik. Çalışmamızda, onun sarfe teorisini açık ve net ifadelerle benimsediğine dair kesin bir kanıt bulamadık. Çalışmamız boyunca vereceğimiz örnekler bunu teyit edecektir.

1.4.1. Tehaddî

Çalışmamızın giriş kısmında tehaddî konusuyla ilgili bazı bilgiler vermiş ve tehaddînin aşamalarından da kısaca bahsetmiştik. Burada ise Râzî'nin bu konudaki görüşlerinin ne olduğunu ele alıp ortaya koymaya çalışacağız. Hem konumuzun bütünlüğünün sağlanması açısından hem de Râzî'nin genel kabul gören görüşe nazaran, nasıl bir yerde durduğunu tespit etmek açısından bu konuyu tekrar ele alacağız.

---

[655] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 51.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi bazı müşrikler, Kur'ân ayetlerinin menşei konusunda birtakım itham ve tezyiflerde bulunuyorlardı. Kimisi *bu olsa olsa sihirdir!*[656] derken, kimisi onu *cinlere ve şeytanlara*[657] nispet etmekte ve kimisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'i *delilikle*[658] itham etmekteydi. Onları, içinde bulundukları bu durumdan kurtarıp kalplerindeki şüpheleri gidermek üzere Kur'ân tarafından bazı meydan okumalar yapılmıştır. Kur'ân'ın yapmış olduğu bu tehaddîleri sıradan bir boy ölçüşme olarak değil de rahmet olarak anlamak gerekir. Yapılan tehaddîler ile Kur'ân'ın beşer sözü olmayıp ilahî bir kelam olduğu gerçeğinin ortaya çıkarılmasının hedeflendiği, bunun neticesinde de iman etme noktasında tereddüdü olanların, bu tereddütlerinin giderilmesine yardım edilmek istendiğinin bilinmesi gerekir. Ayrıca edebî meydan okuma geleneği Arap toplumunda süregelen bir uygulamaydı. Dolayısıyla onlar, kendilerine yapılan bu tehaddîlere yabancı değillerdi.[659]

Kur'ân'ın meydan okuma şekli: onun nazmı, manalarının doğruluğu, lafızlarının fesâhatinin kesiksiz ve ard arda gelmesi iledir. Mucize oluş yönü ise, Yüce Allah'ın bilgisinin her şeyi kuşattığı gibi kelâmı da bütünüyle kuşatmış olmasıyladır. Yüce Allah, bu kuşatıcı bilgisi ile hangi sözün hangisinden sonra geleceğini, hangi mananın hangisinin ardından uygun düşeceğini bildiği için kelâmını buna göre düzenlemiştir. Bu durum, Kur'ân'ın başından sonuna kadar böyledir. İnsanlar ise bilgi yönünden eksik, hafıza yönünden unutkandırlar ve yanılırlar. Bundan dolayı hiçbir insanın bilgisi her şeyi kuşatıcı değildir. İşte Kur'ân'ın nazmı, Yüce Allah tarafından, fesâhatin en ileri derecesinde olacak şekilde tanzim edilmiştir.[660] Kur'ân'ın benzerini meydana getirmek, hiçbir zaman hiçbir yaratığın yapabileceği bir şey olmamıştır. İnsanların bu konuda yetersiz olduğu şöyle açıklanabilir: fasîh olan bir kimse, bütün gücü ile bir konuşma metni veya bir kaside ortaya koyar. Sonra yıl boyunca bunu güzelleştirmeye çalışır durur. Daha sonra başka birisine bu kaside veya konuşma metni verilir. O da bunu bütün gücüyle ve maharetiyle ele alır ve onda birtakım değişiklikler ve düzeltmeler yapar. Yine de o metinde tartışılacak, değiştirilecek ve üzerinde durulması gerekecek

[656] Müddessir, 74/24.
[657] Tekvîr, 81/25.
[658] Hicr, 15/6.
[659] er-Râfiî, **İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye,** s. 120.
[660] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 76.

yerler kalmaya devam eder. Yüce Allah'ın kitabından ise bir tek kelime alınacak olursa, sonra da bütün Arap dili başından sonuna kadar araştırılıp ondan daha güzeli bulunmak istenirse kesinlikle bulunamaz.[661] İşte Kur'ân'ın yapmış olduğu tehaddîlere bir cevap verilememesinin asıl nedeni bu noktada yatmaktadır.

Tehaddî ayetlerinin aşamaları hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Kurtûbî'ye göre tehaddî bağlamında ilk önce Tûr suresinin 33-34. ayetleri nazil oldu ve onlardan Kur'ân benzeri bir söz getirmeleri istendi. Bunu yapamayınca Hûd suresinin 13. ayeti ile onlara tekrar meydan okundu ve uydurma da olsa Kur'ân'ın sureleri gibi on sure getirmeleri istendi. Bundan da aciz oldukları ortaya çıkınca Bakara suresinin 23. ayeti ile Kur'ân'ın kısa surelerinden bir tek surenin benzerini meydana getirmeleri istendi. Ancak bu meydan okumaya da karşılık veremediler. Cevap vermenin hiçbir yolunu da bulamadılar.[662] Kurtubî'ye göre tehaddî giderek kolaylaşan üç aşamada meydan gelmiş fakat onlar buna cevap verememişlerdir.

Zerkeşî'ye göre ise ilk önce Hûd suresinin 13. ayeti ile onlara meydan okunarak Kur'ân'ın surelerine benzer on sure getirmeleri istendi. Bunu yapmaktan aciz kalınca, onlara meydan okunarak Kur'ân'ın surelerine benzer bir sure getirmeleri istendi. Daha sonra bu meydan okuma Bakara suresinin 23. ayeti ile tekrar edildi. Bunu yapmaktan da aciz kalınca İsrâ suresinin 88. ayeti ile onlara meydan okunarak Kur'ân'ın benzeri bir sözü asla getiremeyecekleri ifade edildi.[663] Böylece giderek kolaylaşan bir tehaddî sürecinden sonra onların Kur'ân benzeri bir söz getiremeyecekleri ortaya çıkmış oldu.

Zerkânî, tehaddînin aşamalarını kaynak belirtmeksizin şöyle vermektedir: İlk önce Tûr suresinin 33 ve 34. ayetleri ile meydan okunarak onlardan Kur'ân benzeri bir söz getirmeleri istendi. Buna güçleri yetmeyince bu meydan okuma biraz daha kolaylaştırılarak Hûd suresinin 13. ayeti ile onlardan on sure getirmeleri istendi. Buna da güçleri yetmeyince bu meydan okuma daha da kolaylaştırılarak Bakara suresinin 23. ayeti ile onlardan bir sure getirmeleri istendi. Bunu da yapamadılar. Böylece Bakara suresinin 24. ayetinde ifade edildiği üzere bu tehaddîye ebediyen cevap veremeyecekleri

---

[661] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 76.
[662] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** I, s. 77.
[663] ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, II, s. 59-60.

beyan edildi.[664] Zerkânî'ye göre yapılan tehaddîler zordan kolaya doğru meydana gelmiştir. Bu hususta Zerkânî, Kurtubî ile yakın görüşte olmakla birlikte, ondan farklı olarak Bakara suresinin 24. ayetini de tehaddî aşamalarına eklemektedir.

Görüldüğü üzere tehaddî ayetlerinin sıralaması hakkında âlimlere göre bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şimdi de Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinde vermiş olduğu ve ekseriyetle kabul edilen tehaddînin aşamalarına bakalım:

İlk inen tehaddî ayeti Tûr suresinin *"O halde bu iddialarında tutarlı iseler Kur'ân gibi bir söz getirsinler bakalım!"*[665] ayetidir.

İkinci inen ayet ise Hûd suresinin *"Yoksa "Kur'ân'ı kendisi uydurmuş" mu diyorlar? De ki: İddianızda tutarlı iseniz, haydi (belâgatte) onunkine benzer on sure getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın!"*[666] ayetidir.

Üçüncü inen ayet ise Yunûs suresinin *"Yoksa "Onu kendisi uydurmuş" mu diyorlar? De ki: Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sure ortaya koyun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın"*[667] ayetidir.

Dördüncü inen ayet Bakara suresinin *"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz"*[668] ayetidir.

En son inen ayet ise İsrâ suresinin *"De ki! Yemîn ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine*

---

[664] ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** II, s. 214.
[665] Tûr, 52/34.
[666] Hûd, 11/13.
[667] Yûnus, 10/38.
[668] Bakara, 2/23.

destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir Kitap meydana getiremezler"[669] ayetidir.[670]

Şimdi de Râzî'nin tehaddî konusundaki görüşlerine bakalım. Râzî, tehaddî konusunu ilk önce Bakara suresinde kısaca ele almakta daha sonra ise Yûnus suresinde bu konuyu tafsilatlı bir biçimde işlemektedir.[671] Bakara suresinde tehaddînin dört aşamada gerçekleştiğini ve bu tehaddîlere bir cevap verilemediğini ifade etmektedir.[672] Râzî Bakara suresinde tehaddî konusunda, genel kabul gören görüşe aykırı olarak, tehaddî bağlamında ilk inen ayetin Kasas suresinin 49. ayeti[673] olduğunu, ikinci olarak İsrâ suresinin 88. ayeti, üçüncü olarak Hûd suresinin 13. ayeti ve son olarak da Bakara suresinin 23. ayetinin olduğunu belirtir.[674]

Râzî, bu konuyu Yûnus suresinde tekrar ele alarak, tehaddî bağlamında ilk inen ayetin İsrâ suresinin 88. ayeti olduğunu ifade eder. Râzî, tehaddî ile ilgili aşamaları Yûnus suresinde şu şekilde vermektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.), ilk aşamada onlara Kur'ân'ın bütününün benzerini getirme hususunda meydan okumuştur. Bu da İsrâ suresinin 88. ayeti ile olmuştur. İkinci olarak, Kur'ân'ın surelerine benzer on sure getirmeleri hususunda meydan okumuştur. Bu da Hûd suresinin 13. ayeti ile olmuştur. Üçüncü merhalede tek bir surenin benzerini getirmelerini isteyerek meydan okumuştur. Bu da Bakara suresinin 23. ayeti ile gerçekleşmiştir. Dördüncü olarak, Kur'ân'ın benzeri bir söz getirmelerini istemiştir. Bu da Tûr suresinin 34. ayeti ile olmuştur. Râzî bu dört aşamayı saydıktan sonra şu ifadeleri eklemektedir: Bu ilk dört merhalede, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi, kimsenin talebesi olmamış ve kimseden ilim öğrenmemiş, ümmî olma özelliklerini taşıyan biri tarafından Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi istenmiştir.[675] Fakat bu şekilde bir muaraza yapılamayınca, tehaddînin beşinci ve altıncı aşaması gerçekleşmiştir. Beşinci aşamada onlardan, ister bir öğrenim görmüş, ister

---

[669] İsrâ, 17/88.
[670] Celâleddîn Abdurrahman es-Suyutî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1427/2006, II, s. 1003; Hımsî, **a.g.e.,** s. 21.
[671] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 79.
[672] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 108.
[673] Kasas, 28/49; *"De ki: Öne sürdüğünüz sözlerinizde tutarlı iseniz, bu iki kitaptan daha doğru, daha muteber olup Allah tarafından gelmiş olan başka bir kitap gösterin ona tabi olayım!"*
[674] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 108.
[675] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 79.

görmemiş olsun, onlardan herhangi birisinin, Kur'ân'a benzer tek bir sure getirmeleri istenerek meydan okunmuştur. Bu tehaddî aşaması Yûnus suresinin 38. ayetinin ilk yarısıyla[676] olmuştur. Altıncı merhalede ise insanların tümüne birden meydan okunmuş ve buna karşılık verebilmeleri için, biribirlerine destek olma fırsatı da vermiştir. Bu da Yûnus suresinin 38. ayetinin ikinci yarısıyla olmuştur. Yüce Allah bu son merhalede *"Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın"*[677] buyurmuştur. Râzî'ye göre Yûnus suresinin bu ayetinde ifade edilen meydan okuma, tehaddî merhalelerinin en sonuncusudur ve bütün bunlar, Yüce Allah'ın, Kur'ân'ı Kerîm'in mucize olduğunu ispat hususunda getirdiği delillerin tamamıdır.[678] Dolayısıyla Yûnus suresinin 38. ayetinin ilk kısmı tehaddînin beşinci aşamasını, ikinci kısmı da tehaddînin son aşamasını teşkil etmektedir.

Râzî, tehaddînin bu şekilde gittikçe kolaylaşarak vuku bulmasını şuna benzetmektedir: Bir kimsenin eseriyle arkadaşına meydan okuyup, "Haydi bunun gibisini getir, olmazsa yarısını getir, yine olmazsa dörtte birini, o da olmaz ise onun bir benzerini yap" demesi gibidir. Böyle bir yöntem bütün mazeretleri bertaraf eden ve meydan okumanın zirvesinde olan bir haldir.[679]

Burada bir hususu belirtmemizde fayda olacaktır. Râzî, tehaddînin aşamalarını tefsirinde iki yerde ele almış ve bu aşamalarda yer alan ayetlerin sıralamasını birbirinden farklı olarak vermiştir. Râzî, bunun sebebi ile alakalı olarak herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.[680] Ayrıca Râzî, tehaddî bağlamında inen ayetlerin sıralaması noktasında da genel görüşün aksine hareket ederek, bir yerde Kasas suresinin 49. ayetini ilk inen tehaddî ayeti olarak kabul etmiş, başka bir yerde ise İsrâ suresinin

---

[676] Yûnus, 10/38; *"Onun surelerine benzer bir sure getirin"*
[677] Yûnus, 10/38.
[678] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 79.
[679] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 108.
[680] Râzî'nin tehaddînin aşamaları hususunda ortaya koymuş olduğu bu tutumun nedenini açıklamak kolay olmayacaktır. Bu noktada söylenecek sözler, tahmîn olmanın ötesine geçmez. Kanaatimize göre, zaman içinde Râzî'de fikir değişikliği olmuş olabilir. Nitekim bazı kaynaklardaki bilgilere göre, Râzî, Yûnus suresini Bakara suresinden takrîben altı sene sonra yazmıştır. Buna göre Bakara suresini Rebîülâhir 595'te (Şubat 1199), Yûnus suresini ise Receb 601 (Şubat 1205) tarihinde yazmıştır. (Bakınız; Eşref Altaş, **Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi (İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî),** İSAM, İstanbul, 2013, s. 144-145). Bu zaman dilimi içerisinde, Râzî'nin, ulaştığı yeni bilgiler ışığında tehaddî konusundaki bazı fikirlerini değiştirmiş olması mümkündür.

88. ayetini ilk inen tehaddî ayeti olarak ifade etmiştir. Hâlbuki ekseriyetin görüşüne göre İsrâ suresinin 88. ayeti, tehaddî bağlamında inen son ayettir.[681]

1.4.2. Muarazâ

Muâraza: "bir işi birinin yaptığı gibi yapmak, taklit etmek"[682] veya ihtizâ manasında olmak üzere "ayakkabının tekini öbürünün ölçülerine göre yapmak, birinin yaptığı işe benzer şekilde iş yapmak" gibi manalara gelir.[683]

Muârazayı nazîre karşılığında ilk kullanan müelliflerden biri olan Hattâbî onu "başkasına ait bir hitabenin veya bir şiirin lafız ve anlam özelliklerinde yarışmak" diye tanımlamış ve bunun Câhiliye devrinden beri bilinmekte olduğunu belirtmiştir.[684] Cürcânî'ye göre nazîre bir şaire ait şiirin üslûp özelliklerinin onu aşmak amacıyla taklit edilmesidir. Bu taklitte kafiye ve tema birliği şart değildir. Taklit bazı lâfzî benzerlikler taşıyorsa açık, taşımıyorsa kapalı taklit adını alır. Bununla birlikte Cürcânî, başkasına ait bir dizenin kelimelerini eş anlamlı kelimelerle değiştirmenin hırsızlık gibi olacağını da ifade etmiştir.[685]

Kur'ân'ı Kerîm, kendisinin dengi veya benzeri olacak bir kitabı[686] yahut on sure[687] veya bir sureyi[688] telif etmeleri konusunda meydan okumuş ve bunu yapamayacaklarını beyan etmiştir. Bununla birlikte belâgat, fesâhat, ifade ve üslûp güzellikleriyle ilgili olarak sayıları az da olsa Kur'an'ın taklit ve nazîrelerine teşebbüs edenler görülmüştür. Başta peygamberlik iddiasında bulunan bazı kişiler (yalancı peygamberler) olmak üzere bazı edip ve şairler birtakım nazîreler ortaya koymuş, ortaya

---

[681] ez-Zerkeşî, **el-Burhân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, II, s. 59-60; es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 1003; Hımsî, **a.g.e.,** s. 21; İbni 'Akile el-Mekkî, **ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Câmiatu'ş-Şârika, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dırasât, BAE, 1427/2006, VI, s. 382.

[682] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sıhâh,** Dâru'l-'İlm li'l-Melayîn, Beyrût, 1990, III, s. 1087.

[683] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 469-470.

[684] Hattâbî, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân,** s. 58-60; İsmail Durmuş, Nazire, **DİA**, Ankara, 2006, XXXII, s. 455-456.

[685] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** 471; Durmuş, **Nazire,** XXXII, s. 455-456.

[686] İsrâ, 17/88; *"De ki; Yemîn ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir Kitap meydana getiremezler."*

[687] Hûd, 11/13; *"De ki; Eğer sözlerinizde tutarlı iseniz, haydi onunkine benzer on sure getirin."*

[688] Bakara, 2/23; *"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allahın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin…"*

konan bu nazireler, çelişkiler içeren sözler olmaktan öteye geçememiştir. Yemâme'de peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü'l-Kezzâb ve aynı dönemde el-Cezîre'de Benî Tağlib arasında peygamberliğini ilân eden Secâh ile müşriklerin ileri gelenlerinden Nadr b. Hâris'e ait bazı taklit parçaları aktarılmaktadır.[689] Hattâbî, Müseylimetü'l-Kezzâb'a nispet edilen bazı nazire örneklerine eserinde yer vermektedir.[690] Amr b. As, Müseylime'nin sözde nazîrelerini dinledikten sonra şöyle demiştir: "Ey Müseylime! Allah'a yemîn olsun ki, senin yalancı bir kimse olduğunu, sen de gayet iyi biliyorsun bizler de gayet iyi biliyoruz."[691]

Râzî, tefsiri boyunca Kur'ân'a karşı herhangi bir muarazânın yapılamamış olmasına sürekli atıfta bulunmaktadır. Râzî bu muarazâ sürecini şöyle ifade etmektedir: Bilmelisin ki müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den mucize isteyince O da, "Benim mucizem, bu Kur'ân'dır. Tek bir mucize tahakkuk edince, fazlasını istemek haddi aşmak ve cehalet olur" dedi. Sonra da, Kur'ân'ın bir mucize olduğunu, onlara Kur'ân'a muaraza etmelerini meydan okuyarak beyân etti.[692] Yine onlar, *"sana vahyedilen bu şey uydurulmuştur"*[693] dediklerinde ise onlara, *"Haydi! İsterse uydurulmuş ve hakikatsiz sözler olsun, bunun gibi on sure getirin"*[694] diyerek bu meydan okumasını sürdürdü.[695] Râzî'nin anlatımıyla Hz. Peygamber (s.a.v.), müşriklere bazen Kur'ân'ın tamamını, bazen on sureyi, bazen tek bir sureyi, bazen de tek bir sözü getirmelerini söylemek suretiyle meydan okumuş, onlar ise bu meydan okumaya muarazâ etmekten, yani teklif edileni yapmaktan aciz kalmışlardır. Bu da, Kur'ân'ın mucize olduğuna delâlet eder.[696]

Râzî, tehaddî esnasında, muhataplara birbirleriyle yardımlaşma yolunun açık bırakıldığına da dikkat çekmektedir. Râzî, Bakara suresinin *"İddianızda haklı iseniz şahitlerinizi (güvenip dayandığınız kimseleri) çağırın"*[697] ayetinin tefsirinde şu yorumlarda bulunmaktadır: Hz. Muhammed (s.a.v.) ile mücadelede, içine düştüğünüz

---

[689] Karaçam, **a.g.e.,** s. 351-354; Durmuş, **Nazire,** XXXII, s. 455-456.
[690] Hattâbî, **a.g.e.,** s. 55-56.
[691] Hattâbî, **a.g.e.,** s. 56-57.
[692] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 155-156.
[693] Hûd, 11/13.
[694] Hûd, 11/13.
[695] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 156.
[696] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XX, s. 16.
[697] Bakara, 2/23.

şiddetli ihtiyaç ve zaruretten kurtulmak için, o putlardan yardım isteyiniz. Aksi halde biliniz ki onların ilah olduğunu söylemenizde, fayda ve zarar verebileceklerini iddia etmenizde haksız olduğunuz ortaya çıkacaktır. İsterseniz sizi yönetip yönlendiren reislerinizi yardıma çağırın. Ya da aranızda, fesâhat sahasında yarışanlardan hangisinin derece bakımından üstün olduğuna şehadet edecek ileri gelen kimseler (hakemler) var, onlardan yardım isteyiniz.[698]

Kur'ân'ın yapmış olduğu tehaddîler karşılıksız kalmış ve Kur'ân'ın bir beşer sözü olmayıp, ancak âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah'ın sözü olduğu tarihi bir vakıa olarak tescil edilmiştir. Râzî, Yûnus suresinin: *"Eğer doğru söylüyorsanız, Allah'tan başka gücünüzün yettiği kim varsa, onları da çağırın"*[699] ayetinin tefsiri bağlamında bu ayette geçen ifadeleri şöyle yorumlamaktadır: Yüce Allah, *"Allah'tan başka gücünüzün yettiği kim varsa, onları da çağırın"* ifadesiyle (şayet güçleri yetecekse) onlara bu muarazâyı nasıl yapmaları gerektiğinin yöntemini öğretmektedir. Şöyle ki, bir topluluk, yardımlaşıp birbirlerine destek olduğu zaman, onların bu birçok aklı, tek bir akıl gibi olur. Bütün bu akıllar tek bir şeye odaklandığında, bunların toplamı, herbirinin ayrı ayrı yapamayacağı şeyleri yapmaya kadir olur. Dolayısıyla onlardan bir veya iki kişinin aklının, Kur'ân'a muâraza etmeye gücü yetmediği gibi, biraraya gelmekle ve birbirlerine bu muâraza hususunda yardımcı olmalarıyla da muâraza yapamazlar. Zaten onların hep birlikte veya tek başlarına, Kur'ân'a muârazadan aciz kaldıkları tarihen sabittir. Bunun sonucunda da Kur'ân'a muâraza etmenin imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden (teazzürden) dolayı olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece de, bu Kur'ân'ın bir insan işi değil, Allah'ın işi olduğu anlaşılmış olur.[700] Râzî, insanların muarazaya güçlerinin yetmeyişini "teazzür" kavramıyla anlatmaktadır ki, bu kavram aynı zamanda Kâdî Abdulcebbâr tarafından da kullanılmaktadır.[701]

Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvetine, ona birçok ilimleri ihtiva eden ve tam bir fesâhat örneği olan *"mübîn"* ve *"mufassal"* bir kitap indirmiş olmasıyla hükmetmiştir. İnsanlar bu Kur'ân'a muâraza etmekten, onun benzerini getirmekten aciz

---

[698] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 109-110.
[699] Yûnus, 10/38.
[700] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 79.
[701] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 264-265.

kalmışlardır. Böylesine muciz bir kelamın o peygamberin elinden zuhur etmesi, Yüce Allah'ın onun nübüvvetine şahitlik ettiğine delildir. İ'câz noktasına varan, kâmil ve mufassal, iyice açıklanmış olan böyle bir kitabı ona has kılarak, onun nübüvvetinin doğruluğuna hükmetmiştir.[702]

1.4.3. Sarfe

Sarfe kelimesi, sözlükte "geri çevirmek, engel olmak" gibi manalara gelmektedir.[703] Tevbe suresinin *"Söz anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir"*[704] mealindeki ayetinde bu manada kullanılmıştır.

Terim olarak ise: Belâgat yönünden Kur'ân'ın benzerini meydana getirme gücünün bulunduğu, fakat inkârcıların bu gücü kullanmasının Allah tarafından engellendiği tezine dayanan i'câzu'l-Kur'ân teorisini ifade eder.[705]

Sarfe görüşünün menşei hakkında değişik fikirler öne sürülmüştür. Bazıları sarfenin bazı Yahudi kaynaklarının etkisi sonucunda ortaya çıktığını öne sürmüş, bazıları da Hint kökenli çeşitli inanışlara dayandırmıştır.[706] Bu konuda ortaya atılan üçüncü görüş ise, sarfenin halku'l-Kur'ân düşüncesinden neşet ettiğine dair görüştür. Bâkıllânî'nin, halku'l-Kur'ân meselesine dikkat çektiği ve sarfeyi halku'l-Kur'ân meselesi ile ilişkili gördüğü aktarılmaktadır.[707] Bâkıllânî'ye göre sarfe görüşü, "fesâhat ve belâgat noktasında, Allah kelâmı ile beşer kelâmı arasında bir fark yoktur" diyenlerin görüşünden farklı değildir.[708]

Sarfe konusunda ilk defa söz söyleyenin kim olduğu konusu da tartışmalıdır. Lebid b. A'sâm, Beyân b. Sem'ân ve Ca'd b. Dirhem gibi şahısların, Kur'ân'ın

---

[702] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 130.
[703] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** IV, s. 1385-1386; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXIV, s. 13-15.
[704] Tevbe, 9/127.
[705] el-Eş'arî, **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn,** I, s. 296; el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak,** s. 129; eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** I, s. 64; es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1005; er-Râfiî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 102; Abbas, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** s. 38-39; es-Sâbûnî, **et-Tıbyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 102-103; Müslim, **Mebâhis,** s. 59-60; Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 253.
[706] Erdoğan, **Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış,** s. 84-86.
[707] Polat, **a.g.e.,** s. 198-199.
[708] el-Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 44.

fesâhatinin mu'cîz olmadığını ve insanların da onun bir benzerini getirebileceğini iddia ettikleri aktarılmaktadır.[709] Keza, Vâsıl b. Atâ'nın ilk defa bu düşünceyi öne sürdüğü, daha sonra da Nazzâm'ın bu fikri benimsediği ifade edilmektedir.[710] Ayrıca sarfenin ilk defa Îsâ b. Sabîh el-Mizdâr tarafından dile getirildiği şeklinde bazı rivayetler de aktarılmıştır.[711] Ancak birçok kaynakta sarfe görüşünü ilk defa savunan kişinin Nazzâm olduğu aktarılmaktadır. Örneğin Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037-38), Nazzâm'ın bu konudaki görüşlerini şöyle vermektedir: Nazzâm'ın hezeyanlarından birisi de onun şu görüşüdür: Kur'ân'ın nazmı ve ayetlerinin telifinin güzelliği, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mucizesi olmadığı gibi onun sıdkına da delâlet etmez. Onun doğruluğuna delâlet eden husus, Kur'ân'ın içindeki gaybî haberlerdir. Kur'ân'ın nazmı ve ayetlerinin telifinin güzelliğine gelince, insanlar, onun bir benzerini hatta ondan daha güzelini ortaya koyabilirler.[712] Bununla birlikte Nazzâm'ın bu şekilde katı bir görüşe sahip olamayacak kadar inançlı olduğu ve bu şekildeki bir görüşün sonradan kendisine atfedildiğini söyleyenler de vardır.[713]

Nazzâm'dan sonraki dönemlerde sarfe görüşünün geniş ölçekte tartışıldığını görmekteyiz. Sarfeyi benimseyen âlimlerden birisi de Şerif el-Murtazâ (ö.436/1044)'dır. Ona göre Kur'ân'ın nazmı mu'cîz değildir.[714] Yüce Allah, Kur'ân'a muâraza edecek bilgileri Arapların elinden almak suretiyle onları sarf etmiştir. Yoksa onlar Kur'ân'a denk bir şey ortaya koyabilirlerdi.[715]

İbn Hazm ez-Zâhirî de sarfe görüşünü benimseyenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İbn Hazm, tehaddî ayetlerinin muhtevasına dayanarak sarfe görüşünü temellendirmeye çalışmıştır. Örneğin Bakara suresinin *"Bunu yapamazsanız, ki elbette yapamayacaksınız"*[716] ayeti ile İsrâ suresinin *"De ki: Andolsun, bu Kur'ân'ın*

---

[709] er-Râfiî, **Târîhu Âdâbi'l-'Arab,** II, s. 114-115; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 50-53; Karaçam, **a.g.e.,** s. 314-315.
[710] Müslim, **Mebâhis,** s. 46.
[711] eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** I, s. 76; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 53; Polat, **a.g.e.,** s. 200-201.
[712] el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak,** s. 129.
[713] Kemal Işık, **Nazzâm ve Düşünceleri,** AÜ, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, III, Ankara, 1977, s. 107-109; Polat, **a.g.e.,** s. 200.
[714] el-Murtazâ, **el-Mûdih,** s. 46-47.
[715] el-Murtazâ, **el-Mûdih,** s. 93-94; Müslim, **Mebâhis,** s. 63; es-Sâbûnî, **et-Tıbyân,** s. 103; Polat, **a.g.e.,** s. 206.
[716] Bakara, 2/24.

bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler ve birbirlerine destek olsalar, onun benzerini ortaya koyamazlar"[717] ayetinde kullanılan ifadeler son derece kesin bir anlam ifade etmektedir. İbn Hazm'a göre bu kadar açık ayetler karşısında Kur'ân'ın i'câzını sadece onun belâgatine bağlamak isabetli bir görüş olmayacaktır. Çünkü Yüce Allah Kur'ân'ın benzerinin asla getirilemeyeceğini en açık ifadelerle beyan etmektedir. [718] Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İbn Hazm'a göre Kur'ân'ın belâgati mahlûkatın belâgati türünden değildir. Onun belâgati tamamen kendine özgüdür. Kur'ân, yapısı itibariyle beşer kelâmından farklı bir yapıda olduğu için, insanlara özgü olan belâgatin üstünde, altında veya onunla eşit seviyede de değildir. Ona göre, bu şekilde yapılan tanımlamalar uygun ve isabetli değildir.[719]

Kâdî Abdulcebbâr, sarfe görüşüne karşı çıkmaktadır.[720] Bununla birlikte Kâdî Abdulcebbâr, sarfe teorisine zâhiren benzeyen ama gerçekte sarfeden farklı olan başka bir kavramı gündeme taşımaktadır. Bu kavram teazzür kavramıdır. Bir şeyi yerine getirememek veya bir işi sürdürememek gibi manalara gelen teazzür kavramı, terim anlamı olarak Kur'ân'ın benzerini ortaya koymaktan aciz kalmak diye nitelenebilir.[721] Kâdî Abdulcebbâr, bu kavramı şöyle açıklamaktadır: Bir kimse, bir fiili iki sebeple yapmaz. Ya aciz kalır da fiili gerçekleştiremez ya da tercih etmediği için buna yanaşmaz. Bu iki sebep arasındaki farkı bilmek lazımdır. Bunlar arasındaki farkın bilinmemesi, söz konusu her iki durumun karışmasına sebep olur. Fiille fail arasındaki bağlantı anlaşılmadığı zaman, bu karışıklık fiilin faille ilgisini aslî olarak koparır. Bu da birinin yapabildiği ve diğerinin ise yapamadığı şeyin bilinmesi noktasında, hangisinden vaki olup olmadığını bilmemeye sebep olur. Böylece, gücü yeten ile gücü yetmeyeni ayrıştırmak imkânsızlaşır.[722]

Teazzür kavramı burada ortaya çıkmaktadır. Bazen, failin fiili yapamamasının sebebi, onu acziyete düşüren bir takım durumlardır. Bu durumları veya fiili

---

[717] İsrâ, 17/88.
[718] İbn Hazm, **el-Fasl,** III, s. 11-12.
[719] İbn Hazm, **a.g.e.,** III, s. 12; er-Râfiî, **Târîhu Âdâbi'l-'Arab,** II, s. 117; el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 83-84.
[720] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 322; Ahmadzada, **Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l-Kur'ân,** s. 137-140.
[721] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 264-265.
[722] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 264-265; Ahmadzada, **a.g.e.,** s. 132-135.

gerçekleştirmek için gereken ortamı sağlamanın, failin gücü nispetinde olmaması ve bunu bilmesi onu acziyete düşürmektedir. Kur'ân'ın meydan okuduğu kişilere gelince, onları muarazaya sevk eden şeylerin bulunması, onların da buna kadir olmaları ve engellerinin kalkmasına rağmen Kur'ân'ın benzerini getirememeleri sadece onların teazzürü (acziyetleri) veya yapma imkânsızlığı ile ilgilidir. Bu görüş, ilk bakışta sarfeyi çağrıştıracak bir nitelik taşıyabilir. Fakat dikkat edilirse Kâdî Abdulcebbâr, failin kudretinin engellenmesini değil, sadece ortada bulunmamasını söz konusu etmektedir. Ayrıca sarfenin tehaddî şartlarına uygun olmayacağı açıktır. Çünkü tehaddîde, meydan okunan taraf meydan okunan şey hakkında bilgi sahibi olmalıdır, yoksa mucize anlaşılmaz ve hedefine ulaşmaz. Kur'ân'ın meydan okumalarının, geleneksel meydan okumalarla aynı olmasına rağmen, Kur'ân'ın yapısının gelenek dışı olması, Arapların buna karşılık verememelerine sebep olmuştur. Arapların aciz kaldıkları durum, Kur'ân'ın yapısı gibi bir metin ortaya koyamamalarıdır. Yoksa fiili yapmaktan engellenmiş olmaları değildir.[723] Daha önce de ifade ettiğimiz üzere teazzür kavramı Râzî tarafından da dile getirilmiştir. Buna göre insanların Kur'ân'a muârazada bulunamayışlarının nedeni, onların teazzüründen kaynaklanmaktadır.[724]

Sarfenin dolaylı ve mutlak olarak iki çeşidinden bahsedenler de olmuştur. Beyân açısından Kur'ân'ın bir benzerini yerine getirme imkân ve potansiyeline sahip olan insanların, ya Kur'ân'a muârazada bulunma niyet ve kasıtlarının engellenmesi ya da bu işe teşebbüs etmeleri halinde ilâhî kudret tarafından bu imkân ve kabiliyetlerinin ellerinden alınması, yani bunu yapmaktan alıkonulmaları şeklinde değerlendirenler olmuştur. Dolayısıyla burada ya buna teşebbüs iradesi engellenmektedir ki buna

---

[723] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 321; Ayrıca bakınız; Ahmadzada, **a.g.e.,** s. 132-135.

[724] Râzî, teazzür kavramını şöyle kullanmaktadır; Kur'ân'a muâraza etmenin imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden (teazzürden) dolayı olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece de, bu Kur'ân'ın bir insan işi değil, Allah'ın işi olduğu anlaşılmış olur. Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 79. Râzî, teazzür kavramını bazı durumlarda ifade etmiş olsa da, bu kavramı Kâdî Abdülcebbâr kadar kullanmamaktadır.

"dolaylı sarfe" denilebilir, ya da teşebbüs vaki olduğunda (normalde olmaması gereken) bu potansiyel ve güç yok edilmektedir ki, buna da "mutlak sarfe" denilmektedir.[725]

Kur'ân'ın doğrudan değil dolaylı ve izâfî bir mucize olması sonucunu doğurduğu gerekçesiyle sarfe teorisi birçok âlim tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu teoriye yapılan eleştiriler şu noktalarda toplanmaktadır:

1) Kur'ân'ın Allah kelâmı değil insan sözü olduğunu ileri süren inkârcı Araplar, tehaddî ayetlerinde Kur'ân'ın bir benzerini yapmaya açıkça davet edilmiştir. Bu ise iradelerinin kendilerinden alınmadığını gösterir. Aksi takdirde, güçlerinden yoksun bırakılmış insanların Kur'ân'la yarışmak üzere bir araya gelmeye, birbirlerine yardım etmeye davet edilmesi tehaddînin mantığı açısından anlamsız olur.[726]

2) Müslümanlar Kur'ân'ın i'câz özelliği taşıdığı konusunda icmâ etmiştir. Eğer onun benzerinin meydana getirilememesi Allah'ın engellemesine bağlı ise, bu durum Kur'ân'da bizatihi i'câz özelliği bulunmadığı manasına gelir. Bu ise icmâya aykırıdır.[727]

3) Sarfe bir i'câz tarzı ve teorisi değil Kur'ân'ın i'câzı etrafında ileri sürülmüş zayıf bir delil olabilir. Çünkü bu telakki, Kur'ân'ın gerek dil özellikleri gerekse içerdiği bilgiler açısından beşer sözlerinden üstün bir tarafının bulunmadığı tezini ileri sürmektedir, bu ise inkârcıların temel iddiasıdır. Hâlbuki insanların belâgat ve fesâhat özellikleri yanında içerdiği bilgiler açısından Kur'ân'a denk bir eser meydana getirmeleri mümkün değildir.[728]

4) Kur'ân'ın benzeri ve dengi olmasa bile bazı şahısların ona nazîre yazdıklarına ilişkin rivayetler mevcuttur. Bunlar da sarfe teorisinin geçersizliğini gösterir. Çünkü söz

---

[725] Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1423/2003, I, s. 75-76; Polat, **a.g.e.,** s. 197; Erdoğan, **Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış,** s. 84-86.
[726] Zerkeşî, **el-Burhân,** Dâru't-Turâs, II, s. 94; Polat, **a.g.e.,** s. 210-217.
[727] Zerkeşî, **el-Burhân,** Dâru't-Turâs, II, s. 94; Polat, **a.g.e.,** s. 210-217.
[728] Polat, **a.g.e.,** s. 210-217.

konusu rivayetler, en azından bazı kimselerin Kur'ân'a denk bir edebî eser yazma girişiminde bulunduğunu kanıtlayıcı niteliktedir.[729]

5) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvveti, Kur'ân'ın benzeri meydana getirilemeyecek bir kitap olduğu tezinden hareketle temellendirilir. Şayet edebî yönü ve muhtevası itibariyle Kur'ân'ın benzerinin ortaya konabileceği ileri sürülürse, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvveti temel dayanağından yoksun bırakılmış ve yalnız sarfe nazariyesi onun tek kanıtı haline gelmiş olur. Hâlbuki Kur'ân'da (terim manasıyla) sarfe kelimesi geçmediği gibi, işaret yoluyla da olsa ona atıfta bulunulmaz, ayrıca bu hususa dair herhangi bir hadis mevcut değildir.

6) Nübüvvet döneminde Arap edebiyatının zirvesinde bulunan bazı şair ve ediplerin fesâhat ve belâgat yönünden Kur'ân'ın kendi ürünleriyle karşılaştırılamayacak bir üstünlük taşıdığını itiraf ettikleri, bazı inkârcıların da cazibesine kapılarak okunan Kur'an'ı gizlice dinledikleri nakledilir. Bu rivayetler de sarfe teorisinin yanlışlığını kanıtlar.[730]

Sarfe teorisi ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Fesâhat ve belâgat itibariyle Kur'ân'ın benzerini, hatta ondan daha üstün olan bir kitabı Arap ediplerinin meydana getirmesi aklen mümkündür. Fakat Yüce Allah inkârcılardan Kur'ân'la yarışma cesaret ve bilgisini alarak bu işi gerçekleştirmelerini engellemiştir. Bu da Kur'ân'ın bazı gaybî haberler ihtiva etmesiyle olmuştur. Bu sebeple Kur'ân'ın mucize oluşu, onun yapısıyla, fesâhat ve belâgat yönüyle olmayıp Yüce Allah'ın onun benzerini getirmekten inkârcıları alıkoymasıyladır.[731]

Bu teorinin iki ana dayanağı ve bir de açıklama mahiyetinde bir gerekçesi bulunmaktadır:

a. Kur'ân, benzeri getirilmesi mümkün olan bir kitaptır.

b. Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi Allah tarafından engellenmiştir.

---

[729] Zerkeşî, **el-Burhân,** Dâru't-Turâs, II, s. 95; Polat, **a.g.e.,** s. 210-217.
[730] Polat, **a.g.e.,** s. 210-217.
[731] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1005; Müslim, **a.g.e.,** s. 60-62.

c. Bu engelleme ise, (kulların fiillerine doğrudan bir müdahale olmayıp) dolaylı yoldan olmuştur. Yani, Kur'ân'ın muhtevasına gaybî haberler konulması ile olmuştur.

Bu üç maddenin kelamî konulara yakınlığını göstermek açısından tefsir ilminin, "müşkil olan lafızdan murat edilen asıl manayı keşfetmek veya Kur'ân'ın manalarını keşfedip açıklamak, Kur'ân'daki anlaşılması zor ve garîp lafızlardan kastedilen şeyi beyân etmek"[732] şeklindeki tanımına bakmamız yeterlidir. Tefsîr ilminin bu tanımına baktığımız zaman, sarfe ile ilgili olarak yukarıda sayılan üç maddenin belli bir ölçekte tefsir ilminin sınırlarından çıkıp kelam sahasına taştığını görmemiz mümkündür. Nitekim tefsîrin konusu Kur'ân'ı yapısal olarak sorgulamaktan ziyade, onu anlamakla ilgilidir. Hâlbuki Kur'ân'ın benzerinin getirilebilir olup olmadığı konusu daha çok kelamî bir konu olan halku'l-Kur'ân konusunun bağlamına girmektedir. Çünkü Kur'ân'ın mahlûk olduğu kabul edilirse, o da herhangi bir mahlûk gibi olur. Şayet mahlûk olmadığı kabul edilirse, o zaman da Yüce Allah'ın kelam sıfatının bir tezahürü olarak benzerinin getirilemeyeceği sonucuna varılır.

1.4.3.1. Sarfe Görüşünün Bazı Kelâmî Konularla İrtibatı

İ'câzu'l-Kur'ân ilmi ile ilgili konuların ilk önce kelamcılar tarafından ele alındığı, kelâmî çevrelerde neş'et edip geliştiği hususu tarihi bir vakıadır.[733] Sarfe teorisinin nispet edildiği Vasıl b. Ata ve Nazzâm gibi şahıslar mütekellim kimlikleriyle tanınmaktadırlar. Dahası i'câzu'l-Kur'ân'la ilgili kayda değer söz söylemiş olan ilk dönem âlimlerinin büyük çoğunluğu kelamcıdırlar. Bundan dolayı, sarfe teorisinin anlaşılması ancak ortaya çıktığı "kelâmî bağlamı" dikkate alınarak anlaşılabilir. Dolayısıyla bu teori, bazı kelamî konular çerçevesinde ele alınmadığı müddetçe gerçek manada anlaşılması mümkün olmayacaktır. Bize göre sarfe teorisiyle birebir irtibatlı iki kelâmî konu bulunmaktadır. Bunlar da Halku'l-Kur'ân ve Efâl-i İbâd konularıdır.

---

[732] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 214.

[733] Nasrullah Hacımüftüoğlu, **Kelâmcılar İle İslam Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri,** ATAÜ., İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 1990, Sayı: 9, s. 215-217.

1.4.3.1.1. Sarfe Görüşü ve Halku'l-Kur'ân

Kur'ân'ın benzerinin getirilebilir olup olmaması mevzusunun, bir yönüyle halku'l-Kur'ân meselesiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda vermiş olduğumuz sarfe teorisinin tanımında geçen "Kur'ân, benzeri getirilmesi mümkün olan bir kitaptır" sözünü, ancak Kur'ân'ın yaratılmış bir kelam olduğuna, onun Yüce Allah'ın Kadîm bir kelamı olmasının caiz olmadığına inanan ve itikat eden bir kimse tarafından söylenmiş olabilir. Nitekim Kur'ân'ın i'câz yönleri üzerinde tartışmalar yapılırken kelâmî ekollerin genel yaklaşımları da devreye girmiştir. Kur'ân'ın kadîm oluşunu savunanlarla onun yaratılmışlığını savunanların yaklaşımlarında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın i'câzı, sarfe görüşünü benimseyenlerle karşıtları arasında çoğunlukla halku'l-Kur'ân bağlamında ele alınmıştır. Kur'ân'ın yaratılmış olduğu fikrinden hareket edilince, onun diğer yaratılmışlarla denk görülmesi gerektiğine gidilmiş ve bu durumda ise onun benzerini getirememek ancak sarfe yoluyla imkân dışı kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.[734]

Dolayısıyla sarfe konusunun bir dayanağı olan "Kur'ân'ın benzeri ve hatta daha iyisi getirilebilir" olması düşüncesi, "Kur'ân mahlûk bir kelâmdır Yüce Allah'ın kadîm olan sözü değildir" ifadesinin başka yoldan söylenmiş biçimidir.

Râzî'nin sarfeye karşı tutumunu anlayabilmek için, onun halku'l-Kur'ân konusuna nasıl yaklaştığını da bilmemizi gerektirmektedir. Bilindiği gibi Râzî, İslam dünyasının önde gelen kelamcılarından birisidir. Her ne kadar tefsir sahasında Mefâtîhu'l-Gayb ile çok meşhur olmuş olsa da, Râzî her şeyden önce bir mütekellimdir. Onun kelamcı özelliği, tefsirci özelliğinden önce gelir. Kelâm ilminde otorite olarak kabul edilen bir âlimin tefsirinde, kelâmî konuların çokça bulunması kaçınılmazdır. Râzî'nin tefsirinde bütün kelâmî konuların geçtiğini söyleyebiliriz.

Râzî'nin tefsirinde, halku'l-Kur'ân'la ilgili görüşlerini ifade ettiği yerlerden bazılarının örneklerini şöyle verebiliriz:

---

[734] Hüseyin Aydın, **Meydan Okumaları Bakımından Kur'ân Mucizesi,** Kelam Araştırmaları, 8:1, 2010, s. 48.

Râzî, Lokman suresinin *"Eğer Allah'ın kelimelerini yazmak üzere, dünyadaki bütün ağaçlar, kalem olsaydı ve denizlere de yedi deniz daha katılıp bütün onlar da mürekkep olsaydı, bunlar tükenir yine de Allahın sözleri tükenmezdi"*[735] mealindeki ayetinde geçen *"Allah'ın sözleri"* kısmının tefsirinde şu ifadeleri zikretmektedir:

"Allah'ın sözleri" hiç kimsenin benzerini getirmeye gücünün yetmediği bir mucizedir ve olağanüstüdür. Biz, "Allah'ın bedî (güzel) şeylerinin nihayeti yoktur" dediğimizde, buna O'nun kelâmı da girer. Bu noktada: "Sen, kelâmı mahlûk kabul ediyorsun" da denilemez. Çünkü biz, mahlûk olanın, harf ve terkibten meydana gelenler olduğunu söylüyoruz. Bunlar da mu'cîzdir. Fakat "kelimeler" ise (yani kelâm) Allah'ın sıfatlarındandır.[736]

Râzî, Tûr suresinin (فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِن كَانُوا صَادِقِينَ) *"eğer doğrulardan iseler, onun gibi bir söz getirsinler"*[737] mealindeki ayetinde geçen *hadîs* kelimesi hakkında şunları ifade etmektedir: Mutezile'ye göre, ayette geçen (حَدِيثٌ) kelimesi *"muhdes-sonradan yaratılmış"* anlamındadır. Onlara göre Yüce Allah, Kur'ân'a *hadîs* adını verdiğine göre Kur'ân, *muhdes* olmuş olur.

Bize göre ise, "hadîs" kelimesi müşterek bir kelime olup, hem "muhdes" hem de "kadîm" için kullanılmaktadır. İşte bundan dolayı, "evveliyeti yoktur" anlamında değil de, "zamanı çok eski, geçmiş" manasında "Bu, kadîm bir sözdür" denilebilir. Bu kelimenin müşterek bir kelime olduğu konusunda herhangi bir tartışma yoktur.[738]

Râzî'nin bildirdiğine göre, Mutezileden Kâdî Abdulcebbâr, Şûrâ suresinin *"Allah bir insana ancak vahiy yoluyla veya bir perde arkasından hitap eder yahut ona Kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir Elçi gönderir. Çünkü O yüceler yücesidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"*[739] ayetini tefsir ederken bu ayetin Kur'ân'ın mahlûk olduğuna delalet ettiğini iddia etmiştir. Râzî, Kâdî Abdulcebbâr'ın görüşlerini verdikten sonra ona şu cevabı vermektedir: Biz ehl-i sünnet olarak, sizin öne sürdüğünüz izahların

[735] Lokman, 31/27.
[736] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 137.
[737] Tûr, 52/34.
[738] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 222.
[739] Şûrâ, 42/51.

tamamını, harfler ve sesler manasına alıyor, biz de bunların, yok iken sonradan meydana gelerek hadis olduklarını kabul ediyoruz. Durumun böyle olduğuna akıl da delâlet eder. Dolayısıyla, doğruluğu akılla ve Kur'ân'ın zahiri ile bilinen bir neticeyi ispat etmeye hacet yoktur.[740]

Râzî, Fâtır suresinin 19 ve 21. ayetlerinin tefsiri bağlamında da şunları ifade etmektedir: Kur'ân'ın mucize oluşu ise mana bakımından olup, sadece mücerred lafızlar yönünden değildir.[741] Râzî'nin bu konudaki görüşünü kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Ona göre Kur'ân'ın harf ve terkipleri mahlûktur fakat bu harf ve terkiplerin taşıdığı manalar Allah'ın Kelâm sıfatının bir tezâhürü olup bunlara mahlûk denilemez. Dolayısıyla Kur'ân, Allah'ın Kelâm-ı Kadîm'idir. Mutezileye göre ise Kur'ân hem harf ve terkip olarak hem de bu harflerin taşımış olduğu manalar cihetiyle mahlûktur, sonradan yaratılmışlardır. Kur'ân'a kadîm denilemez.

1.4.3.1.2. Sarfe Görüşü ve Efâl-i İbâd

Yüce Allah'ın kullarının iradelerine müdahale edip etmemesinin daha çok kelâmî bir konu olan efâl-i ibâd (kulların fiilleri) konusuyla ilgili olduğu açıktır. Yukarıda vermiş olduğumuz "Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi Allah tarafından engellenmiştir" sözü ise: Allah'ın meşietinin (iradesinin) sınırsız olduğu, dilediğini yapıp ve yaptığı hiçbir şeyden dolayı da sorguya çekilemeyeceği düşüncesine daha yakın olduğu açıktır.

Dolayısıyla sarfe görüşünün temel dayanaklarından biri, Ehl-i Sünnetin şiddetle karşı çıkıp, Mutezilenin ise şiddetle savunduğu halku'l-Kur'ân meselesine dayanmaktadır. Yine sarfe görüşünün temel dayanaklarından diğeri ise, Ehl-i Sünnet ve Mutezile arasındaki en ihtilaflı konulardan biri olan efâl-i ibâd meselesine dayanmaktadır. Ehl-i Sünnete göre, kâinatta ne varsa hepsi Yüce Allah'ın yaratması iledir ve O'nun iradesinin dışında kalan hiç bir şey yoktur. Yüce Allah'ın her konuda ve

---

[740] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVII, s. 162.
[741] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 16.

her şeye müdahale etmesi mümkündür ve caizdir. Kimsenin O'nu sorgulaması mümkün değildir.[742]

Efâl-i ibâd meselesinde, Mutezilenin, Ehl-i Sünnetin aksi bir görüşü savunduğu malumdur. Mutezile mezhebi, insanın fiillerinin tamamen insanın hür iradesiyle meydana geldiğini kabul ederken, Ehl-i Sünnet'e mensup kelamcılar ise fiillerin meydana gelmesinde orta bir yol bulmaya çalışarak insanın fiillerinde "kesb" sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Kesb, insanın kudretini ve iradesini bir iş yapmaya sarf etmesidir. Ehl-i Sünnet'e göre fiillerin yaratıcısı sadece Yüce Allah'tır. Bütün fiiller, ancak Yüce Allah'ın kudretiyle yaratılmıştır. Fiillerin meydana gelmesinde insanın yaptığı sadece "kesb" etmektir. İnsan, Yüce Allah'ın kendisinde yarattığı kudretle iyi veya kötü davranışlarda bulunur.[743]

Râzî, efâl-i ibâd konusuyla ilgili görüşlerini tefsirinin pek çok yerinde dile getirmektedir. Âl-i İmrân suresinin Uhud savaşından bahseden *"Sonra Allah sizi imtihan etmek içîn, sizi onlardan geri çevirdi"*[744] ayetinin tefsirinde şunları ifade emektedir: Bu âyetin tefsiri hususunda, Ehl-i sünnet âlimleri ile Mutezilenin görüşleri farklıdır. Mutezileye göre, Allah'ın onları kâfirlerden geri çevirmesi bir günahtır. Yüce Allah, bu geri çevirme işini kendisine nispet etmiş olamaz. Bizim âlimlerimize göre ise müşkilat yoktur. Çünkü âlimlerimize göre, hayır da şer de Allah'ın yaratması ve irâdesi iledir. Buna göre âlimlerimiz, bu âyetteki "geri çevirme" işinin, "Yüce Allah Müslümanları kâfirlerden geri çevirdi, kalplerine bozgun fikrini attı ve kâfirleri onlara musallat kıldı" manasında olduğunu söylemişlerdir.[745]

Râzî, Mâide suresinin İsâ (a.s.)'dan bahseden *"Onun annesi de çok dürüst, son derece iffetli bir hanımdı. Her ikisi de diğer insanlar gibi yemek yerlerdi. Dikkat et: Biz*

---

[742] el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** VII, s. 175; Selim Özarslan, **Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2010, s. 34-35; Hamdi Gündoğar, **Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi,** CÜ., İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII, 2, Sivas, 2004, s. 210.

[743] Özarslan, **Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri,** s. 35-36; Gündoğar, **a.g.e.,** s. 210; Hulusi Arslan, **Mutezilî Düşüncede İlâhî Fiil-İnsanî Fiil Ayrımı ve Bu Ayrımın Temel Kriterleri,** Dini Araştırmalar, Cilt: 6, ysz., 2003, s. 60-61; 70.

[744] Âl-i İmrân, 3/152.

[745] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 31.

onlara delilleri nasıl açıklıyoruz. Sonra bak nasıl oluyor da akılları çelinip bu hakikatlerden vazgeçiyorlar!"[746] ayetinin tefsirinde şunları ifade etmektedir: Âlimlerimiz âyetin, onların hakkı düşünmekten döndürülmüş olduklarına delâlet ettiğini söylemişlerdir. Zira insanın, kendisini hak ve doğrudan bâtıla, cehalete döndürmesinin imkânsız olduğunu, çünkü aklı başında bir insanın, kendi nefsi için, bile bile bunu tercih edemeyeceğini söylemişlerdir. Böylece biz, onları bundan çevirenin, Yüce Allah olduğunu anlamış olmaktayız.[747]

Râzî, En'âm suresinin *"Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat Biz onu layık olduğu şekilde anlamalarına mani olmak için, onların kalplerine kat kat örtüler gerdik. Kulaklarının içine de, gereği gibi işitmelerini engelleyen ağırlıklar koyduk. Artık onlar her türlü mûcize ve belgeyi de görseler yine iman etmezler. O kadar ki yanına geldikleri zaman seninle münakaşaya girişerek "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" derler"*[748] mealindeki ayetinde bu hususta şunları ifade etmektedir: Sen bu tefsirde, kudret ve dâinin (dürtünün) (الدَّاعِي) toplamının, bir fiilin meydana gelmesine yettiğini anlamış bulunmaktasın. Bu duruma göre, küfür de Allah'tan olmuş olur. Bu sebeple de, küfre götüren o sebepler, kalbin iman etmesine mani olan bir perde: kulaklarda da, imanın delillerini dinlemeye mâni bir ağırlık olmuş olur.[749] Âlimlerimiz, Yüce Allah'ın, insanı bazen imandan çevirdiğine, ona mâni olduğuna, onunla imanı arasına girebildiğine bu âyetle delil getirmişlerdir. Zira bu âyet Allah'ın, kişinin imanına mâni olacak şekilde kalbini bir örtü içine koyduğuna delâlet ettiği için bu böyledir. Ayette asıl kastedilen mana da budur.[750]

Râzî'nin tehaddî konusunda, Mutezileye yönelik olarak verdiği cevaplardan birisini burada zikretmemiz uygun olacaktır. Nitekim Mutezile, tehaddî ayetlerinin insanın fiillerinde mutlak olarak hür olduğuna delalet ettiğini ileri sürmektedir. Mutezileye göre şayet insan fiillerinde tam manasıyla hür olmamış olsaydı bu meydan okumalar caiz olmazdı. Yüce Allah insanlara açıkça meydan okuduğuna göre, bu durum

---

[746] Mâide, 5/75.
[747] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 52.
[748] En'âm, 6/25.
[749] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 155.
[750] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 154.

insanın fiilerinde tam bir hürriyete sahip olduğunu göstermektedir. Râzî ise kulun bu hürriyetinin mutlak olmadığına dikkat çekmektedir. Râzî bu konuda şunları aktarmaktadır: Tehaddîden maksat, hasmın, istenen şeyi ya kasten veya tesadüfen yapmasıdır. Tesadüfen bunu yapması batıldır. Çünkü tesadüfî olan şey, kişinin elinde değildir. Geriye birinci ihtimal kalır. O zaman da, kişinin meydan okunan şeyi yapması, o işe kalben niyet etmesine bağlıdır. Niyet kişinin bizzat kendisinden ise (yani kalpte ortaya çıkan niyetin yaratıcısı kul ise), bu teselsülü gerektirir ki o da muhaldir. Eğer niyet Allah'tan ise bu durumda cebr geri gelir ve Kâdî'nin bize karşı söylediği deliller kendisine döner ve ileri sürdüğü şeyler batıl olur.[751]

1.4.3.2. Râzî'nin Sarfeye Karşı Tutumu

Öncelikle belirtelim ki Râzî, sarfe görüşünü kabul etmemektedir. Bu noktada gayet açık ve net hareket etmektedir. Muaraza başlığı altında vermiş olduğumuz malumatlar da buna delil teşkil etmektedir. Bununla birlikte Râzî'nin tefsiri üzerine çalışma yapan bazı araştırmacılar, onun sarfe görüşüne bazen meylettiğini bazen reddettiğini ve tefsirinde bu konuda serdettiği görüşlerinin çelişkiler içerdiğini ileri sürmektedirler. Tümünün gözden kaçırdığı hususlar da hep aynı hususlar olmuştur. Bunlardan bazısı, Râzî'nin sarfeyi benimsediğini bir iki cümle ile ifade edip, başka hiçbir açıklama yapmadan geçerken,[752] bazısı bir iki örnek vermek suretiyle sözlerini tespit etmeye çalışmış,[753] bazısı Râzî'nin fesâhat ile sarfe arasında kararsız kaldığını ileri sürmüş,[754] bazısı da Râzî'nin sarfeye açıkça meylettiğini ısrarla vurgulamaya çalışmış fakat kayda değer bir kanıt ortaya koyamamıştır.[755]

---

[751] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 111.

[752] Bakınız: Yavuz, **Sarfe,** Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXVI, 141, Sayın Yavuz, söz konusu maddede er-Râzî'yi sarfeyi benimseyenlerden biri olarak kısaca ifade edip geçmektedir.

[753] Bakınız: İhsan Kahveci, **Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtîhul-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân,** Sakarya Üniv., SBE, Sakarya, 2001, s. 132-133, (Doktora Tezi): Sayın Kahveci, bazı örnekler üzerinden hareketle er-Râzî'nin sarfe ile ilgili görüşlerinde kendisiyle çelişkiye düştüğünü ifade etmektedir. Buna benzer ifadeleri kullananlardan biri de Naîm el-Hımsî'dir. Bakınız: Hımsî, **a.g.e.,** s. 102-106; Hımsî de aynı noktalara dikkat çekmiş fakat konu üzerinde çok fazla detaya girmemiştir.

[754] Bakınız: Muhammed Salih ez-Zerkân, **Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye,** s. 571-572; ez-Zerkân, Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân konusunda üç farklı görüş serdettiğini ifade etmektedir. Birincisi; fesâhat, ikincisi; fesâhatle birlikte bütün yönleriyle Kur'ân'ın üslûbu, üçüncüsü; fesâhat ile sarfe arasında kararsız kaldığı görüş. ez-Zerkân, Râzî'nin Kur'ân'ın i'câzını ispat sadedinde

Kanaatimize göre bu araştırmacılar, Râzî'nin sarfe teorisine yaklaşımını bir bütün olarak ele almadıkları için doğru neticeye varamamışlardır. Râzî'nin sarfe teorisine değindiği bütün yerlerde istisnasız olarak beş konuyu birden ele aldığını ve bu beş konu çerçevesinde sarfe teorisini değerlendirdiğini müşahade etmekteyiz. Bu konular şunlardır: Tehaddî, muaraza, sarfe, halku'l-Kur'ân ve efâl-i ibâd konuları.

Ayrıca Râzî'nin, tefsirinde sıkça kullandığı yöntemlerden birisi de şudur: akıl yürütmelerle öncelikle meselelerin varlığını tespit etmek, daha sonra ise varlığı kesin olarak tespit edilen meseleler üzerine hüküm bina etmek. Râzî, birçok meselede kullandığı bu metodunu, Kur'ân'ın i'câzını tespit etmede de kullanmıştır. Râzî'nin, Kur'ân'ın i'câzını bir vakıa olarak, bir gerçeklik olarak ortaya koyma adına yapmış olduğu mantıksal akıl yürütmeler, ne yazık ki yanlış anlaşılmış ve onun sarfeye meyletmiş olduğunun delili olarak kullanılmak istenmiştir. Fakat Râzî'nin, bu mantıksal akıl yürütmelerden sonra, Kur'ân'ın i'câzına yönelik olarak bütün hükümlerini fesâhat, belâgat ve nazım gibi belli başlı konulara bina etmesi, sarfeye ise hiç değinmemesi maalesef bu araştırmacılar tarafından bir çelişki olarak telakki edilmiştir.

Dolayısıyla Râzî'nin sarfe konusunda tam olarak nasıl bir yerde durduğunu tespit etmek ancak onun bu metodu ile yukarıda saydığımız beş konunun birlikte ele alınmasıyla tespit edilebilir. Râzî'nin halku'l-Kur'ân ve efâl-i İbâd konularındaki görüşlerini örnekleriyle ortaya koyduk. Şimdi de, Râzî'nin sarfe teorisi hakkında nasıl bir tercihte bulunduğunu ele alacağız. Râzî'nin sarfe teorisine karşı tutumunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: Kur'ân, benzeri asla getirilememiş ve getirilemeyecek olan bir Kelâm-ı Kadîm-i İlâhî'dir. Kur'ân zatı itibariyle mu'cîzdir. Kur'ân'ın benzerini getirme noktasında Yüce Allah'ın insanlara müdahale etmesine gelince, Yüce Allah'ın sadece

---

yürütmüş olduğu mantıkî akıl yürütmeleri, tereddüt ve kararsızlık şeklinde algılamıştır. Hâlbuki Râzî, bu akıl yürütmeleri tefsirinde iki yerde yapmış ve hangi yoldan gidilirse gidilsin Kur'ân'ın i'câzının ortaya çıkacağını vurgulamıştır.

755 Bakınız; Abdülmuttalip Arpa, **Fahreddin er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı,** The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, cilt: 6, sayı: 8, s. 781-799, Sayın Arpa, yaklaşık yirmi sayfalık makalesinde bu konu üzerine yoğunlaşıp çözmeye çalışmıştır. Fakat böylesine çok yönlü bir konunun bir makale ile çözülmesi pek mümkün olamadığından, ayrıca yazar meseleye yanlış bir noktadan da başladığı için, küçük hacimli bu makalesine onlarca yanlış bilgi ve tespiti sığdırmayı başarmıştır. Sayın Arpa, er-Râzî'nin i'câza dair görüşlerinde herhangi bir isabet kaydedemediği gibi, er-Râzî hakkında verdiği diğer bilgilerde de bazı vahim hatalar yapmış ve çok sayıda yanlış tespitlerde bulunmuştur.

sarfe konusunda değil her konuda insanlara müdahalede bulunması mümkün olan bir şeydir. Muhâl veya mümteni‘ sınıfına girmez. Her şeyden önce, onun müdahalesi mümkün olan işlerdendir. Bunun caiz olup olmamasına gelince, Ehl-i Sünnete göre bu husus caizdir. Yüce Allah, Kur’ân’ın benzerini getirme noktasında müdahalede bulunup engel olmuşsa bile, O’nun bu müdahalesi: Kur’ân’ın mahlûk olduğu anlamına da gelmez, Kur’ân’ın benzerinin getirilmesinin mümkün olduğu anlamına da gelmez.[756]

Râzî, tehaddî ayetlerini ele aldığı yerlerde, mutlaka Mutezilenin bu ayetlerle ilgili görüşlerini de nakletmektedir. Örneğin Râzî Yûnus suresinin 38. ayetini tehaddî bağlamında ele almadan hemen önce, Mutezilenin görüşlerini zikretmiştir. Mutezileye göre bu ayetlerin, Kur’ân’ın mahlûk olduğuna delalet eden ayetler olduğunu, ayrıca eğer Kur’ân mahlûk olarak kabul edilmeyip kadîm olduğu iddia edilirse, bu tehaddîlerin caiz olamayacağına dair görüşlerini aktarmıştır.[757] Râzî, halku’l-Kur’ân meselesi ile ilgili olarak Mutezileye bazı cevaplar verip onların görüşlerini kesin bir dille reddettikten sonra tehaddînin aşamalarını sıralamıştır.

Benzer durum Bakara suresinin tehaddî ile ilgili ayetinde de cereyan etmektedir. Bakara suresinde de tehaddî bağlamında efâl-i ibâd konusu ele alınmaktadır.[758] Yine aynı durum Tûr suresinin tehaddî ile ilgili ayetinde de karşımıza çıkmaktadır.[759] İsra suresinin tehaddî ayetinde de kullandığı ifade şudur: Mutezile İsrâ suresinin 88. ayetinin, Kur’ân’ın mahlûk olduğuna delalet ettiğini söyledi, onlara bu hususta cevabımızı Bakara suresinde ayrıntılaryla vermiştik, tekrar iade etmeye gerek yoktur.[760] Râzî’nin sarfe teorisine yaklaşımının arka planını yukarıdaki kısımlarda detaylı bir şekilde vermeye gayret ettik. Şimdi de konunun bütünlüğünün sağlanması açısından, Râzî’nin bu konuda kullandığı açık ifadelere dair bazı örnekler vereceğiz.

---

[756] Râzî, Âl-i İmrân suresinin Uhud savaşından bahseden *“Sonra Allah sizi imtihan etmek içîn, sizi onlardan geri çevirdi”* (Âl-i İmrân, 3/152.) ayetinin tefsirinde ifade ettiği üzere, Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, hayır da şer de Allah’ın yaratması ve irâdesi iledir. Buna göre bu âyetteki “geri çevirme” işinin, “Yüce Allah Müslümanları kâfirlerden geri çevirdi, kalplerine bozgun fikrini attı ve kâfirleri onlara musallat kıldı” manasına gelir. Ef‘âl-i ‘ibâd konusunda bu düşünceye sahip olan Ehl-i Sünnet’in, sarfe konusunda Yüce Allah’ın kullarına müdahalesini, en azından imkânsız görmeyeceği aşikârdır. Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** IX, s. 31.

[757] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XVII, s. 78.

[758] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** II, s. 110.

[759] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXVIII, s. 222.

[760] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXI, s. 46.

Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde sarfe teorisinin üç açıdan geçersiz olduğunu ifade etmektedir:

1) Şayet insanlar muarazadan engellenmiş olsaydı, Kur'ân'ın fesâhatine değil de kendi üzerlerinde bulunan bu engellemeye karşı şaşkınlık gösterirlerdi. Hâlbuki onlar Kur'ân'ın fesâhatine karşı hayranlıklarını açıkça ifade etmişlerdir.

2) Arapların tehaddîden önceki ve sonraki sözlerinde bulunan fesâhatin derecesinin aynı olduğunu görmekteyiz. Bu da onlara herhangi bir müdahalenin olmadığını göstermektedir.

3) Tehaddîlerden sonra müşriklerin akıllarının yerinde olduğu, herhangi bir aklî bozulmanın meydana gelmediği malumdur.

İşte bu üç açıdan Nazzâm'ın sarfe ile ilgili görüşlerinin geçersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.[761]

Râzî, Hûd suresinin 13. ayeti bağlamında Kur'ân'ın i'câzının onun fesâhatinde olduğunu belirtip, bu bağlamda öne sürülen diğer görüşleri de değişik yönlerden ele almaktadır. Sarfe teorisi hakkında da şu ifadeleri kullanmaktadır. Şayet, Kur'ân'ın mucize olmasının sebebi "sarf" olmuş olsaydı, o zaman, fesahat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye (i'câza) delâlet etmesi, fesâhat bakımından daha üstün olan kelamdan daha kuvvetli olurdu.[762] Râzî'nin bu sözleri, onun bu noktada "dışardan bir müdahale" nin olmadığına inandığını göstermektedir. Râzî'nin sarfe teorisine temas ettiği yerlerden birisi de İsrâ suresinin 88. ayetidir. Râzî, bu ayet bağlamında Kur'ân'ın i'câzının ispatı noktasında, mantıkî bir akıl yürütme yolu ile sonuca ulaşmaktadır. Önce bu akıl yürütmenin öncüllerini ortaya koymaktadır. Ona göre bu işin sadece iki ihtimali bulunmaktadır.

Yapısı itibariyle Kur'ân:
Ya mu'cîzdir.

---

[761] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 26-27.
[762] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 156.

Ya da mu‘cîz değildir.

Eğer mu‘cîz ise, netice zaten elde edilmiş olur.

Eğer mu‘cîz değil ise, onların benzerini getirebilmeleri gerekirdi. Onların benzerini getirmeye güçleri yettiği halde benzerini getirememiş olmaları, Kur’ân’ın mu‘cîz olduğunu gösterir. Sonuç olarak, hangi yoldan gidilirse Kur’ân’ın i‘câzı ortaya çıkmaktadır. Kur’ân’ın i‘câzı meselesinde bizim tercih ettiğimiz yol ve yöntem budur.[763] Bazı araştırmacılar, Râzî’nin bu ifadeleri ile sarfe görüşüne açıkça meylettiğini ileri sürmektedirler.[764] Hâlbuki bu bir yanılgıdır. Nitekim bu noktada Râzî, Hattâbî’nin görüşlerini yansıtmaktadır. Nitekim Hattâbî’ye göre, (Kur’ân’ın i‘câzının muhtemel birçok illeti olmakla birlikte)[765] tarihî bir vakıa olarak Kur’ân’a muaraza edilememiş olması hususu, tek başına onun i‘câzına delildir.[766]

Kısaca Râzî, sarfe teorisinin, Yüce Allah’ın meşietini ve iradesinin nüfûzunu ilgilendiren tarafını, caiz görmekle birlikte bunun meydana gelmiş olduğuna dair en ufak bir ifade kullanmamıştır. Onun bu noktadaki caiz görmesi de, sarfe teorisine cevaz vermekten ziyade Yüce Allah’ın meşietinin sınırsızlığına ve sorgulanamaz oluşuna yönelik bir caiz görmedir. Nitekim onun sarfe konusundaki en açık yaklaşımı, belli bir şarta bina edilmiş vaziyettedir. Şöyle ki, şayet Yüce Allah’ın bir müdahalesi olmuş ise, bu da ayrıca bir mucizedir. Fakat böyle bir müdahale olmuş mudur yoksa olmamış mıdır? diye sorulacak olursa, Râzî, böyle bir müdahalenin olduğuna dair tefsirinde herhangi bir açıklamaya yer vermemektedir. Onun en ileri safhada kullandığı ifade “şayet böyle bir şey olmuşsa da bu da ayrıca bir mucizedir.” İşte Râzî’nin sarfe teorisine en çok yaklaştığı nokta bu ifadelerdir. Böyle bir ifadenin ise, sarfe teorisine meyletmek veya benimsemek ile hiçbir alakasının olmadığı gayet açıktır. Haddi zatında Râzî’nin benimsemiş olduğu husus, Yüce Allah’ın Fâil-i Muhtâr olarak meşietinin ve iradesinin nüfûzunun sorgulanamaz oluşudur.

---

[763] er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb,** XXI, s. 46.
[764] Bakınız: Kahveci, **a.g.e.,** s. 132-133; Arpa, **a.g.e.,** s. 781-799.
[765] Hattâbî’ye göre en uygun i‘câz illeti “Kur’ân’ın kendisine has nazım ve tertibidir.” Giriş kısmında bu konu ile ilgili bilgi vermiştik.
[766] Hattâbî, **a.g.e.,** s. 21-22.

Râzî, insanların sarfeye sürüklenmelerinin sebebini açıklamış ve bunun çözümünü de sunmuştur. Râzî Tekvîr suresinin *"Kur'ân, değerli bir Elçinin, Cebrail'in getirip okuduğu sözdür"*[767] mealindeki ayetinde bu hususu şöyle ele almaktadır: Burada iki görüş vardır. Birincisi: Kur'ân'ı Cebrail'in indirdiği meşhurdur. Burada kuvvetli bir müphemlik vardır. Bu konuda onu tasdik etmemiz gerekir. Lafzı zahirine hamletmenin vücubuna karar vermezsek, geriye hiçbir ihtimal kalmayacaktır. Durum böyle olunca, Kur'ân'ın Allah'ın değil Cebrail'in kelamı olma ihtimali sabit olur. Cebrail'in kelamı olması durumunda mu'cîz olmaktan çıkar. Çünkü Cebrail'in onu Hz. Muhammed (s.a.v.)'e saptırmak için ilka ettiği ihtimali vardır. Buna, Cebrail masumdur, saptırmaz diye cevap vermenin imkânı yoktur. Çünkü Cebrail'in masum olduğu bilgisi, Peygamberin doğruluğundan edinilmiştir. Peygamberin doğruluğu Kur'ân'ın mu'cîz oluşundan çıkarılmıştır. Kur'ân'ın mu'cîz oluşu da Cebrail'in masumiyetinden çıkarılır. Bu durumda devir gerekir ki bu da imkânsızdır. Buna cevap olarak şöyle deriz: Kur'ân'ın, sarfeden dolayı mu'cîz bir kelam olduğunu söyleyenler, bu sorudan kaçmak için sarfe görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü bu görüşe göre, Kur'ân'ın mu'cîzliği, fesâhatinde değil, aksine bu ilimlerin ve sebeplerin kalplerden zorla alınmasındadır. Bu da Allah'tan başka hiç kimsenin güç yetiremediği bir iştir.[768]

Râzî, bu meselenin çözümünü Hakka suresinin *"O, çok şerefli bir Peygamberin sözüdür"*[769] mealindeki ayetinde sunmaktadır. Şöyle ki: Bilmelisin ki, Yüce Allah, Tekvîr Suresi'nde de buna benzer bir ifadeye yer vermiştir. Âlimlerin çoğu, Tekvîr suresindeki ifade ile Cebrail'in, Hakka suresindeki ifade ile de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kastedildiği kanaatindedirler.[770] Burada şöyle bir soru yöneltilebilir. Ümmet, Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı (sözü) olduğu hususunda müttefiktirler. Fakat verilen bu manalara göre, aynı sözün, hem Allah'ın, hem Cebrail'in, hem de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in olması gerekir ki bu makul değildir. Buna şu şekilde cevap verilebilir. Tek bir sözün, en ufak bir münasebet ile bunların herbirine nispet edilmesi mümkündür. Şöyle ki:

---

[767] Tekvîr, 81/19.
[768] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXI, s. 67.
[769] Hakka, 69/40.
[770] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXX, s. 103.

Levh-i Mahfûz'da ortaya çıkaran, tertip eden ve tanzim eden manasında Kur'ân Allah'ın kelamıdır. Gökten yere indiren anlamında Cebrail'in kelamıdır. İnsanlar için ortaya koyma, insanları ona davet etme ve peygamberliğine delil kılma anlamında Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kelamıdır.[771]

Râzî'nin sunmuş olduğu bu çözümden de anlıyoruz ki sarfe teorisine katılmamış, bilakis bu teoriye yönelenlerin gereksiz bir yere yöneldiklerini ortaya koymuş ve insanların bu teoriye yönelmemesi noktasında bir çözüm önerisi de sunmuştur. Bu noktada Râzî üzerinde esaslı bir çalışma yapmış olan Muhsin Abdulhamid'in tespitlerini zikretmemiz uygun olacaktır. Muhsin Abdülhamid'e göre, Râzî'yi sarfeye meyletmekle itham etmek onu hiç anlamamak anlamına gelmektedir. Bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: "Râzî'nin yapmaya çalıştığı şey, herhangi bir görüşü tercih etmekten ziyade Kur'ân'ın i'câzını temellendirme noktasında mantıkî bir akıl yürütmedir. Bir istidlalde bulunmadır. Râzî, yapmış olduğu bu temellendirmeler ile hangi yoldan gidilirse gidilsin, sonuç itibariyle Kur'ân'ın i'câzının sabit olacağını vurgulamaya çalışmaktadır. Çünkü Râzî için en önemli olan nokta budur. Öte yandan Sarfe görüşü, aklî yönden, ilmî yönden ve belâğî yönden olmak üzere, i'câz olgusunu, Kur'ân'ın zatından nefyeder. Hâlbuki Râzî, Kur'ân'ın i'câzını hem aklî, hem ilmî ve hem de belâğî yönden olmak üzere, üstelik en kısa sure olan Kevser suresine varıncaya kadar ispat etmeye çalışır. Ayrıca Râzî, itikatta Eş'arî olan bir kelamcıdır ve bütün Eş'ârî kelamcılarının sarfe görüşünü şiddetle reddettikleri tarihî bir vakıadır."[772]

Öte yandan, Râzî'yi sarfeye meyletmekle itham edenlerin ise Râzî'yi yeterince incelemeden sehven yanlış hüküm verdiklerini, onların şu ifadelerinden anlamaktayız: "Kısa sureler için sergilediği temkinli yaklaşım hususunda da Râzî'de bir tereddüt var gibi görünmektedir. Daha önce kaleme aldığı Nihâyetu'l-Îcâz'ında Kevser suresinin i'câz yönü diye bir başlık açarak muhteva, üslûp ve fesâhat açısından sureyi kritize eder. Râzî, tefsirinde de Kevser suresi hakkında muhteva ve üslûp olarak bilinen ve genel

[771] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXX, s. 103.
[772] Abdulhamit, **a.g.e.,** s. 235.

birtakım değerlendirmelerde bulunarak müşriklerin bir benzerini ortaya koyamadıklarını belirtir. Görüldüğü üzere Râzî'deki tereddüt halen devam etmektedir."[773]

Hâlbuki herhangi bir kimse Râzî'nin tefsirini açıp Kevser suresine bakarsa, Râzî'nin bu surenin üzerinde ne kadar önemle durduğunu hemen görecektir. Râzî, Kur'ân'ın asıl i'câzının Kevser suresinde tahakkuk ettiğinden hareketle, bu kısacık surenin kendisinden önceki 15 sure ve kendisinden sonra gelen 6 sure ile sıkı irtibatını ortaya koymak adına adeta kılı kırk yarma gayretindedir. Ayrıca bu surenin ihtiva ettiği mesele, incelik, bab, madde gibi başlıkların sayısı ve bunların altında sıralamış olduğu diğer maddelerin adedi iki yüzü aşkındır. Bu noktada en küçük bir tereddüdün esamesini bile Râzî'de göremiyoruz. Râzî, tefsirinde Kevser suresinin i'câz yönü üzerinde durduğu kadar, başka hiçbir sure üzerinde o ölçüde durmamış ve akıllara durgunluk verecek derecede bu küçük sureye odaklanmıştır.[774] Râzî, Kevser suresini tefsirinde, *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinden en az yirmi misli ölçekte ve derinlikte ele almıştır.

Hele diğer kısa surelerden olan Kafirûn suresinde geçen *"قُلْ"* lafzını neredeyse 50 yönden ele almakta, Kur'ân'ın i'câzının en küçük kelimesine kadar nüfûz ettiğini üstüne basa basa vurgulamaktadır. Bunu ispat etme noktasında, tabir caizse, Râzî'nin adeta çırpındığını müşahade ediyoruz. Dolayısıyla Râzî'nin sarfe görüşünü benimsediği veya bu görüşe meylettiği şeklinde ifade edilen tespitlerin doğru olmadığı kanaatini taşımaktayız.

1.5. KUR'ÂN'IN İ'CÂZININ İSPAT YOLLARI VE BELLİ BAŞLI İ'CÂZ VECİHLERİ

Râzî, Kur'ân'ın i'câzını ispatlamanın bazı yollarının olduğunu ifade ederek bunların da hem teorik hem de pratik açıdan olduğunu bazı örnekler üzerinden ortaya koymaktadır. Râzî, i'câz hususunda bazı hükümlerde bulunup birtakım i'câz

---

[773] Arpa, **a.g.e.,** s. 794.

[774] er-Râzî, tefsirinde en fazla Fatiha ve Bakara sureleri üzerinde durmakla birlikte, Kur'ân'ın i'câzını göstermesi açısından en fazla Kevser suresine odaklanmıştır. En çok bu sure üzerinde durduğunu ifade etmemizin nedeni budur.

vecihlerinden bahsetmeden önce, onu bir vakıa olarak tespit etmeye yönelmiş ve onu mantıkî bir zemine oturtma yoluna gitmiştir.

Nitekim bir konunun vakıa olarak varlığının tespit edilmesi öncelikli yapılması gereken bir iştir. Daha sonraki aşamada ise, varlığı kesin olarak tespit edilmiş olan bu konu üzerine bina edilecek hükümler ve bu konuya bağlanacak illetler, böylece sağlam temellere kavuşturulmuş olunacaktır. Aksi takdirde, varlığı ile yokluğu kesin olarak tespit edilmemiş konulara bina edilen bütün hükümler şüpheli ve şaibeli bir durumda kalacaklardır. Bu açıdan öncelikle Kur'ân'ın i'câzının bir vakıa olarak tespit edilmesi son derece önemlidir.

Böylece, onun bir kelam olarak, beşerüstü bir özelliğe sahip oluşunun bir varsayım olmadığı, aksine şüphe götürmez bir gerçeklik olduğu ortaya konulmuş olur. Bu tespit yapıldıktan sonra, onun olağanüstü oluşunun, hangi özelliğinden kaynaklandığı yönünde yapılan tartışmalar varlık zemini kazanmış olacaktır. Bundan dolayı Râzî, öncelikle Kur'ân'ın i'câzının ispatını ele almış ve bu noktada bazı temellendirmelerde bulunmuştur.

1.5.1. Kur'ân'ın İ'câzının Teorik Olarak İspatı

Kur'ân'ın mu'cîz bir kelam olmasına dair birçok delil getirilebilir. Bunlar naklî deliller olabileceği gibi aklî deliller de olabilmektedir. Nitekim Kur'ân'ın i'câzına dair eser yazan âlimler, kendi ilmî birikimlerine göre bazı hususlara yoğunlaşmışlar ve kayda değer sonuçlara ulaşmışlardır. Râzî, Kur'ân'ın i'câzının ispatı noktasında, biri teorik diğeri de pratik olmak üzere iki ana ispatlama yolunun olduğundan bahsetmektedir. Teorik olarak bahsettiği kısımda, yine iki ayrı mantıksal akıl yürütme üzerinden gitmekte, pratik olarak bahsettiği kısımda ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatından alınan örneklere dayanarak dört açıdan Kur'ân'ın i'câzının ispatlanabileceğini ifade etmektedir.

Râzî, Kur'ân'ın i'câzının teorik olarak ispatı hususunda şu ifadeleri kullanmaktadır: Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği, Kur'ân'ın mucize oluşuna dayanmaktadır. Bunun içindir ki, Yüce Allah Bakara suresinin *"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın, Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun*

surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz"[775] ayetinde Kur'ân'ın mucize olduğuna dair deliller getirmiştir. Kur'ân'ın mucize oluşunu da iki yoldan izah etmek mümkündür.[776]

Râzî, birinci ispatlama yolunu sunarken, mucize olup olmama açısından Kur'ân'ı şu üç durumdan birisine dâhil etmektedir:

a) Kur'ân'ın fasîh kimselerin sözü ile aynı olması.

b) Fasîhlerin sözünden üstün olmakla birlikte, bu üstünlüğün âdeti bozmayacak bir dercede olması.

c) Kur'ân'ın âdeti bozacak bir şekilde, fasîh kimselerin sözlerinden üstün olması.

Ona göre ilk iki ihtimal geçersizdir. Bu durumda geriye sadece üçüncü ihtimal kalmaktadır. Râzî, ilk iki ihtimalin geçersiz olduğunu da şöyle temellendirmeye çalışır: Eğer Kur'ân ilk iki ihtimalden birine dâhil olsaydı, fasîh kimselerin, ister toplu halde, ister tek tek, Kur'ân'ın bir suresinin benzerini getirmeleri gerekirdi. Bu durumda da eğer anlaşmazlık vaki' olup, kabul edilmeme korkusu meydana gelirse, şahitler ve hâkimler, şüpheyi kaldırırlardı. Bu ise, delil getirmede zirvedir. Çünkü onlar Arapçaya ve fesâhat kanunlarına son derece hâkim olup Hz. Peygamber (s.a.v.)'in peygamberliğini iptal için de çok arzulu idiler. Öyle ki canlarını ve mallarını bu yolda seferber edip, her türlü tehlike ve çileyi sırtlanmış, hatta taassup ve kibirde, batıl bir yana, hakkı bile kabul etmeyecek bir dereceye varmışlardı. Bütün bunlar onun sözünü geçersiz sayacak şeyi getirmeyi gerektirir. Muâraza, geçersiz kılmanın en kuvvetli yoludur. Onlar bunu yapamayınca, aciz kaldıklarını anlamış olduk. Böylece Kur'ân'ın onların sözlerine benzemediği, Kur'ân ile onların sözleri arasındaki farkın alışılmış bir fark olmadığı, aksine arada harikulade bir farkın bulunduğu, sonuç olarak da Kur'ân'ın mucize olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu delilin ortaya konulmasından maksat da işte budur. Böylece,

---

[775] Bakara, 2/23.
[776] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 106.

Yüce Allah'ın tevhîd hususunda sadece taklidi kabul etmekle yetinmediği gibi, nübüvvet hususunda da taklit ile yetinmediği ortaya çıkmış oldu. Ayrıca Kur'ân'da (zahiren) onun fesâhatinin noksanlığını gerektiren birçok husus bulunmaktadır. Bununla beraber fesâhat hususunda Kur'ân, daha ötesi bulunmayan bir zirveye ulaşmıştır. Bu da onun bir mucize olduğuna delalet eder.[777]

Râzî'nin ikinci akıl yürütmesi ise, Kur'ân'ın fesâhatte i'câz sınırına ulaşıp ulaşamadığı konusuyla ilgilir. Bu hususta, bu akıl yürütmenin de iki öncüle dayandığını ifade ederek bunları şöyle aktarmaktadır: Kur'ân'ın durumu şu ikisinden birine bağlıdır:

Kur'ân, fesâhatte ya i'câz sınırına ulaşmıştır.

Ya da i'câz sınırına ulaşamamıştır.[778]

Eğer ulaşmış ise, onun mucize olduğu zaten sabit olmuş demektir.

Eğer i'câz sınırına ulaşamamışsa, onun benzerini getirerek muaraza etmek mümkün olurdu. Arapların, muaraza etmeleri mümkün ve onları bu muarazaya sevk eden birçok sebep olduğu halde, bunu yapamamış olmaları harikulade bir hadisedir. Bu açıdan yine bir mucize olmuştur. Böylece Kur'ân'ın, her halükârda mucize olduğu ortaya çıkmıştır.[779] Râzî, bu ikinci mantık yürütme yolunun daha kesin bir ispatlama yolu olduğunu ifade etmektedir.

Çünkü birinci mantık yürütmede, üç ayrı unsur bulunmaktadır ve Kur'ân'ın i'câzını ispatlamak için çok sayıda örnek vermek lüzumu da gerekebilir. İkinci tür mantık yürütmenin ana dayanağı iki unsurdur. Birincisi, Kur'ân'ın i'câz sınırına ulaşmış olması, ikincisi ise Kur'ân'a muaraza yapılamamış olmasının sabit olması. Bu iki durumdan hangisi tercih edilirse edilsin, Kur'ân'ın mucize olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, ikinci tür akıl yürütme, sonuca daha kısa sürede götürmektedir. Herkes tarafından da kullanılabilir.

---

[777] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 106.
[778] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 107.
[779] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 107.

Râzî, ayrıca Bakara suresinin *"Fakat bunu yapamazsanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız"*[780] mealindeki ayetinin, Kur'ân'ın i'câzını pratik olarak dört yoldan ispatladığını ifade etmektedir. Bu da nübüvvet döneminde yaşanmak suretiyle tahakkuk etmiş ve Kur'ân'ın i'câzı ispatlanmıştır. Râzî, bu durumu dört madde halinde şöyle sıralamaktadır:

1) Arapların, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e düşmanlık ve peygamberliğini iptal hususunda çok ileri gittikleri tevatüren bilinmektedir. Yerlerini, kabilelerini bırakıp, canlarını ve mallarını bu uğurda sarfetmeleri bunun en kuvvetli delilidir. Buna bir de Yüce Allah'ın *"fakat bunu yapamazsanız ki hiçbir zaman yapamayacaksınız"* ayeti gibi çarpıcı bir ifade eklenince, Kur'ân'ın benzerini veya bir suresinin benzerini getirmek, onların imkân ve güçlerinin dâhilinde olsaydı, onu getirirlerdi. Onlar bunu yapamadıklarına göre, Kur'ân'ın mu'cîz olduğu açıkça ortaya çıkmış oldu.[781]

2) Hz. Peygamber (s.a.v.), peygamberliği hususunda her ne kadar müşriklerce töhmet altında tutulmuşsa da, aklının faziletinin ve işlerin sonucunu sezme gücünün tam olduğu herkesçe bilinmektedir. Şayet onun kendi nübüvvet dâvasında (hâşâ) bir şüphesi bulunsaydı, müşriklere meydan okumaz ve bu meydan okuyuşta ileri gitmeyi uygun bulmazdı. Aksine bütün işlerinde, neticesi kendisine dönecek olan bir mahcubiyete düşeceğinden korkar ve çekinirdi. Eğer Hz. Peygamber (s.a.v.) onların böyle bir muarazadan aciz olduklarını, vahye dayanarak kesin bir şekilde bilmeseydi en açık bir şekilde onları muarazaya sevketmeyi kendince uygun bulmazdı.

3) Hz. Peygamber (s.a.v.), nübüvvetinin doğru olduğuna kesinkes inanmasaydı, onların Kur'ân'ın benzerini getiremiyeceklerini bildirmede, böylesine kesin konuşmazdı. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), nübüvvetin sıhhatini kesin olarak bilmeseydi, bunun aksi de caiz olurdu. Yani gaybten verdiği haber doğru çıkmayabilirdi. Dolayısıyla sahte ve yalancı olan kimse, böyle bir konumda bu derece kesin konuşamaz. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise kesin konuştuğu için, bu durum onun nübüvveti hususunda son derece kendinden emin olduğuna delalet eder.

---

[780] Bakara, 2/24.
[781] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 111.

4) Hz. Peygamber (s.a.v.)'den günümüze kadar, her zaman dine ve İslam'a düşman olan kimseler var olmuştur, İslam aleyhinde konuşanların hırsları günden güne artmıştır. Dine karşı olan kimselerin bu şiddetli hırslarına rağmen, asla bir muâraza meydana gelmemiştir.

İşte pratik hayatta Kur'ân'ın mucize olduğuna delalet eden bu dört hususu, bu ayet ihtiva etmektedir. Ayrıca bu ayet, Kitabullah'ın hiçbir hüccet ve istidlal ihtiva etmediğini söyleyen kimselerin iddialarının boş olduğuna da delalet etmektedir.[782] Râzî, Kur'ân'ın i'câzını bir vakıa olarak bu şekilde sağlam temellere oturtmaktadır. Bundan sonra yapılacak iş, vakıa olarak tespit edilmiş olan bu hakikatin nasıl, ne şekilde ve hangi yönlerden tecelli ettiği hususu üzerine konuşmak ve bu noktada ileri sürülen görüşleri ele alıp bir sonuca ulaşmak olacaktır.

1.5.2. Öne Sürülen Başlıca İ'câz Vecihleri ve Râzî'nin Tercihi

Râzî, Kur'ân'ın muhtemel i'câz yönleri üzerine âlimlerin bazı görüşler ileri sürdüğünü ifade ederek bu konuda ileri sürülen altı görüşten bahsetmektedir. Bu noktada hem kendisinin hem de çoğunluğun görüşünün ne olduğunu da beyan etmektedir. Râzî, bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: Âlimler, Kur'ân'ın mu'cîzliğinin hangi hususta olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta ileri sürülen belli başlı görüşler ve üzerinde durulan i'câz vecihleri şunlardır:

1) Belâgat ve fesâhat.
2) Üslûp.
3) İçinde tenakuzun bulunmaması.
4) Pek çok ilmi ihtiva etmesi.
5) Sarfe.
6) Gaybî haberler ihtiva etmesi.

Râzî, bu altı görüşü bu şekilde verdikten sonra kendi tercihini de şu ifadelerle ortaya koymaktadır: Bana ve ekser âlimlere göre Kur'ân'ın asıl i'câz vechi, onun belâgati ve fesâhatindedir. Bu görüşte olanlar, Hûd suresinin *"Yoksa "Kur'an'ı kendisi*

[782] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 111.

uydurmuş" mu diyorlar? De ki: Haydi! İsterse uydurulmuş ve hakikatsiz sözler olsun, bunun gibi on sure getirin!"[783] ayetini, görüşlerinin doğruluğuna delil olarak getirmişler ve şöyle demişlerdir: Kur'ân'ın mucize olması şayet, ihtiva ettiği ilimlerin çokluğu yahut gaybten haberler vermesi, yahut da içinde tenakuzun bulunmaması hususunda olsaydı o zaman Yüce Allah'ın, *müftereyât* ifâdesinin bir manası kalmazdı. Ama Kur'ân'ın i'câz yönü, onun fesahati olunca, bu lafzın kullanılmış olması doğru olur. Çünkü fasîh olanın fesâhati, onun sözüyle ortaya çıkar. Söylediği ister doğru ister yalan olsun fark etmez. Şayet Kur'ân'ın mucize olması *sarfe* yönüyle olmuş olsaydı, o zaman, fesâhat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye delâlet etmesi, fesâhat bakımından daha üstün olan kelamdan daha kuvvetli olurdu.[784]

Görüldüğü kadarıyla Râzî, i'câzu'l-Kur'ân'la alakalı pek çok konuya değinmiş, i'câzla ilgili olarak başta mucize, geçmiş peygamberlerin mucizeleri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mucizesi olarak Kur'ân, Kur'ân'ın diğer mucizelerle mukayesesi olmak üzere, kerâmet, irhâs, istidrâc, sihir, tehaddî, muaraza ve sarfe gibi konuları, detaylı şekilde ele almış ve tefsirinde i'câzu'l-Kur'ân'a dair kapsamlı bir altyapı sunmuştur.

Râzî, Kur'ân'ın i'câzı noktasında kendi görüşünün fesâhat, belâgat ve nazım yönünde olduğunu açık bir şekilde ifade etmiş, tefsiri boyunca da Kur'ân'ın i'câzını bu eksende yoğunlaşarak ele almıştır. Bu noktada kendisinden önceki âlimlerin görüşlerinden de geniş ölçekte istifade etmiş ve kendine has bir sentez ortaya çıkarmıştır. Esas itibariyle Râzî'nin i'câz anlayışı fesâhat, belâgat ve nazım kavramlarının oluşturduğu bir bütünlük içinde şekillenmektedir. Bu konuyu sonraki bölümde fesâhat, belâgat ve nazım kavramlarını açıkladıktan sonra, bir bütün olarak ele alacağız.

---

[783] Hûd, 11/13.
[784] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 156.

İKİNCİ BÖLÜM

RÂZÎ'YE GÖRE KUR'ÂN'IN İ'CÂZI

Râzî'nin i'câzu'l-Kur'ân'la ilgili görüşlerine geçmeden önce, fesâhat, belâgat ve nazım kavramlarını ele almamız gerekmektedir. Çünkü bu kavramlar, Râzî'nin i'câz anlayışında ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Bunları açıklamaya geçmeden önce ise İslam âlimlerini uzun süre meşgul eden lafız-mana tartışmalarına değinmemiz uygun olacaktır. Nitekim fesâhat, belâgat ve nazım kavramları, lafız-mana tartışmaları ekseninde şekillenmiştir.

Hicrî ikinci yüzyıl ile beşinci yüzyıl arasındaki dönem boyunca lafız ve mâna tartışmaları, nahiv, dil ve fıkıh usûlü âlimleri ile kelam ve belâgat âlimleri arasında bir hayli tartışılmıştır. Nahiv ve dil âlimlerinin bu tartışmalarla ilgili zihni çabaları, Arap dilinin mantığı ile irtibatı bakımından i'rab konusu etrafında yoğunlaşırken, kelam ve fıkıh âlimi olan usûlcüler ise bir yandan delâlet, bir yandan da te'vil meselesi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu süreçte, i'câzu'l-Kur'ân konusuyla alakalı olarak, bu tartışmalar meselenin başka bir boyutunda yaşanmaktaydı. Bu ise lafız ve mana arasındaki üstünlük tartışmasıydı.[785]

Bu konuya dair ilk defa görüş beyan edenlerden biri Câhız'dır. Ona göre lafız manadan önemli olmakla birlikte, lafız denilince sadece tek bir sözcük anlaşılmamalıdır.

---

[785] Muhammed Âbid el-Câbirî, **Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı,** Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 100, (trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli).

Onun lafızdan kastı, sözcüklerden bir bütün oluşturan şiir ya da nesir şeklindeki cümleler bütünü anlaşılmalıdır.[786] Ebû Haşim el-Cübbâî (ö.321/933)'ye göre bir sözün fasîh olması, lafzının pürüzsüzlüğü, manasının güzelliği ve doğruluğu sebebiyledir. Ona göre bir sözün fasîh sayılabilmesi için bu iki husus da gereklidir.[787] Rummânî'ye göre belâgat, sırf lafızda veya sırf manada olmayıp, her ikisinin özel bir üslûpla bir araya getirilmesindedir. Rummânî bu özel üslûbu ise, "mananın, en güzel lafızlarla kalbe ulaşması" şeklinde tanımlar. Dolayısıyla hem lafız hem de mana önemlidir.[788] Ebû Hilâl el-Askerî'ye göre önemli olan lafızdır. Ona göre sözün akıcı, tatlı, düzgün, arı-duru, kolay ve pürüzsüz olması durumunda, bu özellikleri taşıyan sözlerle kusursuz cümleler kurulabilir ve bu cümleler anlayışlı zihinler tarafından rahatlıkla anlaşılır ve benimsenir.[789] İbn Reşîk (ö.456/1064) ise lafız-mana dengesini, nazım ve nesir tartışması çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre manalar, nesirle anlatıldığında ne kadar güzel olursa olsun istenen neticeyi vermez ve onlardan gerektiği gibi istifade edilmez. Manalar, ancak nazma aktarıldıkları zaman bütün güzellikleri ortaya çıkar ve gönüllerde yer edinir. İbn Reşîk, bu sözleriyle lafzın manadan daha önemli olduğunu ifade etmektedir.[790]

Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.414/1023) de lafız ve mana dengesini birlikte dikkate alır ve lafızlarla manaların farklı uçlarda olmadığını, bunların birbirine katışıp bir uyum sağladığını söylemektedir. Ona göre kelamın sıhhati lafız ile manaya aynı oranda bağlıdır.[791] Kâdî Abdülcebbar ise bir sözdeki fesâhatin tek başına o sözün en küçük birimleri olan harf ve kelimelerinde ortaya çıkamayacağını söylemektedir. Ona göre fesâhat, bu lafızların belirli bir usûl ile birbirine katılarak anlamlı bir bütün haline getirilmesiyle ortaya çıkar.[792] Kâdî Abdulcebbâr, bu ifadeleriyle lafız ile mananın

---

[786] el-Câhız, **Kitâbu'l-Hayavân,** Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Kâhire, 1385/1965, III, s. 366-369; el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 100.
[787] el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 103.
[788] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 75-76; el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 104.
[789] Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-'Askerî, **Kitâbu's-Sınâ'ateyn, el-Kitabe ve'ş-Şi'r,** Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ysz., 1371/1952, s. 69-70; el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 100-101.
[790] Hasan el-Kayravânî İbn Reşîk, **el-'Umde fî Mehâsini'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi,** Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1401/1981, I, s. 19-20.
[791] el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 104-105.
[792] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 199-200.

birlikte ele alınması gerektiğine dikkat çeker.[793] Cürcânî ise, öncelikle nahiv usûlü ile nazmı oluşturan unsurları birbiriyle ilişkilendirir ve böylece kendi düşünce yapısını oluşturan bir çerçeve ortaya koyar. Cürcânî nazmı: ismin isme, ismin fiile ve harfin isim veya fiile, nahiv kurallarına riayet edilerek bağlanması şeklinde tanımlayıp, Arap gramerinin yapısına bütüncül bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Cürcânî, düşüncelerini ifade ederken sıkça bazı temel hususlara dikkat çekmektedir. Bu hususlar: Nazım, kelimelerin birbirine bağlanması (damm), nahvin manaları ve hükümleri. Cürcânî, beyanî mucizeyi bu temel kavramlara bağlarken, lafızların delâletinin uyumunun ve manalarının ahenginin, aklın gerektirdiği şekilde olması durumuna bağlamaktadır.[794] Cürcânî, belâgatın sırrını, nahvin manalarına bağlamak suretiyle lafız-mana problemini aşmaya çalışmıştır.[795] Râzî'ye göre mana lafızdan daha önemli ve önceliklidir. Bu açıdan fesâhat ve belâgat, lafızlardan tamamen ayrı olmasa bile, bunlar esas itibariyle manalarda ortaya çıkmaktadır.[796]

Lafız-mana tartışmaları nahiv, fıkıh, kelam ve belâgat gibi temel alanlarda meydana gelmiş ve her alanın mensupları kendi düşünce sistemlerine uygun düşecek bir konumda bu meseleye yaklaşmıştır.[797] Örneğin kelamcılar, belâgat âlimleri kadar rahat davranıp ağırlığı lafza vermemişlerdir. Çünkü kelamcıların Kur'ân metninde, lafız kadar mana yönüne de önem vermeleri gerekiyordu. Öte yandan belâgatçiler, Arap dilini esas aldıklarından dolayı lafzın önemini yüceltme noktasında daha rahat davranmışlardır.[798] Fıkıhçılar ise, lafzın manaya delâleti noktasından hareketle bu meseleye yaklaşmışlardır. Kısaca lafız-mana tartışmasında, her âlim, kendi ilgi alanına bağlı olarak bazen lafza bazen manaya önem vermiş bazen de her ikisine birden önem vermiştir. Nahiv, belâgat, kelam, tefsîr ve fıkıhla ilgili pek çok kavram, bu tartışmaların etkisiyle şekillenmiştir. Fesâhat, belâgat ve nazım kavramları da bunlardan bazılarıdır.

---

[793] el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 104-105.
[794] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İcâz,** s. 391-393.
[795] el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 106-118.
[796] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 35-73.
[797] el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 139-145.
[798] el-Câbirî, **a.g.e.,** s. 103.

2.1. FESÂHAT, BELÂGAT VE NAZIM

2.1.1. Fesâhat

Fesâhat (فصاحة) kelimesi sözlükte, "açık seçik olma, havanın açık ve berrak olması,[799] sütün yüzeyini kaplayan köpükten arınıp saf ve temiz olması"[800] gibi manalara gelir. Fesâhat ve belâgat kelimeleri ilk belâgat âlimleri tarafından aynı veya yakın anlamlarda kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde, âlimlerin bu kavramlar arasındaki farklar üzerinde durmaya başladığı ve birbirinden ayırmaya çalıştığı görülmektedir.[801] Fesâhat, önceleri belâgat, beyân ve berâat kelimeleriyle eş anlamlı olarak "güzel ve etkili söz" manasında kullanılırken daha sonra lafız güzelliğine fesâhat: mâna güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır. Belâgat ve fesâhat konularında eser telif edenlerin öncülerinden olan Câhız, bu kavramları açık bir şekilde birbirinden ayırmaz. Bununla birlikte Câhız kelâmda telaffuzu güç, anlaşılması zor kelime ve ifadelerden sakınılması gerektiğine dair bazı görüşler ileri sürmüş,[802] onun görüşleri fesâhat kavramını inceleyenlere kaynaklık etmiştir.[803] Ebû Hilâl el-Askerî, konuyla ilgili iki farklı görüş nakleder. Birincisine göre, her iki kelime de (belâgat ve fesâhat) manayı açıklamak ve açığa vurmak demek olduğundan, aynı anlamdadır. İkinci görüşe göre ise bunlar farklı anlamlara sahiptir ve fesâhat, konuşma aletinin kusursuz olması demek olduğundan, lafızla ilgilidir. Belâgat ise muhatabın aklına mananın ulaştırılmasıdır ki bu da mana ile alakalıdır.[804] Ona göre tevhîd ilminden sonra ilk öğrenilmesi gereken ilimlerin başında, belâgat ve fesâhat ilimleri gelmektedir. Çünkü bu iki ilim sayesinde Kur'ân'ın mucize olduğu öğrenilmiş olur. Kur'ân'ın mucize olduğunun öğrenilmesi ile de peygamberin sıdkı ortaya çıkar ve böylece dinin temel rükünleri yerli yerine oturmuş olur.[805] Kâdî Abdulcebbâr'a göre fesâhat, lafzın açık olmasıyla birlikte manasının da güzel olmasıdır. Bir sözün fasîh sayılabilmesi için, bu

---

[799] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** I, s. 391; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** II, s. 24; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** VII, s. 18-20; el-Kazvinî, **a.g.e.,** s. 24.
[800] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** I, s. 391; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** II, s. 24; ez-Zebîdî, **a.g.e.,** VII, s. 19.
[801] Sedat Şensoy, **Hatîb el-Kazvînî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları,** İslâm Arş. Der., Sayı: 17, 2007, s. 26-30.
[802] el-Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I, s. 67, 105-107.
[803] Şensoy, **Hatîb el-Kazvînî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları,** s. 26-30.
[804] el-'Askerî, **a.g.e.,** 6-10; Şensoy, **Hatîb el-Kazvînî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları,** s. 26-30.
[805] el-'Askerî, **a.g.e.,** s. 1-2.

iki özelliği de taşıması gerekir.[806] İbn Sinân el-Hafâcî, bu kelimenin açığa çıkma (zuhûr ve beyân) anlamına geldiğini söyler. Meramı açık bir şekilde ortaya koyan kelam da fasîh diye isimlendirilir. Ona göre fesâhat lafızların vasfı iken, belâgat anlamlarıyla birlikte lafızların vasfıdır. Belîğ olan her kelam aynı zamanda fasîhtir ama fasîh olan her kelam belîğ olmayabilir.[807] Cürcânî, fesâhati, manasındaki bir meziyet sebebiyle kelâma ait bir vasıf olarak tanımlar. Dolayısıyla fesâhat, manasından soyutlanmış olarak kelâmın lafzına ait bir vasıf değildir.[808] Râzî'ye göre fesâhat, sözün her türlü karışıklıktan uzak olmasıdır.[809] Sekkâkî ise, fesâhati mana ve lafız ile ilgili olmak üzere ikiye ayırır. Mana ile ilgili fesâhat, sözün ta'kîdden uzak bulunmasıdır. Lafızla ilgili fesâhat ise kullanılan kelimelerin fasîh, Arapların kullandığı özgün Arapça kelimeler olması, dil kurallarına uygun olması ve fonetik uyumsuzluk (tenâfür) sergilememesidir.[810] Kazvînî ise fesâhat ve belâgat kavramlarının, sıfatı oldukları şeye göre farklılık göstermesini göz önüne alır ve bunların genel bir tanımını yapmaktan sakınarak sıfatı oldukları şeye göre değişen tanımlarını ortaya koyar. Buna göre fesâhat ve belâgat, kelâmın veya onu söyleyenin (mütekellimin) sıfatı olabilir. Ayrıca fesâhat, belâgatten farklı olarak müfret lafızların sıfatı da olabilir. Zira "fasîh kelime" denebildiği hâlde "belîğ kelime" denemez.[811]

Görüldüğü üzere fesâhat kavramı üzerine pek çok tanım yapılmış ve bu tanımların bazısında lafız yönü, bazısında mana yönü ön plana çıkmıştır. Bazıları fesâhati, belâgat ile aynı anlamda görmüş bazıları manaya ait bir özellik olarak değerlendirmiştir. Dilin tabiî seyri içinde diğer kavramlar gibi, fesâhat kavramı da kendine has kimliğine kavuşmuş ve belâgatten ayrı bir kavram olarak Arap dilindeki yerini almıştır. Kısaca tanımlayacak olursak fesâhat: anlamı açık, konuşanın diline,

---

[806] el-Kâdî, **el-Muğnî,** XVI, s. 197.
[807] Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Hafâcî, **Sırru'l-Fesâha,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982, s. 58-59.
[808] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 442-443.
[809] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 31.
[810] Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, **Miftâhu'l-Ulûm,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 416-417.
[811] Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, **el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâğa,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 13-22; Şensoy, **Hatîb el-Kazvînî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları,** s. 30-35.

işitenin kulağına hafif gelen kelâmı ifâde etmek için kullanılır.[812] Bir sözün fasîh sayılabilmesi için fesâhate engel olan kusurları taşımaması gerekir. Bu kusurlar lafza ve manaya ait kusurlar olarak iki kısma ayrılır.

Lafza ait olan başlıca kusurlar kısaca şunlardır:

a) Harflerin uyumsuzluğu (tenâfüru'l-hurûf). Kelimenin telaffuzunun zor olması ve dile ağır gelmesi. Kelimeyi oluşturan harflerin birbiriyle uyumsuzluk göstermesi demek olan bu olumsuz özellik his ve zevkle anlaşılabilmektedir.[813]

b) Kelimenin garip olması (garâbet). Kelimenin manasının açık olmamasına garâbet denilir. Bu tür kelimelerin bir başka ismi de vahşî olarak geçmektedir.[814] Garip kelimelerin anlaşılabilmesi için kapsamlı sözlüklere ihtiyaç duyulur.[815] Anlaşılmayan ve kullanım alışkanlığı bulunmaması sebebiyle insanların işitmekten hoşlanmadığı kelimeler garîp olarak isimlendirilir. Bir sözün bu tür kelimeleri içermesi, onun için bir kusur olarak kabul edilmektedir.[816]

c) Kural dışılık: Buna (muhâlefetü'l-kıyâs) da denilmektedir.[817] Arap dilinin bilinen kurallarına aykırı olarak düzenlenmiş ifadeler için kullanılır.[818] Sarf ve nahiv ilimlerinde tespit edilmiş kuralların dışına çıkılarak oluşturulan sözler bu kapsama girer.[819]

Manaya ait başlıca kusurlar ise şunlardır:

---

[812] Fadl Hasan Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ ('İlmu'l-Me'ânî),** Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997, s. 16-17.
[813] es-Sekkâkî, **a.g.e.,** s. 416; Kazvînî, **a.g.e.,** s. 13; Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 24; Şensoy, **a.g.e.,** s. 30-35.
[814] el-Hafâcî, **a.g.e.,** s. 66-67.
[815] Kazvînî, **a.g.e.,** s. 14; Şensoy, **a.g.e.,** s. 30-35.
[816] Kazvînî, **a.g.e.,** s. 14; Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 25; Şensoy, **a.g.e.,** s. 30-35.
[817] Kazvînî, **el-Îzâh,** s. 14-15; Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 24-26.
[818] el-Hafâcî, **a.g.e.,** s. 77.
[819] Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 26.

a) Telif zaafı: Kelâmı oluşturan parçaların nahiv âlimlerinin ekseriyetine göre kabul edilmiş kurallara aykırı şekilde telif edilmiş olması manaya ait kusurlardan birisidir.[820]

b) Kelimelerin uyumsuzluğu (tenâfüru'l-kelimât): Kelâmı oluşturan kelimelerin lisana ağır gelmesi ve birbiri ardına telaffuz edilmesinin zorluk arz etmesine denir.[821]

c) Sözün anlaşılmayacak şekilde terkip edilmiş olması (ta'kîd): Kelâmın maksada açıkça delalet etmemesidir. Bunun da iki sebebi vardır. Birincisi lafızla ilgilidir, bu da muhatabın manaya nasıl ulaşacağını bilemeyeceği şekilde, kelâmın terkibinde karışıklık (düğümlenme) bulunmasıdır. Bunun sebebi olarak, maksadın anlaşılmasını zorlaştıracak biçimde yapılan takdîm-te'hîr ve hazif gibi sebepler zikredilmiştir. İkincisi de mana ile ilgilidir. Kelamda bulunan ve birbiriyle bağlantılı olan iki mana arasında, zihnin birinci manadan ikinci manaya geçememesidir. Yani kelamda zihnî intikalin açık olmamasıdır.[822]

2.1.2. Belâgat

Belâgat (بلاغة) kelimesi sözlükte"sözün fasîh ve açık seçik olması"[823] anlamında mastardır. Terim olarak ise, biri meleke diğeri ilim olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Meleke olarak belâgat, sözün muktezayı hale uygun olmasıdır.[824] Ayrıca sözün fasîh olmakla beraber yer ve zamana uygun olması şeklinde de tanımlanmıştır.[825] Diğer bir deyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat, ilim olarak ise şöyle tanımlanmaktadır: Düzgün ve yerinde söz söyleme usûl ve kaidelerini inceleyen ve kendi içinde beyân, bedî' ve me'ânî olmak üzere üç kısma ayrılan bir ilimdir. İbnu'l-Mukaffâ' (ö.142/759)'ya göre belâgat birçok

---

[820] Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 26-28.
[821] Kazvînî, **el-Îzâh,** s. 16; Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 26-28.
[822] es-Sekkâkî, **a.g.e.,** s. 416; Kazvînî, **el-Îzâh,** s. 16-17; Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** s. 26-28: Şensoy, **a.g.e.,** s. 35-36.
[823] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** IV, s. 1316; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** I, s. 75; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXII, s. 447; Nurettin Turgay, **Arap Dili, Belâgatı ve Kur'ân,** Kitap Neşriyat, Ankara, 2009, s. 24-25.
[824] Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvinî, **et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa,** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, yr.y., 1932, s. 33-35.
[825] ez-Zebîdî, **a.g.e.,** s. 447.

manaya şamil olan bir kavramdır. Yerine göre sükût etmekte veya bir söze kulak vermekte belâgat olur. Keza, sadece işarette bulunmakta, delil sunmakta veya cevap vermekte belâgat bulunur. Yine yerine göre bir şiir, bir hutbe veya bir risale belâgat olarak adlandırılabilir. Bütün bunların tamamında, asıl manaya bir ilham, bir işaret olmalıdır. Kişinin kelamının özünde, onun meramını ortaya koyacak bir delil bulunmalıdır, işte belâgat budur.[826] Bişr b. Mu'temir (ö.210/825), bir kimsenin gerçek manada belîğ bir kimse olabilmesi için o kimsenin sözünün, içinde bulunulan hâle ve makama uygun olmasına ve muhatabının durumunu gözetmesine bağlı oluğunu söylemektedir.[827] Câhız'a göre belâgat, lafızla mananın güzellikte birbiriyle yarışması, yani manadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mananın zihne süratle ulaşmasıdır.[828] Rummânî'ye göre belâgat, en güzel lafızlarla mananın kalbe ulaştırılmasıdır.[829] Ebû Hilâl el-Askerî'ye göre belâgat, güzel bir tarzda manayı muhatabın kalbine ulaştırmaktır.[830] Hafâcî, fesâhatin sadece lafızlara, belâgatın ise manalarla birlikte lafızlara mahsus vasıflar olduğunu söyler. Ona göre her belîğ kelam fasîhtir: ancak her fasîh kelâm belîğ olmayabilir.[831] Râzî'ye göre belâgat, kişinin kelâmı anlaşılmaz şekilde kısaltmaktan ve sıkıcı tarzda uzatmaktan kaçınarak kalbinde olan şeyi ortaya koymasıdır.[832] Sekkâkî'ye göre belâgat, konuşan kişinin, edebî terkiplerin hakkını vererek manaları ifade etmesi ve bu noktada teşbîh, mecâz ve kinâye türlerini en güzel şekilde dile getirebilmesidir.[833] Kazvînî'ye göre belâgat, ikiye ayrılır. Kelamın belâgatı ve konuşan kişinin belâgatı. Kelamın belâgatı, fasîh olmasıyla birlikte içinde bulunulan bağlamın gereğine (muktezâ-i hâle) uygun olmasıdır.[834] Konuşanın belâgatı ise, belîğ kelâm oluşturmaya güç yetirilen melekedir.[835] Ona göre belîğ olan her şey aynı zamanda fasîhtir. Ama fasîh olan bir şey, belîğ olmayabilir.[836]

---

[826] el-Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I, s. 115-116.
[827] el-Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I, s. 136.
[828] el-Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I, s. 115.
[829] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 75-76.
[830] el-'Askerî, **Kitâbu's-Sınâ'ateyn,** s. 6.
[831] el-Hafâcî, **a.g.e.,** s. 59.
[832] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 31.
[833] es-Sekkâkî, **a.g.e.,** s. 415-416.
[834] Kazvînî, **el-Îzâh,** s. 20.
[835] Kazvînî, **el-Îzâh,** s. 21.
[836] Kazvînî, **el-Îzâh,** s. 21.

Belâgat, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşanıdır. Çünkü Kur'ân'ı Kerîm'in i'câzını anlayabilmek için Müslüman milletlerin ve çeşitli nesillerin uzunca bir süre bu konu üzerinde çalışıp belâgatın ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekiyordu. Ancak bu tarihi süreçten sonra belâgat bağımsız bir ilim olabilmiştir. Bu ilim, bağımsız hale gelinceye kadar tarihi gelişimine ve ihtiva ettiği konularının ağırlığına göre değişik isimlerle anılmıştır. Örneğin *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eserlerde mecâz ve fesâhat olarak,[837] Câhız'da beyân,[838] İbnu'l- Mu'tez[839] ve İbn Ebi'l-İsbâ'da bedî',[840] Kudame b. Ca'fer'de nakdu'ş-şi'r,[841] İbn Sinan el-Hafâcî'de fesâhat,[842] Abdulkahir el-Cürcanî'de belâgat ve delâilu'l-i'câz,[843] Zemahşerî'de belâgat[844] gibi isimlerle ifade edilmiştir. Çağdaş müelliflerden Taha Hüseyin belâgat için beyân kelimesini, Emin el-Hulî ise fennu'l-kavl (söz sanatı) terkibini kullanmıştır.[845]

Belâgat ilmi genel manada beyân, bedî' ve me'ânî olarak üçe ayrılmaktadır. Beyân başlığı altında: teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye gibi konular, Bedî' başlığı altında: tevriye, tıbâk, iktibâs, seci', cinâs, hüsn-ü ta'lîl ve istihdâm gibi konular, Me'ânî başlığı altında: haber ve inşâ, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ gibi konular yer almaktadır.

2.1.3. Nazım

Nazım kelimesi sözlükte, "inci ve benzeri gibi kıymetli taşları ipe dizmek, sözü birbiri peşinden söylemek, telif etmek, toplamak,"[846] gibi manalara gelir. Düzen manasına gelen "intizâm" kelimesi de bu kökten türemiştir.[847] Terim olarak ise sözü,

---

[837] Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, **Mecâzu'l-Kur'ân,** Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, ts.
[838] Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, **el-Beyân vet't-Tebyîn,** Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1418/1998.
[839] Abdullah İbn Mu'tez, **Kitâbu'l-Bedî',** Dâru'l-Mesîre, ysz., 1402/1982.
[840] Muhammed Zekiyyuddîn b. Abdilvahid İbn Ebi'l-İsbâ', **Bedî'u'l-Kur'ân,** Nahda, Kâhire, 2008.
[841] Kudame b. Cafer, **Nakdu'ş-Şi'r,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
[842] Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Hafâcî, **Sırru'l-Fesâha,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982.
[843] Abdulkâhir el-Cürcânî, **Esrâru'l-Belâğa,** Dâru'l-Medenî, Kâhire, 1412/1991; **Delâilu'l-İ'câz,** Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 2004.
[844] Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.
[845] Abbâs, **el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ,** 72-77; Kılıç, Hulusi, Belâgat, **DİA**, İstanbul, 1992, V, s. 380-381.
[846] el-Cevherî, **Sıhâh,** V, s. 2041; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 496-499.
[847] el-Cevherî, **Sıhâh,** V, s. 2041; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 496-499.

gramer ilminin gerektirdiği kural, usûl ve kaidelere göre amel ederek kullanmak manasına gelir.[848] Nazım, sadece bir kelimede ortaya çıkmaz. Nazım, ancak kelimelerin birbirlerine katılıp imtizaç etmesiyle meydana gelir. Bu imtizaç halinde de, bir yandan cümle içindeki kelimelerin durumları dikkate alınır, diğer yandan da bunların birbiriyle nasıl imtizaç ettiklerine bakılır. En mükemmel nazım, kelimelerin cümle içinde, kendilerine en uygun ve en layık oldukları yerlerde bulunmaları suretiyle meydana gelen nazımdır.[849]

Nazmu'l-Kur'ân denilince akla ilk gelen isimlerden biri, *Nazmu'l-Kur'ân* isminde bir eser telif etmiş olan Câhız'dır. Fakat onun bu eseri günümüze ulaşamamıştır. Dolayısıyla onun nazım konusundaki düşüncelerini diğer eserlerinde geçen ifadelerinden öğrenmekteyiz. Câhız, eserlerinde Kur'ân'ın i'câzının nazmında bulunduğunu söylemekte ve buna dair deliller getirmektedir. Ona göre Kur'ân'ın nazmı ve i'câzı Kur'ân'ın küçük parçalarında aranmamalı, bunun için bir sureye bütünüyle bakılmalıdır. Zira nazım, tek tek kelimelerde veya cümlelerde değil onların bir araya gelmesiyle oluşan daha geniş bütünlüklerde kendini gösterir. Hattâbî'ye göre Kur'ân'ın asıl i'câzı şöyle tahakkuk etmiştir. En fasîh lafızların, en güzel telif nazmı içinde kullanılıp, en sahîh ve doğru manaları ihtiva edecek şekilde nazil olmasıdır. Tevhîd akidesi, Allah'a nasıl ibadet edileceğinin yöntem ve metotları, helal ve haram, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek ve geçmiş ümmetlerin durumlarından haber vermek gibi pek çok husus, Kur'ân'ın kendine has nazmı içinde en güzel şekilde tanzim edilmiştir.[850] İşte insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı husus, Kur'ân'ın kendine has olan bu tanzîm ve tertîb biçimidir.[851] Hattâbî'ye göre bütün bu hususlar Kur'ân'ın i'câzını oluşturan temel unsurlardır. Hattâbî, bu tespitleriyle daha sonraları Abdülkâhir el-Cürcânî'nin sistemleştireceği nazım düşüncesine de genel hatlarıyla işaret etmiştir.[852] Bâkıllânî'ye göre Kur'ân, benzersiz bir nazma sahip olması yönüyle mu'cîz bir kelamdır. Bâkıllânî, Kur'ân'ın nazım hususiyetlerini on ayrı başlık altında ele alıp

[848] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 164.
[849] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 167-168.
[850] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 27-28.
[851] el-Hattâbî, **a.g.e.,** s. 28.
[852] Hâlidî, **a.g.e.,** s. 90.

değerlendirmektedir.[853] Ona göre Kur'ân'daki nazım güzelliği, hem bütününde hem tek tek her bir lafzında mevcut olup üslûbu, fesahati, içerdiği bilgilerin kolay anlaşılması, gayba dair haberleri ve mülhitleri susturan delilleri onun erişilmez üstünlüğünü meydana getirir.[854] Bâkıllânî, Kur'ân'ın nazmı ve üslûbu üzerine yaptığı bu açıklamalar ile daha önce Hattâbî tarafından dile getirilen bu düşünceyi, biraz daha açıp anlaşılır hale getirmiş ve bunun bir sistem haline getirilmesi noktasında Cürcânî'ye öncülük etmiştir diyebiliriz.

Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde i'câzu'l-Kur'ân konusuyla yakından ilgili olan birçok belâgat kavramını ele almaktadır. Kinâye, istiâre, temsîl, takdîm ve te'hîr, hazf, mecâz, kasr ve ihtisâs, nazım teorisi ve bunun temellendirilmesi gibi konular bunlardan bazılarıdır. Cürcânî bu konuları nazım teorisi çerçevesinde ele alarak belli bir disiplin altında toplamaktadır. Onun bu hususlaki görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz: Nazım, her kelimenin kendisine uygun bir konumda bulunacak şekilde, kelimelerin cümle içerisinde güzelce dizilmesidir. Bu da ancak nahiv ve belâgat ilminin bütün kural ve gereklerine tam manasıyla uyularak gerçekleşebilir.[855] Cürcânî'ye göre lafızların nazmı manaların nazmına tâbi olarak ortaya çıktığı için Kur'ân'ın veya genellikle kelâmın nazmı anlamların nazmı demektir.[856] Nazmın ortaya çıkması sözün dil kurallarına uygun şekilde ifade edilmesiyle mümkün olur. Arap dilinin tabiî akışı içerisinde beliren kurallarını tespit eden nahiv ilmi, nazmın gerçekleşmesi için, sözün bu kurallara göre olmasını denetler. Nahiv ilminin denetlemiş olduğu anlamlar ise bir kelimenin fâil, mef'ûl, sıfat, hâl veya temyiz olması gibi hususlardır. Bu tür anlamlar ise, ancak cümle kurma ve söz söyleme durumunda kelimelere ilişir. Fakat sözün söylenmesi esnasında söz dizimi kurallarına uyulması, içinde bulunulan durumun gerektirdiği şekilde sözün söylenmesi demektir.[857] Nahiv ilmi ifade şekillerini ve prensiplerini tespit eder, fakat bu şekil ve prensiplerin sözü söyleyen, dinleyen ve sözün

[853] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 51-70.
[854] el-Hımsî, **a.g.e.,** s. 73.
[855] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 391-393.
[856] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 394.
[857] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 82-84.

söylendiği ortamla ilişkisini incelemez.[858] Bu noktada belâgat ve fesâhat devreye girer. Zaten belâgat ilminin tanımında geçen sözün muktezayı hale uygun olarak söylenmesi ifadesinden kastedilen de budur.

Nazmu'l-Kur'ân denilince akla gelen en önemli isimlerden birisi de şüphesiz Râzî'dir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Râzî, Cürcânî'nin *Delâilu'l-İ'câz* ve *Esrâru'l-Belâğa* adlı eserlerini tashîh edip cem' etmek suretiyle *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eserini meydana getirmiş ve Cürcânî tarafından sistemleştirilen nazım düşüncesini *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde bütün yönleriyle uygulamıştır. Râzî, nazım düşüncesini ilk tatbik eden kişi olması yönüyle kendisinden sonra gelen âlimleri önemli oranda etkilemiştir.

Nazım düşüncesi açısından bakıldığı zaman, Kur'ân'ın en küçük söz birimi olan ayetlerinde bulunan her bir kelime en uygun yerlerde yer almakta ve benzersiz bir düzen ve ahenk meydana getirmektedir. Ayetlerin kendi bünyesinde bulunan bu ahenk ve intizam, aynı ayet gurupları ile de bütünlük arz etmekte, bu bütünlük surelere intikal edip Kur'ân'ın bütününe yayılmaktadır. Son merhalede Kur'ân, gerek lafız ve gerekse de mana yönüyle benzersiz bir bütünlük arz etmektedir. Kur'ân'ın nazmından kastedilen mana, Kur'ân'ın her yönüyle sahip olduğu bu bütünlük ve uyumdur.

2.2. RÂZÎ'NİN İ'CÂZ GÖRÜŞÜ

Râzî'nin i'câz görüşünün ana hatlarını ve teorik alt yapısını *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde bulmaktayız. Râzî, eserinde bu hususu geniş bir şekilde ele almış ve i'câz konusuyla ilgili pek çok konuyu işlemiştir. Başta lafız-mana tartışması, fesâhat, belâgat ve nazm konuları olmak üzere, bunlarla ilgili çok sayıda konuya temas etmiştir. Râzî'ye göre Kur'ân'ın asıl i'câzı, onun fesâhati ve belâgatindedir. Fakat Kur'ân'ın fesâhati ve belâgati, herhangi bir fesâhat ve belâgat gibi olmayıp, Kur'ân'ın kendine has eşsiz nazmında mündemiç olan, onun nazmına birebir bağlı olan fesâhat ve belâgattir. Râzî, bunun temellendirilmesi noktasında bazı değerlendirmeler yapmaktadır.

---

[858] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 546-547; Sedat Şensoy, Nazmü'l-Kur'ân, **DİA**, Ankara, 2006, XXXII, s. 464-465.

Bu değerlendirmelerin ilki, lafzın manaya delâleti konusudur. Râzî, bu noktada ilk önce delâlet kavramını ele almakta ve bunu delâlet-i vaz'iyye ve delâlet-i akliyye olarak ikiye ayırmaktadır. Delâlet-i vaz'iyyeyi, kelimelerin ilk konuldukları manaya delalet etmeleri şeklinde tanımlamaktadır. Taş, duvar, yer, gök vs. gibi kelimelerin, ifade ettikleri manaya delâlet etmeleri gibi.[859] Delâlet-i akliyeyi ise, kelimelerin bünyesinde olmadıkları halde, kelimelerden zorunlu olarak anlaşılan manalar şeklinde tanımlamaktadır. Örneğin "ev" kelimesi ifade edilince, bu kelime, "çatı" manasını da ihtiva eder. Çünkü bir ev çatısız olmaz. Çatı, evden kastedilen mananın bir parçasıdır.[860] Râzî, kinâye, mecâz ve temsîl gibi kavramların delâlet-i akliyye kısmına dâhil olduklarını ve fesâhat ilminde, bu kavramların delalet-i vaz'iyyelerine itibar edilmediğini sözlerine eklemektedir.[861]

Râzî, daha sonra kendi i'câz fikrinin ana çerçevesini oluşturan iki kavramdan daha bahsetmektedir. İfade-i lafziyye (lafzî ifade) ve İfade-i maneviyye (manevî ifade). Bu iki kavram, Râzî'nin i'câz anlayışını anlamamız açısından son derece önemlidir. Çünkü o, fesâhat ve belâgati, manevî ifade kavramıyla ilgili görmekte ve o doğrultuda değerlendirmektedir.

Râzî'nin bu hususstaki değerlendirmelerine gelince: Râzî, lafızlardan meydana gelen kelamın amacının manaları ifade etmek olduğunu ve bunun da iki şekilde meydana geldiğini söylemektedir. Birincisi lafzî ifadedir, ikincisi ise manevî ifadedir. Lafzî ifade, manasında artma veya eksilme olmayan ifade biçimine denir. Bir kimse, bu ifadeleri duyduğu zaman, şayet manasını biliyorsa onu anlar, manasını bilmiyorsa onu hiçbir şekilde anlayamaz. Aklî ilimlerde herhangi bir karışıklığa sebebiyet verilmemesi için, sadece delalet-i vaz'iyye yönleri ağır basan lafzî ifadeler kullanılır. Birçok yöne yorumlanabilen îcâz, itnâb, hazf ve teşbîh gibi edebî kalıplar kullanılmaz. Çünkü bu edebî sanatlar (delâlet-i akliyye yönleri daha çok ön planda olduğu için) tabiatı gereği birçok yöne yorumlanabilir, bu da karışıklığa sebebiyet verir.[862]

---

[859] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 30.
[860] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 30.
[861] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 30-31.
[862] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 31-32.

Manevî ifade ise, insanın zihnini, sözlerin muhtemel pek çok manalarına sevk eden bir ifade biçimidir. Manevî ifade biçimiyle manaları kalbe ulaştırmanın yol ve yöntemleri çok olduğu gibi, bu yol ve yöntemler arasında da farklılıklar vardır. İfade gücü bakımından bu yol ve yöntemlerin bazısı zayıf iken bazısı kuvvetli olur. İşte bu durum belâgatle ilgili olan bir husustur. Belâgat ise nazım ve terkîp ile ilgilidir. Belli bir nazım ve terkîp içinde olan sözlerin, asıl manayı tam olarak ifade edip etmemesi noktasında da bazı mertebeler ortaya çıkar ki bunlar da üç mertebedir:

a) En üstün mertebe: Manayı ifade etmede en üstün olan kelam. Bu mertebede bulunan ifadeler mu'cîzdir.

b) Orta mertebe: Üst mertebe ile alt mertebe arasında, sayılması imkânsız pek çok mertebe vardır ki, bu mertebelerdeki ifadeler belâgat ve fesâhat olarak değerlendirilir. Bunların hangisinin diğerinden daha iyi olduğunu seçmek nazmın fesâhatını bilmeyi gerektirir.

c) En alt mertebe: Manayı ifade etmede en zayıf olan kelâm. Bu mertebedeki ifadelerin ise belâgatle bir ilgisi yoktur.[863]

Râzî'nin saymış olduğu bu mertebelerden sonra şimdi de fesâhat, belâgat ve nazmı nasıl tarif ettiğine bakalım: Râzî'ye göre belâgat: Kişinin, kelâmı anlaşılmaz şekilde kısaltmaktan ve sıkıcı tarzda uzatmaktan kaçınarak kalbinde olan şeyi ortaya koymasıdır. Fesâhat: Sözün her türlü karışıklıktan uzak olmasıdır.[864] Nazım ise, nahvin bütün gereklerine uygun olarak, her kelimenin kendisine en uygun bir konumda bulunacak şekilde cümle içinde dizilmesidir. Ayrıca nazım, manevî ifade mertebelerinin orta seviyesinde bulunan fasîh ve belîğ ifadelerin, hangisinin diğerinden daha üstün olduğunu bilmenin ölçüsüdür.[865]

Bu üç kavramın Râzî tarafından tanımlanması bağlamında: Fesâhat kelâm (söz) ile ilgilidir ve lafızların kusursuzluğunu ifade eder. Belâgat mütekellim (konuşan) ile

---

[863] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 33-34.
[864] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 31.
[865] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 33-34.

ilgili bir husustur ve manaların en güzel şekilde aktarılmasını ifade eder. Nazım ise her ikisini kuşatıcı bir konumda yer almaktadır. Ayrıca nazım, (Kur'ân'ın) fasîh ve belîğ ifadelerini manevî ifade mertebelerinin en üst mertebesi olan i'câz sınırına taşımaktadır. Bu yönüyle Kur'ân, bilinen kelime ve terkiplerden meydana gelmiş olmasına rağmen, sahip olduğu eşsiz nazmından ötürü i'câz mertebesine ulaşmıştır.

Râzî, fesâhat ile belâgati, tanım olarak birbirinden ayırmaktadır. Fakat bu mutlak bir ayırım değil, göreceli bir ayırımdır. Nitekim Râzî'ye göre fesâhat kelâmın bir özelliği, belâgat ise mütekellimin bir özelliğidir. Kelâm ile mütekellimi ise mutlak surette ayırmak mümkün değildir. Bunları birbirinden ayırmak mümkün olmadığına göre, Râzî'nin, fesâhat ve belâgati bir bütünün farklı parçaları olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Râzî'ye göre, fesâhat ve belâgat asıl olarak manadadır. Bununla birlikte fesâhat ve belâgat lafızlardan tamamen bağımsız da değildir. Aralarındaki bağlantı vaz'î delâletleri yönüyle mevcudiyetini devam ettirmektedir. Çünkü vaz'î delâletleri yönüyle kelimeler arasında herhangi bir üstünlük ve mukayese yapılamaz. Örneğin, vaz'î delâletleri yönüyle taş ve duvar kelimeleri arasında herhangi bir üstünlük olamayacağı gibi, bu iki kelimeden birisinin diğerinden daha fasîh olmasının da bir ölçüsü yoktur. Bu kelimelere, ancak istiâre ve kinâye yoluyla birtakım manevî delâletler yüklenirse, içinde bulunduğu nazım ve tertîp düzenleri de dikkate alınarak fasîh veya fasîh değil denilebilir. Bu kıyaslama, onların manevî delâletleri üzerinden yapılabilir. Manevî delâletler ise lafızlarla değil manalarla ilgilidir. Râzî bu hususstaki görüşlerini şöyle temellendirmektedir:

Şayet fesâhat lafızların delâlet-i vaz'iyyelerinde olsaydı, bir lafzın eş anlamlısı olan diğer bir lafız, muâraza sayılırdı. Bu bakımdan tercümeler de muâraza sayılırdı.[866] Fesâhat, lafızlara ait bir sıfat olsaydı, bu durumda lafızların harflerinin de fasîh olması gerekirdi. Oysa böyle bir şeyin geçersizliği zarurî ilim derecesindedir. Fesâhat, şayet kelimelerdeki harflerin terkîp ve dizilişinde olsaydı, bu durumda Arap olmayan birisinin fasîh Arapça sözleri duyduğunda bunların fesâhatinden anlaması gerekirdi. Şayet

[866] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 35.

fesâhat, lafız ve kelimelerde meydana gelen bir şey olsaydı, bu lafız ve kelimeler, ne şekilde düzenlenirse düzenlensin fasîh olarak kalırdı. Bu noktada nazım ve tertîp kurallarına da itibar edilmezdi. Böylece fesâhati lafızlarda görenlerin görüşlerinin geçersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kelimelerden meydana gelen cümlenin terkîbi ile harflerden meydana gelen kelimelerin terkîbi arasındaki fark da ortaya çıkmış olur. Çünkü anlamlı bir cümle oluşturmak için kelimelerin bir araya getirilmesi aklî bir iştir. Diğer taraftan harflerin, bir kelimenin bünyesinde dizilmesi vaz'î bir iştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ın fesâhati ile Araplara meydan okudu, şayet fesâhat lafızlara ait olsaydı, bu durumda onların elinde olan bir şeyle meydan okumuş olurdu ki onların buna cevap vermekte zorlanmaması gerekirdi.[867]

Râzî'nin bu değerlendirmelerinden sonra, onun i'câz görüşünün fesâhat, belâgat ve nazım kavramlarının oluşturmuş olduğu bir bütünlükte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Nazım kavramı diğerlerinden daha kuşatıcı bir konumda yer almakla birlikte, bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir.[868] Lafız-mana dengesi açısından manaya daha fazla önem verdiğini söyleyebiliriz. Bu noktada Râzî'nin Cürcânî ile benzer görüşte olduklarını görmekteyiz. Her ikisi de i'câzı, lafız, mana ve nazım üçlüsünün bileşiminde görmektedirler. Onlara göre bir kelâmın, mütekelliminin maksadını ifade edebilmesi ve muhatapta etki bırakması için lafız, mana ve nazım örgüsünü bünyesinde barındırması gerekir.[869]

İ'câz görüşünü *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde bu şekilde temellendiren Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde bunu geniş şekilde tatbik etmiş ve bu bağlamda, îcâz, itnâb, temsîl ve teşbîh gibi pek çok konuyu Kur'ân'ın i'câzının birer örneği olarak işlemiştir. Râzî, sadece bunlarla yetinmemiş, gaybî haberler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti, Kur'ân'ın parça parça nazil olması, müteşâbih ayetlerin Kur'ân'ın i'câzına delâleti ve Kur'ân'daki yemînler gibi konuları da i'câzu'l-Kur'ân konusu bağlamında ele almış ve i'câz görüşünü daha da olgunlaştırmıştır. Bu açıdan Râzî'nin, Kur'ân'ın i'câzı konusunu, çok geniş bir bakış açısıyla ele aldığını söyleyebiliriz.

---

[867] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcaz,** s. 35-37.
[868] Nasrullah Hacımüftüoğlu, **Fahreddîn er-Râzî'nin Belâgat ve İ'câz Teorisi (İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî),** İsam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 265-277.
[869] Arpa, **a.g.e.,** s. 795.

2.2.1. KUR'ÂN'IN AZ SÖZLE ÇOK ŞEY ANLATMASI (KUR'ÂN'IN ÎCÂZI)

Îcâz kelimesi, sözlükte "sözü kısaltmak" anlamına gelir.[870] Terim olarak ise mananın bütünlüğünü ve kifayetini bozmaksızın en az lafızla çok şey anlatmak manasına gelir.[871] Îcâz, pek çok şekilde tanımlanmıştır. Hafâcî'ye göre îcâz, fesâhat ve belâgatın önemli şartlarından birisidir. Ona göre az lafızla çok şey anlatmak manasına gelen îcâz, birçok kişi tarafından fesâhat ve belâgatın en önemli delillerinden biri olarak kabul edilmiş ve Kur'ân'ın önde gelen özelliklerinden biri olarak görülmüştür.[872] Râzî'ye göre îcâz, manayı ihlâl etmeksizin mümkün olan en az harflerle maksadı anlatmaktan ibarettir.[873] Ona göre Kur'ân'ın en önemli i'câz özelliklerinden birisi de vecîz bir kelam olmasıdır.[874] Sekkâkî îcâzı tanımlarken dilin örfteki kullanımını esas almıştır. Ona göre îcâz, (dilin örfteki kullanımı noktasında) en az lafızla maksadı dile getirmek demektir.[875] İbn Ebi'l-İsba'(ö.654/1256)'a göre îcâz: İsim, muzâf, fâil ve haber gibi cümlenin öğelerini veya cümlenin bir kısmını hazfetmeksizin, ayrıca lafızların manalarını da çeşitli istiâreler yoluyla değiştirmeksizin kelâmın bazı lafızlarını kısaltmaktır. Ona göre Kur'ân'da yer alan kıssalar bu türdendir. Özellikle Musâ (a.s.)'nın Tâ-Hâ suresinde geçen kıssası îcâzın en iyi örnekleridir. Çünkü orada geçen kıssada bütün lafızlar tam ve hakiki manada kullanılmış, herhangi bir hazf olmadığı gibi, temsîl ve istiâre kullanılıp manalarda da bir tağyîr olmamıştır.[876] Suyûtî'ye göre îcâz, belâgatın en önemli konularından biri olarak, Kur'ân'ın başta gelen i'câz özelliği olarak kabul edilmektedir.[877] Belâgat terimi olarak îcâz iki kısma ayrılır:

a. Îcâz-ı kasr: Lafzıyla vecîz olan kelâma denir. Hazif yapılmadan, en az lafızla çok şey anlatmak manasına da gelir. Eğer bir söz, kendisinden daha uzun olan sözün manasını veriyorsa, buna îcâz-ı kasr denir. Az sözcükle çok anlam vermek veya bir şeyi

---

[870] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** III, s. 900; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XV, s. 367-368.
[871] Rummânî, **a.g.e.,** s. 76; el-Kazvinî, **a.g.e.,** s. 209-210.
[872] Hafâcî, **a.g.e.,** s. 205.
[873] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 215.
[874] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 215-217.
[875] es-Sekkâkî, **a.g.e.,** s. 277.
[876] Muhammed Zekiyyuddîn b. Abdilvahid el-Mısrî İbn Ebi'l-İsbâ', **Bedî'u'l-Kur'ân,** Nahda, Kâhire, 2008, s. 179-180.
[877] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 808.

normal kullanıma göre, verdiği manaya nisbeten en az lafızla ifade etmek şeklinde tanımlanmıştır. [878]

b. Îcâz-ı hazf: Hazfedilen şeye delâlet eden bir delaletin bulunması şartıyla, ibarede bulunan kelimelerden bir veya birkaç kelimeyi, bir veya birkaç cümleyi hazfetmek suretiyle yapılır.[879] Bu da yerine göre bazen cümledeki bir harfin veya fiil, fâil, mef'ûl, muzâf, sıfat veya mevsûf gibi cümlenin öğelerinden birinin hazfedilmesi şeklinde meydana gelir.[880] Îcâz, fesâhatın sağlamlığına ve güzelliğine delâlet etmesi açısından önemli bir husus olarak görülmüştür.[881]

Râzî, Bakara suresinin *"Kısâsta hayat vardır"*[882] mealindeki ayetinin tefsirinde, bu ayet ile Arapların bu bağlamda söylemiş oldukları meşhur vecizeleri belâgat ve fesâhat yönüyle kıyaslayarak bu ayetin birçok açıdan onların sözlerinden üstün edebî özellikler taşıdığını ifade etmektedir. Râzî'ye göre: Beyân âlimleri, dildeki bütün manaları toplama bakımından, vecîz oluş hususunda bu ayetin en yüksek bir dereceye ulaştığında ittifak etmişlerdir. Çünkü Araplar bu manayı değişik birçok lâfızlarla ifade etmişlerdir. Mesela (قتل البعض إحياء للجميع) "Bazılarının öldürülmesi, toplumun ihya edilmesidir" demişlerdir. Başkaları da, "Katlin azalması için, çok öldürün (أكثروا القتل ليقل القتل)" demişlerdir. Bu konuda Araplardan nakledilen ifadelerin en güzeli, şu sözleridir: "Öldürmeyi, öldürme yok eder (القتل أنفى للقتل)." Kur'ân'ın ifadesi ise şöyledir: "Kısasta hayat vardır (فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ)". Kur'ân'ın ifadesi hepsinden daha fasîhtir. Kur'ân'ın ifadesi ile diğer ifadeler arasındaki farklılık birçok yönden izah edilebilir:

a) Kısâs ayeti, bütün bu ifadelerden daha kısadır. Daha vecîzdir.[883]

---

[878] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 809.
[879] Rummânî, **a.g.e.,** s. 76; es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 818.
[880] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 818-840.
[881] İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr,** I, s. 121.
[882] Bakara, 2/179.
[883] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** V, s. 49.

b) Onların, "Öldürmeyi, öldürme yok eder" sözünün zahiri, bir şeyin kendisinin yok olmasının sebebi olmasını ifade etmektedir ki bu imkânsızdır. Kısâs ayeti böyle değildir. Çünkü zikredilen husus, öldürmenin bir çeşidi olan kısâstır. Sonra Yüce Allah, o kısâsı mutlak hayatın sebebi kılmamıştır. Çünkü *"hayat"* kelimesini nekre olarak getirmiştir. Aksine Yüce Allah, kısâsı hayat çeşitlerinden bir çeşidin sebebi kılmıştır.

c) Onların, "Öldürmeyi, öldürme yok eder" sözlerinde, "öldürme" lâfzı tekrar edilmiştir. Hâlbuki kısâs ayeti böyle değildir.

d) "Öldürmeyi, öldürme yok eder" diyen kimsenin bu sözü, sadece öldürmekten vazgeçmeyi ifade eder. Hâlbuki kısas ayeti, hem öldürmekten, hem yaralamaktan, hem de bunların dışındaki benzer şeylerden vazgeçmeyi ifade eder. Ayrıca bu ayet, daha birçok mana ihtiva etmektedir.

e) "Öldürmeyi, öldürme yok eder" sözünde ölümü yok etmek, hayatın bulunması manasını tazammun ettiği için, ikinci derecede istenen bir husustur. Ayet ise matlup olan hayatın kendisine delâlet eder.

f) "Öldürmeyi, öldürme yok eder" sözü öldürmeyi nefyedici olmayıp aksine öldürmenin artmasının sebebi olduğu halde, haksız yere öldürme de bir öldürmedir. Öldürmenin meydana gelmesine mani olacak olan, belli bir şekildeki öldürmedir ki bu da kısâstır. Buna göre onların sözlerinin zahiri batıldır. Ayete gelince, ayetin hem zahirî manası hem de takdîri manası yerindedir. Böylece ayet ile Arapların ifadeleri arasındaki farklılık açıkça ortaya çıkmaktadır.[884]

Bu ayet, Rummânî gibi ilk dönem âlimleri tarafından da ele alınmıştır. Rummânî, bu ayetin, Arapların bu bağlamda söyledikleri sözlerden dört açıdan üstün olduğunu ifade etmektedir.[885] Keza bu ayet, Suyutî gibi daha sonra gelen âlimler tarafından da Kur'ân'ın îcâzına örnek olarak gösterilmiştir. Suyutî ise, bu ayetin, Arapların bu bağlamda söyledikleri sözlerden yirmi açıdan üstün olduğunu ifade

---

[884] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** V, s. 49.
[885] Rummânî, **a.g.e.,** s. 77-78.

etmektedir.[886] Râzî ise bu üstünlüğün altı açıdan ortaya çıktığını ifade etmiştir. Râzî, bu ayeti *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde de ele almış ve bu ayetin îcâz yönüyle üstünlüğünü, sekiz açıdan değerlendirmiştir.[887]

Râzî'nin, Kur'ân'ın îcâz yönüyle ilgili olarak temas ettiği ayetlerden birisi de Ra'd suresinin:

قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّهَ وَلا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ

"De ki! Bana ancak Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şerik koşmamam emredildi. Ancak O'na davet ederim ve dönüşüm de ancak O'nadır"[888] ayetidir.

Râzî, bu ayetin mükellefiyetle ilgili bütün esasları ihtiva ettiğini belirtmektedir. Râzî, bu ayetin her bir kelimesini ele alarak bu hususu şöyle ifade etmektedir: Bu söz, mükellefiyet ile ilgili her şeyi kendinde toplayan bir sözdür. Bunu da şöyle izah ederiz:

Ayette geçen *"إِنَّمَا"* kelimesi hasr ifade edip, *"Ben sadece ve sadece Allah'a ibadet etmekle emrolundum"* demek olup, bu da mükellefiyet, emir ve yasakların ancak bu şekilde olacağına delalet eder. İbadet, saygının doruk noktasıdır.

Ayetteki, *"أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّهَ" "Allah'a ibadet etmekle emrolundum"* ifadesi, insanın bununla mükellef olduğuna delalet eder. Allah'a ibadet ise, ancak O'nu tanımakla mümkündür. O'nu tanımanın yolu ise delillerdir. Dolayısıyla bu ifade insanın yaratıcının zatını ve sıfatlarını, onun hakkında vacip, caiz ve imkânsız olan şeyleri bilme hususunda tefekkür ve istidlal ile mükellef olduğuna delalet eder. Allah'a ibadet vaciptir. Bu da, hem mükellefiyetin olmadığını söyleyenlerin, hem de Cebriye'nin görüşünün yanlış olduğunu gösterir. Ayette, *"وَلا أُشْرِكَ بِهِ" "O'na ortak koşmamakla emrolundum"* buyrulmuştur. Bu da, Yüce Allah'ın, hiçbir ortağı, benzeri ve zıddı olmadığını gösterir. Bu ifadenin içine, Allah'ın dışında herhangi bir mabuda inanan kimselerin görüşünün yanlışlığı da girer. O kimse, ister o mabudunun, güneş, ay veya

---

[886] Bakınız: es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 814-816.
[887] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 215-217.
[888] Ra'd, 13/36.

yıldızlar olduğunu söylesin: ister putlar ve heykeller veya yüce ruhlar olduğunu söylesin: ister Mecusilerin dediği gibi Yezdan ve Ehrimen, ister Seneviyye'nin dediği gibi zulmet ve nur olduğunu söylesin, bu ayet bu görüşlerin tümünün yanlışlığını gösterir. Ayette, *"إِلَيْهِ أَدْعُو" "Ancak O'na davet ederim"* buyrulmuştur. Bununla, insana o ibadetleri yerine getirmesi vacip olduğu gibi, Allah'a kulluğa çağırması da vacip olur manası kastedilmiş olup, bu ifade Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvetine işarettir. Ayette, *"وَإِلَيْهِ مَآبِ" "dönüşüm de ancak O'nadır"* buyrulmuştur. Bu ifade de, haşre, neşre, ba'se ve kıyamete işarettir. Dolayısıyla insan bu kısa ve vecîz ayet üzerinde iyice düşünüp manasını anlayınca, bunun, dinde muteber olan bütün talep ve gayeleri ihtiva ettiğini görür.[889]

Râzî, Bakara suresinin*"Sana hilalleri sorarlar. De ki! Onlar insanlar için: özellikle hac için vakit ölçüleridir"*[890] mealindeki ayetinin, Yüce Allah'ın verdiği bir cevap oluğunu ifade etmektedir. İnsanların, ayın biçiminin değişmesinin hikmetine yönelik olarak sordukları bu sorunun cevabının aslında çok uzun olmasına rağmen, verilen cevap her yönden doyurucu bir cevap olmuştur. Bu noktada verilmiş olan cevap, aynı zamanda Kur'ân'ın fesâhatinin de en çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir.

Râzî, bunu şu şekilde izah etmektedir: Ayın şekilleri değiştiği zaman, ayların başını, ortasını ve sonunu bilmek, böyle bir değişikliğin olmamasına göre daha kolaydır. İşte Yüce Allah, kullarının ayın değişen durumları vasıtası ile Allah'ın birliğine ve kudretinin tamlığına istidlal etmelerinin yanı sıra, dünyevi menfaatlerinden ötürü ayı hayranlık veren bir idare ile yürüttüğünü haber vermiştir. Nitekim Yüce Allah, *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında ve gece ile gündüzün uzayıp kısalmasında ve birbirinin peşi sıra gelmesinde, akıl sahipleri için deliller vardır"*[891] ve *"Gökte burçlar yaratan, onların içine bir kandil ve nurlu bir ay yerleştiren Allah'ın şanı ne yücedir"*[892] buyurmuştur. Yine ayın kütlesinde bu tür değişiklikler olmasaydı, felsefecilerin, *"semavî kütlelerin durumlarında değişiklik olması mümkün değildir"*

---

[889] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 48-49.
[890] Bakara, 2/189.
[891] Âl-i İmran, 3/190.
[892] Furkan, 25/61.

şeklindeki şüpheleri kuvvet kazanmış olurdu. Hâlbuki Yüce Allah, o hükümran hikmeti ile güneşi değişmez bir hal üzere bırakmış, akıl sahipleri için güneşin aynı halde kalması ancak Allah'ın onu o şekilde bırakması ile ayın şeklinin devamlı değişmesi de Allah'ın değiştirmesi ile olduğu ortaya çıksın diye, ayın durumundaki değişmeleri ortaya koymuştur. Böylece, bütün bunlar bu yolla kendilerinin Hakîm, Kâdir ve Kâhir bir Müdebbire muhtaç olduklarına şahit olurlar. Nitekim Yüce Allah, "*Allah'ı hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız"*[893] buyurmuştur. Bunları iyice anladığın zaman deriz ki: Ayın durumlarındaki değişmelerin, bizim bahsettiğimiz bakımlardan, vakitlerin belirlenmesi hususunda büyük bir fayda sağladığı ortaya çıkınca, Yüce Allah bu faydalara, *"De ki! Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir"* diyerek dikkat çekmiştir. Çünkü bu faydaları tek tek saymak, lafı gereksiz yere uzatmaya sebep olur. Bir kısmını sayıp, bir kısmını bırakmak ise, sebepsiz bir tercih olur. Bu durumda geriye, ayın bu durumunun vakit ölçüsü olduğunu söylemekle yetinmek kalır. İşte Yüce Allah'ın böyle buyurması Kur'ân'ın büyük fesâhatinin delilidir.[894]

Râzî'nin Kur'ân'ın îcâzına yönelik olarak vermiş olduğu bu örnekler, onun bakış açısını gayet güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Müfessirimiz, tefsirinin bazı yerlerinde, bu kadar detaylı olmasa da Kur'ân'ın vecîz olma vasfına dikkat çekmektedir.[895]

2.2.2. İTNÂB YÖNÜYLE AYETLERDEKİ BELÂGAT VE FESÂHAT ÖZELLİKLERİ

İtnâb, sözlükte "sözü uzatmak veya abartmak"[896] manasına gelmektedir. Terim olarak ise, bir faydaya yönelik olarak manayı çok lafızla anlatmak manasına gelir.[897] Bu terim, îcâzla birlikte Kur'ân'ın önemli i'câz yönlerinden biri olarak kabul edilmektedir.[898] Ebû Hilâl el-Askerî, her kelâmda îcâz ve itnâbâ ihtiyaç duyulduğunu,

---

[893] İsrâ, 17/44.
[894] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** V, s. 106.
[895] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 94. Ayrıca bkz; II, s. 112; XXIV, s. 12; XXVI, s. 233; XXVIII, s. 129.
[896] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** I, s. 172; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** III, s. 280.
[897] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 841; el-Carım, **a.g.e.,** s. 208.
[898] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 841-845.

bunlardan her birinin kendine göre bir yerinin olduğunu belirtmektedir. Hem îcâz hem de itnâb belâgatın önemli unsurlarındandır. Özellikle önemli işlerin vurgulanması, büyük fetihlerin anlatılması, nimetlerin yüceltilmesi, ibadetlerin teşvik edilmesi ve günahlardan sakındırılması gibi hususların anlatımında, kalpleri bütünüyle dolduracak bir anlatım gereklidir. Bu da anlatımın detaylandırılmasıyla olur. Böyle bir anlatım ise itnâb sanatıyla gerçekleşir.[899] Râzî de bu hususa dikkat çekmiş ve ekseriyetle vecîz olan Kur'ân ayetlerinin, önemli konuların anlatımında tafsilatlı olduğunu ifade etmiştir. Buna örnek olarak da gayet uzun olan Bakara suresinin 282. ayetini göstermştir. Yüce Allah, helâl malın korunması ve yok olup zayi olmaktan muhafaza edilmesi hususunda, bu ayette tafsilatlı açıklamalara girmiştir.[900] Sekkâkî'ye göre itnâb çok lafızla maksadı dile getirmektir. Sekkâkî itnâbı tanımlarken dilin örfteki kullanımını esas almıştır.[901] Suyûtî, itnâbı cümlelerin çoğaltılması olarak tarif etmektedir. Bu çoğaltma ise birçok şekilde yapılabilir. Suyûtî, tekrarları, te'kîd ifadelerini, bedel, atıf ve i'tirâz cümleleri gibi konuları itnâb başlığı altında ele almaktadır. İtnâbın amacı, cümlede vurgulanmak istenen konuların değişik yönlerden pekiştirilmesi ve konunun öneminin ortaya çıkarılmasıdır.[902] Bu noktada maksadın çok lafızla anlatılmasının bir gayesi bulunmaktadır. Çok önemli konuların çok lafızla anlatılması gerekebilir. Maksadın önemi, uzun anlatımı gerektirebilir ve bu anlatım belîğ sayılır.[903]

Râzî, müdâyene (borç) ayeti olarak bilinen Bakara suresinin 282. ayetini[904] tefsir ederken bu ayeti itnâb yönüyle Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Ona göre ekseriyetle vecîz bir vasıfta nazil olan Kur'ân ayetlerinin aksine bu ayet oldukça uzundur. Bu durum ayetin ihtiva ettiği hususların

---

[899] el-Askerî, **a.g.e.,** s. 190-195.
[900] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 94.
[901] es-Sekkâkî, **a.g.e.,** s. 277.
[902] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 841-873.
[903] İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr,** I, s. 123.
[904] Bakara, 2/282; *"Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu kaydedin. Aranızda doğrulukla tanınmış bir kâtip onu yazsın. Kâtip, Allahın kendisine öğrettiği gibi (adalete uygun olarak) yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Üzerinde hak olan borçlu kişi akdi yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan sakınsın da borcundan hiçbir şey noksan bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan borçlu, akılca noksan veya küçük veya yazdırmaktan aciz bir kimse ise, onun velisi adalet ölçüleri içinde yazdırsın… Siz yazanlar da, borç az olsun, çok olsun, vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmak Allah katında adalete daha uygun, şahitliği ifa etmek için daha sağlam, şüpheyi gidermede daha elverişlidir…"*

ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır. Râzî, Kaffâl'ın bu ayetle ilgili görüşlerini de aktararak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: Bu ayette Yüce Allah, hem dünya hem de âhiret faydalarının teminine vesile olmasından dolayı, mal hususunda insanları ihtiyatlı olmaya teşvik etmiştir. Kur'ân'ı Kerîm'in lafızları ekseriyetle muhtasar ve kısadırlar. Bu ayet ise oldukça uzundur.

Yüce Allah, öncelikle *"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın"* buyurmuş, daha sonra, *"Aranızdan bir yazıcı da doğrulukla onu yazsın"* demiş, üçüncü olarak *"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi, adalete uygun olarak yazmaktan çekinmesin"* buyurmuştur. Bu üçüncü tabir, Yüce Allah'ın, *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla onu yazsın"* emrinin bir tekrarı gibi olmuştur. Çünkü adalet, Yüce Allah'ın ona öğrettiği şeyin ta kendisidir. Yüce Allah, dördüncü olarak, *"Yazsın"* buyurmuştur. Bu da ilk emrin bir tekrarı ve iadesidir. Beşinci olarak, *"Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın"* buyurmuştur. Oysaki *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla onu yazsın"* buyruğu ile yetinilir, *"Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın"* emri tekrar edilmeyebilirdi. Çünkü adaletle yazan bir yazıcı, sadece kendisine dikte ettirileni yazar. Altıncı olarak, *"Rabbi Allah'tan korksun"* buyurmuştur. Bu söz bir te'kîd ifadesidir.[905] Yedinci olarak, *"Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın"* buyurmuştur. Bu, Yüce Allah'ın *"Rabbi Allah'tan korksun"* emrinden anlaşılmakta olan husus gibidir. Sekizinci olarak, *"Az olsun, çok olsun, o borcu vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin"* buyurmuştur. Bu da daha önce geçmiş olan hususları te'kîd etmektedir. Dokuzuncu olarak da *"Bu, Allah yanında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır"* buyurmuştur. Böylece Yüce Allah, helâl malın korunması ve yok olup zayi olmaktan muhafaza edilmesi hususunda, bu ayette son derece dikkat çekici bir biçimde tavsiye ve emirler vermiştir.[906]

---

[905] Te'kîd ifadeleri de itnâbın bir türü olarak değerlendirilmektedir. Bakınız: es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 842-843.

[906] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 94.

2.2.2.1. Mübâlağa İfadelerindeki Belâgat

Sözlükte "ulaşmak, son noktasına varmak" anlamındaki bulûğ kökünden[907] türeyen mübâlağa kelimesi "bir işe olanca gayretini sarf etmek, ileri gitmek, büyütmek" demektir.[908] İbn Kuteybe, Duhân suresinin *"Gök ve yer onların ardından ağlamadı"*[909] mealindeki ayetini ele alıp, bunun önemli ve büyük kimselerin ölümüyle uğranan musibetin büyüklüğünü dile getirmek için kullanılan bir anlatım şekli olduğunu ve Araplarda bu tür tasvîrlerin yaygın bir şekilde kullanıldığını söylemiştir.[910] Rummânî'ye göre mübâlağa, açıklama amacıyla, mananın, dildeki aslî haline göre büyük ve çok olduğunu göstermektir. Mübâlağa sîğalarıyla kullanılan Gaffâr, Tevvâb, Rahmân ve Rahîm gibi sıfatlar, Yüce Allah hakkında mübâlağa ifade etmez. Bunlar hakikati ifade eder. Çünkü ilâhî sıfatlar nihayetsiz bir kemâle sahiptir. Ayrıca mübâlağa ifadeleri, artma-eksilme özelliği bulunan sıfatlarda gerçekleşir. Yüce Allah'ın sıfatları ise bundan münezzehtir. Keza Yüce Allah hakkında, hususî sîğalar yerine umumî sîğaların kullanılması da mübâlağa sayılmaz. Örneğin Kur'ân'da Yüce Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu beyan eden ifadeler mübâlağa değil hakikattir.[911]

İbn Ebi'l-İsba' mübâlağayı, bir şeyi vasfetmede ifrata kaçmak olarak tanımlamıştır. Ona göre Gaffâr, Rahmân ve Rahîm gibi sıfatlar, Yüce Allah hakkında mübâlağa ifade etmez. Bu sıfatların Allah'tan başkası için kullanılması da caiz değildir.[912] Suyûtî'ye göre mübâlağa, bir şeyin vasfını veya manasını bazen aklın kabul edemeyeceği şekilde büyüterek ifade etmektir.[913] Bu tanımda yer alan "aklın kabul edemeyeceği şekilde" ibaresi, şüphesiz ki Kur'ân ayetleri ve ifadeleri için geçerli değildir. Kur'ân ifadelerinden bir kısmı mübâlağa üslûbu ile nazil olmuştur. Bu durum dikkat çekilmek istenen konunun öneminden kaynaklanmaktadır. İnsanların söz ve şiirlerinde kullandıkları mübâlağa üslûbunun aksine, Kur'ân'daki mübâlağaların hepsi

---

[907] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** IV, s. 1316-1317; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXII, s. 444.
[908] el-Cevherî, **es-Sıhâh,** IV, s. 1316-1317; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXII, s. 448; el-Kazvinî, **a.g.e.,** s. 370-373.
[909] Duhân, 44/29.
[910] İbn Kuteybe, **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân,** Dâru't-Turâs, Kâhire, 1393/1973, s. 167-169.
[911] er-Rummânî, **a.g.e.,** s. 104-105.
[912] İbn Ebi'l-İsbâ', **Bedî'u'l-Kur'ân,** s. 54-57.
[913] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 931.

birer hakikat numunesidirler ve Kur'ân'ın i'câz yönünü yansıtan unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Râzî de Kur'ân'da bulunan bu mübâlağa üslûplarına dikkat çekmiştir. Râzî, En'âm suresinin: *"Bilgisizlik ve düşüncesizlik yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine ihsan ettiği rızkı Allah'a iftira ederek haram sayanlar, elbette tam hüsrana uğradılar. Saptılar bunlar, doğru yolu da bulamadılar!"*[914] ayetini tefsir ederken, bu ayetin edebî yönüyle mübâlağanın zirvesine çıkmış bir kelâm olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Yüce Allah, daha önceki (ayetlerde) onların, çocuklarını öldürdüklerini ve onlara verdiği helâl rızıkları kendilerine haram saydıklarını beyan etmiş, daha sonra bu iki hususu bu ayette birleştirmiş ve onların böyle davranmalarına uygun düşen durumu ortaya koymuştur. Onları: hüsran, sefahet, bilgisizlik, Allah'ın verdiği rızıkları haram kılmak, Allah'a iftira etmek, sapıklık, hakkı bulamamak gibi yedi açıdan kınamıştır. Bu hususların her biri, kınama için yeterli birer sebeptir.[915]

Ayetteki kınamalardan birincisi, hüsrandır. Çünkü çocuk, Allah'ın kuluna verdiği çok büyük bir nimettir. Kul bu nimeti hiçe çıkarmaya çalışırsa büyük bir zarara uğramış olur. Bilhassa bu nimeti hiçe çıkarma, dünyada büyük bir kınama, ahirette de büyük bir ceza sebebi olursa daha büyük bir zarar olmuş olur. Dünyada bunun kınama ve zemmi şöyle olur: İnsanlar, "Falanca, çocuğunu yedirme endişesinden dolayı öldürdü" derler. Dünyada bundan daha ağır bir kınama olmaz. Ahiretteki cezaya gelince, bu da şöyledir: Doğum sebebi ile meydana gelen akrabalık, en büyük bir sevgi vesilesidir. Bunun yanı sıra, insan o çocuğa en büyük zararı vermeye kalkıştığında, bu durum günah çeşitlerinin en büyüklerinden olur. Bu da en büyük cezaları gerektirir. İkinci kınama, sefâhet veya beyinsizliktir. Sefahet, kınamaya sebep olan bir hafifliktir. Çünkü bu insanın çocuğunu öldürmesi, fakirlik endişesinden dolayı olmuştur. Hâlbuki fakirlik her ne kadar bir zarar ise de çocuğu öldürmek daha büyük bir zarardır. Üstelik öldürme, peşin bir zarardır, fakirlik ise, olup olmayacağı kesin olmayan bir hususdur. Kesin olmayan bir zarardan sakınmak için, kesin ve peşin olan büyük bir zararı

[914] En'âm, 6/140.
[915] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 171-172.

üstlenmek, hiç şüphesiz büyük bir akılsızlıktır. Üçüncü kınama, bilgisizliktir. Ayetteki, *"bilgisizlik yüzünden"* ifadesinden maksat, bu sefâhetin bilgisizlikten kaynaklandığını ve cehaletin en büyük kötülüklerden biri olduğunu ortaya koymaktır. Dördüncü kınama, Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram kılmaktır. Bu da, en büyük ahmaklıktır. Çünkü kişi, böylece kendisine leziz ve faydalı şeyleri haram kılmaktadır. Böyle yapması sebebi ile de en büyük azap ve ikaba müstahak olmaktadır. Beşinci kınama, Allah'a iftira etmektir. Yüce Allah'a karşı cüretkâr olmanın ve O'na iftirada bulunmanın en büyük bir günah ve suç olduğu malumdur. Altıncı kınama, gerek dinî ve gerekse dünyevî menfaatler hususunda, doğru olandan sapmaktır. Yedinci kınama ise, onların hidayete ermemiş olmalarıdır. Bu hususun ayette bahsedilmesinin hikmeti ise şudur: insan, bazen haktan sapar, ancak yine de hidayete erme şansı vardır. Fakat bunlar, doğru yoldan sapmışlar, bir daha da hidayeti bulamamışlardır. Böylece Yüce Allah, çocuklarını öldürenleri ve helal olan şeyleri haram kılanları yedi sıfat ile kınamıştır ki, bu ifadeler, kınama ve zemmetme noktasında en belîğ ve en güzel ifadelerdir ve mübâlağanın da nihaî noktasıdır.[916]

Görüldüğü üzere Râzî bu ayeti belâgat açısından derinlikli olarak analiz edip, ayetin muhtevasında bulunan hususları anlaşılır bir biçimde ortaya çıkarmaktadır. Râzî'nin dikkat çektiği noktalar genel olarak ayetin belâgat yönü, özel olarak da Kur'ân'ın i'câz yönü ile ilgilidir.

2.2.2.2. Cümle-i İ'tirâziyelerdeki Belâgat

İ'tirâz cümlesi, sözün akışına veya birbiriyle mana yönüyle bağlı olan iki cümlenin arasına giren ve cümleye farklı bir açıklama katan ara cümlelere denir. Bu cümlelerin irapta mahalli olmamakla birlikte, bazen bir açıklama veya tenzih amacıyla söz arasına girerler ve cümleye güzellik katarlar.[917] Tayyibî, i'tirâz cümlelerini: "Umulmayan yerde karşımıza çıkan güzellik" şeklinde ifade etmektedir.[918]

---

[916] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 172.
[917] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 872.
[918] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 873.

Râzî de, ayetlerde bulunan i'tirâz cümlelerinin Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatinin çarpıcı birer örneği olduğunu belirterek bu gibi yerlerin üzerinde önemle durmaktadır. Nisâ suresinin *"Allah'tan size nimet ve inayet erişirse -sanki daha önce kendisiyle sizin aranızda hiç tanışıklık yokmuş gibi- "Ah! Ne olurdu, der, ben de onlarla beraber olsaydım da büyük ganimete konsaydım!"*[919] ayetini tefsir ederken bu hususa dikkat çekerek şunları ifade eder*: "Sanki daha önce kendisiyle sizin aranızda hiç tanışıklık yokmuş gibi"* ifadesi, araya giren bir i'tirâziyye cümlesi olup, son derece güzel ve yerindedir. Yüce Allah, münafıkların, Müslümanlara bir belâ geldiğinde onlardan geri kalmış olmaları sebebi ile son derece sevindiklerini: Müslümanlar bir ganimet ve üstünlük elde ettiklerinde ise, bu ganimete ortak olamadıkları için son derece üzüldüklerini bildirmiştir. Böyle bir işi, insan ancak yabancı ve düşman hakkında yapar. Çünkü birisini seven kimse, onun sevinci ile sevinir, kederi ile kederlenir. Fakat insan böyle yapmayıp bunun aksini yaptığında, işte bu düşmanlığı ortaya koymak olur.

Yüce Allah münafıkların, Müslümanların başına bir belâ geldiği zaman sevindiklerini haber verince, sonra Müslümanların eline bir nimet ve güç geldiği zaman, onu kaçırmış oldukları için üzüldüklerini de haber vermek istemiş ve bunu tamamen söylemeden önce, araya *"sanki daha önce kendisiyle sizin aranızda hiç tanışıklık yokmuş gibi"* ifadesini koymuştur. Bu bir hayret ifadesidir ve sanki Yüce Allah, *"Ey Müminler! Sanki sizinle kendi arasında hiçbir tanışıklık, hiçbir ülfet olmamış gibi, şu münafığın söylediği söze bakın!"* demektedir. Râzî'ye göre bu ifade, her ne kadar i'tirâziyye cümlesi olarak arada bulunan bir söz ise de, son derece fasîh, güzel ve yerinde olmuştur.[920]

2.2.3. TAKDÎM VE TE'HÎRLER

Takdîm, cümledeki öğelerden birini diğerinin önüne almak, te'hîr ise cümledeki öğelerden birini diğerinden sonra getirmek manasına gelir. Cümle içindeki bu öne alma veya sonraya bırakma, boşuna olmayıp bir hikmete binaen ve belli amaçlar için

---

[919] Nisâ, 4/73.
[920] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 143-144.

yapılır.[921] Arapçada takdîm ve te'hîrlerin kullanımı önemli yer tutmaktadır. Daha önemli olan hususlar, daha az önemli görülen hususlara takdîm edilmektedir. Takdîm ve te'hîr sadece önemli görülen hususlarda yapılmaz, ayrıca cümlenin ifade ettiği hükmün fâilden mef'ûla veya mef'ûldan fâile yönlendirilmesi noktasında da devreye girer.[922] Râzî, bunu değişik örneklerle açıklamaktadır. Örneğin, "Zeyd, haricîyi öldürdü" anlamındaki "قتل زيدٌ الخارجيَّ" cümlesinde, Zeyd'in katil olduğu ifade edilmektedir. Şayet bu cümlede, mef'ûl durumundaki الخارجيَّ kelimesi, fâil durumundaki زيدٌ kelimesine takdîm edilip, " قتل الخارجيَّ زيدٌ" şeklinde söylenirse, cinayetin sorumluluğunun maktûle izafe edilmek istendiği anlaşılır.[923]

Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde, bu konu üzerinde önemle durmakta, takdîm ve te'hîrlerin yapılmasının altı yönden cümleye güzellik kattığını ifade etmektedir. Cümle içindeki bir kelime, taşıdığı önemden dolayı başa alınabilir. Bazen de bir kelimenin sona alınıp te'hîr edilmesi daha uygun olduğu için te'hîr edilir. Keza kelimelerden biri daha ziyade tanınıp biliniyorsa, bunun da takdîminde fayda vardır. Ayrıca küllî mana taşıyan ifadelerin cüz'î ifadelerden önce zikredilmesi de güzel ve uygun olur. Delilin medlûlden önce getirilmesi de böyledir. Kezâ istifhâm harfleri ve edatları veya olumsuzluk edatları da cümlede başta gelirler.[924] Bu gibi sebeplerden dolayı yapılan takdîm ve te'hîrler cümleye güzellik katarlar.[925] Kur'ân'daki takdîm ve te'hîrler, sayısız incelikler taşımaktadır. Bu da onun i'câzının başka bir yönünü teşkil etmektedir.[926] Râzî, Kur'ân'daki takdîm ve te'hîrleri i'câz bağlamında ele almaktadır.

Râzî, En'âm suresinin 99. ayeti ile 141. ayetini muhteva yönünden kıyaslayarak, bu iki ayetin muhteva açısından birbirine çok benzediğini fakat dikkatlice bakılırsa aralarında derin sırlar içeren bazı inceliklerin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre

---

[921] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 106-113; er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 193-196; Abdulmüteâl es-Saîdî, **Buğyetu'l-Îzâh li Telhîsi'l-Miftâh fî Ulûmi'l-Belâğa,** Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire, 1420/1999, I, s. 107-108.
[922] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 181.
[923] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 181-182.
[924] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 193-195.
[925] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 106-113; er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 193-196; es-Saîdî, **a.g.e.,** I, s. 107-108.
[926] İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr,** I, s. 110.

surenin genel yapısında bir takdîm ve te'hîr yapılmış ve bu da bazı hikmetlere binaen olmuştur. Râzî'nin açıklamalarına geçmeden önce bu iki ayetin mealini vermekte fayda olacaktır:

"Gökten su indiren O'dur. Sonra Biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir filiz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiğinde bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın! Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır"[927]

"Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin: Çünkü Allah israf edenleri sevmez."[928]

Râzî, bu iki ayeti şu şekilde karşılaştırmaktadır. Yüce Allah 99. ayette ekin, hurma, üzüm bağları, zeytin ve nar olmak üzere beş şeyden bahsetmiştir. 141. ayette ise, bu beş şeyi aynı sıraya uymayarak zikretmiştir. 141. ayette önce üzüm, sonra hurma, sonra ekin, sonra zeytin, daha sonra da narı zikretmiştir. Ayrıca 99. ayette *"Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez"* buyurmuş, bu ayette ise yine aynı manada, *"birbirine benzer ve benzemez"* buyurmuştur. Yine 99. ayette, *"Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiğinde bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın! Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır"* buyurmuş ve böylece bunların hallerine bakıp, hakîm yaratıcının varlığına delil çıkarmayı emretmiştir. Diğer ayette ise, *"Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin"* buyurup, bunlardan istifade etmeye müsaade etmiş ve bir kısmını fakirlere vermeyi emretmiştir. Dolayısıyla bu iki ayet arasındaki fark şudur: Yüce Allah ilk ayette, onlara bakıp, yaratıcının varlığına istidlal etmeyi emretmiş ikinci ayette ise, onlardan istifadeye müsaade etmiştir. İşte bu, Sâni-i Hâkim'in

[927] En'âm, 6/99.
[928] En'âm, 6/141.

varlığına, bu nimetlerle istidlal etme emrinin, onlardan istifade müsaadesinden önce olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bu şeylere bakıp istidlalde bulunmanın neticesi, ruhî ve ebedî bir mutluluktur. Onlardan istifadenin neticesi ise, maddî ve geçici bir mutluluktur. Birincisi öne alınmaya daha layıktır. İşte bundan dolayı Yüce Allah, o bitkilere bakıp istidlal etme emrini, onlardan istifade etme müsaadesinden önce zikretmiştir.[929]

Râzî'nin dikkat çektiği takdîm ve te'hîr hususu normal cümlelerdeki türden değildir. Burada dikkat çekilen husus surenin bütünlüğü ve nazmı bağlamında meydana gelmiş olan bir takdîmdir. Nitekim bu iki ayet arasında, tevhîd, nübüvvet ve ölümden sonra diriliş gibi temel konular zikredilmiş ve zihinler hazır hale getirildikten sonra, ikinci ayet nazil olmuş ve insanlara Yüce Allah'ın nimetlerinden istifade etme izni verilmiştir. Râzî'ye göre, aynı muhtevaya sahip olan bu iki ayet, surenin bütünlüğü ve nazmı içinde ele alındığı zaman çok daha mükemmel bir şekilde anlaşılacaktır.[930] Râzî'nin dikkat çekmek istediği asıl nokta budur.

Râzî'nin Kur'ân'da yapılan takdîm ve te'hîrlere örnek olarak gösterdiği ayetlerden birisi de Tâ-Hâ suresinin *"Derken bütün büyücüler secdeye kapandılar. "Harun ile Musa'nın Rabbine iman ettik" dediler"*[931] ayetidir. Ona göre bu ayette bazı incelikler bulunmaktadır.

Firavun, Nâzi'ât suresinin *"Ben sizin en büyük Rabbinizim"*[932] mealindeki ayetinde de geçtiği üzere, hem rab olduğunu hem de Kasas suresinin *"Ben, sizin benden başka ilahınız olduğunu bilmiyorum"*[933] mealindeki ayetinde geçtiği üzere ilah olduğunu iddia etmiştir. Bundan dolayı, şayet sihirbazlar, *"Biz âlemlerin Rabbine inandık"* demiş olsalardı, o zaman Firavun, *"Onlar başkasına değil, bana iman ediyorlar"* derdi. İşte böyle bir zannı bertaraf etmek için, *"Harun ile Musa'nın Rabbine iman ettik"* demeyi tercih ettiler.

---

[929] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 173.
[930] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 173.
[931] Tâ-Hâ, 20/70.
[932] Nâziât, 79/24.
[933] Kasas, 28/38.

Bunun böyle olduğunun delili, onların bu ifadede aynı zamanda Harun (a.s.)'u Musâ (a.s.)'dan önce zikretmiş olmalarıdır. Çünkü Firavun, Şu'arâ suresinin *"Biz, seni yeni doğmuşken içimizde büyütüp terbiye etmedik mi?"*[934] mealindeki ayetinde geçtiği üzere, onu büyütüp terbiye eden olduğu için, Musâ (a.s.)'ın rabbi (mürebbisi) olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla sihirbazlar, Firavun'un bu vehme kapılmasından kaçınmak ve böyle bir yanılgıyı tamamen ortadan kaldırmak için pek yerinde olarak Harun (a.s.)'u Musâ (a.s.)'dan önce zikretmişlerdir.[935]

Râzî'nin Kur'ân'da bulunan takdîm ve te'hîrlere örnek olarak gösterdiği ayetlerden birisi de Fâtır suresinin *"Görmeyen (âmâ) ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile nûr, gölge ile sıcak, Dirilerle ölüler de bir olmaz! (müminlerle kâfirler bir olmaz.) Allah, dilediği kimseye hakkı işittirir, Sen kabirde olanlara elbette işittiremezsin"*[936] mealindeki ayetleridir. Bu ayetlerde Yüce Allah bazı misaller verip bunları karşılaştırmaktadır. Râzî, bu hususu şu şekilde ele alarak değerlendirmektedir: Yüce Allah bu misallerin birisinde, daha kıymetli olan *gölge* kelimesini başa almışken, diğer iki misalde, kıymetli olan *görme* ile *nûr* kelimelerini neden geri bırakmıştır?

Râzî, sorulması muhtemel olan böyle bir soruyu sorduktan sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: Müfessirler, bu takdîm ve te'hîrlerin ayetlerin sonlarındaki fasılayı gözetmek için yapılmış olduğunu söylerler ki, bu zayıf bir ihtimaldir. Çünkü ayetlerin sonlarını gözetme, seci ile ilgili bir husustur. Kur'ân'ın mucize oluşu ise mana bakımından olup, (sadece) lafız açısından değildir. Şair, seciden dolayı takdîm ve te'hîrde bulunabilir. Böylece lafız onu, manayı değiştirmeye zorlar. Kur'ân ise müessir ve belîğ bir hikmettir. Ondaki mana sahih, lafzı ise, fasîhtir. Bu sebeple anlamsız yere takdîm ve te'hîrler yapılmaz. İşte bundan dolayı diyoruz ki Hz. Peygamber (s.a.v.)'den önce kâfirler, sapıklık içinde idiler. Adeta körler gibiydiler. Yolları ise, karanlıktı. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.v.) gelip, onlara yollarını açıklayınca ve onlardan bir kısmı da hidayete erince, artık gören kimseler oldular. Yolları da bir nur gibi aydınlık oldu. İşte bundan dolayı Yüce Allah, *"Nübüvvetten önce küfür üzerinde*

---

[934] Şu'arâ, 26/18.
[935] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXII, s. 75-76.
[936] Fâtır, 35/19-22.

bulunan ile bundan sonra imana ulaşan kimse bir olmaz" buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında küfür imandan, kâfir de müminden önce olunca, ayette de önce olan başta zikredilmiştir.

Daha sonra Yüce Allah bunların akıbet ve varacakları yeri zikredince, rahmete taalluk edeni, gazaba taalluk edenden önce getirmiştir. Nübüvvetten sonra hâlâ ısrar eden kâfir körden de kör olup, hakkı idrak edememe hususunda bütün yönlerden ölülere benzeyince, Yüce Allah, *"dirilerle ölüler bir olmaz"* buyurmuştur. Yani, *"Allah'ın indirdiğine iman eden müminler ile kendilerine apaçık ayetler okunduğu halde bunlardan yararlanmayan ölüler bir olmaz"* demektir.[937]

2.2.4. TEMSÎLLER

Temsîl, aralarındaki benzerlikten dolayı iki durumdan birisini diğeri ile karşılaştırmak suretiyle açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak manasına gelir.[938] İnsanların gerçekleri daha iyi anlamaları ve kavramaları için Kur'ân'da çeşitli misâl ve temsillerin verildiğini bizzat Yüce Allah buyurmaktadır. Zümer suresinin, *"Gerçekten Biz, insanlar düşünüp akıllarını başlarına alsınlar diye bu Kur'ân'da, her türlüsünden temsiller getirdik"*[939] mealindeki ayeti ile Ankebût suresinin, *"İşte bazı gerçekleri anlatmak için, Biz bunun gibi temsiller getiriyoruz, ama bunları ancak ibret almasını bilenler anlar"*[940] ayeti bunu ifade etmektedir. Bu ayetler, Kur'ân anlatımındaki temsîl ve misâl verme üslûbunun ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Cürcânî, temsîllerin manaya çok büyük kuvvet verdiğini ifade etmektedir. Ona göre bir övgü veya yergi temsîllerle yapıldığı zaman çok daha derin bir etki uyandırmaktadır. Keza temsîller yoluyla sunulan delil ve hüccetler daha keskin, yine temsîllerle yapılan bir özür kabul edilmeye daha yakın, ayrıca temsîller yoluyla sunulan vaaz ve nasihatler kalpler, gönüller ve fikirler üzerinde daha kalıcı etkiler

---

[937] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 16.
[938] Râğıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân,** Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâzî, yrsz, tsz, II, s. 596.
[939] Zümer, 39/27.
[940] Ankebût, 29/43.

bırakmaktadır.[941] Maverdî, Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden birisinin onun temsillerini bilmek olduğunu ifade etmiştir.[942] Kur'ân, hidayet kaynağı olan mesajlarını insanlara sunarken, doğal olarak muhataplarının anlayış ve kültürlerinde var olan beyân ve uslûplarını, ilahî beyân ve uslûba yakışan en güzel şekilde kullanmıştır.[943]

Râzî de Kur'ân'da yer alan temsîller üzerinde önemle durmuş ve bu noktada dikkate değer mülahazalarda bulunmuştur. Râzî'ye göre sırf aklî konuları, his, hayal ve vehim anlayamaz. Dolayısıyla, bu konulara mahsûsât âleminden benzer olan şeyler zikredilip bunlar bazı temsillerle anlatıldığı zaman: his, hayal ve vehim bu çekişmeyi terk eder, makûl ile mahsûs olan birbirine mutabık olur, böylece tam bir anlayış meydana gelir. Bu şekilde de matlûba ulaşılmış olur.[944]

Râzî, Kur'ân'da yer alan temsîllerin onun i'câz vecihlerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Râzî'nin Kur'ân'ın i'câzına örnek olarak verdiği temsîllerden birisi, İbrâhîm suresinde geçen ve iman etmenin *"sabit ve sağlam ağaç"* olarak tasvir edildiği ayettir. Râzî, bu ayette verilen temsîl üzerinde oldukça uzun açıklamalar yapmaktadır. Onun bu temsîl bağlamında yapmış olduğu açıklamalar, kelimelerin mana yönüne ne denli ağırlık verdiğini gayet güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Öyle ki bu temsîlde yer alan lafızların taşıyabileceği muhtemel bütün manalara değinmekte ve bu temsîl üzerinde bir hayli uzun değerlendirmeler yapmaktadır. Müfessirimiz, İbrâhîm suresinin *"Görmedin mi Allah sana nasıl bir mesel getirmiştir: Güzel bir kelime, kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Öyle ki o ağaç, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Allah insanlara meseller getirir. Olur ki onlar çok iyi düşünüp ibret alırlar diye. Kötü bir kelimenin meseli de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki onun hiçbir sebatı yoktur"*[945] ayetlerinin tefsirini yaparken, bu ayetlerde verilmiş olan temsîlleri şu şekilde ele almaktadır: Bilmelisin ki Yüce Allah, dört sıfatla nitelenmiş olan bir ağaç zikretmiş, sonra da güzel kelimeyi bu ağaca benzetmiştir.

---

[941] el-Cürcânî, **Esrâru'l-Belâğa,** s. 115-116.
[942] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 1040.
[943] Ali Akay, **Kur'ân'da Temsîlî Anlatım,** HÜ, SBE, Şanlıurfa, 2003, s. 29.
[944] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 95.
[945] İbrâhîm, 14/24-26.

Bu ağacın birinci sıfatı *"güzel"* olmasıdır ve bu da birkaç manaya gelir:

1) Ağacın görünüşünün, biçiminin ve şeklinin güzel olması.

2) Kokusunun güzel olması.

3) Meyvesinin güzel olması, yani, ondan elde edilen meyvelerin son derece lezzetli ve hoş olması.

4) Bu ağacın, fayda bakımından güzel olması, yani, meyvelerinin yenilmesinden nasıl lezzet ve tat alınıyorsa, aynı şekilde ağacın kendisinden de çok faydalanılması.

Râzî, bu ayette geçen (شجرة طَيِّبة) tabirini, bütün bu izahların hepsine birlikte hamletmek gerektiğini, çünkü bu hususların birlikte bulunmasının, lezzetin mükemmel olmasını sağladığına dikkat çeker.[946]

Râzî, bu ağacın ikinci sıfatı olan *"kökünün sabit olması"* hususunu ise şöyle ele alır. Kökü sağlamlaşmış, kalıcı ve sağlam hale gelmiştir. Sökülmekten, kesilmekten, yıkılmaktan ve yok olmaktan emin olmuştur. Nitekim boş olan bir şey, yıkılma ve sona erme durumuyla daima karşı karşıyadır. Onu elde etmekten dolayı bir mutluluk hâsıl olsa bile hep yok olup sona erecek diye korkulur. Bu korkudan meydana gelecek olan hüzün ve endişe de son derece büyük olur. Ama elde edilen şeylerin kalıcı, daimi, yıkılmaz ve sona ermez olduğu bilinince, onları elde etmekten duyulan sevinç son derece büyük ve son derece mükemmel olur.

Ayette zikredilen ağacın üçüncü sıfatı ise *"dallarının gökte olması"*dır. Bu da o ağacın durumunun şu iki yönden mükemmel olduğunu gösterir:

1) Ağacın dallarının yüksekliği ve boy atmadaki gücü, kökünün sağlamlığına ve toprak altındaki köklerinin sebatına delalet eder.

---

946 er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XIII, s. 547-548.

2) Ayrıca bir ağacın boyu ne kadar yüksek olursa, yeryüzündeki pisliklerden ve evlerin çöp ve atıklarından uzak olur. O zaman da onun meyveleri bütün şaibelerden temizlenmiş, son derece güzel ve hoş olur.

Râzî, bu ayette zikredilen ağacın dördüncü sıfatı olan *"Rabbinin izniyle her zaman yemişini vermesi"* hususunu da, onun meyvelerinin daima ve her zaman mevcut olması olarak açıklar. Yani bu ağaç, meyveleri bazı mevsimlerde bulunan bazı mevsimlerde bulunmayan diğer ağaçlar gibi değildir. Böyle bir ağaca sahip olabilme arzusu da son derece büyük olur. Akıllı bir kimsenin böyle bir ağaca sahip olma imkânını bulduğunda, ondan gafil olması mümkün değildir.[947] Râzî, bu izahları yaptıktan sonra bu temsîlin ihtiva ettiği asıl gayeye dikkat çeker. Bu temsîldeki asıl gaye marifetullahtır, yani Allah'ı bilmektir. Marifetullah ile beraber O'nun muhabbetine, hizmetine dalmak ve O'na itaat etmekle meşgul olmak da gereklidir. Bunların hepsi, bu dört sıfat bakımından bu ağaca benzemektedir. Râzî, bu benzerliği ise şu yönlerden izah etmektedir.

Birinci sıfat, ağacın güzel olmasıydı. Hakikatte güzel ve leziz olan ise marifetullahtır, yani Allah'ı bilmektir. Yenen meyveden duyulan lezzetlerde var olan şey, bir tatma kuvvetidir. Marifetullahı bilmede ise, idrak eden ve hisseden şey, kutsî nefis cevheridir. Onun hissettiği şeyler ise, Yüce Allah'ın zâtı, onun celâl ve ikram sıfatlarıyla ilgili lezzetlerdir. Güzel bir meyve yenildiği zaman ortaya çıkan lezzetler, meydana gelir gelmez, hemen yok olurlar. Çünkü lezzet geçici bir şeydir, çabucak kaybolur ve süratle değişir. Yüce Allah'ın, kemâl ve celaline gelince, bunların değişmesi ve değişikliğe uğraması imkânsızdır. Nefis cevherinin bu mutluluğu kabul etme kabiliyetinin değişmesi de imkânsızdır.[948]

Temsîlde geçen ağacın ikinci sıfatı ise kökünün sabit olmasıydı ki bu sıfat, marifetullah ağacında daha kuvvetli, daha mükemmel olarak mevcuttur. Çünkü marifetullah ağacı kutsî nefis cevheri içinde kök salmıştır. Bu cevher ise, var olma ve bozulmadan uzak, değişmekten ve yok olmaktan beri bir cevherdir. Yine marifetullah

---

[947] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 92-93.
[948] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 92-93.

ağacının nefis cevheri içinde kök salabilmesi de ancak Yüce Allah'ın yardımı, inayeti ve celâlinin tecellisi ile mümkündür. Bu tecelli ise, Yüce Allah'ın zâtında nurun nuru olması ve aynı zamanda bu tecellinin mebdei olmasının zarurî neticelerindendir. Bu ise, kaybolması ve yok olması aklen imkânsız olan şeylerdendir. Çünkü Yüce Allah, zâtından dolayı Vâcibu'l-Vücut'tur. Aynı zamanda bütün sıfatlarında da yine Vâcibu'l-Vücut'tur. Dolayısıyla değişme, yok olma, zeval ve cimrilik gibi sıfatlar O'nun hakkında düşünülemez. Böylece kökü sabit olarak vasfedilen ağacın, ancak marifetullah ağacı olduğu ortaya çıkmış olur.[949]

Temsîlde geçen ağacın üçüncü sıfatı dallarının gökte olmasıydı. Marifetullah ağacının, hem ilahî âlemin göklerinde yükselen dalları ve hem de cismani âlemin göklerinde yükselen dalları vardır. Marifetullahın ruhlar âlemindeki ve cisimler âlemindeki delillerini, felekler ve yıldızlar âleminin hallerini ve süflî âlemin hallerini iyice tefekkür etmek bu ağacın dallarına dâhildir.[950]

Temsîlde geçen ağacın dördüncü sıfatı ise Rabbinin izniyle her zaman yemişini verip durmasıydı. Bu sıfat maddi ağaçlardan ziyade marifetullah ağacına uygun düşen bir sıfattır. Çünkü Marifetullah ağacı, bu halleri iktiza ettirmektedir ve bunların meydana gelmesinde de müessirdir. Sebep müsebbipten ayrılmaz. Dolayısıyla marifetullah ağacının kalp toprağında kök salmasının tesiri, kalbin nazarının ibretle bakar hale gelmesidir. Nitekim Yüce Allah, *"İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz ibret alın"*[951] buyurmuştur. Yine bunun tesiri, Yüce Allah'ın, *"O kullarım ki, onlar söze kulak verirler de onun en güzeline uyarlar"*[952] şeklinde beyan ettiği gibi, kişinin işitmesinin hikmetle olmasıdır. Yine, *"Adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Velev ki kendinizin aleyhinde de olsa"*[953] buyruğunda da belirtildiği gibi, kişinin konuşmasının doğruluk ve sıdk olmasıdır. Marifetullah ağacının, insanın kalp toprağında kök salması ne kadar kuvvetli ve mükemmel olursa, bu tesirlerin ondaki zuhuru da o nispette fazla olur. Yüce Allah'ın *"Rabbinin izniyle her*

---

[949] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 93-94.
[950] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 93-94.
[951] Haşr, 59/2.
[952] Zümer, 39/18.
[953] Nisâ, 4/135.

zaman yemişini verip durur" ifadesi ile kastedilen de budur. Ayrıca zikredilen bu şeyler, nefsanî ilhamlara ve ruh cevherlerinde bulunan ruhanî melekelere de bir işarettir. Sonra nefisten her an, her lahza ve her saniye, bu ağacın meyveleri gibi güzel söz, salih amel, huzû, huşû, ağlama ve tevâzû yükselir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu bu temsîl, kutsiyet âlemine, Allah'ın celâlinin huzuruna ve O'nun kibriyasının saraylarına ulaştıran bir temsîldir.[954]

Râzî, bu ifadelerinden sonra bu ayetin tefsiri ile alakalı bazı görüşlere yer vermektedir. İbn Abbas (r.a.)'a göre "güzel kelime" ile kastedilen, "Lâ ilahe illallah" sözüdür. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre "Güzel ağaç" ile kastedilen hurma ağacıdır. Keşşaf sahibine göre, "Bu ağaç: hurma, incir, üzüm ve nâr ağaçları gibi, meyvesi hoş olan her meyveli ağaçtır. Yüce Allah, buradaki ağaç ile meyvesi güzel olan ağacı kastetmiştir, ama sözden anlaşıldığı için, bunun hangi ağaç olduğunu belirtmemiştir." Müfessirler, ayette ifade edilen zaman hususunda da ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas, "(حِين) kelimesi, senenin altı ayını ifade eder. Çünkü ağacın meyveye durmasıyla, meyvenin devşirilmesi arasında altı ay bulunur" demiştir. Zeccâc, "Bizim dil âlimlerinden gördüklerimizin hepsi, (حِين) kelimesini, "vakit" kelimesi gibi ele alarak: ister uzun ister kısa olsun her türlü zaman dilimi hakkında kullanılan bir isim olduğu görüşünü benimsemişlerdir" demiştir.[955]

Râzî, bu ve benzeri görüşleri sıraladıktan sonra kendi görüşünü şu şekilde beyan etmektedir: Bu âlimler, her ne kadar ayetin kelimelerinin manalarını ortaya koymada isabet etmiş iseler de, esas maksadı anlayamamışlardır. Çünkü Yüce Allah, bu ağacı bahsedilen o sıfatlarla nitelemiştir. Dolayısıyla bunun hurma ağacı veya bir başka ağaç olduğunu bilmeye ihtiyacımız pek yoktur. Biz, bahsedilen dört sıfatla mevsûf olan bu ağacın, (bu ağaç dünyada ister bulunsun ister bulunmasın) her akıllının onu elde etmeye gayret etmesi gereken, kıymetli bir ağaç olduğunu zarurî olarak anlamaktayız.[956]

---

[954] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XIII, s. 549-551.
[955] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 95.
[956] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 95.

Râzî, *"güzel kelime"* ile ilgili olarak bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra, bu ayetlerde geçen ikinci temsîli şu şekilde ele almaktadır. Yüce Allah *"kötü kelimenin hali de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki, onun hiçbir sebatı yoktur"*[957] buyurmuştur ki, *"kötü kelime"* Allah'ı bilmemektir. Çünkü o afetlerin ilki, korkuların başı, bedbahtlıkların da en başta gelenidir.[958]

Yüce Allah, bu kelimeyi şu üç sıfatla muttasıf olan bir ağaca benzetmiştir. Bu ağacın birinci sıfatı, onun kötü bir ağaç olmasıdır. Bazı âlimler, bunun sarımsak olduğunu, çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, sarımsağı *"şecere-i habise"* yani kötü ağaç olarak nitelediğini söylemişlerdir. Yine bunun, pırasa olduğu da söylenmiştir. Ayrıca bu ağacın *"Ebu Cehil karpuzu"* olduğu, çünkü onda çok zararlar bulunduğu ifade edilmiştir.[959] Bu ağacın, diken ağacı olduğu da söylenmiştir. Râzî'ye göre bu tafsilatlara ihtiyaç yoktur. Çünkü ağaç bazen, kokusu sebebiyle, bazen tadı sebebiyle, bazen şekli ve görünüşü sebebiyle, bazen de zararları sebebiyle kötü olabilir. Bütün bu özellikleri kendisinde toplayan bir ağaç her ne kadar mevcut değil ise de, bu özellikleri bilindiğine göre, ona teşbîhte bulunmak gayeye ulaşmak için yararlıdır.[960] Bu kötü ağacın ikinci sıfatı ise, *"toprağın üstünden koparılıvermiş gibi olması"* tabiridir. Bu sıfat, güzel ağacın *"kökü sabit"* şeklindeki sıfatına mukabil zikredilmiştir. (اجْتُثَّتْ) kelimesi *"kökünden koparılmış"* anlamındadır. Bunun mastarı olan (اجتثاثٌ) kelimesinin esas manası, cüsseyi tamamen çekip almaktır. *"Toprağın üstünden"* ifâdesi de, *"onun, ne gövdesi ne de kökleri vardır"* manasındadır. Allah'a şirk koşmak da böyledir. Onun da ne bir delili, ne bir sebatı, ne de bir kuvveti vardır. Bu ağacın üçüncü sıfatı, *"onun hiçbir sebatı (dayanıklılığı) yoktur"* ifadesidir. Bu sıfat, birinci sıfatın tamamlayıcısı gibidir ve *"onun bir istikrarı yoktur"* manasına gelir. Bir hüccet ile desteklenmemiş söz buna benzetilmiştir. O da sabit ve dayanıklı değildir. Sonunda yıkılıp gider. Râzî'ye göre, kötü söz hakkında yapılan bu benzetme son derece mükemmeldir. Çünkü Yüce Allah, bu ağacı, çok zararlı ve bütün faydalardan soyutlanmış bir ağaç olarak

---

[957] İbrâhîm, 14/24-26.
[958] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 95.
[959] Bakınız; Ebu'l-Kâsım Abdullah İbn Nâkiyâ el-Bağdâdî, **el-Cümân fî Teşbîhâti'l-Kur'ân,** Dımaşk, 1411/1991, s. 150-151, (Tahk; Muhammed Rıdvân ed-Dâye).
[960] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 95-96.

nitelemiştir. Zararlı oluşuna, *"habîs"* tabiriyle, her türlü faydadan uzak oluşuna da *"toprağın üstünden koparılıvermiş gibidir. Onun hiçbir sebatı yoktur"* ifadesiyle işaret etmiştir.[961]

Görüldüğü üzere Râzî bu ayetlerde geçen temsîller üzerine işârî yönü ağır basan açıklamalar yapmaktadır. Onun yapmış olduğu bu açıklamalar, her ne kadar işârî yönden birçok unsurlar taşısa da Kur'ân'ın temsîllerinde bulunan derin belâgat ve fesâhat inceliklerine de ciddi oranda ışık tutmaktadır. Nitekim temsilî anlatımın en önemli gayelerinden birisi de anlaşılması zor olan bazı soyut kavramların somut unsurlara benzetilmek suretiyle anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Dolayısıyla bütün bu temsîllerde anlatılmak istenen bazı yüce hakikatler bulunmaktadır. Râzî'nin de bu hakikatlere işaret ettiği görülmektedir.

Râzî'nin, tefsirinde üzerinde önemle durduğu temsîllerden birisi de Bakara suresinde yer alan ve münafıkların durumundan bahseden temsîldir. Râzî, Bakara suresinin *"Bunların hali, o kimsenin haline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nurunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar"*[962] ayetini tefsir ederken Kur'ân'ın verdiği temsîllerdeki i'câz yönlerine dikkat çekmektedir.

Râzî, bu ayeti temsîl bağlamında değerlendirmeye geçmeden önce, temsîlî anlatımın gaye ve hikmetini açıklamaktadır. Ona göre misâl vermekten maksat, kalplerde, bir şeyi yalnız başına nitelemenin meydana getiremeyeceği tesiri meydana getirmektir. Çünkü mesel getirmenin amacı, gizli olanı açık olana, görünürde olmayanı görünürde bulunana benzetmektir. Böylece o şeyin mahiyetine daha sağlam şekilde vâkıf olunur ve hisler akla mutabık olur. Bu ise en güzel izahtır. İman etmeye teşvik etmek darb-ı meselden soyutlanmış olarak yapıldığında, bunun kalplerde meydana getireceği tesir, onun nura benzetilmesiyle meydana gelecek olan tesirden daha azdır. Hiçbir benzetme yapmaksızın küfürden nefret ettirmenin akıllarda uyandıracağı etki ile küfrü zulmete, yani karanlığa benzeterek akıllarda uyandırılacak olan çirkinlik kadar

---

[961] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 96.
[962] Bakara, 2/17.

kuvvetli olamaz. Keza herhangi bir şeyin zayıflığını haber verip, bu zayıflığı örümcek ağına benzeterek bildirmek,[963] onun zayıflığını herhangi bir şeye benzetmeksizin bildirmekten daha belîğ ve müessirdir.[964]

Râzî, ayetleri mesellerle anlatmanın hikmetini bu şekilde izah ettikten sonra bu ayette verilen temsîlin gayesi ile bu temsîldeki belâgat incelikleri üzerine şu açıklamaları yapmaktadır. Buradaki temsîlin gayesi münafıkların durumunun ne kadar kötü olduğunu iyice ortaya koymaktır. Nitekim Yüce Allah önceki ayetlerde, münafıkların gerçek sıfatlarını ortaya koymuş ve bunu daha iyi beyân etmek için peşinden iki mesel getirmiştir. Bu iki meselden birisi bu ayette geçmekte diğeri ise bundan sonraki ayette yer almaktadır. Bu ayette geçen temsîl şu yönlerden ele alınabilir:

1) Münafıklar gerçek manada iman etmedikleri halde Müslüman olduklarını açıklayınca, kanlarının korunmasını, mallarının ganimet olarak alınmasını ve çocuklarının esir edilmesini önleme başarısını elde etmişlerdir. Cihatlarda elde edilen ganimet mallarından ve Müslümanlara tatbik edilen diğer hükümlerden de faydalanmışlardır. Bu ise, iman nurlarından bir nur sayılır. Hâlbuki gerçekte iman etmemiş oldukları için ahirette onlara daimi bir azap vardır. Bu nur, daimî olan bir azaba nispetle az bir zaman ifade eder. Allah onların halini, ateş yakan bir kimsenin haline bu açıdan benzetmiştir. Bu ateşin ışığından çok az istifade edilmiş, sonra da o ateşin faydası, onu tutuşturan kişinin elinden çekilip alınmıştır. Bu ateşin aydınlığından sonra gelen karanlıktan dolayı bu kimsenin şaşkınlığı ve hayal kırıklığı devamlı hale gelmiştir. Böylece, onun bu dünyadaki azıcık faydalanma hali nura, ahiretteki zararının büyüklüğü de zulmete yani karanlığa benzetilmiştir.

2) Münafıklar, müminlerle karşılaştıklarında iman ettiklerini söylemekteydiler. Bu ayette kastedilen *"nur"* onların o sözleri olduğu vehmini de vermektedir. Nurun gitmesi ise, münafıkların arkadaşlarına açıkladığı küfür ve nifak vehmini vermektedir. Bu görüşte olanlar, bu meseli, Yüce Allah'ın *"İman edenlerle karşılaştıklarında, "biz de iman ettik" derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarındaysa, "biz sizinle beraberiz"*

[963] Ankebût, 29/41; *"Allahtan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi!"*
[964] Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 66.

derler"[965] ayetine atfetmişlerdir. Buna göre *"nûr"* kelimesi münafıkların müminlere *"biz de müminiz"* şeklinde söyledikleri sözlerinin meselidir, bu nurun gitmesi de, münafıkların kâfirlere *"biz sizinle beraberiz"* şeklinde söyledikleri sözlerinin meselidir.

3) Ateşin tutuşturulmasının münafığın iman kelimesini izhar etmesinden ibaret olması da mümkündür. Yüce Allah bunu nur olarak isimlendirmiştir. Çünkü münafık müminler arasında dışını süsler ve böylece *"ben de müminim"* sözü sayesinde methedilmiş olur. Sonra Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve müminlere münafığın gerçek durumunu bildirerek, münafığın perdesini kaldırır ve nurunu giderir. Ondan sudur eden iman isminin yerine, nifak ismi ortaya çıkmış olur. Böylece içinde hiç bir şey göremeyeceği karanlıklar içine düşmüş olur. Çünkü daha önce sahip olduğu nur, Allah'ın onların iç yüzlerini ortaya koymasıyla yok olup gitmiştir.[966]

4) Burada ateş yakanın, Yüce Allah'ın razı olmadığı bir ateşi yakmış olması da muhtemeldir. Bundan maksat, münafıkların kızıştırmaya çalıştıkları fitneleri bu ateşe teşbîh etmektir. Çünkü münafıkların tahrik etmeye çalıştıkları fitneler, çok uzun ömürlü olamamıştır. Mâide suresinin *"Her ne zaman savaş ve fitne için bir ateş tutuşturdularsa, Allah bu ateşi söndürmüştür"*[967] ayeti bunu teyit etmektedir.

5) İmanın nura, küfrün ise zulmete benzetilmesi hususu, Kur'ân'da çokça yer almaktadır. Buradaki benzetme yönü ise şudur: Nur, delillere ulaştırmada, faydalı yolları elde etmede ve şaşkınlığı giderme konusunda en etkili şeydir. Bu ise din konusunda imanın halidir. Böylece, din konusunda şaşkınlıkları gidermede ve menfaatleri temin etmede en mükemmel olan şey, dünyada en güzel olan şeye, yani nura benzetilmiştir. Küfrün zulmete benzetilmesi hususundaki hüküm de aynıdır. Çünkü girilmesi gereken yoldan sapmış olan kimse için, zulmetten daha büyük bir mahrumiyet ve şaşkınlık olamaz. İşte bu sebepten ötürü Yüce Allah, bunlardan birini diğerine teşbih etmiştir.[968]

---

[965] Bakara, 2/14.
[966] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 67.
[967] Maide, 5/64.
[968] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 67-68.

Râzî, münafıklarla ilgili ikinci temsîli de *"Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bu sebeple geri dönemezler"*[969] ayeti bağlamında ele almaktadır. Ona göre, münafıklar işitiyor, konuşuyor ve görüyor oldukları için bu ayeti hakikî, yani maddî cihete hamletmek imkânsızdır. Bu sebeple onların, son derece inatçı olup, Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in izhar ettiği delil ve mucizelerden yüz çevirdikleri için sağırlara benzetildiklerini düşünmek gerekir. Bu münafıklar, duymadıkları için cevap da verememişlerdir. Bundan dolayı Yüce Allah, onları dilsiz kabul etmiştir. Delillerden faydalanmadıkları, hakikat yolunu göremedikleri için de onlar kör sayılmışlardır.[970]

Râzî, Bakara suresinin 17 ve 18. ayetlerinde verilen temsîlleri bu şekilde ele alıp izah ettikten sonra 19 ve 20. ayetlerde verilen temsîli de ayrıca ele almakta ve her iki temsîli karşılaştırmaktadır. Râzî, *"Yahut onların durumu gökten sağanak halinde boşanan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzer. Yıldırımların verdiği dehşetle, ölüm korkusundan, parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Fakat Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek nerdeyse gözlerini köreltecek. Önlerini aydınlattı mı ışığında yürürler, karanlık çökünce de dikilir kalırlar. Allah dileseydi kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah gerçekten her şeye kadirdir"*[971] mealindeki bu ayetleri, temsîl konusu bağlamında tahlil etmektedir. Bu tahlilleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Ayette üç karanlık durumdan bahsedilmiştir, a) içinde gök gürültüsü ve şimşek bulunan bulutların oluşturduğu karanlık, b) gecenin karanlığı, c) yağmurun karanlığı. Böylesine kesîf bir ortamda münafıklar ölüm korkusu ile yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkamaktadırlar. Bir de şimşek neredeyse gözlerini alacak şekilde onları aydınlatınca, bir nebzede olsa şimşeğin ışığında yürüyebilmektedirler. Işık kaybolduğunda ise zifiri bir karanlık içinde şaşkın bir durumda kalmaktadırlar. Yüce Allah, münafıkları, dînî hususta cehaletleri ve şaşkınlıkları bakımından, bu ayette vasıfları zikredilen kimselere benzetmiştir. Çünkü münafıklar da, hiçbir yolu görmüyor ve hakkı bulamıyorlardı.

---

[969] Bakara, 2/18.
[970] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 70.
[971] Bakara, 2/19-20.

2) Münafıkların âdeti, ölüm ve öldürülmekten kaçmak için cihada katılmamadır. İşte bu sebeple Yüce Allah, bu hususta onların durumunu, başına bu işler gelen ve parmaklarını kulaklarına tıkayarak bunları başından atacağını zanneden kimsenin durumuna benzetmiştir.

3) Durumu böyle olan kimse, her türlü karanlık ve korku bir araya geldiği için, şaşkınlıkta zirveye ulaşmıştır. Münafıklarda da dînî meselelerde şaşkınlığın, dünyevi meselelerde ise korkunun doruk noktası meydana gelmiştir. Çünkü münafık her zaman, içyüzüne vâkıf olunması durumunda öldürüleceği korkusu ile yaşar.

4) Yüce Allah ayette geçen ve yağmur manasına gelen *"sayyib"* kelimesi ile iman ve Kur'ân'ı kastetmiştir. Karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşekten maksadı ise münafıklara zor gelen şeylerdir. Bunlar da namaz kılmak, oruç tutmak, makam-mevkiyi bırakmak, eski dinlerini terk etmek ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e uymak gibi zor mükellefiyetlerdir. En faydalı şey olan sağanak yağmurdan, beraberindeki zararlı şeylerden dolayı insanların sakınmaları gibi, münafıklar da, kendisinde bu gibi güç mükellefiyetler bulunduğu için iman ve Kur'ân'dan aynı şekilde sakınmışlardır.[972]

Râzî, bu iki meselden ikincisinin daha belîğ olduğunu ifade etmektedir. Ona göre ikinci mesel, aşırı şaşkınlığa ve şiddetli bir sertliğe delalet eder. Bu sebepten dolayı, münafıkların bu gibi hususlarda hafiften daha şiddetliye doğru tedrîcen ilerledikleri açıkça görülmektedir. Ayrıca Yüce Allah bir mesel ile yetinmeyip ikinci bir mesel daha zikretmiştir. Çünkü münafıklar iki kısımdır. Bir kısmı ateş yakan kimselere, diğer kısmı da yağmura tutulan kimselere benzetilmişlerdir.[973]

Râzî, Bakara suresinin *"Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez"*[974] ayetinde geçen temsîlin belâgat yönü üzerinde de bazı değerlendirmeler yapar. Râzî, sivrisineğin yaratılış özelliklerine dikkat çeker ve bu ayette geçen *"fe ma fevkehâ"* ibaresinde bulunan vecihler üzerinde durur. Râzî şöyle der: Sivrisinek, Allah'ın ilginç yaratıklarından birisidir, çünkü kendisi

---

[972] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 70-71.
[973] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 71.
[974] Bakara, 2/26.

son derece küçük olmakla beraber hortumu da küçüktür, aynı zamanda onun içi de boştur. O çok küçük hortumuna ve içinin boş olmasına rağmen, bir kimsenin parmaklarını hurma tatlısına daldırması gibi, çok kalın olmasına rağmen filin veya camızın derisine batırabilir. Bunun sebebiyse, Yüce Allah'ın, onun hortumunun ucunda bir tür zehir yaratmış olmasıdır. Bu ayette geçen *"onun ötesinde"* anlamına gelen *"fe ma fevkehâ"* ifadesinde de iki vecih bulunmaktadır.

a) Bu ifadeden maksat: sinek, örümcek, eşek ve köpek gibi cüsse bakımından sivrisinekten daha büyük hayvanlardır. Allah dilerse onları da misal olarak getirmekten çekinmez. Çünkü müşrikler Yüce Allah'ın böylesi şeylerle bir temsîlde bulunmasını yadırgamışlardı.

b) Yüce Allah bu ifadeyle cüsse bakımından sivrisinekten daha küçük olan canlıları murat etmiş olabilir. Nitekim Allah sivrisinekten daha küçük bir şeyi de misal olarak getirmekten çekinmez.[975] Razi burada şunu der: Muhakkik âlimler birkaç açıdan bu görüşe meyletmişlerdir.

1) Bu temsîlden maksat, putları tahkir etmektir. Kendisine benzetilen şey ne kadar önemsiz ve değersiz olursa, bu bapta elde edilecek maksat o nispette mükemmel olur. Bu bağlamda bu temsîl son derece fasihtir.

2) Bu temsîlden maksat, Yüce Allah'ın basit ve önemsiz şeyleri mesel olarak getirmekten imtina etmeyeceğini açıklamaktır. Bu gibi yerlerde, ikinci defa zikredilen şeyin birincisinden daha önemsiz olması gerekir. Yani *"bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan"* yani daha küçük olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez.

3) Bir şey ne kadar küçük olursa, onun sırlarına muttali olmak o nispette güçleşir. Buna göre, o şey, ancak Allah'ın ilminin kuşatabileceği derecede küçük olduğu zaman, onunla mesel getirmek, hikmetin mükemmelliğine delalet etme bakımından, büyük şeyin mesel olarak getirilmesinden daha güçlü olur.[976]

---

[975] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 125.
[976] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 125.

Râzî, bu temsîl ile alakalı sorulması muhtemel bir soruya karşılık olarak da şunları ifade etmektedir: "en küçük hayvan sivrisinek olduğu halde, ondan daha küçük bir şey nasıl mesel olarak verilir?" diye bir soru sorulacak olursa, ona da şöyle cevap verilir: sivrisinekten daha küçük olan şey, onun kanadıdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) dünyanın değersizliğine dair sivrisineğin kanadını bir mesel olarak getirmiştir.[977]

2.2.5. TEŞBÎHLER

Teşbîh, bir veya daha fazla şeyin başka bir şeyle, bir veya birden fazla yönden ortak olduklarını, zikredilen veya zikredilmediği halde anlamı mevcut olan teşbih edatı *"kâf"* ile açıklamaktır.[978] Teşbîh, benzeme noktası kolayca bilinebilen, üzerinde düşünmeye ihtiyaç duyulmayan türdense bu asıl teşbîhtir ve temsîlî olmayan teşbîh olarak da adlandırılır. Buna karşılık benzeme noktası taraflardan birinde veya her ikisinde duyularla algılanmayan soyut nitelikte ise temsîl konumunda olup te'vîlle ve fikri gayretle kavranabilen en zor teşbîh kategorisine girer. Buna göre teşbîh genel, temsîl özel bir kategoridir. Her temsîl teşbîhtir, fakat her teşbîh temsîl değildir.[979] Teşbîh de temsîl gibi belâgat ilminin en güzel ve en önemli konularından birisi olarak nitelendirilmiştir.[980] Şu noktayı önemle vurgulamak gerekir ki temsîl ile teşbîh kavramları birbirine yakın anlamlı kavramlar gibi görünse de aslında bu iki kavram birbirinden farklıdırlar.

Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eserinde temsîl kavramı için ayrıca bir bölüm açmamış, sadece teşbîh bölümünün en sonunda bulunan iki fasıldan altıncı faslı temsîl için, yedincisini de mesel kavramı için ayırmıştır. Temsîl için ayırdığı fasılda da temsîl kavramını "teşbih türlerinden biri" olarak nitelendirmiştir.[981] Kendisinin ifadesiyle *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eserini, Cürcânî'nin *Delâilu'l-İ'câz* ve *Esrâru'l-Belâğa* eserlerini yeniden tashîh edip cem' etmek suretiyle

---

[977] Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **el-Câmiu's-Sahîh,** el-Mektebetu'l-İslâmiyye, tsz., Zühd, 13; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, **es-Sünen,** Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1975, Zühd, 3; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 125.

[978] Ebu'l-Kâsım Abdullah İbn Nâkiyâ el-Bağdâdî, **el-Cümân fî Teşbîhâti'l-Kur'ân,** Dımaşk, 1411/1991, s. 43-44; el-Carım, **a.g.e.,** s. 17.

[979] el-Cürcânî, **Esrâru'l-Belâğa,** s. 95.

[980] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 773.

[981] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 132.

meydana getirmiştir.[982] Halbukî Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa* adlı eserinde özellikle istiâre, teşbîh ve temsîl kavramlarını etraflıca ele alıp, bu üç kavramı kesin hatlarla birbirinden ayırmaktadır.[983]

Râzî, tefsirinde de aynı metodu izlemiş, teşbîh ve temsîl kavramlarını birbirinden ayırma yoluna gitmemiş ve iki kavramı çoğunlukla birbirinin yerine kullanmıştır. Çalışma konumuzun asıl gayesi Kur'ân'ın i'câzı bağlamında Râzî'nin fikirlerini onun tefsîri çerçevesinde kalmak suretiyle tespit etmek olduğundan, bu iki kavram hakkında detaylara girmeyi uygun bulmuyoruz.

Râzî'nin, Kur'ân'ın i'câzı bağlamında üzerinde önemle durduğu teşbîhlerden birisi Yûnus suresinin 24. ayetinde anlatılan ve dünya hayatının değişik tabiat unsurlarına benzetildiği teşbîhtir. Râzî, bu teşbîhi *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserinde de ele almış ve orada Cürcânî'nin görüşlerine yer vermiştir.[984] Tefsirinde ise bu teşbîh ile ilgili olarak Kâdî Abdulcebbâr'ın görüşlerine yer vermiş, Cürcânî'nin bu teşbîh ile ilgili görüşlerine değinmemiştir.

Râzî, Yûnus suresinin *"Dünya hayatının hâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yeryüzünde, gerek insanların gerek hayvanların yiyeceği bitkiler bitip birbirine girer. Tam yeryüzü ziynet ve ihtişamını takınıp süslendiği, sahipleri de oraya kesinlikle hâkim olduklarını sandıkları bir sırada gece veya gündüz ona emrimiz gelivermiştir ve sanki dün hiç yokmuş gibi, onu, tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir. İşte biz iyi düşünecek kimseler için, ayetleri böyle açıklarız"*[985] ayetinde geçen teşbîhin, yeryüzünde taşkınlık yapan, dünyaya aldanan, ona sımsıkı sarılan, ahiretten ve ahirete hazırlanmaktan tamamen yüz çeviren kimseler için getirilmiş olan bir teşbîh olduğunu ifade etmektedir.

Yüce Allah, *"Dünya hayatının hâli, misâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yeryüzünün bitkileri bitip birbirine karışır"* buyurmuştur. Bundan maksat,

---

[982] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 24-25.
[983] Bakınız; Abdulkâhir Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, **Esrâru'l-Belâğa,** Dâru'l-Medenî, Kâhire, 1412/1991.
[984] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 114.
[985] Yûnus, 10/24.

bitkilerin üzerine yağmur yağıp, bitkiler bu yağmurla karşılaştığında, o bitkilerin boy atması, gelişmesi, güzelleşmesi, olgunlaşması ve en güzel renklere ve ziynetlere bürünmesidir. İşte ayetteki *"tam yeryüzü ziynet ve ihtişamını takınır"* ifadesi ile bu kastedilmiştir. Ayette geçen (أَخَذَتِ الأَرْضُ زُخْرُفَهَا) yani *"tezahruf"* bir şeyin en ileri derecede güzelleşmesi demektir. Böylece ziynet ve ihtişamını takınan yeryüzü, her türlü renkten muhteşem elbiseler giyen ve kırmızı, yeşil, sarı, altın rengi, beyaz ve benzeri renklerle süslenen bir geline benzetilmiştir. Şüphesiz ki her ne zaman bir bahçe bu durumda ve bu sıfatlarda olursa, sahibi onunla sevinir, ondan faydalanmada umudu artar ve kalbi onunla meşgul olur. Daha sonra Yüce Allah, işte böylesi güzel bir bahçeye, gece veya gündüz, bir anda soğuk, fırtına yahut sel gibi büyük bir afet gönderir ve o ağaçlar ve bitkiler, sanki hiç olmamış gibi yok olurlar. Bu durumda sahibinin, son derece üzülüp kederleneceğinde şüphe yoktur. İşte kalbini dünya lezzetlerine ve güzelliklerine bağlayan her insanın durumu da aynıdır. Dolayısıyla bu şekilde olan insan, o şeyleri elde edemediğinde üzüntüsü artar ve onlar için hayıflanır.[986]

Râzî, daha sonra bu teşbîhin hangi manalara geldiği noktasında bazı açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamalar Kâdî'nin özetlediği açıklamalardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) İnsanın dünya babında harcadığı dünya hayatının akıbeti, kendisinden istifâde etmede umutların arttığı bir zamanda, ümitsizliğe düşülen bu bitkilerin akıbeti gibidir. Çünkü genel olarak dünyaya sımsıkı sarılan kimse, bu dünyaya meyledip, dünya ile ilgili arzusu büyüyünce, ölüm ona ansızın gelip çatar. Bu, En'âm suresinin, *"Nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden (tam şımarıp) ferahladıkları zaman, onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar"*[987] ayetiyle kastedilendir.

---

[986] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 59.
[987] En'âm, 6/44.

2) Yüce Allah, bu ekin için makbul ve övgüye değer bir netice hâsıl olmayacağı gibi, dünyaya aldanıp, onu seven kimse için de makbul bir neticenin meydana gelmeyeceğini beyân buyurmuştur.[988]

3) Ayetteki teşbîh yönü, Furkan suresinin *"Biz onların yaptıkları her amelin önüne geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler yaptık"*[989] ayetindeki gibidir. Dolayısıyla bazı afetlerin meydana gelmesiyle, bu çiftçilerin gayretleri boşa çıkınca, aynı şekilde dünyayla aldananların gayretleri de boşa çıkar.

4) Bu bahçenin sahibi, kendini yorarak ve gönlünü sıkıntıya sokarak, bahçesini imar edip, kalbini ondan istifâde etmeye bağlar ve ondan istifâde edeceğini umar. Bu yok edici afet meydana gelince, daha önce çektiği o zorluk, gelecekte kendisi için meydana gelecek bir sıkıntının da sebebi olacaktır. Bu da kalbinde meydana gelen üzüntülerdir. Kalbini dünyaya bağlayan ve kendisini dünyayı elde etmek için yoran kimsenin durumu da böyledir. Bu kimse öldüğünde ve kazandıklarını elinden kaçırdığında, dünya sebeplerini elde etmede çektiği zorluk, ahirette kendisi için büyük bir sıkıntı olacaktır.

5) Yüce Allah, bu meseli, ahirete inanmayanlar için vermiş olabilir. Çünkü en son sınırına varmış bir ekin, ziynet ve güzellik bakımından da son noktaya ulaşmıştır. Ama daha sonra, o ekinle süslenmiş yere bir afet arız olur ve böylece bütün o güzellikler silinip gider. Sonra o ekinle süslenmiş yer bir daha süslenir. Dolayısıyla Yüce Allah, bu misali şunun için zikretmiştir: Buna güç yetiren, ahirette de canlıları, amellerinin karşılığını vermek için diriltmeye kadirdir.[990]

Râzî'nin, üzerinde durduğu teşbihlerden birisi de A'raf suresinin *"Onun hali tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi haline bıraksan da yine dilini sarkıtıp solur! İşte bu, tıpkı ayetlerimizi yalan sayan kimselerin misalidir"*[991] ayetinde geçen teşbîhtir. Râzî, bu teşbîh hakkında şöyle der: Bu teşbîh,

---

[988] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 59.
[989] Furkan, 25/23.
[990] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 60.
[991] A'raf, 7/176.

bütün köpekler için değil, sadece soluyan köpekler için yapılmıştır. Hayvanların en adisi köpektir. Köpeklerin en adisi de soluyan köpektir. Yüce Allah bir kimseye ilmi ve dini nasip ettiği halde, o kalkıp dünyaya meyleder ve dünyaya bağlanıp kalırsa, hayvanların en adisine, yani dili sarkmış köpeğe benzemiş olur.

Râzî, bu teşbîhin özellikle dünyaya meyleden âlimlere yönelik olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir âlim, ilmi vasıtasıyla dünya malı elde etmeye yönelirse, onun durumu insanlara çeşitli ilimleri bildirmek ve şanını şöhretini ortaya koymak için olmuş olur. Böyle bir kimse, sözlerini anlatıp ifade ederken dilini sarkıtır. Dünyalık elde etmeye karşı olan kalbindeki aşırı susuzluğundan ve hırsının hararetinden ötürü dilini çıkarıp sarkıtmaktadır. Bu kimsenin durumu, bir ihtiyaç ve zaruret olmadığı halde, sırf kötü huyundan ötürü dilini sarkıtan köpeğin haline benzer. Soluyan köpeğin solumasının hiç bitmemesi gibi, hırslı olan insanın hırsı da hiç tükenmez.

Ayette geçen *"Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi haline bıraksan da yine dilini sarkıtıp solur!"* ifadesinin anlamı şudur:

"Bu köpeğe saldırılsa ve tahrik edilse de solur, kendi haline bırakılsa da solur. Çünkü bu kötü davranış, onun aslî tabiatıdır. Hırslı ve yolunu şaşırmış insan da böyledir. Ona vaaz ve nasihatte bulunsan da, bulunmasan da o sapıklığını sürdürür. Çünkü dalâlet ve zarar, onun aslî âdeti ve zati karakteridir." Buna göre, ayetteki *"Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi haline bıraksan da yine dilini sarkıtıp solur!"* ifadesinin, iraptaki mahalli nedir? Diye sorulursa, bunlar hal olarak mahallen mansupturlar. Buna göre mana, sanki *"O, her halinde soluyan, zelil bir köpek gibidir"* denilmektedir. Daha sonra Yüce Allah, *"İşte bu, tıpkı ayetlerimizi yalan sayan kimselerin misalidir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle de, ayetlerini yalanlayan herkesin buna benzediğini bildirmiştir.[992]

Görüldüğü üzere Râzî, bu ayette yer alan teşbîh üzerine bazı açıklamalar yapmış, daha sonra da Yüce Allah'ın ayetlerini yalan sayan herkesin bu teşbîhte anlatılan

[992] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XV, s. 47.

duruma düşeceğini ifade ederek ayetin hükmünün aynı zamanda umumî bir anlam taşıdığını da belirtmiştir.

2.2.6. KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU

Üslûp kelimesi, sözlükte "ağaçlar arasında bulunan yol, ilim, yön, mezhep" gibi manalara gelmektedir.[993] Terim olarak ise, lafızların veya sözün telif edilmesi esnasında yazarın veya konuşan kişinin takip ettiği metot manasına gelir. Yine müellifin kendi sözünün mana ve maksatlarını ifade etme noktasında başkalarından ayrı bir tarz oluşturması anlamında da kullanılır.[994] Üslûbu'l-Kur'ân'la kastedilen de gerek kelimelerin seçiminde gerekse cümle yapısında Kur'ân'ın kendine özgü anlatım üslûbunun olması[995] ve bu üslûbun beşer üslûbunun çok üstünde bazı hususiyetler taşıması kastedilir.[996]

Kur'ân'ın üslûbunda görülen lafız ve mâna dengesi, onun gönüller üzerindeki etkisi, ses ve terkip nizamında ortaya konan ahenk, akla ve duyguya aynı zamanda hitap etmesigibi özellikler en çok üzerinde durulan hususlardır.[997] İ'câzu'l-Kur'ân literatüründe Kur'ân'ın kendine özgü bir üslûba sahip bulunduğuna dikkat çekilmiş ve bu noktada onun birçok üslûp özelliği zikredilmiştir.[998] Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri, bilinen ve alışılmış Arapçanın istimal tarzına uymamaktadır. Onun kendisine ait apayrı bir üslûbu bulunduğu gibi, yapısı bakımından da alışılmışın dışında ve çok üstünde edebî özelliklere sahiptir. O, Arap edebiyatını teşkil eden türlerden olan şiir, nesir veya hitabet gibi sanatlardan çok farklı hususiyetler taşımaktadır. Kur'ân, maksat ve manalarında, en yüksek ve ulaşılmaz bir şerefe bâliğ olmuş, muhkem, parlak, tatlı ve bedîî bir kelam tarzıdır.[999]

---

[993] Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1426/2005, II, s. 185.
[994] Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** II, s. 185.
[995] Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** II, s. 185.
[996] Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 120.
[997] Geniş bilgi için bkz: Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 134-159.
[998] Karaçam, **a.g.e.,** s. 503-513.
[999] Karaçam, **a.g.e.,** s. 503.

Bâkıllânî, Kur'ân'ın i'câz yönlerini ele alırken, üç ana i'câz vechinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi, ikincisi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî bir kimse olmasına rağmen, mükemmel bir kitap ile gönderilmiş olması, üçüncüsü de Kur'ân'ın nazım yönüyle mucize olmasıdır.[1000] Bâkıllânî, Kur'ân'ın nazım yönüyle mucize olmasını on ayrı başlık altında ele alıp açıklamaktadır.[1001] Bâkıllânî, Kur'ân'ın üslûbunun, beşer kelamının bilinen üslûp yönlerinin ötesine geçtiğini ve kendine has bir üslûbunun olduğunu ifade etmektedir.[1002] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın üslûbuna çok geniş bir şekilde yer vermiş, bu konunun son derece önemli olduğunu vurgulamış ve bu başlık altında: Îcâz, itnâb, hazf, te'kîd, takdîm, te'hîr, iltifât, teşbîh, istiâre, tevriye ve nidâ gibi neredeyse bütün belâgat konularını zikretmiştir.[1003]

Râzî de tefsirinde Kur'ân'ın üslûp özellikleri üzerinde önemle durmaktadır. Râzî, Kur'ân'ın nazmının ve tertibinin muhataplarının gönlünde en derin etkiyi bırakacak bir üslûpta düzenlendiğini ifade eder. Ona göre Kur'ân'ın tertibinde bu üslûp en güzel biçimde vaki olmuştur. Bu üslûbun aşamaları da şöyle gerçekleşmiştir:

1) Herhangi bir hüküm zikredildikten sonra, bu hükmün peşinden vaad-vaîd, terğîb-terhîb hususunda birçok ayetin zikredilmesi.

2) Daha sonra da bunların Allah'ın azametine, kudretinin ululuğuna ve büyüklüğüne ve ulûhiyetinin yüceliğine delalet eden âyetlerle mezcedilmesi.

3) Daha sonra da, tekrar hükümlerin beyan edilmesine dönülmesi.

Böyle bir üslûp, üslûp çeşitlerinin en güzeli ve kalplerde tesir uyandırmaya en elverişli olanıdır. Bunun da iki temel hikmeti vardır:

a) Meşakkatli şeyleri yapmayı teklif etmek ancak, vaad ve vaîd ile birlikte bulunduğu zaman kabul edilebilir hale gelir.

[1000] Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 48-51.
[1001] Bakınız; Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 51-71.
[1002] Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 62-63.
[1003] Burhaneddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1427/2006, II, s. 236.

b) Vaad ve vaîd ise kalbe ancak, kendisinden vaad ve vaîd sadır olan zatın kemalinin nihayetsizliğinin kati olarak bilinmesiyle tesir eder.[1004]

Dolayısıyla bu tertîbin ve üslûbun hak dine davete uygun olan üslûpların en güzeli olduğu ortaya çıkar. Râzî, Kur'ân'ın bu üslûbuna örnek olarak Nisâ suresinin giriş kısmını göstermektedir. Ona göre Yüce Allah bu üslûbu, Nisâ suresinin başında birçok şer'î hüküm ve mükellefiyet zikrederek, bunların peşi sıra kâfirlerin ve münafıkların hallerinin izahını getirip, bu hususu iyice ortaya koyarak icra etmiştir. Sonra da Allah'ın celalinin azametine ve kibriyâsının kemaline delalet eden ayetleri getirmiş ve ondan sonra yine hükümlerini açıklamaya dönerek, *"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki! "Allah, onlara dair hükmünü size açıklıyor"*[1005] diye buyurarak hükümlerini açıklamaya geçmiştir.[1006]

Kur'ân'ın lafızları ve manaları ile bunların sahip olduğu kendine has üslûp, tertîp ve nazım düzenine bakıldığı zaman, Kur'ân ile herhangi bir beşer kelamı arasında dikkat çekici farkların olduğu hemen anlaşılmaktadır. Nübüvvet döneminde yaşayan Arapların belâgat ve fesâhatte zirveye çıkmış kimseler olduğu bilinen bir husustur. Kur'ân Arapça bir kelam olarak indirilmiş olmasına rağmen ve o dönem yaşayan Arapların edebî manada söz söyleme noktasında ve edebiyatın birçok alanında son derece mahir olmalarına rağmen, onların sözleri ile Kur'ân'ın ibare ve ifadeleri karşılaştırıldığında, onların sözlerinin Kur'ân karşısında sönük kaldığı hemen anlaşılmaktadır. Bu noktada Râzî de Kur'ân'ın üslûbu, lafızları ve mana özellikleri ile o dönem yaşayan Arapların sözleri arasında kıyaslamalar yapmakta ve bazı sonuçlara ulaşmaktadır. Râzî bu farkları şöyle sıralamaktadır:

1) Arapların fesâhatinin çoğu, devenin, atın, cariyenin, hükümdarın veya bir darbenin ya da mızrak vuruşunun, bir harbin veya bir baskının tasvîri gibi müşahede edilen şeyler hakkındadır. Hâlbuki Kur'ân'da buna dair hiç bir şey bulunmamaktadır.

[1004] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 49.
[1005] Nisâ, 4/127.
[1006] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 49.

2) Yüce Allah, Kur'ân'ın tamamında doğruluk yolunu gözetmiş, yalandan ise sakınmıştır. Yalanı terk edip doğruya yapışan şairler, şiirinin derecesini düşürmüş ve iyi bir şair olamamıştır. Lebid b. Rebîa ile Hassan b. Sâbit'in durumu böyledir. Onlar Müslüman olunca, onların şiirlerinin derecesi düşmüştür. Güzellik bakımından bunların İslamî dönemdeki şiirleri, cahiliye dönemindeki şiirleri gibi değildir. Hâlbuki Yüce Allah, Kur'ân'ı yalandan münezzeh bir şekilde indirdiği halde son derece fasîh bir kelamdır.[1007]

3) Fasîh bir söz, bir şiirin veya kasidenin, ancak bir veya iki beytinde bulunabilir. Diğer kısımları fasîh olmaz. Hâlbuki Kur'ân'ın tamamı fasihtir. Öyle ki Allah'ın kulları, Kur'ân'ın bir cümlesini meydana getirmekten aciz oldukları gibi, tamamını meydana getirebilmekten de aciz kalmışlardır.

4) Fasîh şiir söyleyen herkes, bir şeyi vasfedip bu vasfı ikinci defa tekrarladığı zaman, bu kimsenin bu ikinci tavsîfi birincisi gibi etkili olamaz. Hâlbuki Kur'ân'da çok tekrar bulunmaktadır, bununla beraber hepsi de fesâhatte en üst noktaya varmış ve aralarında da asla bir farklılık görülmemiştir.

5) Yüce Allah, Kur'ân'ı Kerim'de ibadetlerin vacip, günahların yasak olduğunu bildirmek, güzel ahlâka teşvik etmek, dünyaya önem vermeyip ahireti üstün tutmak gibi konulara yer vermiştir. Bu gibi konular ise fesâhatin azlığını gerektirir. Ama Kur'ân bu konuları ele alırken bile fesâhatinden bir şey kaybetmez.

6) Araplar şöyle demişlerdir: İmruu'l-Kays'ın şiiri neşe anında, kadın bahislerinde ve atları niteleme hususunda zirvededir. Nâbiğa'nın şiiri, korku konusunda, A'şa'nın şiiri istek ve içkiyi niteleme hususunda, Züheyr'in şiiri de istek ve ümitler konusunda güzeldir. Özet olarak, her şair bir dalda güzel söz söyler, bu dalın dışında o şairin şiiri zayıf kalır.

Kur'ân'a gelince, O bütün edebî dallarda fesâhatin doruğuna ulaşmış olarak indirilmiştir:

[1007] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 106-107.

Terğîb (isteklendirme) hususunda Yüce Allah: *"Hiç kimse, onlar için ne gibi göz aydınlıklarının gizlenmiş olduğunu bilemez"*[1008] *"Altın tepsi ve kâselerle kendilerine ikram eden hizmetçiler etraflarında fır döner. Hülasa orada canınız ne isterse, gözleriniz hangi manzaralardan hoşlanırsa hepsi var! Hem siz orada devamlı kalacaksınız"*[1009] buyurmuş ki bunlar fesâhatin zirvesinde olan sözlerdir.[1010]

Terhîb (korkutma) hususunda Yüce Allah: *"Allah'ın, karada sizi yerin dibine geçirmesinden veya üzerinize çakıl savuran bir kasırga yollamasından emin mi oldunuz? Sonra da kendinize bir vekil bulamayacaksınız. Yoksa O'nun sizi oraya tekrar döndürüp de, üstünüze belinizi kıracak bir fırtına yollamasından, neticede de yaptığınız nankörlük sebebiyle sizi boğmasından emin misiniz? Siz bize karşı, sizin öcünüzü alacak hiç kimse bulamayacaksınız,"*[1011] *"Gökteki olandan, onun sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz? O zaman bakarsınız ki o (yeryüzü) çalkalanmaktadır. Yoksa göktekinin üstünüze taş yağdırıcı (bir rüzgâr) göndermesinden emin mi oldunuz? Siz o zaman tehdidimin nice olduğunu bileceksiniz?"*[1012] ve *"(Hakka karşı) inat eden her zorba ise (sonunda) bin pişman oldu. Onun önünde de cehennem vardır. Ona irinli su içirilecektir. Öyle ki o, bunu zorla yutmaya çalışacak, bir türlü yutamayacak, her yandan kendisine ölüm gelecek ama ölemeyecek"*[1013] buyurmuştur. Böyle bir korkutma biçimi belâgat ve fesâhatin zirve noktasıdır.

Kur'ân, yasaklama hususunda da insanların vehminin bile ulaşamayacağı bir edebî özellik taşır: *"İşte biz onların her birini günahı sebebiyle yakaladık. İşte kiminin tepesine (taş yağdıran) bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yere batırdık, kimini de suda boğduk"*[1014] diye buyurmuştur.

[1008] Secde, 32/17.
[1009] Zuhruf, 43/71.
[1010] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 107.
[1011] İsrâ, 17/68-69.
[1012] Mülk, 67/16-17.
[1013] İbrahim, 14/15-17.
[1014] Ankebût, 29/40.

Yine nasihat hususunda daha güzeli söylenemeyecek bir biçimde: *"Ne dersin! Onları yıllarca yaşatsak da, sonra kendilerine, tehdit edildikleri o azap başlarına gelse, onca seneler yaşayıp zevklenmeleri kendilerini kurtarabilir mi?"*[1015] diye buyurmuştur.

Ulûhiyet hususunda da: *"Allah, her dişinin neye gebe olacağını, rahimlerin neyi eksik, neyi fazla yapacağını bilir. O'nun nezdinde her şey ölçü iledir"*[1016] diye buyurmuştur ki bu sözlerin ulaştığı fesâhate Arapların hayalleri bile ulaşamamıştır.

Râzî, ayrıca Kur'ân'ın birçok ilimleri ihtiva edip bütün ilimlerin kaynağı olacak şekilde bir muhteva zenginliğine sahip olduğunu belirterek, Kur'ân'ın bu özelliği ile de Arapların sözlerinden çok farklı ve onların çok ötesinde bir üstünlüğe sahip olduğunu ifade etmektedir.[1017]

Kur'ân'ın uslûbu bilinen edebî üslûplardan birçok yönden farklılık arz etmektedir. Esasen Kur'ân ile beşer sözleri arasında muhteva bakımından da büyük farklar bulunmaktadır. Râzî, tefsirinde sadece üslûp yönünden değil, muhteva yönünden de Kur'ân ile şiir arasındaki temel farklara dikkat çekmiş ve bu konuda bazı açıklamalar yapmıştır.

Râzî, Kur'ân'la şiir arasındaki muhteva farkları bağlamında, Kur'ân'ın bizzat kendisi üzerinde meydana getirdiği etkiye değinerek şunları ifade etmektedir: "Kur'ân'ın sırları hakkında, her ne zaman iyiden iyiye düşündüysem, tüylerim ürperdi, adeta aklım durdu ve kalbimde, bir dehşet ve korku meydana geldi. Ama her ne zaman bu şiirleri düşündüysem, bunlar bana çok basit geldi ve kendimde, bunlardan dolayı kesinlikle bir etki ve tesir hissetmedim."[1018] Râzî, bu ifadelerinden sonra da şu hususları zikretmektedir: Doğru yolun ve isabetli metodun şu olduğunu zannediyorum:

Şiirler, insanlara mahsus olan vuslat ve hicranı, öfke ve sevgiyi anlatan birtakım kelimelerdir. Bunların bu şekilleriyle Yüce Allah'ta bulunduğunu söylemek küfürdür. Bu hallerden, Allah'ın celâline uygun olan manalara geçmek ise, ancak ilimde derinlik

---

[1015] Şuarâ, 26/205.
[1016] Ra'd 13/8.
[1017] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 107.
[1018] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 238.

sahibi ulemanın yapabileceği bir şeydir. Kur'ân'ın kapsadığı manalar ise, Allah'ın celâline lâyık ve uygun olan hallerdir. Kim bu manalara vakıf olursa, aşkın tesirinden dolayı, kalbinin şaşkınlığı artar. Zira kendisinde iman nuru bulunan bir kimsenin, *"Gayb âleminin anahtarları Onun yanındadır. Onları kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. Onun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez. Yer altı tabakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hâsılı yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın"*[1019] ayetini dinlediğinde ihtizâz ve heyecanının büyük olması gerekir.

Sözün tesiri bulunduğu gibi, o sözü ruhen ve psikolojik olarak destekleyen bir kişinin ağzından çıkmasının da bir tesiri vardır. Çünkü o sözü söyleyenin ruhî kuvveti, bu sözün diğer ruhlarda müessir olmasında yardımcı olur. Kur'ân'da söyleyen ve konuşan Yüce Allah'tır. Söz Allah'a aittir. Hâlbuki diğer yanda söz söyleyen ise, şehvetle dolup taşan, fısk-u fücura davet eden kişi, bazen yalancı bir şair de olabilir.[1020]

Kur'ân'ın hedefi, hakka davet etmeye yöneliktir. Nitekim Yüce Allah, *"Sen gerçekten insanlara doğru yolu gösterirsin. Yani göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah'ın yolunu gösterirsin. İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah'a döner"*[1021] buyurmaktadır. Şiirin hedefi ise, çoğunlukla batıla yöneliktir. Nitekim Yüce Allah, *"Şairlere gelince, bunların peşine de sapkınlarla azgınlar düşer. Görmez misin onlar her vadide sözcüklerin, hayallerin peşinde dolaşır ve yapmayacakları şeyleri söylerler"*[1022] buyurmaktadır.

Râzî, Kur'ân ile şiir arasındaki bu farkları saydıktan sonra şu ifadeleri ilave etmektedir: Yaptığım bu izah, bu iki durum arasında açıkça mevcut olan farklardır. Gönülde hissedilen duygulara gelince, herkes içinde hissedip duyduğunu dile getirir. Benim içimde ve aklımda bulup hissettiklerim ise söylemiş olduğum bu şeylerdir. Allah en iyisini bilendir.[1023]

[1019] En'am, 6/59.
[1020] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 238.
[1021] Şûrâ, 42/52-53.
[1022] Şuarâ, 26/224-226.
[1023] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 238.

Râzî, ayrıca Fâtır suresinin 19 ve 22. Ayetlerinin tefsirinde de Kur'ân ile şiir arasındaki temel farklardan birisine dikkat çekerek şunları ilave etmektedir: Kur'ân'ın mucize oluşu mana bakımından olup, sadece lafız cihetinden değildir. Şair, seciden dolayı takdîm ve te'hîrde bulunabilir. Böylece lafız onu, manayı değiştirmeye zorlar. Kur'ân ise müessir ve belîğ bir hikmettir. Ondaki mana sahih, lafzı ise fasîhtir. Bu sebeple de şiirlerde olduğu gibi anlamsız yere takdîm ve te'hîrler yapılmaz.[1024]

2.2.6.1. Kur'ân'ın Başlıca Uslûp Özellikleri

Râzî, tefsirinin değişik yerlerinde Kur'ân'ın bazı üslûp özelliklerini ele almaktadır. Onun bu hususstaki görüşlerini yansıtması açısından bazı örnekler vermemiz yerinde olacaktır.

2.2.6.1.1. Lafızların Manalarına Göre En Uygun Sîgaların Kullanılması

Râzî, Kur'ân'ın lafızlarının, onun manalarını en iyi şekilde yansıtacak sîgalarla nazil olduğunu ifade etmektedir. Buna örnek olarak da En'âm suresinin: *"Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yaran (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah'tır. Ölüden diriyi O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur"*[1025] mealindeki ayetini vermektedir. Bu ayette görüldüğü üzere, (يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ) bir fiil cümlesi ve bir de isim cümlesi yan yana gelmiştir.

Râzî, buradaki isim cümlesinin, (يُخْرِجُ الْمَيِّت) şeklinde değil de, (مُخْرِجُ الْمَيِّتِ) şeklinde isim cümlesi olarak gelmesinin hikmeti hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: Fiil cümlesi, o failin, o fiile her an ve her zaman itina gösterdiğine delâlet eder. Ama isim cümlesi her zaman yenilenmeyi ve itina göstermeyi ifade etmez. Râzî, daha sonra Cürcânî'den bir örnek vererek şöyle devam etmektedir: Abdulkâhir Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz* isimli kitabında buna bir misal vererek şöyle der: Yüce Allah, *"Size gökten ve yerden Allah'tan başka rızık verecek bir yaratıcı mı var?"*[1026] diye buyurmuştur. Burada, *"size rızık verecek"* şeklinde fiil cümlesi getirmiştir. Çünkü fiil sîgası Yüce

---

[1024] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 16.
[1025] En'âm, 6/95.
[1026] Fâtır, 35/3.

Allah'ın bütün canlıları, aralıksız ve kesintisiz olarak rızıklandırdığını ifade eder. İsim cümlesiyle yapılan anlatıma gelince, bunun misali Yüce Allah'ın Kehf suresinde beyan ettiği, (بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ) *"Köpekleri de giriş yerinde iki kolunu uzatmakta idi"*[1027] mealindeki ayetidir.[1028] Bu ayetteki (بَاسِطٌ) kelimesi, aynı hal üzere kalmayı ifade eder.[1029]

Râzî, bu örneği verdikten sonra tekrar En'âm suresinin 95. ayetine dönüp şöyle devam etmektedir: Canlı cansızdan daha kıymetlidir. Diriyi ölüden çıkarma hususunda gösterilen itinanın, ölüyü diriden çıkarmaya gösterilen itinadan daha fazla olması gerekir. İşte bu incelikten dolayı, diriyi ölüden yaratmaya gösterilen itina ve dikkatin ölüyü diriden yaratmaya gösterilen itinadan daha fazla ve daha mükemmel olduğuna dikkat çekmek için: (يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيّ) şeklinde birinci cümle fiil, ikinci cümle de isim cümlesiyle getirilmiştir.[1030]

2.2.6.1.2. Kur'ân Üslûbundaki Canlılık

Kur'ân'ın dil özelliklerinden birisi de son derece canlı bir anlatım üslûbuna sahip olmasıdır. Bunun neticesinde de Kur'ân ne kadar okunursa okunsun, insana herhangi bir bıkkınlık hissi vermemektedir. Şüphesiz bu husus da Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Râzî, Kur'ân üslubunun son derece canlı olduğunu ifade etmektedir. Bu üslûp canlılığına örnek olarak da Bakara suresinin 215-255. ayetlerini göstermektedir. Şöyle ki, Bakara suresinin 215 ile 242. ayetlerinde infak, cihat, içki, kumar, yetim hakları, evlenme, boşanma, yemînler, aile hayatı, emzirme, çocuk hakları, miras ve namaz gibi hükümlere dair açıklamalar yer almaktadır. Hüküm bildiren bu ayetlerden sonra İsrâiloğulları'na dair kıssa zikredilmiş ve kıssadan sonra ise tevhîd esaslarını en özlü bir biçimde ihtiva eden Bakara suresinin 255. ayeti yer almıştır. Râzî, bu hususta şöyle demektedir:

[1027] Kehf, 18/18.
[1028] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 174-177.
[1029] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 76-77.
[1030] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 76-77.

Yüce Allah, önceki ayetlerde (yani Bakara suresinin 255. ayetinin öncesindeki ayetlerde), insanların faydasına olan hükümlerden ve kıssalardan bahsettikten sonra, tevhîd ilmiyle alâkalı hususlara geçerek: *"Allah, o İlah'tır ki kendisinden başka ilah yoktur. Hayydır, Kayyumdur kendisini ne bir uyuklama, ne bir uyku tutar. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine? Yarattığı mahlûkların önünde ardında ne varsa, hepsini bilir. Mahlûklar ise O'nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez, O öyle Ulu, öyle Büyüktür"*[1031] buyurmuştur.[1032] Yüce Allah'ın Kur'ân'daki âdeti ve üslûbu, tevhit esaslarını, dinî hükümleri ve kıssaları birbiri içinde zikretmek şeklinde olmuştur. Kıssaları zikretmesinden maksadı, ya tevhîd ilminin delillerini açıklamak ya da ahkâm ve mükellefiyetleri pekiştirip sağlamlaştırmaktır. Bu üslûp, insanı tek bir çeşit ilimde durdurmamak için, takip edilecek en güzel üslûptur. Çünkü sadece bir çeşit ilim üzerinde durmak insana bıkkınlık verir. Ama ilmin bir nevinden diğer nevine geçtikçe, insanın gönlü açılır ve kalbi huzur duyar. Böylece de sanki o kimse, bir beldeden başka bir beldeye yolculuk ediyor: bir bahçeden başka bir bahçeye geçiyor ve çok lezzetli bir yiyecekten lezzetli başka bir yiyeceğe intikal ediyor gibidir. Hiç şüphe yok ki bu üslûp, en güzel ve en çok arzu uyandıran bir üslûptur.[1033]

2.2.6.1.3. Kur'ân'ın Delil Sunmadaki İkna Gücü

Kur'ân-ı Kerîm, nazmında, manasında ve lafızlarında beşer takatini aşkın olduğu gibi, muhataplarını iknâ etmede kullandığı yollar bakımından da beşeri metot ve usûllerin çok üstünde özellikler taşımaktadır. Onu vahyedenin hiçbir benzerinin olmaması, kelamının da eşsiz ve benzersiz olmasını gerektirmiştir. Kur'ân'ı okuyan, ayetleri hakkında düşünen, delillerini araştıran kimse, onun mücadelesinin sırf muhatabı susturmaya yönelik olmadığını: aksine hakikati arayanların ellerinden tutarak onları irşat ettiğini ve hakka götürdüğünü görür. Bunu yaparken de dikkatleri Yüce Allah'ın

---

[1031] Bakara, 2/255.
[1032] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 3.
[1033] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 3.

kâinattaki kudretinin tezâhürü olan nice güzelliklere çeker.[1034] Kur'ân'ın delilleri, her seviyedeki ve kabiliyetteki insana hitap eder. Bu deliller dış âlemde, insanın iç âleminde, ruhta, akılda ve vicdanda sergilenmektedir. Kısaca her şeyde O'nun birliğine delalet eden bir ayet, bir işaret vardır. Kur'ân kendi gayelerini gerçekleştirmek için birçok usûl ve üslûp kullanmıştır. Bununla birlikte mücadeleyi mutlak olarak bırakmamış, *en güzel şekilde bir mücadele* şekliyle kayıtlamıştır.[1035] Bunu yaparken de muhatabı en iyi şekilde iknâ edecek yol ve yöntemleri kullanmıştır.

Kur'ân'ın önemli dil ve uslûp özelliklerinden birisi de gerçekleri ortaya koyup tespit etme noktasında son derece ikna edici deliller sunmasıdır. Kur'ân'ın insan aklına ve fehmine sunduğu delillerin hepsi yerli yerinde olup, muhatabı ikna etme noktasında son derece etkili bir ikna gücüne sahiptirler. Râzî de bu önemli noktaya şöyle dikkat çekmektedir.

"Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmemiştir dediler. Sen onlara de ki: Peki, Musâ'nın insanlara bir nûr ve rehber olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup işinize geleni gösterdiğiniz, fakat çoğunu gizlediğiniz ve sizin de babalarınızın da bilmediğiniz birçok şeyleri sayesinde öğrendiğiniz o kitabı kim indirdi? Ey Resûlüm sen: Allah indirdi de! Sonra bırak daldıkları batıllarında oynaya dursunlar"[1036] mealindeki ayette Yüce Allah, ayetin başında, *"De ki: Şu vasıflara sahip olan kitabı kim indirdi?"* buyurmuş, sonra da, *"Allah indirdi de"* buyurmuştur. Bu şu manaya gelmektedir: Akl-ı selim ve bozulmamış fıtrat, zikredilen sıfatlarla mevsuf ve Musâ (a.s.)'nın mucizeleri gibi açık ve etkili mucizelerle sahibinin sözünü teyit eden böyle bir kitabın ancak Allah katından gönderileceğine şehadet eder. Bu mâna, bu kesin hüccetin ortaya çıkması sebebiyle aşikâr olunca, Yüce Allah Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, *"De ki: Bu kitabı indiren, ancak Allah'tır"* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, En'âm suresinin *"Şahit olmak bakımından hangi şey daha büyüktür? De ki, Allah."*[1037] ayetidir. Yine, yaratıcının varlığı hakkında delil getirmeye çalışan bir kimse, *"Yok iken, hayatı var eden kimdir?*

[1034] Muhammed Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti,** Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 29.
[1035] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti,** s. 359-360.
[1036] En'âm, 6/91.
[1037] En'âm, 6/19.

Cehaletten sonra aklı var eden kimdir? Göz bebeğine görme gücünü, kulağa da işitme gücünü veren kimdir?" Der. Sonra, kendi kendine *"Allah!"* Cevabını verir. Onun maksadı şudur, bu delil ve apaçık beyyineler öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, muarızımız ister kabul etsin ister etmesin, bunu her akıllının itiraf ve kabul etmesi gerekir. Dolayısıyla, maksat bu kadarcık sözle meydana gelmektedir.[1038]

2.2.6.2. İltifât Sanatı

Kur'ân'ın üslûbu içinde dikkat çeken üslûplardan biri de iltifât sanatıdır. İltifât sanatı aynı zamanda belâgatin bir alt konusu olup, Kur'ân'ın i'câz hususiyetlerinden biri olarak da kabul edilmektedir.[1039] İltifât, sözlükte "insanın yüzünü etrafa çevirmesi" anlamına gelmektedir. Hûd suresinin *"Gecenin bir bölümünde ailenle yola çık. Beraberindekilerin hiç biri geri dönüp bakmasın, yalnız eşin bunun dışındadır"*[1040] ayetinde bu manada kullanılmıştır. İltifât sanatı, Arap dilinde kökleri oldukça eskiye giden edebî sanatlardan birisidir. Bununla birlikte bu sanatın ilk defa ne zaman ve kim tarafından edebî bir kavram olarak kullanılarak tanımlandığı noktasında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazı kaynaklar iltifât sanatının bazı çeşitlerini ilk olarak Ferrâ, Ebû Ubeyde ve Asma'î'nin kullandığını söylerken, bazıları da bunlardan önce bu sanatı Sibeveyh'in (ö.180/796) kullandığını söylemektedir. Fakat Sibeveyh bu sanata herhangi bir isim vermemiştir. Sîbeveyh'in çağdaşı olan Ebû Zeyd el-Kuraşî (ö.170/786) de herhangi bir isimlendirme yapmadan iltifât sanatına yer vermiştir.[1041] İltifat sanatını isim olarak ilk defa Asma'î'nin (ö.216/831) kullandığı söylenmektedir. İbn Kuteybe (ö.276/ 889) ise bu sanatı *"lafzın zahiri manasının, gerçek manasına aykırılığı"* şeklindeki bir başlıkla eserinde ilk defa kavramsal manada tanımlayan kişidir.[1042] İbn Kuteybe bu başlık altında: Hitabı muhataptan gâibe, gâipten muhataba çevirmek, cemi' lafızla müfrede hitap, hitap yönünü maziden muzariye veya gelecek zamana çevirmek şeklinde iltifât sanatına çok sayıda örnek vermiştir.[1043] Bununla birlikte bu sanata ilk

---

[1038] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 65.
[1039] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 172-173.
[1040] Hûd, 11/81.
[1041] Mehmet Dağ, **Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifât (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş),** Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2008, s. 35-39.
[1042] İbn Kuteybe, **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân,** Dâru't-Turâs, Kâhire, 1393/1973, s. 275.
[1043] İbn Kuteybe, **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân,** s. 289-296.

defa *iltifât* adını veren kişinin İbn Mu'tez (ö. 296/908) olduğu söylenmektedir.[1044] İbn Mu'tez, iltifatı: Konuşan kişinin muhataptan gâibe, gâipten muhataba geçmesi ve buna benzeyen kalıpların birinden diğerine geçmesi şeklinde tanımlamaktadır.[1045]

Belagat âlimlerinin, anlama güzellik veren edebî sanatlardan saydığı iltifat, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır.[1046] Başlıca iltifat türleri şunlardır, gâibten hitaba geçiş,[1047] gâibten mütekellime geçiş, muhataptan gâibe geçiş, mütekellimden gâibe geçiş, mütekellimden muhataba geçiş, maziden muzâriye geçiş ve muzâriden maziye geçiş.[1048] Râzî, tefsirinde bu iltifât çeşitlerinden özellikle gaipten muhataba ve muhataptan gaibe geçiş türü üzerinde durmaktadır.

Râzî, bu bağlamda Bakara suresinin *"Ey insanlar! Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz"*[1049] ayetinin tefsirinde, bu ayeti, kendisinden önceki bütün ayetlerin bir tamamlayıcısı olarak ele alıp şu mülahazalarda bulunmaktadır: Yüce Allah, surenin başından bu ayete kadar mümin, kâfir ve münafıklar hakkındaki hükümleri bildirdikten sonra bu ayetle hepsine birden hitap etmiştir. Buradaki hitap, Fatiha suresinin 4. ayetindeki iltifat türündendir.[1050] Râzî, iltifat üslûbunun bazı gayeleri ve faydaları olduğunu sözlerine eklemektedir ki bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) İltifat üslûbunda dinleyeni daha çok harekete geçiren ve coşturan bir hususiyet vardır. Örneğin, bir kimse arkadaşına, üçüncü bir şahıstan hikâye ederek, "falan'ın hikâyesi şöyle şöyledir" der ve sonra o üçüncü şahsa hitap ederek şöyle devam eder: "Ey falanca! Sana yakışan, bütün işlerinde övülen bir yola girmendir." Bu gaipten muhataba geçiş, o üçüncü şahsın daha fazla harekete geçmesini temin eder.

[1044] Dağ, **Kur'ân'da Üslûp Diyalektiğ: İltifât,** s. 32-44.
[1045] Abdullah İbn Mu'tez, **Kitâbu'l-Bedî',** Dâru'l-Mesîre, ysz., 1402/1982, s. 58.
[1046] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 902.
[1047] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 905.
[1048] es-Suyutî, **el-İtkân,** II, s. 902-908.
[1049] Bakara, 2/21.
[1050] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 75.

2) Bu bağlamda yukarıdaki ayette, sanki Yüce Allah şöyle buyurmaktadır, "Benim ile senin aranda, önceden peygamberi vasıta kıldım, şimdi ise sana ikram ve yakınlığı artırıyor ve delillere dikkat çekerek, seni muhatap kabul edip ilâhî hitapla şereflenmen için sana vasıtasız olarak hitap ediyorum."

3) Yine bu ayette Yüce Allah, ibadetle meşgul olduğu zaman kulun devamlı olarak terakki edeceğini bildirmektedir. Bunun delili ise, bu ayette gaipten muhataba geçilmiş olmasıdır.

4) Bakara suresinin buraya kadar olan ayetlerinde, insanların iman, küfür ve nifak gibi birtakım durumları anlatılmıştı. Bu ayet ise emir ve mükellefiyetle ilgilidir. Emir ve mükellefiyetlerde ise bir külfet ve meşakkat söz konusudur. Bu sebeple, külfeti dengeleyecek bir ferahlığın bulunması gerekir. Bu ferahlık ise, Yüce Allah'ın aradaki vasıtayı kaldırıp insanlara bizzat hitap etmesidir. Bu durum şuna benzetilebilir: örneğin bir köle zor bir iş yapma mecburiyetinde bırakıldığında, şayet efendisi ona bizzat hitap ederek, "Senden şunu yapmanı istiyorum" derse, efendisinin kendisine bizzat söylemesinden dolayı bu zor iş, onun için zevkli bir iş haline dönüşür.[1051]

Râzî'nin örnek olarak verdiği iltifât üslûbundan birisi de *"Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur. Gemide olduğunuz zamanı düşünün: Gemiler, tatlı bir rüzgârla içindeki yolcuları alıp götürdüğü ve yolcular da bundan ötürü keyiflendikleri bir sırada, birden gemiye şiddetli bir fırtına gelir. Dalgalar her taraftan onları sarar ve artık kendilerinin tamamen kuşatılıp bir daha kurtulamayacaklarını zannedince, bütün niyaz ve ibadetlerini yalnız Allah'a tahsis edip gönülden Ona yalvarırlar: Ahdimiz olsun ki, eğer bizi bu felaketten kurtarırsan, mutlaka şükreden kullarından olacağız! derler"*[1052] ayetidir. Râzî, bu ayetteki iltifât üslûbu ile ilgili sorulması muhtemel bir soru yönelterek şunları kaydetmektedir: Üslûbu, muhatap sîğasından gâip sîğasına çevirmenin faydası nedir? Diye sorulursa şöyle deriz, bu hususta âlimler bazı izahlar yapmışlardır:

[1051] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 75.
[1052] Yûnus, 10/22.

1) Keşşaf Sahibi'ne göre, bundan maksat, mübâlağadır. Bir şeyi iyice belirtmektir. Buna göre Yüce Allah sanki onlar hallerine hayret etsinler ve bu durumlarını iyice yadırgayıp, nahoş karşılasınlar diye, onların bu durumlarını başkalarına anlatmış gibidir.

2) Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre, Yüce Allah'ın, kullarına yönelik olarak yaptığı hitaplar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dili ile olmuştur. Dolayısıyla aslında bu, gâipten yani üçüncü şahıstan haber verme gibidir. O halde, gaibi muhatabın yerine koyan herkesin, aynı şekilde onu, gâip sîğasına çevirmesi de yerinde olur.[1053]

Râzî, kendi görüşünü de şöyle ifade etmektedir: Bir de bu ayetin tefsiri esnasında hatırıma gelen bir incelik var. Konuşma esnasında, gâip sîğasından muhatap sîğasına geçmek, karşıdakine duyulan yakınlığa ve ona daha fazla değer vermeye delâlet eder. Ama bunun zıddı, yani muhatap sîğası kullanırken, gâip sîğalarına geçmek, gazaba ve uzaklaştırmaya delâlet eder. Birincisi, Fatiha suresinde olduğu gibidir. Çünkü *"Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır. O Rahmandır, Rahimdir"*[1054] ayetlerinin tamamı, gâip sîğası ile olan ayetlerdir. Daha sonra insan buradan, *"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım isteriz"*[1055] ifadelerine geçer ki, bu durum, kulun, sanki gâipten ilâhî huzura geçtiğine delalet eder. Bu da, onun derecesinin yüceliğini ve âlemlerin Rabbinin hizmetine son derece yaklaşmış olduğunu gösterir. İkincisi ise Yûnus suresinin bu ayetinde olduğu gibidir. Çünkü ayetteki, *"Gemilerde bulunduğunuz zaman"* ifâdesi karşıda bulunanlara bir hitaptır. *"(O gemiler) bunları götürdüğü zaman"* ifâdesi ise, gâip sîğasıyladır. Dolayısıyla bu ayette, muhatap sîğasından gâip sîğasına geçilmiştir. Bu da, bir kızgınlığın, uzaklaştırmanın ve huzurdan kovmanın söz konusu olduğunu gösterir. Bu gibi kimselerin durumuna yakışan da budur. Çünkü Allah'ın lütûflarına nankörlük eden her insana uygun düşen, bu anlatılan şeylerdir.[1056]

[1053] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 56-57.
[1054] Fâtiha, 1/1-3.
[1055] Fâtiha, 1/4.
[1056] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 56-57.

2.2.7. MUHTEVASININ KAPSAMLILIĞI

Kur'ân'ın önemli i'câz yönlerinden birisi de son derece kapsamlı bir muhtevaya sahip olması, birçok ilmin esas ve temelini kapsamasıdır. Nitekim Yüce Allah *"Bu kitabı sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik"*[1057] buyurmuştur. Bu yönüyle Kur'ân, kelâm, tefsîr, fıkıh usûlü, nahiv ve tasavvûf gibi birçok dinî ilimlerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Ayrıca ihtiva ettiği kevnî ayetler yönüyle de pek çok tabiî ilimlerin adeta keşif kapısı olmuş ve insanlığın fikir ve düşünce dünyasına sayısız âlemlerin kapısını aralamıştır.

İmam Şâfiî, ümmetin (âlimlerin) din adına söylediği şeylerin, sünnetin bir şerhi ve açıklaması olduğunu: sünnetin beyân ettiği her şeyin ise Kur'ân'ın bir şerhi ve açıklaması olduğunu ifade etmektedir.[1058] Şafiî, bu ifadesiyle başta fıkıh ve fıkıh usûlü olmak üzere bütün dinî ilimlerin kaynağının Kur'ân'a dayandığını vurgulamaktadır. Rağıb el-İsfehânî (ö.502/1108), Yüce Allah'ın Kur'ân'ı, önceki kitapların özünü ve semeresini ihtiva edecek şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e indirdiğini ifade etmektedir. Ona göre Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden birisi de, sınırlı hacmine rağmen, beşer aklının saymaktan aciz olduğu pek çok manayı ihtiva etmesidir.[1059] Gazzâlî'ye göre Kur'ân, dinî ve dünyevî bütün ilimleri ihtiva etmesi yönüyle mu'cîz bir kelamdır.[1060] Râzî, Kur'ân'ın gerek dinî gerekse de dünyevî birçok ilmin kaynağını teşkîl ettiğini ifade ederek Kur'ân'da kırktan fazla ilmin var olduğunu delilleriyle ortaya koymaktadır. Suyûtî, Kur'ân'ın dinî ilimlerin yanı sıra tıp, mühendislik ve dokumacılık gibi pek çok ilmin nüvelerini ihtiva ettiğini ve her şeyi kapsadığını ifade etmektedir.[1061]

Ayrıca modern bilim tarafından üzerinde durulan pek çok konunun Kur'ân'da da yer alması, onun muhtevasının oldukça kapsamlı olduğunu göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tatlı ve tuzlu su, suyun her canlı için hayat kaynağı olması gibi hususlar, Kur'ân'ın içerdiği konular olup modern bilim tarafından da üzerinde önemle

---

[1057] Nahl, 16/89.
[1058] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1025.
[1059] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1033.
[1060] el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** I, s. 822.
[1061] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1030-1035.

durulmuştur.[1062] Keza ilmî bir tespit olan her canlının sudan yaratılmış olması hususu, Kur'ân'da asırlar öncesinden haber verilmiş bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.[1063] Ayrıca göğün yapısı ile ilgili bilgiler, yerlerin ve göklerin yaratılışı, denizde tatlı su ile tuzlu su arasına bir engelin konulması gibi nice hususlar bu başlık altında zikredilebilir.[1064] Bütün bunlar Kur'ân'ın muhtevasının ne denli kapsamlı olduğunu göstermektedir.

Kur'ân gibi temel hedefi insanın dünya ve ahiret faydasını temin etmek olan bir kitabın muhtevasının kapsamlı olması kaçınılmazdır. Râzî'nin ifadesiyle Kur'ân, en büyük bir nimettir. O ebedî bir mucizedir. Onun ayetlerinin okunmasıyla ibadetler eda edilir ve yine o ayetlerin okunmasıyla, onlardan her türlü ilim çıkartılır. Yine o ayetler okununca, güzel ahlâkın her çeşidi onlardan öğrenilir. Kısaca onların okunmasından, hem dünyevî hem de uhrevî her türlü hayır elde edilir.[1065] Bu noktada Kur'ân'ın muhtevasının son derece geniş kapsamlı olmasına ve yine Kur'ân'ın birçok ilmin menbaı olmasına şaşmamak gerekir. Çünkü onun hedefinin büyüklüğü muhtevasının da son derece zengin olmasını gerektirmektedir. Nitekim Kur'ân'ın hedef kitlesi, her kavim ve milletten bütün insanlardır. Hükümleri de kıyamete kadar sürecek bütün çağları ve devirleri kapsayacak şekilde tanzîm edilmiştir.

Kur'ân'ı Kerîm birçok ilimlere kaynaklık etmektedir. Onun bu özelliği de temel i'câz yönlerinden birini teşkil etmektedir. Bu noktada şu hususu da önemle belirtmek gerekir ki, "Kur'ân bütün ilimlerin kaynağıdır" derken, bütün ilimlerin ayrıntılarıyla beraber Kur'ân'da var olduğu ve bir şekilde geçtiği gibi bir düşünce akla gelmemelidir. Bundan şunu anlamak lazımdır: Kur'ân'da öyle ince ve latîf ifadeler vardır ki, bunların üzerinde dikkatle düşünülüp tefekkür edildiği zaman, o ince ve latîf ifadeler yepyeni bir ilim ve fennin kapısı olabilecek şekilde insan zihninin önüne yeni ufuklar ve yeni yollar açmaktadır. Bu zaviyeden bakılınca Kur'ân, tarih boyunca insanın zihnine pek çok fikir ve düşüncenin kapılarını açmış, açılan bu fikir ve düşünce kapılarından geçenler pek

---

[1062] Neccâr, **Min Âyâti'l-İ'câzi'l-İlmî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm,** II, s. 3-24.
[1063] Enbiyâ, 21/30; *"Hakkı, inkâr edenler görüp bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi, onları Biz ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?"*
[1064] Neccâr, **a.g.e.,** I, s. 47-52; II, s. 20; II, s. 25-40; II, s. 37; II, s. 61.
[1065] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, 130.

çok ilimlerin teşekkül etmesinde öncü olmuşlardır. Kur'ân'ın dünya ve ahiret hayatında genelde bütün insanlığa, özelde ise kendisine iman etmiş olan müminlere bir *rehber* ve *kılavuz* olmasını bu şekilde anlamak ve algılamak gerekir.

Râzî de Kur'ân'ın bu yönüne dikkat çekerek onun bütün ilimlere kaynaklık edecek şekilde bir muhteva zenginliğine sahip olduğunu ifade etmektedir. Râzî, bu hususun onun önemli i'câz yönlerinden birisi olduğunu belirtmektedir. Râzî'ye göre Kur'ân bütün ilimlerin temelidir ve kaynağıdır. Mesela, kelâm ilminin tamamı Kur'ân'da mevcuttur. Fıkhın ana esasları Kur'ân'dan alınmıştır. Yine fıkıh usûlü, nahiv ve lügat, tasavvuf ilimleri, ahiret haberleri ve güzel ahlâk prensipleri de Kur'ân'da mevcuttur.[1066] Râzî, Kur'ân'da bulunan ilimleri şu şekilde tasnif etmektedir:

2.2.7.1. Dînî İlimler

Râzî, Allah'a iman etmenin usûl ve esaslarını ihtiva eden tevhîd ilminin beş asıl unsuru ihtiva ettiğini ifade eder. Bu hususlar şunlardır:

a) Yüce Allah'ın zatını bilmek

b) Sıfatlarını bilmek

c) Fiillerini bilmek

d) Hükümlerini bilmek

e) İsimlerini bilmek.

Râzî bütün bu ilimlerin Kur'ân'da mevcut olduğunu ifade ederek,[1067] bunları sırasıyla ele almaktadır. Yüce Allah'ın zatını bilmeye dair ilimlere gelince: Kişinin Allah'ın zatını bilmesi, O'nun varlığını, kıdemini ve bekâsını bilmesi demektir. Allah'ın sıfatlarını bilme ise, iki çeşittir. Birincisi O'nu tenzih etmek ve bu noktada gerekli olan hususları bilmektir. Bu da, Yüce Allah'ın bir cevher, parça ve kısımlardan meydana gelmiş olmadığını, bir yönde ve mekânda bulunan bir varlık olmadığını bilmektir. Böyle olmaktan O'nu tenzih etmektir. Kişinin, Yüce Allah'ı böylesi şeylerden tenzihini

---

[1066] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 106-107.
[1067] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 233.

anlatan lafızların dört tane lafız olduğunu bilmesi gerekir. Bahsedilen bu dört lafız, Kur'ân'da Allah'ı tenzih için kullanılmıştır. Bunlardan birincisi *"لَيْسَ"* lafzıdır. Bu lafız, Şurâ suresinin *"O'nun gibisi yoktur"*[1068] ayetinde geçmektedir. İkincisi *"لَمْ"* lafzıdır. Bu da İhlâs suresinin *"O doğurmadı, doğrulmadı ve hiçbir şey O'na denk olmadı"*[1069] ayetlerinde geçmektedir. Üçüncüsü *"مَا"* lafzıdır. Bu da Meryem suresinin *"Senin Rabbin unutmaz"*[1070] ayeti ile yine Meryem suresinin *"Allah çocuk edinmez"*[1071] ayetinde geçmektedir. Dördüncüsü *"لا"* lafzıdır. Bu da Bakara suresinin *"Onu ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutar"*[1072] ayetinde, En'âm suresinin *"O, doyurur, doyurulmaz"*[1073] ayetinde, Mü'minûn suresinin *"O, himaye eder, himaye edilmez"*[1074] ayetinde geçmektedir. Ayrıca bu lafız Kur'ân'ın otuz yedi yerinde geçen, *"Allah'tan başka ilah yoktur"*[1075] şeklindeki ifadelerde kullanılmıştır. Kişinin Yüce Allah'ın zatını bilme noktasında bütün bunlardan haberdar olması gerekir. Bu bilgilerin hepsi Kur'ân'da mevcuttur.[1076]

Yüce Allah'ın sıfatlarını bilmeye dair ilimlere gelince: Bunlardan birincisi, Allah'ın Muhdis ve Hâlık (var edici ve yaratıcı) olduğunu bilmektir. Nitekim Yüce Allah, *"Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun"*[1077] buyurmuştur. İkincisi, Allah'ın Kâdir olduğunu bilmektir. Nitekim *"Evet, biz onun parmak uçlarını bile derleyip yeniden yaratmaya kadiriz"*[1078] ve *"Bütün bunları yapan Allah, ölüleri tekrar diriltmeye kadir değil midir?"*[1079] diye buyurmuştur. Üçüncüsü, Hak Teâlâ'nın Âlim olduğunu bilmektir. Nitekim *"O, kendisinden başka ilah olmayan, gayb ve şehâdet âlemini bilen Allah'tır"*[1080] diye buyurmuştur. Dördüncüsü, O'nun her şeyi bilip kuşattığını bilmektir.

[1068] Şurâ, 42/11.
[1069] İhlâs, 112/3-4.
[1070] Meryem, 19/64.
[1071] Meryem, 19/35.
[1072] Bakara, 2/255.
[1073] En'âm, 6/14.
[1074] Müminun, 23/88.
[1075] Sâffât, 37/35; Muhammed, 47/19.
[1076] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 233.
[1077] En'âm, 6/1.
[1078] Kıyâmet, 75/4.
[1079] Kıyâmet, 75/40.
[1080] Haşr, 59/22.

Nitekim *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları ancak o bilir"*[1081] ve *"Allah, her dişinin neye gebe olduğunu bilir"*[1082] diye buyurmuştur. Beşincisi, O'nun Hayy (diri) olduğunu bilmektir. Nitekim *"O, kendinden başka hiçbir tanrı olmayan Hayy'dır. Dolayısıyla dini O'na has kılarak, O'na ibadet edin"*[1083] diye buyurmuştur. Altıncısı, Allah'ın, irâde edici olduğunu bilmektir. Nitekim *"Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm'a açar"*[1084] diye buyurmuştur. Yedincisi, Allah'ın Semî' ve Basîr olduğunu bilmektir. Nitekim *"O, semî ve basîrdir"*[1085] ve *"Şüphesiz ben sizinleyim: İşitiyor ve görüyorum"*[1086] diye buyurmuştur. Sekizincisi, Allah'ın kelâm sıfatına sahip oluğunu bilmektir. Nitekim *"Eğer Allah'ın kelimelerini yazmak üzere, dünyadaki bütün ağaçlar, kalem olsaydı ve denizlere de yedi deniz daha katılıp bütün onlar da mürekkep olsaydı, bunlar tükenir yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Allah, öyle Azîz, öyle Hakîmdir"*[1087] diye buyurmuştur. Dokuzuncusu, işlerin bütünüyle O'na ait olduğunu bilmektir. Nitekim *"Önce de sonra da, iş, Allah'a aittir"*[1088] diye buyurmuştur. Onuncusu, Allah'ın, Rahmân, Rahîm ve Mâlik olduğunu bilmektir. Nitekim *"Rahmân ve Rahîm olan, din gününün Mâliki olan"*[1089] diye buyurmuştur. Allah'ın sıfatları hakkında bilinmesi gerekenler bunlardır ve bunların hepsi de Kur'ân'da mevcuttur.[1090]

Yüce Allah'ın fiillerini bilmeye dair ilimlere gelince: fiiller, ya manevî ya da maddî olurlar. Manevî olan fiilleri, çok az kişi müstesna, bunlara vâkıf olmak mümkün değildir. Nitekim Yüce Allah, *"Rabbinin ordularını, kendisinden başka kimse bilemez"*[1091] diye buyurmuştur. Maddî olanlara gelince, bunlar da ya ulvî âlem veya süflî âlemdir. Bu hususları, kâinatın işleyişi ile ilgili ilimler başlığı altında zikredeceğiz.

[1081] En'âm, 6/59.
[1082] Ra'd, 13/8.
[1083] Mü'min, 40/65.
[1084] En'âm, 6/125.
[1085] Şurâ, 42/11.
[1086] Tâ-Hâ, 20/46.
[1087] Lokman, 31/27.
[1088] Rûm, 30/4.
[1089] Fâtiha, 1/3-4.
[1090] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234.
[1091] Müddessir, 74/31.

Allah'ın hükümlerine dair ilimlere gelince, Kur'ân'da bulunan ilimlerden birisi de Allah'ın hüküm ve teklîflerine dair ilimlerdir. Bu hüküm ve teklifler de, ya kalbin işleri ya da uzuvların amelleri hususunda olurlar. Bunlardan birincisi, ahlâk ilmidir. Yani güzel ahlâkın kötü ahlâktan ayırt edilmesi ilmidir. Kur'ân, bütün bunları kapsamaktadır. Nitekim Yüce Allah, *"Şüphesiz ki Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı, muhtaç oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri ve haddi aşmayı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir"*[1092] ve *"Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme"*[1093] diye buyurmuştur. Uzuvların amellerine dair olan mükellefiyetlere gelince, bu da, Fıkıh ilmi adını almaktadır. Kur'ân, bu ilmin düsturlarını en mükemmel bir biçimde kapsamaktadır.[1094]

Yüce Allah'ın isimlerine dair ilimlere gelince: Bu hususta da Yüce Allah, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bu isimlerle duâ edin"*[1095] diye buyurmuştur. İşte bütün bunların hepsi Allah'ı tanıma ile ilgilidir.[1096]

Ahirete dair ilimlere gelince: Yüce Allah, insanların öldükten sonraki hallerinden, öldükten sonra dirilmelerinden ve kıyametin keyfiyetinden bahsetmektedir. Saîd ve şakî kimselerin hallerini izah etmektedir. Bu konuda verdiği malumat oldukça fazladır.[1097]

Meleklere dair ilimlere gelince: İman konusunda dikkate alınan esaslardan bir diğer esas da, meleklere inanmaktır. Nitekim Yüce Allah, *"Müminlerin hepsi, Allah'a, meleklerine iman ettiler"*[1098] buyurmuştur. Kur'ân, bazen kısa, bazen de tafsilatlı bir biçimde, meleklerin sıfatlarının açıklanmasını kapsamaktadır. İcmali açıklama, Yüce Allah'ın, yukarıdaki ayette olduğu gibi buyurmasıdır. Ayrıntılı açıklama ise şöyledir: Meleklerin, Allah'ın elçileri olduğuna delâlet eden ifadeler: *"Hamd, gökleri ve yeri*

[1092] Nahl, 16/90.
[1093] A'raf, 7/199.
[1094] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234.
[1095] A'raf, 7/180.
[1096] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 235.
[1097] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234-235.
[1098] Bakara, 2/285.

yaratan ve melaikeyi ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratıklarından, istediğine, dilediği kadar fazla özellikler verir, Çünkü O her şeye kadirdir"[1099] diye buyrulmuştur. Meleklerin bu âlemin görevlileri olduklarını gösteren ifadeler: *"Sonra iş bölümü yapan meleklere"*[1100] ve *"bir de icra edenlere"*[1101] ve *"saflar bağlayıp duranlara yemîn olsun"*[1102] şeklinde buyrulmuştur. Meleklerin, Arşın taşıyıcıları olduğunu bildiren ifadeler: *"O gün Rabbinin Arşını, sekiz melek taşır"*[1103] şeklinde buyrulmuştur. Meleklerin, Arşın etrafında dönüp dolaştıklarını bildiren ifadeler: *"Sen o gün melekleri de Arş'ın etrafını çevrelemiş Rablerine zikir, tenzih ve hamd eder vaziyette görürsün"*[1104] şeklinde buyrulmuştur. Meleklerin, cehennemin bekçileri olduğunu bildiren ifadeler: *"(o ateşin) üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır"*[1105] şeklinde buyrulmuştur. Meleklerin, kerîm yazıcılar olduklarını bildiren ifadeler: *"Hâlbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır"*[1106] şeklinde buyrulmuştur. Meleklerin, takipçiler olduğunu gösteren ifadeler: *"Onun önünde, arkasında kendisini takip eden melekler vardır"*[1107] şeklinde buyrulmuştur.[1108]

2.2.7.2. Kâinatın İşleyişi İle İlgili İlimler

Râzî, Kur'ânda bulunan ve kâinatın işleyişi ile ilgili birçok tabiî ilimden bahsetmektedir. Gökyüzü, yeryüzü, hava, rüzgâr ve denizlerle ilgili ilimlerin yanı sıra yaratılış ve insanlık tarihine dair ilimlere dikkat çekmektedir. Bütün bu ilimler, Yüce Allah'ın fiilleri ile ilgili olan kısımlardır.

Ona göre gökyüzü ile ilgili pek çok ilim Kur'ân'da yer almaktadır. Örneğin, Kur'ân'da güneşin ve ayın hallerine dair bilgiler mevcuttur. Nitekim Yüce Allah, *"Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra da Arşa istiva buyurdu.*

[1099] Fâtır, 35/1.
[1100] Zâriyât, 51/4.
[1101] Nâziât, 79/5.
[1102] Sâffât, 37/1.
[1103] Hakka, 69/17.
[1104] Zümer, 39/75.
[1105] Tahrîm, 66/6.
[1106] İnfitâr, 82/11.
[1107] Ra'd, 13/11.
[1108] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 235-236.

O Allah ki geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürür. Güneş, Ay ve bütün yıldızlar hep Onun buyruğu ile hareket ederler"[1109] buyurmuştur.[1110]

Işınların ve ışıkların hallerine dair bilgiler Kur'ân'da bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Allah, göklerin ve yerin nurudur"*[1111] ve *"Güneşi bir ziya, ayı da bir nûr kılan O'dur"*[1112] diye buyurmuştur.

Gölgenin hallerine dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Bakmadın mı Rabbin Gölgeyi nasıl uzatmıştır? Eğer Dileseydi onu hareketsiz kılardı"*[1113] diye buyurmuştur.

Gece ve gündüze dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Geceyi gündüze sarar, gündüzü de geceye"*[1114] diye buyurmuştur.

Yıldızlara dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yıldızlardan yararlanıp yol bulma imkânı veren O'dur"*[1115] diye buyurmuştur.

Cennetin sıfatlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Genişliği, semanın ve yerin genişliği gibi olan cennetler için yarışın"*[1116] diye buyurmuştur.

Cehennemin sıfatlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Oranın yedi kapısı vardır ve onlardan her kapıdan kimlerin gireceği belirlenmiştir"*[1117] diye buyurmuştur.

Arşın sıfatlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Arşı taşıyan, bir de onun çevresinde bulunan melekler devamlı olarak Rablerine zikir ve hamd eder"*[1118] diye buyurmuştur.

[1109] A'raf, 7/54.
[1110] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234.
[1111] Nûr, 24/35.
[1112] Yûnus, 10/5.
[1113] Furkan, 25/45.
[1114] Zümer, 39/5.
[1115] En'âm, 6/97.
[1116] Âl-i İmran, 3/133.
[1117] Hicr, 15/44.

Kürsînin sıfatına dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır"*[1119] diye buyurmuştur.

Levh-i Mahfûz'un ve Kalemin sıfatına dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, *"Doğrusu o çok şerefli bir Kur'ân'dır ki mahfûz bir levhadadır"*[1120] diye buyurmuştur. Kalem'e gelince, bu da Yüce Allah'ın, *"Nûn, Kalem'e ve onların yazdıklarına yemîn olsun"*[1121] ayetinin beyan ettiği husustur.[1122]

Yeryüzüne dair ilimlere gelince: Yüce Allah, yeryüzünü pek çok sıfatlarla nitelemiş ve ona dair pek çok bilgi vermiştir. Yeryüzünün bir beşik gibi olmasına dair bilgiler vermiş ve *"O, arzı sizin için bir beşik yaptı"*[1123] diye buyurmuştur. Yeryüzünün döşek gibi olmasına dair bilgiler vermiş, *"Biz, arzı bir döşek kılmadık mı?"*[1124] diye buyurmuştur. Yeryüzünün bir toplantı yeri gibi olmasına dair bilgiler vermiş, *"Biz, yeri bir toplantı yeri yapmadık mı? Dirilere de ölülere de?"*[1125] diye buyurmuştur. Yeryüzünün emre amade kılınmış, boyun eğmiş olmasına dair bilgiler vermiş, *"O, yeri, sizin faydanıza musahhar kılandır"*[1126] diye buyurmuştur. Yeryüzünün halı gibi dümdüz olmasına dair bilgiler vermiş ve *"Allah yeri sizin için bir yaygı gibi yaptı ki onun geniş yollarında gezip dolaşasınız"*[1127] diye buyurmuştur. Râzî, yeryüzüyle ilgili söylenecek çok şey olduğunu ama bu kadarla yetindiğini ifade etmektedir.[1128]

Denizlerin hallerine dair ilimlere gelince: Yüce Allah denizlerle ilgili bilgiler de vermiştir. Nitekim *"Yine Odur ki denizi sizin hizmetinize verdi ki oradan taptaze et yiyesiniz ve takınıp kuşanacağınız ziynet eşyası çıkarasınız. Denizde gemilerin suları*

[1118] Mü'min, 40/7.
[1119] Bakara, 2/255.
[1120] Burûc, 85/21-22.
[1121] Kalem, 68/1.
[1122] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234.
[1123] Tâ-Hâ, 20/53.
[1124] Nebe',78/6.
[1125] Mürselât, 77/25-26.
[1126] Mülk, 67/15.
[1127] Nuh, 71/19-20.
[1128] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234-235.

yararak akıp gittiklerini görürsün. Bütün bunlar Onun lütfedeceği nasibi aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir"[1129] diye buyurmuştur.

Hava ve rüzgârların hallerine dair ilimlere gelince: Yüce Allah hava ve rüzgârlarla ilgili bilgiler de vermiştir. Nitekim *"O rahmetinin önünden rüzgârları müjdeci olarak gönderendir"*[1130] ve *"Aşılayıcı rüzgârlar gönderdik"*[1131] diye buyurmuştur. Ayrıca Yüce Allah gök gürültüsü ve şimşek çakması gibi göğe dair olaylar hakkında da bilgiler vermiştir. *"Gök gürlemesi hamd ile O'nu takdis ve tenzih eder. Melekler de duydukları mehabetten ötürü O'nu takdis ve tenzih ederler. O yıldırımlar gönderir, onlarla dilediği kimseleri çarpar"*[1132] ve *"Baksana, Allah bulutları sevk ediyor, sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunların arasından yağmur çıkıyor. O gökten, oradaki dağlar büyüklüğündeki bulutlardan dolu indirir de onunla dilediğini vurur, dilediğini de ondan korur. Bu bulutların şimşeğinin parıltısı nerdeyse gözleri alıverecek"*[1133] diye buyurmuştur. Yıldırımların, yağmurların ve bulutların üst üste gelmesinden bahsedilmesi de işte bu tür bilgilerdendir.

Ağaçlar ve bitkilerin hallerine dair ilimlere gelince: Ağaçların, meyvelerin halleri ve bunların tür ve çeşitlerine dair bilgiler Kur'ân'da oldukça fazladır.[1134] Hayvanların durumlarına dair bilgiler de Kur'ân'da mevcuttur. Nitekim Yüce Allah, *"deprenen her canlıyı, orada üretip yaydı"*[1135] ve *"Davarları da o yaratmıştır ki, bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice menfaatler vardır"*[1136] diye buyurmuştur. Yüce Allah yaratılışa dair birçok malumattan bahsetmiştir. Nitekim *"Şu bir gerçektir ki Biz insanı süzme çamurdan yaratırız. Sonra onu nutfe (sperm) halinde sağlam bir yere yerleştiririz. Sonra nutfeyi alakaya, (yapışkan döllenmiş hücreye), alakayı mudgaya, (yani bir çiğnem et görünümündeki varlığa), mudgayı kemiklere*

[1129] Nahl, 16/14.
[1130] A'raf, 7/57.
[1131] Hicr, 15/22.
[1132] Ra'd, 13/13.
[1133] Nûr, 24/43.
[1134] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234-235.
[1135] Bakara, 2/164.
[1136] Nahl, 16/5.

dönüştürür, sonra da kemiklere et giydirip, derken yeni bir yaratılışa mazhar ederiz. İşte bak da Allahın ne mükemmel yaratan olduğunu bir düşün!"[1137] diye buyurmuştur.

İnsan bedeni ile ilgili ilimlere gelince: Yüce Allah, Kur'ân'da insanın gözü, kulağı, dili, aklı ve anlayışındaki harikalara dair bilgiler vermiştir. İnsanlık tarihine dair ilimlere gelince: Yüce Allah, Kur'ân'da, âlemin ilk yaratılışından kıyametin sonuna kadar, peygamberlerin ve hükümdarların tarihi ile insanların hallerine dair nice bilgilerden bahsetmiştir. Kur'ân, işte bu denli yüksek ve yüce ilim çeşitlerinin izahını kapsamaktadır.[1138] Râzî, bazı noktalarda tafsilata girmemesine rağmen Kur'ân'da kırkı aşkın ilmin var olduğunu ayetlerden örnekler vererek temellendirmektedir.

2.2.8. KUR'ÂN'DA HİÇBİR TENAKUZ VE ÇELİŞKİNİN OLMAMASI

Kur'ân'ın önemli i'câz vecihlerinden birisi de sahip olduğu kapsamlı muhtevasına, ihtiva ettiği çok sayıda esas ve prensiplere ve yine bünyesinde barındırdığı birçok dinî ve dünyevî ilimlere rağmen her türlü çelişkiden uzak olmasıdır. Kur'ân'ın nüzûl süreci yirmi üç sene sürmüş ve bu süreçte ayetler değişik olaylara binaen parça parça olarak nazil olmuştur. Onun bütünlüğünü bozmaya sebep olacak bu önemli faktörlere rağmen, Kur'ân'ın sanki tek seferde nazil olmuşçasına bir bütünlüğe sahip olması, her türlü tenakuz ve çelişkiden beri olması son derece önemli bir husustur.

Kurtubî'ye göre çokça söz söyleyen kim varsa onun sözünde mutlaka bazı ihtilaflar olur. Bu ihtilaflar ya sözün vasıflarında ve lafızlarında olur ya da mananın güzelliğinde olur. Kur'ân'a gelince, Yüce Allah Kur'ân'ı indirerek onun üzerinde dikkatle düşünmeyi emretmiştir. Kur'ân'ın ne lafızlarında ne de manalarında ihtilaf ve çelişki bulunmaktadır. Onun bildirdiği hususlarda ve içerdiği gaybî haberlerde, ne bir tutarsızlık ne de bir yalan bulunmaktadır.[1139] Zerkeşî, Gazzâlî'ye *"Eğer Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık (ihtilaf) bulurlardı"*[1140] ayetinin manasının sorulduğunu, onun da cevaben şöyle dediğini

---

[1137] Müminun, 23/12-14.
[1138] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 234-235.
[1139] el-Kurtubî, **a.g.e.,** V, s. 290.
[1140] Nisâ, 4/82.

aktarmaktadır: İhtilaf, birden çok manaya gelen müşterek lafızdır. Bu ayette kastedilen şey, insanların Kur'ân hakkında ihtilafa düşmeyecekleri değil, Kur'ân'ın zatında herhangi bir çelişkinin olmadığıdır. Örneğin bazı sözler hakkında: bu kelam ihtilaflıdır çünkü başı ile sonu aynı derecede fasîh değildir denir. Ya da bu kelamın bir kısmı dine bir kısmı da dünyaya davet ettiği için çelişkilidir denir. Ya da bu kelamın bir kısmı şiir gibi bir kısmı nesir gibi diğer bir kısmı daha farklı bir uslûpta olduğu için çelişkili ve ihtilaflıdır denir. Oysa Kur'ân bu tür çelişkilerden münezzeh olup, başı ile sonu uyumlu, her yönüyle fesâhatin zirvesinde ve mana olarak da bir bütünlük içindedir.[1141] Âlimlere göre insanlar, bazı sebeplerden dolayı, ayetler arasında tenakuz olduğu vehmine düşmektedirler.[1142]

Râzî de Kur'ân'ın hiçbir çelişki içermemesi yönü üzerinde önemle durmuş ve onun bu yönünü önemli bir i'câz vechi olarak değerlendirmiştir. Kur'ân'ın fesâhatinin en önde gelen özelliği, onun gerek ayetlerinde gerek surelerinde ve gerekse de bütününde her türlü söz ve anlam kusurlarından uzak olup her türlü tenâkuz ve

---

[1141] ez-Zerkeşî, **el-Burhân,** Dâru't-Turâs, II, s. 46-47; Cerrâhoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 179-181.

[1142] Âlimlere göre insanlar, bazı sebeplerden dolayı, ayetler arasında tenakuz olduğu vehmine düşmektedirler. Bu sebeplerin bazıları şunlardır; a) Bir olayın, değişik lafız ve farklı biçimlerle anlatılması. Örneğin, Kur'ân'da Âdem (a.s.)'in bazen topraktan bazen balçıktan bazen de kupkuru bir balçıktan yaratılmış olduğu ifade edilmiş, aynı insanın yaratılışı için, manaları muhtelif lafızlar kullanılmıştır. Bu da ayetler arasında sanki bir çelişki olduğu düşüncesine sevk edebilir. Fakat ayetlerde zikredilen unsurlar her ne kadar lafız yönüyle farklı olsa da aslî cevher itibariyle hepsinin menşei topraktır ve yukarıda zikredilen haller topraktan neşet etmiş ve derecelenmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu farklı anlatımlar arasında bir çelişki ve ihtilaf bulunmamaktadır. b) Ayetlerin muhtevasından kaynaklanan durumlar. Örneğin Kur'ân'da bazı yerlerde *"Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz"* (Bakara, 2/174) gibi ifadeler zikredilirken, bazı yerlerde de *"onların hepsini mutlaka sorguya çekeceğiz"* (Hicr, 15/92) gibi ifadeler zikredilmektedir. İlk ayette *Allah'ın onlarla konuşmayacağı* beyan edilirken, diğerinde *onları mutlaka sorgulayacağı* ifade edilmektedir. Bu iki ayet arasında bir tenakuz var gibi görünüyorsa da, birinci ayetteki durum ikramdan mahrum kılma anlamındadır. İkinci ayette ki ifade ise sorgulama anlamındadır. Bu ifadeler birbirini nefyetmez. c) İhtilaf gibi görülen husus, bazen de hakikat ve mecâz yönünden olabilmektedir. Örneğin, Hac suresinin *"İnsanları sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; Fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir"* (Hac, 22/2) mealindeki ayetinde, kıyametin dehşetine izafetle mecâz olarak *"insanları sarhoş gibi görürsün"* denilmiş, daha sonra bu sarhoşluğun, şaraptan kaynaklandığı düşüncesi akla gelmesin diye, hakikate izafe ederek, *"oysa onlar sarhoş değillerdir; Fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir"* denilerek yanlış düşünceye düşülmesinin önüne geçilmiştir. Birbiriyle ihtilaflı gibi görünen ayetler arasında gerçekte bir ihtilaf ve çelişkinin olmadığını ortaya koymak için bazı çözümler geliştirilmiştir. Örneğin hüküm hususunda Medenî olanlar Mekkî olanlara tercih edilir. Her iki âyet Mekkî veya Medenî ise nüzul tarihlerine bakılarak tercih yapılır ve son inen ayet dikkate alınır. İki ayetten her biri zahiren umum ifade edip de, onlardan birinin başka bir maksadı tahsise giden yönü varsa o tercih edilir. Geniş bilgi için bakınız: ez-Zerkeşî, **el-Burhân,** Dâru't-Turâs, II, s. 48-50; es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 734; Cerrâhoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 179-181.

çelişkiden beri olmasıdır. Mesela, *"Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tam kemalindedir. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O hakkıyla işitir ve bilir"*[1143] mealindeki ayetin tefsirini yaparken, bu ayetin Kur'ân'da herhangi bir tenâkuz ve çelişkinin olamayacağını ifade ettiğini belirterek bu hususta şunları kaydetmektedir:

Bu ayetten maksat, Yüce Allah'ın *"Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı"*[1144] ayetinde ifade ettiği gibi, Kur'ân'ın tenâkuzdan korunmuş olmasıdır. Yine bu ayetten maksat, Yüce Allah'ın, *"Hiç şüphe yok ki o zikri, (Kur'ân'ı) Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz"*[1145] ayetiyle ifade ettiği gibi, ilâhî kelamın, değiştirilme ve tahriften devamlı olarak korunacağıdır. Yine bu ayetten maksat, Yüce Allah'ın hükümlerinin, ezelî olduğu ve ezelî olan şeyler de zail olmayacağı için, değiştirilmeyi ve zâil olmayı kabul etmedikleridir.[1146]

Râzî, *"Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı"*[1147] mealindeki ayetin tefsirinde de Kur'ân'ı Kerîm'in çelişki ve tutarsızlıktan uzak olduğu noktasında zikredilen bazı görüşleri şu şekilde sıralamaktadır:

Ebû Bekr el-Âsam'a göre bu ayetin manası şöyledir: O münafıklar, gizlice ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in haberi olmaksızın, pek çok hile ve tuzaklar kurma hususunda ittifak edip anlaşıyorlardı. Yüce Allah ise, Resulünü zaman zaman o durumlara muttali kılıp, bunları ona tafsilatlı bir şekilde haber veriyordu. Onlar da bütün bu hususlarda, peygamberin doğru söylediğini görüyorlardı. İşte bunun üzerine o münafıklara: hiç şüphesiz bütün bunlar, Allah'ın haber vermesiyle tahakkuk etmeseydi, peygamberin bu hususlardaki doğruluğu, sıdkı devam edip gitmez, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözünde çok çeşitli tutarsızlıklar ve farklılıklar ortaya çıkmış olurdu. Böyle bir şey zuhur etmediğine göre, biz bunun, ancak Allah'ın bildirmesiyle olduğunu anlamış oluruz.

[1143] En'âm, 6/115.
[1144] Nisâ, 4/82.
[1145] Hicr, 15/9.
[1146] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 132.
[1147] Nisâ, 4/82.

Râzî, diğer bir görüşü de şöyle zikretmektedir: Kelamcıların ekserisinin benimsediği görüşe göre Kur'ân, büyük bir kitap olup, pek çok ilim çeşidini ihtiva etmektedir. Şayet bu kitap, Allah'tan başkası tarafından meydana getirilmiş bir kitap olsaydı, hiç şüphesiz onda, birbiriyle çelişen pek çok husus bulunurdu. Çünkü büyük ve çok kalın bir kitap, böyle olmaktan hâlî kalamaz. Biz bu Kur'ân'da böyle bir şey bulamadığımıza göre, onun ancak Allah katından olduğunu anlamış oluruz.

Râzî, Kur'ân'ın tutarsızlık ve tenâkuzlardan uzak olduğu hususunda ileri sürülen görüşlerden üçüncüsünü de şöyle vermektedir: Ebû Müslîm el-İsfehanî'ye göre bundan maksat, fesâhat mertebesi bakımından bir tutarsızlığın olmamasıdır. Öyle ki Kur'ân'da rakîk (kusurlu) sayılabilecek hiçbir söz bulunmamakta, bilakis ondaki fesâhat baştan sona aynı minval üzere devam etmektedir. Malumdur ki bir insan son derece belîğ ve fasîh olsa bile, birçok manaları ihtiva eden uzun bir kitap yazdığı zaman, bir kısmının, bir kısmından daha kuvvetli, bir kısmının ise daha zayıf ve düşük olacağı için, sözünde birçok farklılıkların bulunması kaçınılmaz olur. İşte Kur'ân böyle olmayınca biz, onun Allah katından bir mucize olduğunu anlamış oluruz.[1148]

Râzî, Kâdî'nin görüşünü de şöyle vermektedir: Kâdî, bu hususta bir benzetme yaparak şöyle demiştir, içimizden birisinin, hiçbir harfinde bir eksiklik ve bozukluk meydana gelmeyecek bir şekilde tomar tomar yazılar yazması mümkün değildir. Öyle ki eğer biz, böyle tomar tomar yazılmış şeylerin, bu gibi eksiklik ve bozukluklardan uzak olduğunu görürsek, işte bu bir i'câz sayılır. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi, Kur'ân da böyledir.[1149]

Râzî, Nisâ suresinin bu ayeti bağlamında kendi görüşünü ise şöyle ifade etmektedir: Bu kadar büyük ve hacimli bir kitap, her türlü çelişki ve tenâkuzdan uzak olunca, bir mucize olur.[1150] Râzî, bu hususta zikredilen başka bir görüşü de Neml

[1148] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 157.
[1149] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 157.
[1150] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 233.

suresinin *"Kur'ân müminler için hidayet rehberidir, rahmettir"*[1151] ayetinin tefsirinde şöyle zikretmektedir:

Kur'ân iyice düşünüldüğünde, onun muhtevasında başka hiçbir kitapta bulunmayan tevhîde, haşre, nübüvvete, O'nun celâl ve azametle tavsîfine dair pek çok aklî deliller bulunmaktadır. Yine onda, akla mutabık ve uygun yasalar bulunur ve onun her türlü tenâkuz ve tutarsızlıktan uzak olduğu görülür. İşte Kur'ân, bu cihetlerden bir rahmet ve hidayettir. Yine beşerî hiçbir kuvvetin, böylesi bir kitap telif etmeye güç yetiremediği ortaya çıkar. Böylece onun ancak Allah katından olduğu iyice anlaşılır ve Kur'ân'ın bu cihetten bir mucize olduğu sabit olur.[1152]

Râzî, Kur'ân'ın her türlü çelişki ve tenâkuzdan uzak olması yönüyle mucize olmasını bu şekilde zikrettikten sonra Kur'ân'da bulunan ve aralarında zahiren bir çelişki varmış gibi görünen ayetlerin, nasıl anlaşılması gerektiği noktasında bazı açıklamalar yapmaktadır. Onun bu hususta görüşlerini yansıtması açısından bazı örnekler vermemiz yerinde olacaktır.

Râzî, *"Rabbin hakkı için sorguya çekeceğiz onların hepsini!"*[1153] ayeti ile *"İşte o gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulmayacak"*[1154] ayeti arasında zahiren bir tenâkuzun göründüğünü, çünkü bir ayette Yüce Allah'ın mutlaka sorguya çekeceği zikredilirken, diğer ayette ise kimsenin sorguya çekilmeyeceği açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durumun nasıl izah edilmesi gerektiği noktasında şöyle der:

İbn Abbas (r.a.)'a göre ahirette, istifham yoluyla soru sorulmayacaktır. Çünkü Yüce Allah, bütün amelleri bilir. Ancak, kınama ve azarlama üslûbunda soru sorulacak ve *"Şunu niçin yaptınız?"* denilecektir. Fakat bir kimse İbn Abbas (r.a.)'ın görüşünün zayıf oluğunu söyleyebilir. Çünkü *"İşte o gün ne insanlara, ne de cinlere günahı sorulmayacaktır"*[1155] ifadesinden maksat, istifham üslubunda soru sormak olsaydı, bu

---

[1151] Neml, 27/77.
[1152] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXIV, s. 185.
[1153] Hicr, 15/92.
[1154] Rahmân, 55/39.
[1155] Rahmân, 55/39.

olumsuzluğun *"işte o gün"* ifadesiyle tahsis edilmesinde bir mana olmazdı. Zira böylesi bir soru ve istifhâm, Yüce Allah hakkında, bütün zamanlarda imkânsızdır.

Bu hususta zikredilen diğer bir görüş de şudur: Sorgunun olmamasının, bazı zamanlara: Sorgunun olmasının da başka bir zamana hasredilmesi mümkündür. Çünkü Kıyamet günü çok uzun bir gündür. Yine bir kimse bu görüşün de zayıf oluğunu söyleyebilir. Nitekim *"İşte o gün ne insanlara, ne de cinlere günahı sorulmayacaktır"* ifadesi, o günde sualin vaki olmayacağını açıkça bildirmektedir. Şayet o günün bölümlerinden herhangi birisinde sual vaki olmuş olsaydı, o zaman tenâkuz ve çelişki hâsıl olurdu.

Râzî, kendi görüşünü ise şöyle açıklamaktadır: *"İşte o gün ne insanlara, ne de cinlere günahı sorulmayacak"*[1156] ifadesi, nefyin umumîliğini gösterir: *"Rabbin hakkı için sorguya çekeceğiz onların hepsini!"*[1157] ifadesi de, bu ayetin hemen öncesindeki 90. ayette geçen *"*الْمُقْتَسِمِينَ*"* lafzına[1158] ait ve ona râci olup, hususîliği gösteren bir ifadedir. Hususî ifadenin, umumî olan ifadeden önce geldiğinde şüphe yoktur. Dolayısıyla ayetler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığı ortaya çıkmış olur.[1159]

Yani Rahman suresinin 39. ayeti genel bir yargıyı ifade ederken, Hicr suresinin 92. ayeti ise, kendisinden önceki ayetlere dönük özel bir yargıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki ayette bildirilen iki farklı yargı, birbiriyle çelişki arz etmemektedir.

Râzî, Kur'ân'da Âdem (a.s.)'in yaratılışından bahseden ayetlerde farklı lafızların kullanılmış olmasının, zahiren bir çelişkinin var olduğu izlenimi verdiğini ifade etmekte fakat dikkatle bakıldığı zaman, aslında ayetler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını belirtmektedir.

Râzî, *"Bir vakit Rabbin meleklere "Ben, çamurdan bir beşer yaratacağım dedi"*[1160] mealindeki ayetin tefsirinde bu konuyu şu şekilde ele alarak

---

[1156] Rahmân, 55/39.
[1157] Hicr, 15/92.
[1158] Hicr, 15/90-92; "كَمَا أَنزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ * الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ * فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ"
[1159] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 170.
[1160] Sâd, 38/71.

değerlendirmektedir: Çamurdan beşer ifadesi hususunda birkaç soru sorulabilir. Nitekim Yüce Allah, bu ayette insanı çamurdan yarattığını bildirmiş, diğer ayetlerde de, başka şeylerden yarattığını belirtmiştir. Örneğin Hz. Âdem (a.s.)'i topraktan yaratmış olduğunu bildirdiği gibi, onu *"Kara çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan"*[1161] yarattığını bildirmiş, yine onun, *"aceleci bir yaratılışta"*[1162] olduğunu bildirmiştir.

Keza bu ayette, Yüce Allah, meleklere *"Ben, çamurdan bir beşer yaratacağım"* diye haber verdiğinde, melekler hiçbir şey söylemedikleri halde, diğer bir ayette ise *"Ben, yeryüzünde bir halife var edeceğim"*[1163] dediği zaman, melekler bazı sorular sormuşlar, Yüce Allah da onların sorularına bazı cevaplar vermiştir. Dolayısıyla, bu farklı ifadeler arasında bir çelişki olduğu akla gelebilmektedir.[1164]

Râzî, akla gelmesi muhtemel olan bu sorulara şöyle cevap vermektedir: Sözün bağlamı şöyledir, Yüce Allah onlara, ilk önce yaratacağı bu beşerin, hayvani, yırtıcı, şeytanî ve melekî kuvvetleri kendinde toplayan bir şahıs olduğunu anlatmıştır. Dolayısıyla Yüce Allah, *"Ben, çamurdan bir insan yaratacağım"* deyince, adeta *"İşte bu sıfatları kendisinde taşıyacak bu varlığı, ben sadece çamurdan yaratacağım"* demek istemiştir. Bu noktada, yaratılmaya en uzak madde topraktır. Sonra ondan daha yakın olan çamurdur. Yaratılmaya bundan da yakın olan, suret verilmiş balçıktır. Yine yaratılmaya bundan daha da yakın olan salsâldır, yani kuru ve özlü çamurdur. Böylece bu kelimeler arasında bir tezat olmadığı kesinleşmiş olur. Yine Yüce Allah, Bakara suresindeki ayette, meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını beyan etmiştir. Buradaki ayet ile de o halifenin, çamurdan yaratılmış bir beşer olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla bu farklı ifadeler arasında, hakikatte herhangi bir tezat ve çelişki bulunmamaktadır.[1165]

[1161] Hicr, 15/26.
[1162] Enbiyâ, 21/37.
[1163] Bakara, 2/30.
[1164] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 198.
[1165] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 198.

2.2.9. KUR'ÂN'IN NAZIM VE TERTÎBİ: BU ÇERÇEVEDE KUR'ÂN'IN BÜTÜNLÜĞÜ

Daha önce nazım hakkında bilgi vermiştik. Konunun bütünlüğünün sağlanması açısından kısaca değinmek faydalı olacaktır. Nazım, sözü gramer ilminin gerektirdiği kural, usûl ve kaidelere göre amel ederek kullanmak manasına gelir.[1166] Nazım, sadece bir kelimede ortaya çıkmaz. Nazım, ancak kelimelerin birbirlerine katılıp imtizaç etmesiyle meydana gelir. Bu imtizaç halinde de bir yandan cümle içindeki kelimelerin durumları dikkate alınır, diğer yandan da bunların birbiriyle nasıl imtizaç ettiklerine bakılır. En mükemmel nazım, kelimelerin cümle içinde, kendilerine en uygun ve en layık oldukları yerlerde bulunmaları suretiyle meydana gelen nazımdır.[1167] Bilindiği üzere kelâm, seslerin oluşturduğu harflerden, harflerden meydana gelen kelimelerden ve kelimelerin tertîbiyle hâsıl olan cümlelerden doğmaktadır. Kur'ân'ın nazmında bulunan i'câz sırrı, yine bu unsurlardan oluşmaktadır. Fakat bu unsurlardan meydana gelen Kur'ân nazmı, öyle bir üstünlüğe sahiptir ki, bir insanın ondaki harikulade insicamı sağlaması kâbil değildir. Kur'ân'daki her bir harf, kendi bulunduğu mahallinde bir mucizedir. Çünkü o, içinde bulunduğu kelimeyi, o kelime sebebiyle ayeti ve hatta diğer ayetleri sımsıkı tutmaktadır. İşte bu, Kur'ân'ın tamamının i'câzı hakkında bir sırdır. Aynı zamanda bu durum, insan tabiatının üstünde bir tasarruftur.[1168]

Cürcânî'ye göre nazım, her kelimenin kendisine uygun bir konumda bulunacak şekilde, kelimelerin cümle içerisinde güzelce dizilmesidir. Bu da ancak nahiv ve belâgat ilminin bütün kural ve gereklerine tam manasıyla uyularak gerçekleşebilir.[1169] Râzî, Cürcânî'nin *Delâilu'l-İ'câz* ve *Esrâru'l-Belâğa* adlı eserlerini tashih edip cem' etmek suretiyle *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eserini meydana getirmiş ve Cürcânî tarafından sistemleştirilen nazım düşüncesini *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde bütün yönleriyle uygulamıştır. Râzî, nazım düşüncesini ilk tatbik eden kişi olması yönüyle kendisinden sonra gelen âlimleri önemli oranda etkilemiştir.

[1166] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 164.
[1167] er-Râzî, **Nihâyetu'l-Îcâz,** s. 167-168.
[1168] Karaçam, **a.g.e.,** s. 486-487.
[1169] el-Cürcânî, **Delâilu'l-İ'câz,** s. 391-392.

Nazım düşüncesi açısından bakıldığı zaman, Kur'ân'ın en küçük söz birimi olan ayetlerinde bulunan her bir kelime en uygun yerlerde yer almakta ve benzersiz bir düzen ve ahenk meydana getirmektedir. Ayetlerin kendi bünyesinde bulunan bu ahenk ve intizam, aynı ayet gurupları (necm) ile de bütünlük arz etmekte, bu bütünlük surelere intikal edip Kur'ân'ın bütününe yayılmaktadır. Son merhalede Kur'ân, gerek lafız ve gerekse de mana yönüyle benzersiz bir bütünlük arz etmektedir. Kur'ân'ın nazmından kastedilen manâ, Kur'ân'ın her yönüyle sahip olduğu bu bütünlük ve uyumdur. Kur'ân'ın sahip olduğu bu benzersiz bütünlük Râzî tarafından mükemmel bir şekilde ortaya konulmuştur. Râzî'nin nazmu'l-Kur'ân bağlamında Kur'ân'ın bütünlüğü konusuna yaklaşımını şöyle açıklayabiliriz.

Râzî'ye göre Kur'ân'ın nazmı, en bariz şekilde ayetlerinde ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'ın ayetlerinde bulunan kelimelerin dizilişi, Kur'ân'ın beşer kelâmı olmadığının en büyük delilleri olarak ortaya çıkmaktadır. Ayetlerin lafız ve mana özellikleri, bütün gramer kurallarının gereklerine uygun olduğu gibi edebî açıdan da belâgat ve fesâhat mertebelerinin en üstün numuneleri olarak tanzim edilmiştir. Bu açıdan belâgat ve fesâhat ile ilgili olan bütün edebî unsurlar, ayetlerin kendine has ilahî nazmının birer veçhesini oluşturmaktadır. Tefsirindeki uygulamalara baktığımız zaman, îcâz, itnâb, temsîl, teşbîh, takdîm ve te'hîr gibi belli başlı belâgat konularını ve bunlarla ilgili diğer konuları Kur'ân nazmının birer parçası olarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Râzî, saymış olduğumuz konuları müstakil olarak ele almamakta, bu konuları ayetlerin bütünlüğü çerçevesinde değerlendirmektedir. Ona göre bütün bu unsurlar ayetlerde en uygun ve en güzel şekilde yer alıp Kur'ân'ın kendine has nazmı bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân'ın ayetlerinde bulunan benzersiz nazım örgüsü, sadece ayetlerle sınırlı kalmamıştır. Ayetlerin içinde bulunduğu ayet guruplarında da tahakkuk etmiş ve nihaî noktada surenin bütününe şamil olmuştur. Bir örnek olarak şu ayeti verebiliriz: *"Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiğinde bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın!*

Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır."[1170] Bu ayette, hurma, üzüm, zeytin ve nar gibi meyvelerden bahsedilmiş, bu meyvelere ibretle bakmamız istenmiş ve bu ibretle bakma iman ile irtibatlandırılmıştır.

Aynı surenin 141. ayetinde ise mealen *"Çardaklı ve çardaksız bağları, tatları değişik ekin ve hurmaları, zeytin ve narı, birbirine benzer ve benzemez şekilde yaratıp yetiştiren O'dur. Her biri mahsul verdiği zaman, mahsulünden yiyin, hasat edildiği gün de hakkını verin ve israf etmeyin"*[1171] şeklinde yine üzüm, hurma, zeytin ve nar gibi meyvelerden bahsedilmiş, fakat bu ayette bu nimetlerden istifade edilmesi, infak edilmesi ve israf edilmemesi istenmiştir.

Râzî bu iki ayet arasında dikkat çekici bir incelik olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir: Bu iki ayet arasındaki fark şudur, Yüce Allah ilk ayette, o meyvelere ibretle bakıp, Yüce Allah'ın varlığına istidlal etmeyi emretmiş, ikinci ayette ise onlardan istifadeye müsaade emiştir. İşte bu, yaratıcının varlığına bu meyvelerle istidlal etme emrinin, onlardan istifade etmek izninden önce olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bu meyvelere bakıp istidlalde bulunmanın neticesinde ebedî bir mutluluk elde edilir. Onlardan istifade etmek ise maddî ve geçici bir mutluluktur. Birincisinin öne alınmaya daha layık olduğu açıktır. İşte bundan dolayı Yüce Allah, o bitkilere bakıp ibret alma emrini, onlardan istifade etme izninden önce getirmiştir.[1172]

Râzî'ye göre aynı surede bulunan bu iki ayet arasında bir takdîm ve te'hîr vaki olmuştur. Râzî'nin bu noktada kullandığı takdîm-te'hîr kavramı, cümlelerde yapılan takdîm ve te'hîrlerden farklı bir anlam ve bağlamdadır. Daha geniş ölçekte, yani surenin bütününde meydana gelmiş bir takdîm ve te'hîr söz konusudur. Bilinmesi gereken önemli bir husus da şudur ki, Râzî mevcut kavramlara daha geniş anlamlar ve tanımlar yüklemektedir. Örneğin bir cümlede, konuşanın maksadına göre bazı öğeler takdîm veya te'hîr edilir. Böylece vurgulanmak istenen öğeler öne çıkarılır. Cümlelerde olduğu gibi, surelerin bünyesinde bulunan konular gelişigüzel sıralanmamış, daha önemli konular takdîm edilmiştir. Râzî'inin dikkat çektiği husus budur.

[1170] En'âm, 6/99.
[1171] En'âm, 6/141.
[1172] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** X, s. 212.

Ayetlerin bünyesinde bulunan nazım örgüsü önce her bir sureye intikal etmiş sonra da bu sureleri aşarak Kur'ân'ın tamamına yayılmıştır. Kur'ân, her şeyi belli bir hikmete binaen yaratan yüceler yücesi Hakîm, Latîf ve Habîr olan Allah'ın kelamı olması yönüyle, her bir ayet ve sure belli bir hikmete binaen, Kur'ân'ın en uygun yerlerine düşecek şekilde tanzîm edilmiştir. Râzî, işte bu prensipten hareket ederek Kur'ân'ı bir ağaç yaprağına benzetmektedir. Yaprağın ortasından geçen kalın hat, daha sonra incelerek yaprağın en uç noktalarına, oradan da yaprağın gözle görülmeyen hücrelerine kadar uzanmaktadır. Bu ince hatlar ana gövdeden ne kadar uzaklaşırsa uzaklaşsın, aralarındaki derin bağlantıyı daima muhafaza etmektedirler. Bundan dolayı Râzî'nin, bazen Kur'ân'ın ilk yarısında bulunan bir sureyi Kur'ân'ın diğer yarısında ve aynı sıra düzeninde olan başka bir sure ile ilişkilendirip tefsir etmesine şaşmamak gerekir.[1173] Yine Kevser suresi gibi kısa bir sureyi, kendisinden önceki on beş sure ve yine kendisinden sonraki altı sure ile isabetli bağlantılarla bağlamasını da bu açıdan değerendirmek mümkündür.[1174]

Şimdi de Râzî'nin bütün bu konuları nasıl ele aldığına geçelim. İlk önce ayet ve ayet gurupları arasında mevcut olan nazmı ele alacağız. Daha sonra da surelerdeki bütünlük ile sureler arasında bulunan ince nazım örgülerine dair Râzî'nin yaklaşımını inceleyeceğiz. Son olarak da Kur'ân'ın tamamına yayılmış olan nazım örgüsünü örnekleriyle birlikte ortaya koymaya çalışacağız.

2.2.9.1. Ayetlerin Nazmı ve Tertîbi

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Râzî'ye göre Kur'ân'ın nazmı, en bariz şekilde ayetlerinde ortaya çıkmaktadır. Ayetlerin lafız ve mana özellikleri, bütün gramer kurallarının gereklerine uygun olduğu gibi edebî açıdan da belâgat ve fesâhat mertebelerinin en üstün numuneleri olarak tanzim edilmiştir.

Râzî'ye göre Kur'ân'ın belâgat ve fesâhat inceliklerinin çoğu ayet ve surelerin aralarında bulunan ince bağlantılarda ve kelimelerin en uygun bir tarzda sıralanmasında gizlenmiştir. Buna örnek olarak da Nisâ suresinin: *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline*

[1173] Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 129.
[1174] Bakınız; er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 111-114.

vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"[1175] mealindeki ayetini göstermektedir.

Râzî bu ayette bulunan inceliği şöyle izah etmektedir: Emanet, başkasının sende bir hakkı bulunup, senin de o hakkı sahibine vermenden ibarettir. İşte emanet budur. Adaletle hükmetmek ise, bir insanın başkası üzerinde bir hakkı olup, o insanın da, üzerinde hak bulunan kimseye, o hakkı sahibine vermesinden ibarettir. Menfaatleri celbedip zararları defetme noktasında doğru olan sıralama: Önce insanın kendisinden başlaması, sonra başkası ile meşgul olmasıdır. Bu hikmetten dolayı Yüce Allah önce emanetle ilgili işi zikretmiş, daha sonra da adaletle hükmetmeyi getirmiştir. Bu ne güzel bir tertiptir ve düzendir. Dikkatle bakılırsa Kur'ân'ın inceliklerinin çoğu, bu türlü bağ ve sıralamalar içine yerleştirilmiştir.[1176]

Râzî'nin burada dikkat çektiği husus, gerçekten de üzerinde durulup düşünülmesi gereken bir inceliktir. İnsan önce kendi üzerine düşeni yapmalı, daha sonra da başkasından bir şeyler yapmasını beklemelidir. Nitekim bir toplumda şayet herkes kendi üzerine düşeni yapmayı prensip edinirse ve bu prensip toplumun geneline yayılmış olan mutad bir uygulamaya dönüşürse, bunun neticesinde herkes alması gereken hakları da sorunsuz bir şekilde alır. Böylece birçok sorunun ortaya çıkması engellenmiş olur. Dolayısıyla bu ayette geçen *"emanetleri ehline verin!"* ibaresi, toplumdaki sorunları adeta en başından çözmeye yönelmiş bir şekilde konumlanmıştır. Bu da Kur'ân ayetlerinin nazmında ve tertibinde güdülen ince gayeleri göstermesi açısından son derece önemli bir örnektir.

Râzî, ayet lafızlarının sahip olduğu sıra düzeninin, gerçek hayatta meydana gelen durumlara uygun düşecek şekilde tanzim edilmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Buna örnek olarak da Âl-i İmrân suresinin *"Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah'ı bırakıp bana kul olun! Demesi mümkün değildir"*[1177] mealindeki ayetini göstermektedir. Râzî, bu ayette geçen üç kelimenin son derece güzel bir tertîb ve sıra düzenine sahip olduğunu, bunun

[1175] Nisâ, 4/58.
[1176] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VIII, s. 100.
[1177] Âl-i İmrân, 3/79.

da vakıaya son derece uygun düştüğünü ifade etmektedir. Râzî'nin dikkat çektiği kelimeler, *kitap, hikmet* ve *peygamberlik* kelimeleridir. Râzî, bu kelimelerin nazım düzeni hakkında şunları ifade etmektedir:

Yüce Allah'ın, *"Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra"* beyanı, son derece güzel tertîb edilmiş olan üç şeye işarettir. Çünkü semavî kitaplar önce nazil olur, sonra da peygamberin aklında o kitabı anlama melekesi meydana gelir. İşte hâsıl olan bu melekeye Yüce Allah, *hüküm* kelimesiyle işaret etmiştir. Çünkü dilciler ve müfessirler, *hüküm* kelimesinin ilim manasında olduğu hususunda müttefiktirler. Nitekim Yüce Allah, *"Henüz çocuk iken, ona hükmü verdik"*[1178] yani, ilim ve anlayış verdik buyurmaktadır. Sonra, peygamber o kitabı anladığı zaman, onu halka tebliğ eder. İşte buna da nübüvvet ve peygamberlik sözüyle işaret edilmiştir. Bu ne güzel bir tertiptir![1179]

Dolayısıyla bu ayetteki kelimeler gelişigüzel bir şekilde sıralanmamıştır. Belli bir hikmete binaen ve vakıaya en uygun düşecek şekilde nazil olmuştur. Bu da bu ayetlerin, her şeyden haberdar olan Yüce Allah tarafından indirilmiş olduğunun bir göstergesidir.

Râzî, ayetlerde bulunan lafızların, ayetin muhtevasına uygun düşecek şekilde kullanıldığına dikkat çekmektedir. Buna göre, şayet ayetlerin muhtevası somut ve anlaşılması kolay olan bir konu ise, kullanılan lafızlar buna göre nazil olmuştur. Şayet ayetlerin muhtevası soyut ve anlaşılması zor olan bir konu ise, daha fazla pekiştirici ve vurgulayıcı lafızlar kullanılmıştır. Râzî, buna örnek olarak da En'âm suresinin *"Rüştüne erinceye kadar yetimin malına, en güzel olan şekilden başka bir suretle yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle, tastamam yapın. Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz. Hakkında söz söylediğiniz kimse, akrabanız dahi olsa, (doğru söyleyin), Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İyice düşünesiniz diye, Allah size bunları*

[1178] Meryem, 19/12.
[1179] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 97-98.

emretmiştir"[1180] mealindeki ayetini göstermektedir. Râzî, bu ayeti, bir önceki ayetin muhtevasıyla karşılaştırarak şu mülahazalarda bulunmaktadır:

Yüce Allah, bir önceki ayette beş çeşit mükellefiyet zikretmiştir. O ayette zikredilen mükellefiyetler, üzerlerinde tefekkür ve içtihada gerek olmayan açık ve net hususlardır.[1181] Yüce Allah daha sonra, bu ayette dört mükellefiyet daha zikretmiştir. Bunlar ise, aklı başında olan bir kimsenin, miktarını ve ölçüsünü bilebilmek için düşünmeye ve içtihatta bulunmaya ihtiyaç duyduğu kapalı hususlardır:[1182] Önceki ayette zikredilen beş teklif, açık ve net olan hususlar olduğu için onları akledip anlamak kolaydır. Bundan dolayı Yüce Allah, لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *"akledesiniz diye"* buyurmuştur. Bu ayette ise, üzerinde mutlaka tefekkür edilmesi, içtihat ve gayret gösterilmesi gerekli olan kapalı ve çok ince hususlar bulunmaktadır. Bundan dolayı da, لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"İyice düşünesiniz diye"* buyurmuştur.[1183]

Nitekim En'âm suresinin 151. ayetinde şirk koşmamak, anne babaya iyilik yapmak, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek, kötülüklere yaklaşmamak, haksız yere cana kıymamak gibi mükellefiyetler yer almış ve ayetin sonunda da "لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ" ifadesi getirilmiştir. Bu ayetin peşinden gelen ayette ise, yetimin malına en güzel şekilde yaklaşmak, ölçüye ve tartıya riayet etmek, yakın akraba hakkında dahi olsa adaletten şaşmamak gibi soyut yönü ağır basan mükellefiyetler zikredilmiş ve ayetin sonunda ise "لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ" ifadesi getirilmiştir. Sebebi ise, bu ayette bahsedilen hususların sadece akletmekle tam olarak anlaşılmama ihtimalidir. Dolayısıyla bunların hakkında *tezekkür* etmek yani iyice düşünmek gerekir. Böylece Kur'ân'da tek bir kelimenin dahi gelişigüzel bir şekilde yer almadığı ortaya çıkmış olmaktadır.

[1180] En'âm, 6/152.
[1181] En'âm, 6/151; a) Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, b) anne babaya iyilik yapmak, c) fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek, d) kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmamak, e) Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymamak.
[1182] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** X, s. 247-248.
[1183] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 193.

2.2.9.2. Ayet Guruplarının Nazmı ve Tertîbi

Kur'ân ayetlerinin tertibine bakıldığı zaman şu husus özellikle göze çarpmaktadır. Daima önemli hususlar takdîm edilip dikkatlerin ona teksif edilmesi sağlanır. Böylece ayetlerden elde edilecek fayda en üst seviyede olacak şekilde bir düzen ve intizama riayet edilir. Şüphesiz bu incelik de Kur'ân'ın i'câzının kendine has özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Râzî, Kur'ân'ın fesâhat ve belâgatinin yüksekliği noktasında Mâide suresinde İsâ (a.s.) ile havarileri arasında geçen diyalogu konu edinen ayetlere dikkat çekmektedir. Râzî'ye göre bu diyalogta yer alan ifadelerin nazım ve tertîpleri o kadar güzel tanzim edilmiştir ki, sadece bu tanzîm biçiminden hareket edilerek bile, İsâ (a.s.)'ın bir peygamber, diğerlerinin ise onun tabileri olduğu anlaşılmaktadır. İsâ (a.s.)'ın ulûhiyetle herhangi bir alakasının olmadığı da yine ayetlerin nazım ve tertîbinden rahatça anlaşılmaktadır. Râzî'nin bu hususstaki değerlendirmelerine geçmeden önce bahsi geçen ayetlerin mealini vermemiz uygun olacaktır. Mâide suresinin söz konusu üç ayeti şunlardır:

"Havariler "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofra indirebilir mi?" dediler. O, "İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun!" cevabını verdi."[1184]

"Havariler dediler ki "İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz iyice yatışsın, senin bize doğru söylediğini bilelim ve buna bizzat tanık olalım."[1185]

"Meryem oğlu İsa da: "Ey Allah'ım! Ey Rabbimiz! Bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için (o gün) bir bayram olsun ve (o olay) Senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır, Sen rızık verenlerin en hayırlısısın! Dedi."[1186]

[1184] Maide, 5/112.
[1185] Maide, 5/113.
[1186] Maide, 5/114.

Râzî bu ayetlerde geçen, İsâ (a.s.) ile Havariler arasındaki konuşmanın tertibine önemle dikkat çeker. Bu konuşmada havariler, gökten gelecek bir sofra isterlerken, onu isteme hususunda birçok sebep zikretmişler, bunun başında da önce *"yeme"* sebebini getirerek, *"istiyoruz ki ondan yiyelim"* demişler, dinî ve manevî sebepleri geriye bırakmışlardır. Ama İsâ (a.s.), bu sofrayı isteyip sebeplerini sıralarken, önce dinî sebepleri söylemiş ve yemek işini sonraya almıştır. Çünkü O, sözünün sonunda *"Bizi rızıklandır"* demiştir. Sonra İsâ (a.s)'ın, dini son derece saf, ruhu da alabildiğine aydınlık olduğu için, bizi *"rızıklandır"* diyerek, rızıktan bahsedince, o sözle kalmamış, rızıktan rızık verene geçerek *"Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"* demiştir. Buna göre bu ayetlerde beş mertebe ve basamak vardır ki şöyle sıralanmaktadır:

1) *"Ey Rabbimiz!"* ifadesi, Yüce Allah'ın adı ile başlamaktır.

2) *"Üstümüze gökten bir sofra indir"* ifadesi, zattan sıfatlara geçiştir.

3) *"Bizim hem evvelkilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram olsun"* ifâdesi, birer nimet olmaları bakımından değil, nimeti veren Allah'tan sudûr etmeleri bakımından ruhun, bu nimetlerden dolayı sevinmesine bir işarettir.

4) *"Senden bir âyet (mucize) olsun"* ifâdesi, bu sofranın, istidlal ve tefekkür edebilecek kimselere bir delil olmasına bir işarettir.

5) *"Bizi rızıklandır"* ifâdesi de, nefse düşen paya bir işarettir.

Böylece İsâ (a.s), önce en şerefli olandan başlayıp kademe kademe daha aşağı doğru inmiştir. Daha sonra da, *"Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"* demiştir ki bu da:

1) Yaratılmıştan Yaratan'a:

2) Allah olmayandan, Allah'a:

3) Daha aşağıda olandan, daha yukarıda şerefli olana doğru yeniden bir yükseliştir.

İşte bu ayetlerin tertibi ve nazmı böylesine ince ve derin hakikatleri bünyesinde barındırmaktadır. Râzî, daha sonra *"Allah'ım, sen bizi böylesi olanlardan kıl!"* diye duada bulunarak sözünü tamamlamaktadır.[1187]

Râzî'nin ayet guruplarının nazmına verdiği örneklerden birisi de Nisâ suresinin mirasla ilgili ayetleridir. Râzî, Nisâ suresinin mirasla ilgili ayetlerindeki[1188] tertîbin Kur'ân'ın i'câzının güzel bir örneğini temsil ettiğini ifade etmektedir. Ona göre Yüce Allah bu ayetlerde, varislerin taksimatını en güzel biçimde zikretmiştir. Bu taksimat aklın kanunlarına tamamen uygun ve aynı zamanda en güzel bir tertîp içinde yapılmıştır. Çünkü varis olan kişi, ölen kimse ile ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir. Eğer, varis olan kimsenin, ölen kişi ile ilişkisi doğrudan olursa, bu ilişkinin sebebi ya nesep olur veya evlilik hali olmuş olur. Böylece bu durumda şu üç kısım meydana gelmiş olur.

a) Birinci kısım yakınlık, en üstün kısım olup, nesep cihetinden doğrudan meydana gelmiş olan yakınlıktır ki, bu da birbirinden meydana gelme, doğma yakınlığıdır. Bu yakınlığa, çocuklar ve ebeveyn dâhildir. İşte bu sebepten dolayı Yüce Allah, bu kısma ait hükmü en önce zikretmiştir.

b) Evlilik cihetinden doğrudan meydana gelen münasebet ve ilişkiye gelince, bu kısım, üstünlük bakımından birincisinden sonra gelmektedir. Birinci kısım zatî, ikincisi ise arızîdir. Zatî olan, arızî olandan daha üstündür.

[1187] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 109.

[1188] Nisâ, 4/11-12; *"Miras konusunda, Allah çocuklarınız hakkında şöyle emreder; Erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Şayet kadınların sayısı ikiden fazla ise onlar terekenin üçte ikisini alırlar. Eğer kız evlat tek ise terekenin yarısını alır. Ana babaya gelince, ölenin çocuğu varsa, onun terekesinden her birine altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve kendisine ana babası varis oluyorsa annesine üçte bir hisse vardır. Şayet ölenin kardeşleri varsa, ölenin yaptığı vasiyetin ifasından ve borcunun ödenmesinden sonra annenin hissesi altıda birdir. Eşlerinizin çocukları yoksa terekelerinin yarısı siz kocalarındır. Eğer çocukları varsa dörtte biri size aittir. Bütün bunlar, yaptığı vasiyetin ve üzerindeki borcun ifasından sonradır. Sizin de çocuğunuz yoksa terekenizin dörtte biri eşlerinizindir. Eğer çocuğunuz varsa terekenizin sekizde biri onlara aittir. Bunlar da yapacağınız vasiyetin ve borcunuzun ifasından sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, Kelâle (çocuğu ve ana babası olmayan bir kimse) olursa ve onun erkek veya kız kardeşi de bulunursa, bunlardan her birinin hissesi altıda birdir. Şayet onların sayısı daha fazla ise, o takdirde onlar üçte bir hisseye ortak olurlar. Bu da yapılan vasiyet ve borcun ifasından sonradır. Bütün bunlar, varisler zarara uğratılmaksızın yapılacaktır. Bu, Allah tarafından size bir buyruktur. Allah her şeyi hakkiyle bilir, cezalandırmada aceleci değildir, Halimdir."*

c) Bir de dolaylı olarak meydana gelen ilişki ve münasebet var ki, bu ilişki ve münasebete *"kelâle"*[1189] denilmiştir. İşte bu üçüncü kısım, şu sebeplerden dolayı, ilk iki kısımdan sonra gelmiştir.

ca) Çocuklar, ebeveyn, karı ve koca için, mirastan tamamıyla düşmek söz konusu değildir. Ama kelâleye gelince onlar için bazen tamamıyla mirastan düşmek söz konusu olabilir.

cb) İlk iki kısımdan her birinin ölen kimseyle olan nispet ve ilişkisi, doğrudan zatîdir. Kelâlenin nispeti ise dolaylıdır. Doğrudan sabit olan zatî şey, dolaylı sabit olan arızîden daha üstündür.

cc) İnsanın ebeveyn, çocuklar, karı veya koca ile olan ilişkileri, kelâle ile olan ilişkilerinden daha tam ve mükemmeldir. İçli dışlı olmanın çok olduğu yerde, ülfet ve şefkatin mevcudiyeti hissedilmektedir. Bu ise, onlarla ilgili hallerde gerekli alâka ve ihtimamı göstermeyi icap ettirir. İşte bu üç sebep ve benzeri sebeplerden dolayı Yüce Allah, kelâleyi, iki kısmın miras hükümlerinden sonra zikretmiştir. Dolayısıyla bu bir tertip son derece güzel ve aklın kanunlarıyla da uyumlu olmuştur.[1190]

Râzî bazı ayetler arasında bulunan ahenkli münasebetin son derece güzel olduğunu ve bu güzel münasebetin bir benzerini yapmak için insanların çok uğraştıklarını fakat başaramadıklarını ifade eder. Buna örnek olarak da Nisâ suresinin 60, 61, 62. ve 63. ayetleri arasında bulunan ince münasebeti göstermektedir. Bu ayetlerde münafıkların Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hükmünden kaçmak için verdikleri çaba çok edebî bir şekilde resmedilmektedir. Şöyle ki:

Yüce Allah, *"Onlara, Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin! denilince, münafıkların, senden yüz çevirdikçe çevirirlerini görürsün"*[1191] buyurmuştur. Önceki ayette ise, münafıkların *"tağutun"* huzurunda mahkemeleşmeye olan arzu ve istekleri beyan edilmiş ve bu ayetle de onların, Allah'ın Resulünün huzurunda davalaşmaktan

---

[1189] Çocuğu ve ana babası olmayan bir kimse.
[1190] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 178.
[1191] Nisâ, 4/61.

nefret ettikleri ifade edilmiştir. Çünkü münafıklar, kendilerinin haksız olduklarını, peygamberin rüşvet almayacağını ve acı da olsa kesin hüküm vereceğini bilmekteydiler. Bundan dolayı da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hükmünden yüz çevirmişlerdir.[1192] Onların bu durumu sonraki ayetlerde şöyle ifade edilmektedir. *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman (halleri) nice olur? sonra onlar: "Biz iyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik" diye, Allah'a yemîn ederek, sana geleceklerdir. Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle"*[1193]

Bu ayetlerde geçen *"Daha Önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?"* mealindeki kısım, araya girmiş bir ifadedir. Bu ifadenin önceki kısımlarla münasebeti de şöyledir: *"Onlara, Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin"* denilince, münafıkların çekindikçe çekindikleri ifade edilmiş ve sonra onların *"Biz iyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik"* diye, Allah'a yemîn ederek Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelecekleri beyan edilmiştir. Yani, münafıkların işin başında Hz. Peygamber (s.a.v.)'den iyice yüz çevirdikleri, sonra da tekrar geri gelerek, "Bu yüz çevirmekle ancak iyilik ve ara bulmayı murat ettiklerine dair, yalan yere Allah'a yemîn ettikleri" ifade edilmiştir. Ayetin başı ve sonu, münafıkların kötülüklerini, rüsvalıklarını, her türlü hile ve tuzaklarını açıklamaktadır. Evvela *"tağutu"* reddetmeleri emredilmişken kalkıp *"tağutun"* huzurunda muhakeme olmayı istemişler. Allah'ın Resulüne itaat etmeleri emredilmişken, Allah'ın Resulünden yüz çevirmişlerdi.[1194]

Daha sonra Yüce Allah bu kötü amelleri sebebiyle, gerek dünyada gerekse ahirette başlarına gelecek kötü halleri zikrederek, *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?"* diye buyurmuştur. Sonra da Resulüne, o münafıkların ona karşı ne denli bir buğzu olduğunu ve kendisine karşı da sınırsız bir düşmanlık ve nefretlerinin bulunduğunu bildirmiş ve ona, o münafıklara karşı nasıl davranacağını öğreterek, *"Onlara aldırma, kendilerine*

[1192] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 125.
[1193] Nisâ, 4/62-63.
[1194] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 125-126.

öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında tesirli söz söyle"[1195] diye emretmiştir. İşte bu ifade, kendinden önceki ifadeyle, bu hususta herhangi bir hazf ve takdîre ihtiyaç olmaksızın, güzel bir münasebet içinde bulunmuştur. Râzî, tefsir kitaplarını mütâlâa eden herkesin, gerek öncekilerin gerekse sonrakilerin, böyle bir tertîp ve münasebeti kurabilmek için çok uğraştıklarını göreceğini söyleyerek sözlerini tamamlar.[1196]

2.2.9.3. Surelerin Kendi İçindeki Nazmı ve Tertîbi

Râzî, her surenin kendi içinde mükemmel bir nazım ve tertîp içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda en çok göze çarpan surelerin başında Bakara ve Sâd sureleri gelmektedir.

Râzî, Bakara suresinin son ayetlerini tefsir ederken bu surenin sahip olduğu kusursuz bütünlüğe dikkat çekmektedir. Ona göre, Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatinin en güzel örneklerinden birinin, bu surenin başı ile sonunun kusursuz bir şekilde birbiriyle olan uyumunda ortaya çıkmaktadır. Râzî, Bakara suresinin *"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır" dediler. Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağış!"*[1197] ayetlerinin tefsirinde, bu ayetlerin hem kendisinden önceki ayetlerle hem de surenin başında bulunan ayetlerle çok güzel bir uyum içinde olduğunu ifade etmektedir.

Râzî, Bakara suresinin 285 ve 286. ayetlerinin, yani bu surenin son iki ayetinin, bir önceki ayetlerle münasebeti hususunda üzerinde durulması gereken bazı vecihler bulunduğunu da belirtir. Ona göre, Yüce Allah Bakara suresinin 284. ayetinde

---

[1195] Nisâ, 4/63.
[1196] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 126.
[1197] Bakara, 2/285-286.

"göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır"[1198] diyerek, Allah'ın mülkünün, ilminin ve kudretinin kemâlini açıklamıştır. Bunlar da rubûbiyet sıfatlarının kemâlini gerektirdiği için, bunun hemen peşinden, müminlerin de Yüce Allah'a son derece bağlı, itaatkâr ve boyun eğmiş olduğunu ifade etmiş, bunun da kulluğun kemâli olduğunu beyan etmiştir. Böylece Yüce Allah'ın rubûbiyetinin kemâli bize tecelli edince, bizden de O'na karşı kulluğun kemâli zuhur etmiş olmaktadır. Böylece peş peşe gelen iki ayette hem ulûhiyetin hem de ubudiyetin kemâli ortaya çıkmış olmaktadır.[1199]

Ayrıca Yüce Allah, Bakara suresinin 284. ayetinde *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"*[1200] buyurunca, bizim ne gizli ne açık, ne zahir ne de batınımızdan hiçbir şeyin O'na asla gizli kalamayacağını beyan etmiştir. Daha sonra da 285. ayette, bizim için bir medih ve övgü ifade eden açıklamaları getirerek, *"O Peygamber kendisine Rabbinden indirilene imân etti, müminler de"*[1201] buyurmuştur. Yüce Allah lütfü ve keremiyle bu ayetlerde sanki şöyle demektedir: Ey kulum! Her ne kadar ben senin bütün hallerine muttali isem de, bunlardan ancak, senin için medh-ü sena olacak olanları zikrederim. Öyle ki sen böylece benim, mülk, ilim ve kudret hususunda kemâl sahibi olduğumu bildiğin gibi, aynı şekilde cömertlik ve merhamet, iyilikleri izhar ve hataları örtme hususunda da kemâl sahibi olduğumu bilir, anlarsın![1202]

Râzî, Bakara suresinin son ayetlerinin, surenin başında bulunan ilk ayetlerle uyumunu da dikkat çeker. Şöyle ki, Yüce Allah Bakara suresine, gayba iman eden, namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verilenlerden infak eden muttakileri methederek başlamış, surenin sonunda da, başında methettiği kimselerin, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmeti olduğunu beyan ederek, *"Müminler de Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı"*[1203] buyurmuştur. Surenin başındaki *"onlar gayba iman ederler"*[1204] ayetinden asıl maksat da budur. Sonra, Yüce

---

[1198] Bakara, 2/284.
[1199] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 111.
[1200] Bakara, 2/284.
[1201] Bakara, 2/285.
[1202] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 111.
[1203] Bakara, 2/285.
[1204] Bakara, 2/3.

Allah surenin sonunda, *"Dinledik, itaat ettik"* buyurmuştur ki, bu ifade, surenin başında geçen *"namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden de infak ederler"*[1205] ayetinden kastedilen şeydir. Yine surenin sonunda, *"Affını dileriz ya Rabbi. Varış ancak sanadır"* buyurmuştur. Surenin başında geçen *"Ahirete kesin olarak inanırlar"*[1206] ayetinden kastedilen de yine budur. Yine surenin sonunda, *"Ya Rabbi! Unutur yahut yanılırsak, bizi tutup sorguya çekme"*[1207] sözleriyle müminlerin Rablerine nasıl tazarru ve niyazda bulunduğunu açıklamıştır ki, bu da, surenin başındaki *"İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzerindedirler. İşte onlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridirler"*[1208] ayetinden kastedilen şeydir.[1209]

Râzî, Kur'ân'ın bu yönünün birçok müfessir tarafından fark edilmediğini ifade eder. Ona göre, kim bu surenin nazmı, yani kelamın dizilmesindeki incelikler ve tertibinin eşsizliği hususunda iyiden iyiye düşünürse, Kur'ân'ın lafızlarının fesâhati ve manalarının üstünlüğü yönünden bir mucize olduğu gibi, tertîbi ve ayetlerinin nazmı bakımından da bir mucize olduğunu anlar. Râzî, sözlerini şöyle bitirir: *"Kur'ân, üslûbu bakımından bir mucizedir"* diyenler de galiba bunu kastetmişlerdir. Ancak, şu var ki ben müfessirlerin çoğunun, bu meselelerin farkına varmadıklarını, böylesi inceliklere dönüp bakmadıklarını gördüm. Bu konuda durum, hiç de küçümsenecek gibi değildir.[1210]

Râzî, Sâd suresinin de kendi içinde benzersiz bir lafız ve mana bütünlüğüne sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Râzî, bu hususu Sâd suresinin *"De ki! Ben, sadece gelecek tehlikeleri haber veren bir peygamberim. Tek hâkim olan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir, mutlak galiptir,*

[1205] Bakara, 2/3.
[1206] Bakara, 2/4.
[1207] Bakara, 2/286.
[1208] Bakara, 2/5.
[1209] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VI, s. 77-80.
[1210] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 111-112. (Râzî'nin Bakara suresinin nazmına yönelik olarak yapmış olduğu bu açıklamalar, kendisinden sonra gelen birçok âlim tarafından Kur'ân'ın nazmına örnek olarak gösterilmiştir. Örnek olarak bakınız; Muhammed 'İnâyetullah Sübhânî, **el-Burhân fî Nizâmi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Kutub, İslamâbâd, 1414/1994, s. 6-7).

çok mağfiret edendir. Bu Kur'ân mühim bir mesajdır. Ama siz ona sırtınızı dönüyorsunuz"[1211] ayetlerinin tefsirinde ele almaktadır. Şöyle ki:

Yüce Allah surenin başında, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in insanlara hakkı ve hakikati açıklayan bir peygamber olarak gönderildiğini bildirmiştir. Sonrasında ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onları kıyamete inanmaya davet ettiğini, onların ise, Sâd suresinin 4. ve 5. ayetlerinde ifade edildiği üzere, onun sihirbaz ve yalancı olduğunu söylediklerini ve onun sözüyle alay ettiklerini beyan etmiştir.[1212] Daha sonra, 12 ve 48. ayetler arasında bazı peygamberlerin kıssalarına yer verilmiştir.[1213] Bunun da iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i kavminin eziyetlerine sabretme hususunda önceki peygamberleri kendisine örnek almaya teşvik etmek içindir. İkincisi, kâfirleri inkâr etmekten caydırmak, imanı kabule sevk etmek içindir. Yüce Allah bunu tamamlayınca, bunun peşinden bir başka şeyi daha zikretmiştir ki, bu da 49 ve 64. ayetler arasında cennetliklere verdiği nimetler ile cehennemliklere verdiği cezaların açıklanmasıdır.[1214] Bunlar da tamamlanınca, surenin başında ele alınan tevhîd, nübüvvet ve öldükten sonra dirilme esasları yeniden ele alınarak, *"De ki! Ben sadece uyaran bir peygamberim. Şu kesin bir gerçektir ki tek hâkim olan Allah'tan başka ilah yoktur"*[1215] buyrulmuştur.[1216]

Râzî, bu ayetlerin tertîbi üzerine şu açıklamaları yapar: doğru olan sıralama, önce hasımların şüphelerinin ele alınması ve onlara cevap verilmesi, daha sonra da bunun peşinden, talep edilen şeyin doğruluğunu gösterecek delillerin zikredilmesidir. İşte Yüce Allah da burada önce, onların şüphelerine cevap vermiş, görüşlerinin yanlış olduğuna dikkatleri çekmiş, bunun peşi sıra da, talep edilen şeylerin doğruluğunu gösteren delilleri zikretmiştir. Çünkü gerekmeyen şeyleri bertaraf etmek, doğru olanı ispattan önce gelir. Yani tahtayı hatalı şekillerden temizlemek, onun üzerine doğru şekil ve yazıları yazmaktan önce gelir. Bu sırayı iyice düşünen bir kimse, surenin başından

---

[1211] Sâd, 38/65-68.
[1212] Bakınız; Sâd, 38/4-5; *"Aralarından kendilerine bir uyarıcının gelmesine şaştılar ve kâfirler: Bu pek yalancı bir sihirbazdır! Tanrıları, tek tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir! Dediler."*
[1213] Bakınız; Sâd, 38/12. ayetten 48. ayete kadar.
[1214] Bakınız; Sâd, 38/49. ayetten 64. ayete kadar.
[1215] Sâd, 38/65.
[1216] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 195.

sonuna kadar bütün kelâmın, en güzel bir nazım ve tertîp üzere geldiğini itiraf edecektir.[1217]

Râzî, Sâd suresinin bütünlüğünü göstermesi açısından bu surenin *"De ki! Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben külfet çıkaranlardan değilim. Kur'ân, âlemlere bir öğütten başka (bir şey) değildir. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de bileceksiniz"*[1218] mealindeki son ayetlerinin tefsirinde şu ifadeleri zikretmektedir:

Yüce Allah bu sureyi işte bu şerefli hatimeyle bitirdi. Çünkü Yüce Allah, dinî aramada ihtiyatlı olmanın gerekliliğine delâlet eden pek çok yollardan bahsetmiş ve sonra bu sureyi bitirirken, "İnsanları davet ettiğim bu şeyin hak mı, bâtıl mı olduğunun anlaşılabilmesi için, hem davet edenin, hem de davetin halinin hakkında düşünülmesi gerekir. Davet edene gelince, o benim. Ben, size bu davetime karşılık bir ücret ve mal istemiyorum. Hâlbuki yalancı kimselerin mal talebinden kesinlikle vazgeçmeyecekleri açıktır" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ise dünyadan uzak olduğu, ona rağbet etmediği açıktır. Davetin keyfiyetine gelince Hz. Peygamber (s.a.v.), *"Ben külfet çıkaranlardan değilim"*[1219] demiştir. Yani, benim sizi davet ettiğim bu din, doğruluğunu anlama hususunda ileri derecede birtakım zorlamalara girmeye gerek olmayan, aksine doğruluğuna aklın sarih olarak şehadet ettiği bir dindir.

Râzî, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'in inkârcıları davet ettiği hususlar noktasında, müfessirlerin bir takım vecihler zikrettiklerini söyler:

1) Allah'ın varlığını ikrar etmeye.

2) O'nu kendisine layık olmayan her şeyden tenzih ve takdis etmeye.

3) Allah'ın ilim, kudret, hikmet ve rahmet ile mükemmel manada mevsuf olduğunu kabul etmeye.

[1217] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 195.
[1218] Sâd, 38/86-88.
[1219] Sâd, 38/86.

4) O'nun ortaklardan ve muhaliflerden münezzeh olduğunu ikrara.

5) Birer cansız madde olan ve kendilerine ibadet etmede hiçbir fayda olmayan, ibadet etmemekten dolayı hiçbir zarar bulunmayan bu putlara ibadetten vazgeçmeye.

6) Melekler ve peygamberler olan, mukaddes tertemiz ruhlara saygı duymaya.

7) *"Kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması için,"*[1220] öldükten sonra dirilişin ve kıyametin olacağını ikrar etmeye.

8) Dünyadan yüz çevirip, ahirete yönelmeye.[1221]

Râzî, bunları bu şekilde zikrettikten sonra sözlerini şöyle devam ettirmektedir: İşte bu sekiz esas, Allah'ın ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dini hususunda, dikkate alınması gerekli çok kuvvetli esaslardır. Akılların tartışılmaz doğruları ve fikirlerin temelleri, bu sekiz esasın doğruluğuna şehadet eder. Böylece insanları davet ettiği bu şeriat hususunda, tekellüf edenlerden olmadığı, aksine her selim akıl ve doğru fıtratın onun doğruluğuna ve yüceliğine, bâtıl ve fasit şeylerden uzak olduğuna şehadet ettiği sabit oldu. İşte *"Kur'ân, âlemlere bir öğütten başka (bir şey) değildir"*[1222] ifadesi ile anlatılmak istenen budur. Yüce Allah bu mukaddimeleri beyan edince, "*Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de bileceksiniz"*[1223] buyurmuştur. Bu ayetin anlamı şudur, "Sizler, cehalet ve taklitte ısrar ederseniz ve anlattığımız bu açıklamaları kabule yanaşmazsanız, bir müddet sonra bu yüz çevirmede isabetli mi, yoksa hatalı mı olduğunuzu anlayacaksınız." Önceki açıklamalardan sonra böyle bir söz, korkutma ve sakındırmada daha fazlasına ihtiyaç bırakmayan sözlerdendir.[1224]

[1220] Necm, 53/31.
[1221] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XIX, s. 123-124.
[1222] Sâd, 38/87.
[1223] Sâd, 38/88.
[1224] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 206.

2.2.9.4. Sureler Arasındaki Nazım ve Tertîb

Râzî'ye göre Kur'ân'daki sureler sadece kendi içinde bir bütünlüğe sahip olmayıp, Kur'ân'ın diğer yerlerinde bulunan surelerle de uyum ve ilişki halindedir. Örneğin Kur'ân'ın ilk yarısında bulunan bir sure ile Kur'ân'ın ikinci yarısında bulunan başka bir sure arasında, birtakım sırlarla dolu bir uyum ve ilişki bulunabilmektedir. Onun bu şekilde düşünmesinin nedeni, surelerin tevkîfî olduğu yönünde bir görüşe sahip olmasından kaynaklanmaktadır.[1225] Râzî, sureler arasında bulunan benzersiz nazım ve ahenge örnek olarak Nisâ suresi ile Hâc suresini göstermektedir.

Râzî, Kur'ân'da bulunan iki sure arasında dikkat çekici bir uyum ve birtakım sırlarla dolu bazı bağlar ve benzerlikler olduğuna dikkat çekmektedir. Bu surelerin ikisi Nisâ suresi ile Hâc suresidir. Râzî bu benzerlikleri şöyle açıklamaktadır. Yüce Allah Kur'ân'ı Kerîm'de iki sureye, *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ ediniz"* hitabı ile başlamıştır. Bunlardan birisi Nisâ suresidir ve bu sure Kur'ân'ın ilk yarısında bulunup Mushaf tertîbine göre dördüncü sırada bulunmaktadır. İkinci sure ise Hâc suresidir ve bu sure de Mushaf tertîbine göre Kur'ân'ın ikinci yarısında dördüncü sırada yer almaktadır.

Yüce Allah, Nisâ suresinde *"ittikâ ediniz"* emrini, mebdenin yani yaratılışın başlangıcını bilmeye delâlet eden hususa bağlamıştır. Bu da Allah'ın insanları tek bir nefisten yaratmış olmasını ifade eden *"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! O ki Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türetendir"*[1226] mealindeki ilk ayetidir. Bu da Yaratıcının kudretinin, ilminin, hikmet ve celâlinin mükemmel olduğunu gösterir. Hâc suresindeki *"ittikâ ediniz"* emrini de meâda yani âhiret ilminin kemâline delâlet eden hususa bağlamıştır. Bu da *"Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! Çünkü o saatin (kıyametin) zelzelesi müthiş bir şeydir"*[1227] mealindeki ilk ayetinde geçen ifadedir.[1228]

[1225] Râzî'ye göre Kur'ân ayetleri ve sureleri tevkîfîdir. Bundan dolayı bazen bir sure bazen de Kur'ân'ın tamamıyla tehaddî yapılması sahîh ve yerinde olmuştur. Bakınız: er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 108.

[1226] Nisâ, 4/1.

[1227] Hâc, 22/1.

Böylece Yüce Allah, bu iki surenin evvelini *"mebde"* ve *"meâd"* bilgilerine bir delil yapmıştır. Sonra Yüce Allah, *"mebde"*ye delâlet eden sureyi *"meâd"*a delâlet eden sureden önce getirmiştir ki, bu konu pek çok sırları ihtiva etmektedir.[1229]

Râzî'ye göre Kur'ân'ın ilk yarısı, aynı zamanda dünya hayatını temsil ederken, diğer yarısı da adeta ahiret hayatını temsil etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân, her yönden birçok sırlar ihtiva ettiği gibi bu yönden de birçok sırlar taşımaktadır. Râzî, bu tür inceliklerin üzerinde durulması gerektiğini de önemle vurgulamaktadır.

Râzî'nin örnek olarak verdiği diğer iki sure de Sâd suresi ile Kâf suresidir. Râzî, Sâd suresi ile Kâf suresinin birçok açıdan birbirleriyle bir bütünlük ve müştereklik arz ettiğini ve dikkat çekici bazı sırlar içerdiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu iki sure hem başlangıçları hem de bitişleri yönüyle kendi içlerinde bir bütünlük arz ettikleri gibi, aynı zamanda kendi aralarında da bir bütünlük ve uyum arz etmektedirler. Râzî, her iki sure arasındaki bu ahengi Kâf suresinin *"Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemîn olsun"*[1230] ayetinin tefsirinde, hem lafız hem de mana yönüyle ele almaktadır. Şöyle ki:

Bu iki surenin lafız yönüyle uyum ve ahengi şöyledir. Hem Kâf suresi hem de Sâd suresi, hurûf-u mukatta'a ile başlanılması,[1231] yine her iki sureye Kur'ân'a yemîn edilerek başlanılması ve her ikisinde de "بَلْ" edatının[1232] ve taaccübün bulunması[1233] hususunda müştereklik arz etmektedirler. Ayrıca başka bir hususta daha müştereklik arz etmektedirler. O da, her iki surenin hem başının, hem de sonunun, (surelerin kendi arasında) bir uyum teşkil etmesidir. Çünkü Yüce Allah, Sâd suresinin başında *"Bu şanlı ve şerefli Kur'ân'a yemîn olsun"*[1234] buyurmuş, sonunda da *"O ancak âlemler için bir öğüttür"*[1235] buyurmuştur. Kâf suresinin başında da *"O çok şerefli Kur'ân'a yemîn*

[1228] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 129.
[1229] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 129.
[1230] Kâf, 50/1.
[1231] Sâd, 38/1, (ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ); Kâf, 50/1; (ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ)
[1232] Sâd, 38/2, (بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ); Kâf, 50/2; (بَلْ عَجِبُوا أَن جَاءهُمْ مُنذِرٌ مِّنْهُمْ)
[1233] Sâd, 38/4, (وَعَجِبُوا أَن جَاءهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ); Kâf, 50/2; (فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ)
[1234] Sâd, 38/1.
[1235] Sâd, 38/87.

olsun"[1236] şeklinde buyurmuş, sonunda ise *"Onun için, benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver"*[1237] buyurmuştur. Böylece bu iki sure, baş taraflarında zikredilen hususlarla bitmiş olmaktadırlar.[1238]

Bu iki surede bulunan mana özelliklerine gelince: Yüce Allah Sâd suresinde, müşriklerden naklen *"İşte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış!"*[1239] ve *"Yürüyün, mabutlarınıza ibadette sebat edin"*[1240] ifadeleriyle, akâid meselelerinin temel maddesi olan Tevhîd esasını anlatıp onu yerleştirmeye itina göstermiştir. Kâf suresinde de, *"Öldüğümüz, toprak olduğumuz vakit mi dirileceğiz? Bu, akla uzak bir dönüştür"*[1241] ifadesiyle, yine akâidin temel esaslarından birini anlatmaya itina göstermiştir ki bu da haşir meselesidir. Sâd suresinin başı, *mebde* esasını anlatma sadedinde olunca, Yüce Allah surenin sonunda, *"Rabbin meleklere demişti ki, "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım"*[1242] buyurmuş ve bu meseleyi, vahdaniyetin delili olduğu için, Hz. Âdem (a.s.)'ın yaratılışının başlangıcını anlatma ile sona erdirmiştir. Kâf suresinin baş tarafları, haşir meselesinin izahı sadedinde olunca, Yüce Allah surenin sonunda da, *"O gün yer yarılır, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, bize göre kolay olan bir haşirdir"*[1243] buyurmuştur.[1244]

2.2.9.5. Kur'ân'ın Tamamının Nazmı ve Tertîbi

Daha önce ifade ettiğimiz gibi ayetlerin bünyesinde bulunan nazım örgüsü önce her bir sureye intikal etmiş sonra da bu sureleri aşarak Kur'ân'ın tamamına yayılmıştır. Kur'ân, Allah'ın kelamı olması yönüyle, her bir ayet ve sure belli bir hikmete binaen, Kur'ân'ın en uygun yerlerine düşecek şekilde tanzîm edilmiştir. Râzî'ye göre Kur'ân, hem fesâhat ve belâgatte hem de mana yönüyle tek bir sure gibidir.[1245] Râzî, Kur'ân'da bulunan bütün surelerin muhteşem bir bütünlüğe sahip olduğunu çok sayıda örnek

---

[1236] Kâf, 50/1.
[1237] Kâf, 50/45.
[1238] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XX, s. 249-250.
[1239] Sâd, 38/5.
[1240] Sâd, 38/6.
[1241] Kâf, 50/3.
[1242] Sâd, 38/71.
[1243] Kâf, 50/44.
[1244] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XX, s. 249-250.
[1245] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 3-4.

üzerinden ortaya koymaktadır. Onun bu noktada vermiş olduğu örnekler gerçekten de dikkate şayandır.

2.2.9.5.1. Hamd İle Başlayan Beş Sure: Fâtiha, En'âm, Kehf, Fâtır ve Sebe

Râzî, Kur'ân'ın eşsiz nazmının ve tertîbinin bir göstergesi olarak *hamd* ile başlayan beş surenin arasında bulunan sıkı bağlantıya dikkat çekmektedir. Öyle ki bu surelerden ikisi Kur'ân'ın ilk yarısında bulunan En'âm ve Kehf sureleri olup dünyaya yönelik konular içeren ayetlerle başlamaktadır. Diğer iki sure ise Fâtır ve Sebe sureleri olup daha çok ahirete yönelik konuları içeren ayetlerle başlamaktadır. Beşinci sure ise Fâtiha suresi olup bu sure Kur'ân'ın hem başında hem de sonunda okunan bir sure olması yönüyle tamamlayıcı bir konumda bulunmaktadır ve adeta bir mühür görevi görmektedir. Dolayısıyla *hamd* ile başlayan bu beş sure, Kur'ân'ın nazım ve tertîbinin en çarpıcı örneklerinden birisini ortaya koymaktadırlar.

Râzî'nin bu bağlamda ele aldığı ilk sure Fâtiha suresidir. Bu sure aynı zamanda Kur'ân'ın ana suresi konumunda olup diğer sureler bir şekilde Fâtiha suresine bağlıdırlar. Râzî, Fâtiha suresinin Kur'ân'daki merkezi konumunu şu şekilde değerlendirmektedir: Bu sure ümmü'l-Kur'ân diye adlandırılmıştır. O halde, bu surenin bir temel ve kaynak olması, bunun dışındaki surelerin ise, bundan kaynaklanan arklar gibi olması gerekir. Yüce Allah, dört sureyi daha, *el-hamdulillah* sözüyle başlatmıştır ki, bu surelerin ilki En'âm suresidir. Bu sureye *"Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a hamdolsun"*[1246] diyerek başlamıştır. En'âm suresinin başında zikredilenler, sadece bir kısım âlemdir. Çünkü *âlem* lâfzı, Allah'tan başka her şeyi içine alır. Bu ayette bahsedilen *gökler*, *yer*, *nur* ve *karanlıklar* da, Allah'ın dışında var olan şeylerden bazılarıdır. O halde En'âm Suresinin başında zikredilenler, âdeta Fatiha suresinin başında zikredilenlerin bir parçasıdır.

Yine, En'âm suresinin başında zikredilen husus, Yüce Allah'ın gökleri ve yerleri yaratmış olmasıdır. Fatiha suresinin başında zikredilen husus ise, O'nun âlemlerin Rabbi olmasıdır. Âlemin varlığını devam ettirmesi hususunda, Yüce Allah'ın ibkâsına

[1246] En'âm, 6/1.

muhtaç olduğu sabit olduğuna göre, âlemin meydana gelmesi hususunda, onu meydana getirecek bir varlığa fazlasıyla muhtaç olması gerekir. Ama âlemin meydana gelmesinde bir *Muhdise* ihtiyacı olmasından, varlığını idamesi hususunda bir ibkâ ediciye muhtaç olması da gerekmez. Bu sebeple, En'âm suresinin başında zikredilmiş hususların, Fatiha suresinin evvelinde zikredilen hususlardan sadece bir kısım olduğu ortaya çıkmış olur.[1247]

Hamd ile başlayan ikinci sure, Kehf suresidir. Yüce Allah şöyle buyurarak, sureye başlamaktadır: *"Hamd O Allah'a mahsustur ki kuluna Kitabı indirdi ve onun içine tutarsız hiçbir şey koymadı."*[1248] Bu ayetten maksat, ruhları bilgiler aracılığıyla terbiye etmektir. Çünkü Yüce Allah'ın kuluna indirdiği kitap, keşiflerin ve müşahedelerin meydana gelmesine sebeptir. Buna göre, bu ayet sadece ruh terbiyesine işaret etmiş olur. Fatiha suresinin başında *rabbi'l-'âlemîn* demesi ise, bütün âlemler hakkında umumî bir terbiyeye işarettir. Bu umumî terbiyeye, meleklerin, insanların, cinlerin ve şeytanların ruhî terbiyeleri ile göklerde ve yerlerde olan maddî terbiye de dâhil olur. O halde, Kehf suresinin başında bahsedilen hususun, Fatiha suresinin başında zikredilen hususlardan sadece bir kısım olduğu anlaşılmış olur.

Hamd ile başlayan üçüncü sure, Sebe suresidir. Bu sure şöyle başlamaktadır: *"Bütün hamdler, güzel övgüler gerçek ilah olan Allah'a mahsustur ki göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. Ahirette de hamdler O'na mahsustur. O tam hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden hakkiyle haberdardır."*[1249] Yüce Allah, En'âm suresinin başında, yer ve göklerin kendisine ait olduğunu: Sebe suresinin başında ise, göklerin ve yerin içinde bulunan şeylerin kendisine ait olduğunu açıklamıştır. Bu da, *el-hamdulillahi rabbi'l-âlemin* sözünün kapsadığı konulardan sadece bir kısımdır.

Hamd ile başlayan dördüncü sure, Fâtır suresidir. Bu sure şöyle başlamaktadır: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur."*[1250] En'âm suresinin başında bahsedilen, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olmasıydı. Yaratmak ise, takdir

---

[1247] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** I, s. 150.
[1248] Kehf, 18/1.
[1249] Sebe', 34/1.
[1250] Fâtır, 35/1.

etmektir. Fâtır suresinin başında bahsedilen ise O'nun gökleri ve yeri yoktan var ederek, onların zatlarını yaratan (Fâtır) olmasıdır. Bu ise, En'âm suresinde zikredilen ifadeden farklıdır. Bununla birlikte Fâtır suresi de, Fâtiha suresindeki *el-hamdulillahi rabbi'l-'âlemîn* sözünün kapsamına giren kısımlardan sadece bir kısımdır.[1251]

Râzî, En'âm ve Kehf surelerinde geçen hamdin dünyevî nimetlere yönelik olarak yapılmış bir hamd olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu surelerin muhtevası ve bu surelerin başında zikredilen ayetler buna açık bir şekilde işaret etmektedir. Şöyle ki: Hamd ile başlayan sureler beş tane olup, bunlardan ikisi, Kur'ân'ın ilk yarısında yer almıştır ki, bunlar En'âm ve Kehf sureleridir. Diğer iki sure de Fâtır ve Sebe sureleri olup Kur'ân'ın son yarısında bulunmaktadır. Beşincisi de Fatiha suresi olup hem Kur'ân'ın ilk yarısıyla, hem de son yarısıyla birlikte okunur. Bu surelerin bu şekilde yer almalarındaki hikmet şudur: Allah'ın nimetleri, çok olmasına ve bizim onları saymaya gücümüzün yetmemesine rağmen, bunları iki ana kısımda toplayabiliriz.

1) Var etme nimeti.

2) Var edileni sürdürme yani yaşatma nimeti.

Yüce Allah, bizi ilk önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için sayesinde hayatımızı devam ettirebileceğimiz nimetleri halk etmiştir. Bu nimetler, yeniden yaratma vasıtasıyla tekrar tahakkuk edecektir. Zira o, bizi yeniden yaratacak ve bizim için devamlı ve kesintisiz olan şeyi de yaratacaktır. Bu demektir ki bizim için birisi başlangıç diğeri de yeniden olmak üzere iki halimiz vardır. Bütün bu hallerde, Yüce Allah'ın üzerimizde iki nimeti vardır. Birisi icat etme, diğeri de yaşatma nimeti.[1252]

Böylece Yüce Allah, Kur'ân'ın ilk yarısında En'âm suresinde, var etme nimetine şükretmeye işaret etmek için, *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur"*[1253] buyurmuştur. Bunun var etme nimetine yönelik olduğunun delili ise En'âm suresinin *"O, sizi çamurdan yaratandır"*[1254] mealindeki

---

[1251] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** I, s. 150.
[1252] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 206.
[1253] En'âm, 6/1.
[1254] En'âm, 6/2.

ikinci ayetidir. Bu ifade, ilk yaratmaya işarettir. Yüce Allah hamd ile başlayan ikinci sure olan Kehf suresinde ise, nimetin devam ettirilmesine mukabil şükretmeye bir işaret olsun diye, *"Hamd O Allah'a mahsustur ki kuluna Kitabı indirdi ve onun içine tutarsız hiçbir şey koymadı"*[1255] buyurmuştur. Çünkü bu dünya hayatında yaşamı devam ettirmek, ancak şer'î hükümlerle mümkündür. Şayet, insanların kendisine uyacağı bir rehber ve kılavuz olmasaydı, o zaman herkes kendi arzusuna tâbi olur ve sonuçta ihtilaflı işlerde münakaşalar meydana gelirdi. Bu da karşılıklı savaşmaya ve birbirini yok etmeye götürürdü. Bütün bu zararları önlemek ise Yüce Allah'ın indirmiş olduğu kitaplar vasıtasıyla koymuş olduğu emir ve yasaklara uymak ile mümkün olur. Dolayısıyla Kehf suresinin başında zikredilen hamd, Yüce Allah'ın göndermiş olduğu Kur'ân'a yönelik olarak yapılan hamd olmaktadır.[1256]

Dolayısıyla En'âm ve Kehf surelerinde zikredilen hamdin dünyevî nimetlere yönelik olarak yapılmış olan bir hamd olduğu ortaya çıkmış olur.

Râzî, Fâtır ve Sebe surelerinde geçen hamdlerin ise uhrevî nimetlere yönelik olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu surelerin ayetlerinde bulunan ifadelerin, Râzî'nin sözlerini teyit ettiğini görmekteyiz. Şöyle ki: daha önce de belirttiğimiz gibi Yüce Allah'ın nimetleri, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî olanlar, nimeti meydana getirmek ve onu devam ettirmektir. Uhrevî olanlar da, yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır. O halde Yüce Allah'ın, En'âm suresinin ilk ayetleri ile Kehf suresinin ilk ayetleri dünyevî nimetlere yönelik olduğu gibi, Sebe suresinin *"Ahirette de hamd O'nundur"*[1257] ayeti de, haşir ile ikinci yaratma nimetine bir işarettir. Bunun delili de Sebe suresinin, *"(Allah) yere giren ve yerden çıkan cisimleri, gökten inen ve göğe çıkan ruhları bilir"*[1258] ve *"İnkârcılar, kıyamet bize gelmeyecek, dediler. De ki! Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir"*[1259] mealindeki ikinci ve üçüncü ayetleridir.[1260]

[1255] Kehf, 18/1.
[1256] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XVIII, s. 311-312.
[1257] Seb'e, 34/1.
[1258] Seb'e, 34/2.
[1259] Seb'e, 34/3.
[1260] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 4.

Râzî, bu konuda sorulması muhtemel bir soruya da şöyle cevap vermektedir: şayet birisi *"siz bu suredeki hamdin, ahiretteki nimetlere bir işaret olduğunu söylediniz. O halde Yüce Allah niçin "gökler ve yer" ifadelerini de zikretmiştir?"* diye sorarsa, buna şöyle cevap veririz: ahiret nimetleri, şimdilik müşahede edilmemektedir. Bundan dolayı Yüce Allah görünen nimetlerden bahsetmiştir. Bunlar da göklerde ve yerde olan nimetlerdir. Ahiret nimetleri dünya nimetleriyle mukayese edilsin diye bunları zikretmiştir. Ayrıca ahiret nimetlerinin devamlı, dünya nimetlerinin de fâni olması sebebiyle, ahiret nimetlerinin üstünlüğü anlaşılsın diye, *"Ahirette de hamd O'nundur"* buyurmuştur.[1261]

Kezâ Yüce Allah, Fâtır suresinde, uhrevî nimetine bir işaret olsun diye *el-hamdulillâh* buyurmuştur. Bunun uhrevî nimetlere yapılmış bir hamd olduğunu da aynı ayetin devamında gelen *"Melekleri elçiler kılan"*[1262] ifadesinden anlıyoruz. Çünkü meleklerin tümü, ancak kıyamet gününde elçi olurlar. Yüce Allah onları kıyamet günü Müslümanları karşılamaya gönderecektir. Nitekim Yüce Allah *"ve onları Melekler karşılar"*[1263] ve *"Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak özere girin buraya"*[1264] buyurmaktadır.[1265]

Dolayısıyla Sebe ve Fâtır surelerinde bahsedilen hamdin uhrevî nimetlere yönelik olarak yapılmış olan bir hamd olduğu ortaya çıkmaktadır.

Râzî, Fâtiha suresinde geçen hamdin hem dünyevî hem de uhrevî nimetlere yönelik bir mana taşıdığını ve bu yönüyle de Fâtiha suresinin hamd ile başlayan diğer dört sureyi kapsamına aldığını ifade etmektedir. Şöyle ki: Yüce Allah, Fatiha suresinde dünyevî nimetlere bir işaret olsun diye *"Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"*[1266] buyurmuş, uhrevî nimetlere bir işaret olsun diye de *"Din gününün mâlikidir"*[1267]

[1261] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 207.
[1262] Fâtır, 35/1.
[1263] Enbiyâ, 21/103.
[1264] Zümer, 39/73.
[1265] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XVIII, s. 311-312.
[1266] Fâtiha, 1/2.
[1267] Fâtiha, 1/4.

şeklinde buyurmuştur. Bu iki ayet her iki nimeti kapsayınca, bu sure Kur'ân'ın hem başlangıcında hem de bitiminde okunmuştur.[1268]

Ayrıca En'âm suresinde Yüce Allah'ın Hâlık oluşuna işareten *"gökleri ve yeri yaratan"*[1269] şeklinde buyrulmuş, Fâtır suresinde ise O'nun Fâtır (icat eden, yoktan yaratan) olmasına vurgu yapılmış, Fâtiha suresinde ise Rab olmasına dikkat çekilmiştir. Halk etmek, takdir etmek demektir. Yüce Allah'ın bir şeyi takdir etmesi ise, O'nun bütün kâinata ve mümkinâta ulaşan, bütün cüz'iyât ve külliyât hakkında geçerli olan ilminden ibarettir. O'nun Fâtır olması ise, yaratması ve icat etmesi anlamına gelir. O halde Yüce Allah'ın Hâlık olması ilim sıfatına, Fâtır olması kudret sıfatına bir işaret olup, O'nun Rab ve Mürebbi olması ise, bu her iki hususu da kapsaması demektir. Böylece O'nun Rab olması daha mükemmel ve daha kapsamlı bir mâna ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Fâtiha suresi bu yönüyle de diğer sureleri kapsamına almaktadır.[1270]

Böylece tam ve kapsayıcı olan hamdin Fatiha Suresinin başında olan hamd etme işi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da O'nun *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* ifadesidir. Çünkü her varlık ya zatı gereği *vâcibu'l-vücûd* olur ya da zatı gereği *mümkinu'l-vücûd* olur. Zatı gereği *vâcibu'l-vücûd* olan tek olup, O da Yüce Allah'tır. O'nun dışında kalanlar ise *mümkin* varlıklardır. Her *mümkinin* varlık âlemine dâhil olması, ancak Yüce Allah'ın icadı ve tekviniyle olur. O halde var olma, bir nimettir. Var etme ise, bir in'âm ve terbiyedir. İşte bu sebepten dolayı Yüce Allah, *el-hamdulillahi rabbi'l-'âlemîn* buyurmuştur. Yüce Allah, kendisi dışında her şeyin mürebbisi ve lütfedip ihsanda bulunanıdır. Dolayısıyla *el-hamdulillahi rabbi'l-'âlemîn* sözü, maksadı tastamam yerine getiren küllî ve kapsamlı bir sözdür. Ama diğer surelerin başında zikredilen hamdlerden her biri, Fâtiha suresinin başında zikredilen hamdin kısımlarından bir kısım, çeşitlerinden bir çeşittir.[1271]

[1268] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 206-207.
[1269] En'âm, 6/1.
[1270] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 121.
[1271] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** IX, s. 311-312.

Râzî, hamd ile başlayan beş surede geçen ifadelerin, aynı zamanda mahlûkatın yaratılma aşamalarına da işaret ettiğini ifade etmektedir. Bu da şöyle olmaktadır: Yüce Allah, En'âm suresinde, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu zikredince, peşinden karanlıkların ve nurun yaratıcısı olduğunu da söylemiştir. Fâtır suresinde ise, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu bildirmiş ve peşinden melekleri de elçiler olarak yarattığını açıklamıştır. Buna göre, önce gökler ve yer yaratılmış olup sonra karanlıklar ve nurlar yaratılmıştır. Daha sonra ise ruhanî varlıklar yaratılmış olmaktadır. Râzî, sözlerini şöyle tamamlamaktadır: işte bütün bunlar, hayranlık uyandıran birtakım sırlar ve birtakım ulvî inceliklerdir. Ama bunların hepsi de Yüce Allah'ın *el-hamdulillahi rabbi'l-'âlemîn* sözünde zikredilmiş olan, en büyük okyanusun ihtiva ettiği hususların kapsamına giren bazı kısımlardır. Bu da, *el-hamdulillahi rabbi'l-'âlemîn* sözünün, kadîm bir ilâhın varlığına delil olmak üzere zikredildiğine dikkat çekmektedir.[1272]

2.2.9.5.2. Kur'ân'ın İ'câzının En Büyük Delili Olarak Kevser Suresi

Râzî'ye göre Kur'ân'ın i'câzının en büyük göstergelerinden biri hatta belki de en önemlisi Kevser suresidir. Çünkü bu sure son derece kısa olmasına rağmen kendisine muarazada bulunulamamıştır. Bunun sebebi ise, bu sure son derece kısa bir sure olmasına rağmen, kendisinden önceki on beş surenin adeta bir tamamlayıcısı olduğu gibi, kendisinden sonra gelen surelere de adeta bir mukaddime olma özelliği taşımasıdır. Ayrıca bu sure taşıdığı birçok inceliklerden dolayı i'câzın zirvesinde olan bir suredir.

2.2.9.5.2.1. Kevser Suresinin Mucizevî Özellikleri

Râzî, Kevser suresinin tek başına Kur'ân'ın i'câzını ispat eden bir sure olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca bu surenin her bir ayeti gaybten haber verme yönüyle de mucize olarak karşımıza çıkmaktadır. Râzî'ye göre Kevser suresinde bulunan bu özellikler Kur'ân'ın diğer surelerinde bulunmamaktadır. Ona göre bu sure, kısa olmasına rağmen, dünyevî ve uhrevî bütün menfaatleri tastamam ihtiva eden bir suredir. Bu surenin mucizevî özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

[1272] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** I, s. 150.

1) İnkârcılar, küçük olmasına rağmen bu sureye muarazada bulunamamışlardır. Böylece, Kur'ân'ın tümünün mucizeliği, bu sure ile ortaya çıkmaktadır. İnsanlar bu sureye muaraza edemediklerine göre, Kur'ân'ın tümüne asla muarazada bulunamazlar. Bu surenin mucizeliği ortaya çıkınca nübüvvet de kesinleşmiş olmaktadır. Nübüvvet kesinleşince de tevhîd ve yaratıcının bilgisi kesinleşmiş olmakta ve böylece de din ve İslâm kesinleşmiş olmaktadır. Bunun neticesinde de Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Bütün bu hususlar kesinleşince de dünyevî ve uhrevî iyiliklerin tümü kesinleşmiş ve ortaya çıkmış olmaktadır. İşte bu açılardan bu sure, bütün maksatları tastamam ve güçlü bir biçimde ispatlayan kısa ve özlü bir nükte gibidir. Bu sure, şeklen küçük ama mana yönüyle büyük bir suredir.

2) *Kevser* kelimesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in etbâının çokluğu ve manevî neslinin kesilmeyeceği manasında alındığında, bu gaybten haber vermek olur. Nitekim verilen bu haber, vakıaya uygun olarak gerçekleşmiş ve bu sure bir mucize olmuştur.

3) Bu surede *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"* buyrulmuştur. Bu da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fakirliğinin sona ereceğine, kurban kesebilecek mali güce ulaşacağına bir işarettir ve böyle de olmuştur. Bu da gaybten bir haber vermedir. Dolayısıyla da bir mucizedir.

4) Yine bu surede *"Muhakkak ki sonu kesik olan, sana buğzedendir"* buyrulmuştur. Bu durum da haber verildiği gibi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu da bir mucize olmuştur.[1273]

Ayrıca bu surenin, diğer surelerde bulunmayan bir takım özellikleri vardır. Şöyle ki: bu surenin tamamı üç ayettir. Bu üç ayetin her birinin haber verdiği şeyin mucize olduğu yukarıda açıklandı. Demek ki bu sure, hem her bir ayeti açısından, hem de toplamı açısından bir mucizedir. İşte bu özellikler diğer surelerde bulunmaz.[1274]

[1273] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1274] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 120.

Râzî, Kevser suresinin *"Şüphesiz Biz sana Kevser'i verdik"*[1275] mealindeki ilk ayetinin tefsirinde bu surenin kendisinden önceki Mâ'ûn suresi ile irtibatını ele almaktadır. Şöyle ki: Bu sure Mâ'ûn suresinin karşılığı gibidir. Nitekim Yüce Allah orada münafıkları şu dört sıfatla anlatmıştır:

1) Cimrilik. Bu *"Yetimi şiddetle itip kakan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen odur"*[1276] ayetleriyle ifade edilmiştir.

2) Namazı terk etmek. Bu husus da *"Onlar namazlarından gafildirler"*[1277] ayetiyle ifade edilmiştir.

3) Namazda riyakârlık yapmak. Bu husus da *"Onlar, riyâ yapanların ta kendileridir"*[1278] ayetiyle ifade edilmiştir.

4) Zekâtı vermemek. Onların bu özelliği de *"Ve hayra da mâni olurlar"*[1279] ayetiyle ifade edilmiştir.

Yüce Allah, Kevser suresinde ise, bu dört sıfatın mukabili olarak şunları zikretmiştir:

1) Cimriliğin karşılığında, *"Biz sana Kevser'i verdik"* ayetini getirmiştir ki bu, "Sana çok olan şeyi verdik, o halde sen de çok ver, cimrilik etme" demektir.

2) Namazı terk etmek karşılığında, *"Namaz kıl"* ayetine yer vermiştir ki bu, "Namazında devamlı ol" demektir.

3) Namazdaki riyakârlığın karşılığı olarak da, *"Rabbin için"* ifadesini getirmiştir ki bu da, "Namazı, insanlara gösteriş için değil, Rabbinin rızası için kıl" demektir.

4) Zekâtı vermemenin karşılığı olarak da, *"Kurban kes"* emrini getirmiş ve bununla, kurban olarak kesilen hayvanların etlerini tasadduk etmeyi kastetmiştir.[1280]

[1275] Kevser, 108/1.
[1276] Mâ'ûn, 107/2-3.
[1277] Mâ'ûn, 107/5.
[1278] Mâ'ûn, 107/6.
[1279] Mâ'ûn, 107/7.

Râzî, bu iki sure arasında bulunan bu ahenge şöyle dikkat çekmektedir: Bu ayetler arasındaki bu dikkat çekici münasebetlere bir bak. Daha sonra bu sureyi, *"Muhakkak ki sonu kesik olan, sana buğzedendir"* buyurarak bitirmiştir ki bunun manası şudur, "Bir önceki surede bahsi geçen o kötü fiillerin sahibi münafık ölecek, ama dünyada ardında bir eser, bir iz, bir haber kalmayacaktır. Sana gelince (Ey Muhammed!), senin için dünyada güzel bir isim kalacak, ahirette de bol mükâfat sürüp gidecek" demektir.[1281]

2.2.9.5.2.2. Kevser Suresinin Yirmi Bir Sureyle Bütünlük İçinde Olması

Râzî'ye göre Kevser suresinin i'câz yönlerinden birisi de kendisinden önceki ve sonraki surelerle sıkı irtibatında ortaya çıkmaktadır. Ona göre Kevser suresi bu açıdan yirmi bir sure ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.[1282]

2.2.9.5.2.3. Kevser Suresinin Önceki On Beş Surenin Tamamlayıcısı Olması

Râzî, Kevser suresi ile Mâ'ûn suresini karşılaştırdıktan sonra, Kevser suresi ile diğer sureler arasında bulunan uyum ve ahengi ele almaktadır. Ona göre Kevser suresi, kendisinden önceki surelerin, bir tamamlayıcısı ve kendisinden sonraki surelerin ise bir mukaddimesi ve temeli gibidir.[1283] Bu surenin, kendisinden önceki surelerin tamamlayıcısı olmasına gelince:

1) Duhâ Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Duhâ suresini, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i metheden ve onun tafsilatlı hallerinden bahseden bir sure yapmıştır. Duhâ suresinin başında onun peygamberliği ile ilgili olarak, şu üç şeye yer vermiştir:

a) *"Rabbin seni terk etmedi, darılmadı da"*[1284] ayeti.

b) *"Elbette ahiret senin için dünyadan hayırlıdır"*[1285] ayeti.

[1280] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 110.
[1281] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 110.
[1282] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1283] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 111.
[1284] Duhâ, 93/3.
[1285] Duhâ, 93/4.

c) *"Elbette Rabbin sana ihsan edecek, sen de razı olacaksın"*[1286] ayeti.

2) İnşirâh Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, İnşirâh suresinde de, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i üç şeyle teşrif ettiğini belirtmiştir:

a) *"Senin göğsünü genişletmedik mi?"*[1287]

b) *"Senden yükünü de attık."*[1288]

c) *"Senin namını da yükselttik"*[1289] ayetlerinin ifade ettiği hususlardır.[1290]

3) Tîn Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Tîn suresinde de üç şeyle şereflendirmiştir:

a) Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğduğu beldeye yemîn etmiştir *"ve şu emin şehre yemîn olsun."*[1291]

b) Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin cehennemden kurtuluşunu haber vermiştir ki bu da *"İman edenler hariç"*[1292] ayetinin ifade ettiği hususdur.

c) Ümmetinin mükâfat elde edişidir ki, bu da *"Çünkü onlar için kesilmez mükâfat vardır"*[1293] ayetinin beyan ettiği hususdur.

4) Alak Suresi'nin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Alak suresinde üç şey ile şereflendirmiştir:

a) *"Rabbinin adıyla oku"*[1294] ayetinin ifade ettiği husus olup, bu *"Rabbinin isminden medet umarak halka Kur'ân oku"* demektir.

b) Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hasmını ezdiğini *"O vakit meclisini davet etsin. Biz de zebanileri çağırırız"*[1295] ayetleriyle bildirmiştir.

[1286] Duhâ, 93/5.
[1287] İnşirâh, 94/1.
[1288] İnşirâh, 94/2-3.
[1289] İnşirâh, 94/4.
[1290] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1291] Tîn, 95/3.
[1292] Tîn, 95/6.
[1293] Tîn, 95/6.
[1294] Alak, 96/1.
[1295] Alak, 96/17-18.

c) Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, tam ve mükemmel manada bir yakınlık ve takarrûb tahsis etmesidir ki bu da, *"Secde et ve yaklaş"*[1296] ayetlerinden anlaşılan hususdur.[1297]

5) Kadir Suresi'nin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Kadir suresinde üç çeşit fazileti bulunan Kadir gecesiyle şereflendirmiştir:

a) O gecenin, bin aydan daha hayırlı olması.[1298]

b) O gecede meleklerin ve ruhun inmesi.[1299]

c) O gecenin, tan ağarıncaya kadar, selam ve esenlik olması.[1300]

6) Beyyine Suresi'nin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Beyyine suresinde de, ümmetine şu üç şeyi vermek suretiyle şereflendirmiştir:

a) Ümmetinin, mahlûkatın en hayırlısı olması.[1301]

b) Onların, Rableri katındaki mükâfatlarının cennetler olması.[1302]

c) Allah'ın, onun ümmetinden razı olması.[1303]

7) Zilzâl Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Zilzâl suresinde üç şeyle şereflendirmiştir:

a) *"O gün yeryüzü kendine ait haberleri anlatır"*[1304] ayetinin anlattığı husus olup, yeryüzünün kıyamet gününde, ümmetinin taat ve kullukta bulunduğuna dair şehadet etmesini gerektirir.

b) *"O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darmadağınık geri dönüp gelirler"*[1305] ayetinin ifade ettiği husus olup, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetinin yapmış olduğu taat ve ibadetlerin, kendilerine arz edilip, böylece onlar için bir ferahlık ve sevincin meydana geleceğine delalet eder.

[1296] Alak, 96/19.
[1297] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1298] Kadr, 97/3.
[1299] Kadr, 97/4.
[1300] Kadr, 97/5.
[1301] Beyyine, 98/7.
[1302] Beyyine, 98/8.
[1303] Beyyine, 98/8.
[1304] Zilzâl, 99/4.
[1305] Zilzâl, 99/6.

c) *"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görecek"*[1306] ayetinin ifade ettiği hususdur. Marifetullahın, her büyükten daha büyük ve kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetinin Allah'ı tanıyıp bilmelerinin mükâfatını mutlaka elde etmeleri gerekir.[1307]

8) Âdiyât Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Âdiyât suresinde ümmetinden savaşanların atlarına yemîn etmek ve böylece o atları şu üç vasıfla tavsif etmek suretiyle şereflendirmiştir. Bu vasıflar:

a) "*Andolsun o harıl harıl koşan atlara"*[1308]

b) *"Koşarken tırnaklarıyla kıvılcımlar saçanlara"*[1309]

c) *"Sabahleyin baskın yapanlara"*[1310] ayetlerinin beyan ettiği vasıflardır.[1311]

9) Kâri'a Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetini, Kâri'a suresinde şu üç şeyle şereflendirmiştir:

a) *"İşte kimin tartıları ağır gelirse"*[1312] ayetinin beyan ettiği husus.

b) Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin hoşnut olunacak bir yaşayış içinde olmaları.[1313]

c) Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin, din düşmanlarını o azgın ateşin içinde görmeleri.[1314]

10) Tekâsür Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Tekâsür suresinde onun dininden ve şeriatından yüz çevirenlerin, üç yönden azap içinde bulunacaklarını beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:

a) Bunların, cehennemi görmeleri.[1315]

[1306] Zilzâl, 99/7.
[1307] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 112.
[1308] Âdiyât, 100/1.
[1309] Âdiyât, 100/2.
[1310] Âdiyât, 100/3.
[1311] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1312] Kari'a, 101/6.
[1313] Kari'a, 101/7.
[1314] Kari'a, 101/9.
[1315] Tekâsür, 102/6.

b) Bunların, cehennemi ayne'l-yakîn görmeleri.[1316]

c) Bu kimselerin, nimetlerden mes'ûl olmaları.[1317]

11) Asr Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetini Asr suresinde şu üç şeyle şereflendirmiştir:

a) İman etmiş olmaları.[1318]

b) Salih amel işlemeleri.[1319]

c) Karşılıklı olarak hakkı ve sabrı tavsiye etmek suretiyle, halkı sâlih amellere sevk etmeleri.[1320]

12) Hümeze Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Hümeze suresinde, arkadan çekiştiren ve yüze karşı el kol hareketleriyle ayıplayan kimseler için, üç çeşit azabın olacağını belirtmesi suretiyle şereflendirmiştir:

a) Böylesi kimseler, kesinlikle dünyalarından istifade edemezler. Bu da "*Malının kendisine ebedi hayat verdiğini sanır. Asla!"*[1321] Ayetinin beyan ettiği hususdur.

b) Bu kimselerin, hutameye yani cehenneme atılmaları.[1322]

c) Cehennem kapılarının, artık bir daha oradan çıkma ümidi kalmayacak bir biçimde bu kimselerin üzerine kapatılması. Bu da *"Bu ateş onların üzerine kapatılmıştır"*[1323] ayetinin beyan ettiği hususdur.[1324]

13) Fil Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, Fil suresinde, düşmanlarının tuzaklarını kendi başlarına geçirmesi suretiyle üç yönden şereflendirmiştir:

a) Onların hile ve tuzaklarını boşa çıkarmıştır.[1325]

b) Onların üzerine, sürü sürü kuşlar salıvermiştir.[1326]

[1316] Tekâsür, 102/7.
[1317] Tekâsür, 102/8.
[1318] Asr, 103/3.
[1319] Asr, 103/3.
[1320] Asr, 103/3.
[1321] Hümeze, 104/3-4.
[1322] Hümeze, 104/4.
[1323] Hümeze, 104/8-9.
[1324] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1325] Fîl, 105/2.
[1326] Fîl, 105/3.

c) Onları, yenilmiş ekin yaprağı gibi yapmıştır.[1327]

14) Kureyş Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Kureyş suresinde de, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i şu üç yönden, atalarının faydasına olan şeyleri görüp gözettiğini beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:

a) Yüce Allah onları Kureyş'in emniyet ve selameti için bir araya getirmiş, uyum içine sokmuştur.[1328]

b) Onların açlıklarını gidermiştir.[1329]

c) Onları korktuklarından emin kılmıştır.[1330]

15) Mâ'ûn Suresinin Tamamlayıcısı Olması

Yüce Allah, Mâ'ûn suresinde dini yalanlayanları üç kötü sıfatla nitelemek suretiyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'i şereflendirmiştir:

a) Cimri olmaları. Bu da *"İşte yetimi şiddetle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyendir onlar"*[1331] ayetlerinin ifade ettiği hususdur.

b) Yaratana duyulması gereken saygıyı terk etmeleri. Bu da *"Onlar namazlarından gafildirler. Onlar riyakârların ta kendileridir"*[1332] ayetlerinin beyan ettiği hususdur.

c) Halka faydalarının olmaması. Bu da *"Ve hayra da mâni olurlar"*[1333] ayetinin ifade ettiği hususdur.

Râzî, bu on beş surenin Kevser suresi ile olan irtibatını bu şekilde ortaya koyduktan sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir: Yüce Allah, bu surelerde Hz. Muhammed (s.a.v.)'i işte bu denli büyük taltiflerle şereflendirince, bundan sonra *"Hakikaten biz sana, Kevser'i verdik"*[1334] buyurmuştur. Bunun manası, "Biz sana, her biri dünyanın tüm mülkünden daha büyük olan ve önceki surelerde geçen bunca şan ve

---

[1327] Fîl, 105/5.
[1328] Kureyş, 106/1-2.
[1329] Kureyş, 106/4.
[1330] Kureyş, 106/4.
[1331] Mâ'ûn, 107/2-3.
[1332] Mâ'ûn, 107/5-6.
[1333] Mâ'ûn, 107/7.
[1334] Kevser, 108/1.

şerefi verdik. Bu yüzden de sen, bu Rabbe ibadet et ve onun kullarını da kendileri için en faydalı olan şeyleri göstermekle meşgul ol" demektir.[1335]

2.2.9.5.2.4. Kevser Suresinin Kendisinden Sonraki Surelerin Temeli Olması

Râzî, Kevser suresinin kendisinden sonraki surelerin mukaddimesi olduğu hususunu da yine Kevser suresinin muhtevası bağlamında şu şekilde ele alıp değerlendirmektedir: Allah'a ibadet etmek ya bedenen olur ya mal ile olur ya da teblîğ yapmakla olur. Bedenen olmasına gelince, bu *"O halde Rabbin için namaz kıl"* kelimelerinin ifade ettiği hususdur. Mal ile olmasına gelince, bu da *"Kurban kes"* kelimelerinin ifade ettiği hususdur. Tebliğ ile yapılan ibadete gelince, bu da Kâfirun suresinin *"De ki! Ey kâfirler! Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam"*[1336] ayetlerinin ifade ettiği hususdur. Böylece bu surenin, kendinden önceki surelerin bir tamamlayıcısı olduğu gibi kendisinden sonraki surelerin de mukaddimesi olduğu ortaya çıkar.[1337]

1) Kâfirûn Suresi İle İrtibatı

Râzî, Kevser suresinin Kâfirûn suresi ile irtibatını şöyle ifade etmektedir: Bu surenin, kendinden sonraki surelerin temeli ve mukaddimesi gibi olmasına gelince, bu da Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Kevser suresinden hemen sonra *"De ki! Ey kâfirler! Ben, sizin taptıklarınıza tapmam"* ayeti ile ona bütün insanların batıl inançlarını reddetmesini emretmesidir.[1338]

Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bütün insanların batıl inançlarını reddetmesini ve dinlerinin aslı ve esasının bulunmadığını söylemesini emrettiğine göre, bu durum bütün insanların Hz. Peygamber (s.a.v.)'e alabildiğine düşman kesilmelerine sebep olmuştur. Bu durum, herkesin sakınacağı ve cesaret edemeyeceği bir hususdur. Nitekim Musâ (a.s.), Firavun'dan ve onun ordusundan korkmuştur. Ama Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelince, o bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş bir zat olunca, herkes ona karşı adeta bir Firavun gibi olmuş olur. İşte bu yüzden Yüce Allah,

---

[1335] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XXIII, s. 449-456.
[1336] Kâfirun, 109/1-2.
[1337] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 112.
[1338] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 112-113.

bu denli bir korkuyu izale etmek için, böylesine latif bir düzenleme yapmıştır. Bu tedbir, bu sureden önce Kevser suresini getirmiş olmasıdır. Çünkü Yüce Allah'ın *"Hakikaten biz, sana Kevser'i verdik"* beyanı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bu korkuyu bertaraf eden bir ifadedir.[1339]

Hz. Peygamber (s.a.v.), onların dinlerini çürütüp, kendilerini de imana davet edince, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanında toplandılar ve "Eğer sen bunu mal elde etmek için yapıyorsan, sana insanların en zengini olacağın kadar mal verelim. Yok, eğer gayen evlenmek ise, seni kadınlarımızın en güzeli ile evlendirelim. Yok, eğer derdin reis olmak ise, seni kendimize reis yapalım." Dediler. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Hakikat biz sana Kevser'i verdik"* buyurmuştur. Bu ifade, "Göklerin ve yerin yaratıcısı, sana dünya ve ahiretin en hayırlılarını verdiğine göre, sen onların sana verecekleri mallarla ve seni görüp gözeteceklerini söylemelerine aldanma" demektir.[1340]

2) Nasr Suresi İle İrtibatı

Râzî, Kevser suresinin Nasr suresi ile irtibatını da şöyle ifade etmektedir: Yüce Allah'ın, *"Hakikaten biz, sana Kevser'i verdik"* ifadesi, *"Hiç şüphesiz biz sana, gerek dünya, gerekse din hususunda çok hayırlar verdik"* anlamındadır. Böylece bu ifade, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, onu koruyup destekleyeceğine dair bir va'di olmuş olur. Bu manâ ile bu ifade, Yüce Allah'ın, *"Ey Nebi! Allah sana yeter"*[1341] ve *"Allah seni insanlardan korur"*[1342] ve *"Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder"*[1343] ayetleri gibi olmuş olur. Bir kimseyi korumayı Yüce Allah üstlenmişse, bu kimse artık hiç kimseden korkmaz. Böylece, Yüce Allah'ın, *"Hakikaten, biz sana Kevser'i verdik"* buyurması suretiyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hitapta bulunmasının, onun kalbinden korkuyu, ruhundan endişeyi izale eden bir husus olduğu ortaya çıkar. Böylece Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v)'in bu zor mükellefiyeti üstlenebilmesi ve bütün batıl inançlara meydan okumaya cesaret

---

[1339] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 113.
[1340] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 113.
[1341] Enfâl, 8/64.
[1342] Mâide, 5/67.
[1343] Tevbe, 9/40.

edebilmesi için, Kevser Suresi'ni Kâfirûn ve Nasr surelerinden önce getirmiştir. Adeta şöyle buyurmuştur: "Mademki sen, benim emrime uydun, o halde bak, sana olan vaadimi nasıl yerine getiriyorum ve sana nasıl taraftar ve tabiler veriyorum." Yüce Allah'ın bu vaadi[1344] aynen tahakkuk etmiştir. Çünkü birçok insan, Nasr suresinde ifade edildiği üzere, onun dinine bölük bölük girmiştir.[1345]

3) Tebbet Suresi İle İrtibatı

Râzî, Kevser suresinin Tebbet suresi ile irtibatını da şöyle ifade etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in davetini ve şeriatını izhar etmesi tamamlanınca, Yüce Allah, onun batın ve kalp halleriyle ilgili olan durumlarını beyan etmeye başlamıştır. Zira talepte bulunan kimsenin talebi, ya dünyayla sınırlı bir talep olur ya da ahiretle sınırlı olur. Sadece dünyayı talep eden kimsenin ahireti hüsran, zillet, hor ve hakir olmaktır. Derken bu kimse, cehenneme yuvarlanır. İşte bu husus, Tebbet suresinden anlaşılan hususdur.[1346]

4) İhlâs Suresi İle İrtibatı

Râzî, Kevser suresinin İhlâs suresi ile irtibatını da şöyle ifade etmektedir: Dünyayı talep eden kişinin durumunu izah etmiştik. Ahireti talep eden kimsenin durumu ise, kalbinin mevcudata bir ayna gibi olmasıdır. Aklî ilimlerde insanları, yaratıcıyı tanımaya götüren yol ikidir. Kimileri, önce yaratıcıyı tanır sonra da, onun vesilesiyle mahlûkatını tanır. En kıymetli olan yol, bu yoldur. Kimileri de bu yolun aksinden hareket eder. Mahlûkattan yola çıkarak Hâlık'ı tanır. Bu yol ise, çoğunluğun izlediği yoldur.[1347] Yüce Allah, kerim kitabını işte bu iki yolun en kıymetlisi olan yol ile hitama erdirerek, yani meseleye, Allah'ın sıfatlarını zikrederek ve O'nun celalini şerh ederek başlamıştır. Bunun en güzel örneği de İhlâs suresidir. Yüce Allah'ı tanımak ise

---

[1344] Mâide, 5/67; *"Allah seni insanlardan korur"*; Enfâl, 8/64; *"Ey Nebi! Allah sana yeter"*; Tevbe, 9/40; *"Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder"*; Kevser, 108/1; *"Hakikaten biz, sana Kevser'i verdik."*

[1345] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 113.

[1346] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 114.

[1347] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 113.

nimetlerin en büyüğüdür. Bu nimetin de aynı zamanda *"Hakikaten biz, sana Kevser'i verdik"* ayetinin kapsamına girdiği aşikârdır.[1348]

5) Felak ve Nas Sureleri İle İrtibatı

Râzî, Kevser suresinin Felak ve Nâs sureleri ile irtibatını da şöyle ifade etmektedir: Yüce Allah, mahlûkatının derecelerini Felak ve Nâs surelerinde sıralayarak belirtmiş, sonra da her işi, insan nefislerinin derecelerini zikretmek suretiyle hitama erdirmiştir. İşte burada, Kur'ân da hitama erer. *"Hakikat biz sana Kevser'i verdik"* sözünün tafsilatı ancak, bu sureyi ayrıntılı bir biçimde tefsir etmemiz durumunda ortaya konabilir. Râzî, sözlerini "Kerim olan kitabına koyduğu bu yüce sırları bilip anlamaya, akılları muvaffak kılan Zâtı takdis ederiz" şeklinde dua ederek tamamlamaktadır.[1349]

Başta Kevser suresi bağlamında olmak üzere, ayrıca yukarıda örneklerini vermiş olduğumuz hamd ile başlayan beş surenin bütünlüğü çerçevesinde Râzî'nin Kur'ân'ın nazmı ve tertîbine yönelik görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Şüphesiz Kur'ân'ın pek çok incelikleri ve sırları bulunmaktadır. Her âlim, kendi ilmî kabiliyetine göre bu inceliklere vakıf olabilmiştir. *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyat ve's-Suver* adlı eserin müellifi el-Bikâ'î, yirmi iki ciltlik eserinde Kur'ân'ın nazım incelikleri üzerinde kapsamlı bir şekilde durmuştur.[1350] Çağımızın önemli âlimlerinden Muhammed Abdullah Draz (ö.1958) Kur'ân surelerinin hem kendi içlerinde ve hem de bir bütün olarak Kur'ân'ın, benzersiz bir bütünlüğe sahip olduğunu ifade etmiş ve bu konu üzerine *en-Nebeu'l-Azîm* isminde bir eser telif etmiştir. Draz, eserinde Kur'ân'ın muhteşem nazmı, tertîbi ve konu bütünlüğünü Bakara suresi ölçeğinde çok güzel bir şekilde işlemiştir. Kur'ân'ın bu yönünün üzerinde mutlaka durulması gerektiğini Râzî gibi[1351] o da vurgulamıştır.[1352]

[1348] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 113-114.
[1349] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXII, s. 114.
[1350] Bakınız; İbrâhim b. Ömer el-Bikâ'î, **Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyat ve's-Suver,** Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, Kâhire, ts.
[1351] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 112.
[1352] Bakınız; Muhammed Abdullah Draz, **En Mühim Mesaj Kur'ân (en-Nebeu'l-Azîm),** Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006, (trc. Suat Yıldırım).

2.2.10. KUR'ÂN'IN GAYBÎ HABERLER İHTİVA ETMESİ YÖNÜYLE İ'CÂZI

Gayb kelimesi, gözden kaybolmak, görünmez olmak gibi manalara gelir.[1353] Neml suresinin *"(Süleyman) kuşları gözden geçirdi ve şöyle dedi: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?"*[1354] ayetinde bu manada kullanılmıştır. Terim olarak ise beş duyu organının kapsamının dışına çıkan ve duyu organlarıyla idrak edilemeyen hususlar için kullanılmaktadır.[1355] Burada bulunan idrak edilemez olma durumu insanlar için geçerli olup Yüce Allah hakkında *gayb* diye bir şey olamaz. Nitekim *"Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta (levh-i mahfûzda) bulunmasın"*[1356] ayeti ile *"Gayb ve şehâdet âlemini bilendir"*[1357] ayeti bu durumu açıkça ifade etmektedir. Müminlerin en büyük özelliklerinden birisi de gayb âlemine inanmalarıdır. Allah'a, meleklere ve ahirete iman gibi esaslar, İslam dininin en temel esaslarındandır. *"Onlar gayba inanırlar"*[1358] ayeti bunu vurgulamaktadır. Bu ayetteki *gayb* kelimesinin manası, akılla bilinmesi mümkün olmayıp ancak peygamberler vasıtasıyla bilinebilen ve inkâr edilmesi de küfür sayılan hallerle ilgili hususları ifade etmektedir.[1359]

Kur'ân'ın en önemli i'câz yönlerinden birisi de hiç şüphesiz bazı gaybî haberler ihtiva etmesidir. Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili eser yazan âlimlerin hemen hepsi bu hususa bir şekilde değinmişlerdir. Rummânî'ye göre, Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de gaybî haberler içermesidir.[1360] Hattâbî, Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi yönüyle mu'cîz olması yönündeki görüşü ele almış, bu görüşün isabetli olmakla birlikte bazı yönlerden yetersiz kaldığını belirtmiştir. Hattâbî, Kur'ân'ın her bir suresinin kendi başına mucize olduğunu ifade etmiş, fakat her bir surede gaybî haberler olmadığından

---

[1353] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 475; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** III, s. 497-502.
[1354] Neml, 27/20.
[1355] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 475; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** III, s. 497-502.
[1356] Yûnus, 10/61.
[1357] En'âm, 6/73.
[1358] Bakara, 2/3.
[1359] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 475.
[1360] er-Rummânî, **en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân,** s. 75.

dolayı, bu i'câz vechinin Kur'ân'ın tamamını kapsamadığını belirtmiştir. Ama yine de gaybî haberler ihtiva etmesi, Hattâbî tarafından Kur'ân'ın önemli i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.[1361] Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi görüşü, birçok âlim tarafından dile getirilmesine rağmen, Bakıllânî tarafından daha kapsamlı bir biçimde ve delillerle temellendirilerek ele alınmıştır. Nitekim Bakıllânî'ye göre Kur'ân'ın üç temel i'câz vechi bulunmaktadır. Bunlardan birisi de gaybî haberler ihtiva etmesidir.[1362]

Kur'ân'ı Kerîm'de yer verilen tarihî olaylarla peygamber kıssaları geçmişe ait gaybî haberlerdir. Yapılacak bir savaşta Bizanslıların İranlıları yenilgiye uğratacağı, Kur'ân'ın tahrif edilemeyeceği, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in düşmanlarına karşı korunacağı, Bedir Gazvesi'nde Müslümanların galip geleceği önceden haber verilmiş, zaman içinde bu haberler aynen gerçekleşmiştir. İnsanların gaybı bilmesi mümkün olmadığından bu tür haberleri ihtiva eden Kur'ân'ın bu yönüyle de bir i'câz taşıdığı İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.[1363]

Râzî de Kur'ân'ın bu yönü üzerinde önemle durmuş ve Kur'ân'ın bu yönünün onun en önemli i'câz vecihlerinden biri olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Râzî'ye göre Kur'ân'ın gaybî haberler bildirmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvetinin bir delilidir. Râzî, bu hususu Âl-i İmrân suresinin *"Bunlar, bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin. Onlar bu yüzden çekişirken de yanlarında değildin"*[1364] ayetinde ele alarak bu konuda şunları nakleder: Bu ayette geçen *"ذلك"* lafzı, daha önceki ayetlerde geçen hususlara işarettir. Buna göre ayetin manası, "Zekeriya (a.s.), Yahya (a.s.) ve Meryem oğlu İsâ (a.s.)'ın kıssaları, gaybî haberlerdendir. Sen bunları ancak vahiy ile bilebilirsin" şeklindedir.[1365]

[1361] el-Hattâbî, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân,** s. 23-24.
[1362] Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân,** s. 48-50.
[1363] Yıldırım, **Kur'ân İlimlerine Giriş,** s. 195-199.
[1364] Âl-i İmrân, 3/44.
[1365] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 40.

Râzî'nin Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi konusuna yaklaşımını üç ana başlıkta ele almamız mümkündür. Bunları da geçmişe dair haberler, geleceğe yönelik haberler ve kişilerin kalplerinde gizlemiş olduğu niyet ve düşüncelerin ortaya çıkarılması şeklindeki gaybî haberler olarak özetleyebiliriz.

2.2.10.1. Kur'ân'ın Geçmişe Dair Gaybî Haberleri

Râzî, Kur'ân'ın geçmişten haber verdiği bazı bilgilerin, onun mu'cîz bir kelam olduğuna delalet ettiğini önemle vurgulamaktadır. Râzî'ye göre Kur'ân'da bulunan geçmiş kavimlerin kıssaları ve semavî kitapların muhtevasına dair haberler önemli gaybî haberler olarak göze çarpmaktadır. Şimdi de Râzî'nin bu hususları nasıl ele aldığına geçelim.

Râzî, Kur'ân'da bulunan ve insanoğlunun ilk yaratılış merhalelerinden bahseden ayetlerin, geçmişe yönelik gaybî haberlerden olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim bu tür hususlar aklî delillerle bilinemediği gibi başka yollarla da bilinemez. Bu bilgiler ancak naklî delillerle bilinebilecek türden bilgilerdir. Râzî, *"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! O ki sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türetendir"*[1366] ayetini bu bağlamda değerlendirmektedir. Şöyle ki:

İnsanların tek bir nefisten yaratılmış olmalarının gerektiği hususunda, aklî bir delil bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak naklî delillerle bilinebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) herhangi bir kitabı okumamış ve herhangi bir hocadan da ders almamış olan bir ümmî idi. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.), bu hususun böyle olduğunu haber verince, bu gaybten bir haber vermek olur. Böylece de bu bir mucize olur. Netice olarak, Yüce Allah'ın *"Sizi yarattı"* buyruğu, Yüce Allah'ın birliğini bilmemize, O'nun *"Tek bir nefisten"* sözü de nübüvveti bilip tanımamıza bir delildir. Râzî bu ayeti, bir yönüyle Yüce Allah'ın varlığına, diğer yönüyle de nübüvvetin doğruluğuna delil olarak göstermektedir.[1367]

[1366] Nisâ, 4/1.
[1367] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 130.

Râzî'ye göre Kur'ân'da yer alan geçmiş peygamberlerin ve onların ümmetlerinin kıssaları, geçmişe yönelik gaybî haberlerden olup bunları gerçek manada Yüce Allah'tan başka kimse bilemez. O, *"İşte bunlar Allahın ayetleri olup Biz sana onları dosdoğru bildiriyoruz. Sen elbette gönderilen resûllerdensin"*[1368] ayetini bu bağlamda ele almaktadır. Buna göre:

تِلْكَ آيَاتُ اللّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

Bu ayette geçen تلك kelimesi: daha önceki ayetlerde geçen binlerce kişinin memleketlerini terk etmesi, Allah'ın onları öldürüp sonra diriltmesi,[1369] Tâlût'u İsrailoğullarına kral yapması,[1370] Tâbût'un inmesi mucizesi,[1371] Davud (a.s.)'un zorba olan Câlût'u mağlup etmesi gibi hâdise ve kıssalara işarettir.[1372] Bütün bunlar, Yüce Allah'ın kudretinin, hikmet ve rahmetinin kemâline delâlet eden mucizelerdir. Bu kıssaların zikredilmesinden maksat, geçmiş ümmetler içinde mümin olan kimselerin bu tür sıkıntılara katlanmaları gibi, cihada dair çetin meşakkatlere göğüs germe hususunda hem Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, hem de ashabının ibret alması içindir.[1373]

Râzî, ayette geçen بِالْحَقِّ tabirinde de bazı hikmetlerin olduğuna dikkat çeker. Bu hikmetler de şunlardır:

a) Bu ifadenin manası, "Biz bu ayetleri, kendilerinde fesâhat ve belâgatın bulunmasından dolayı, senin peygamberliğine delâlet edecek bir biçimde indirdik" demektir.

b) Bu ifadenin diğer bir manası, "Bu ayetler, şeytanın ilkası, kâhinlerin veya sihirbazların bozması ve göz boyaması değil, Allah tarafından indirilmiştir."

[1368] Bakara, 2/252.
[1369] Bakara, 2/243.
[1370] Bakara, 2/247.
[1371] Bakara, 2/248.
[1372] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 163.
[1373] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 164.

c) Bu ifadenin bir başka manası, "Ehl-i kitabın kendisinden şüphe etmeyeceği bir yakîn ve hakikat olarak" demektir. Çünkü bu hususlar onların kitaplarında da yer almıştır.

d) Bu ifadenin diğer bir manası da şudur: Hz. Peygamber (s.a.v.), bu kıssaları başkasından öğrenmeden ve bu konuda ders almadan haber vermiştir. Bu da onun bu kıssaları, ancak Yüce Allah'tan aldığı vahiyle bildiğini ve anlattığını gösterir.[1374]

Görüldüğü üzere Râzî, Kur'ân'da geçen geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin kıssalarına dair bilgilerin ancak vahiy yoluyla bilinebileceğine vurgu yaparak, bu durumun Kur'ân'ın ancak vahiy yoluyla indiğine delil teşkil ettiğini ve bu haberlerin bu yönüyle Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Râzî, benzer bir örneği yine *"İçinizden cumartesi günü azgınlık edenleri elbette bilmektesiniz"*[1375] ayetinin tefsirinde ele alıp şu ifadeleri zikretmektedir: Bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bir mucizesini ortaya koymaktır. Çünkü Yüce Allah'ın *"elbette bilmektesiniz"* ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanındaki Yahudilere bir hitaptır. Hiçbir şey okumamış, yazmamış ve herhangi başka bir milletle beraber bulunmamış bir ümmî olduğu halde, Hz. Muhammed (s.a.v.) bu olayı onlara haber verince, bu durum onun bunu ancak vahiy yoluyla öğrendiğini gösterir.[1376]

Bunun bir benzeri de *"Ey ehl-i kitap! Biz, birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut onları, cumartesi adamları gibi lânetlemeden önce, size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimiz Kitaba iman edin: Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir"*[1377] ayetidir.[1378]

Şüphesiz Kur'ân'ın önceki semavî kitapların muhtevasından haber vermesi son derece önemli bir husus olup bu durum Kur'ân'ın i'câzının önemli bir göstergesidir. Râzî de Kur'ân'ın önceki semavî kitapların muhtevasından haber vermesini onun

---

[1374] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VI, s. 164.
[1375] Bakara, 2/65.
[1376] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 102.
[1377] Nisâ, 4/47.
[1378] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 102.

i'câzının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Râzî, Bakara suresinin *"Kur'ân, yanlarında bulunanı tasdik edici bir gerçektir"*[1379] ayetinin tefsirinde, bu ayetin iki hususa delalet ettiğini belirtmektedir. Bu hususlar şunlardır:

a) Hz. Muhammed (s.a.v.), başkasından bir ilim öğrenmemiş, bir hocadan istifâde etmemiştir. O, arada hiçbir fark olmaksızın Tevrat'taki bazı kıssa ve hâdiseleri nakletmiştir. Bu da, onun bunları vahiyle elde ettiğini gösterir.

b) Kur'ân, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in peygamberliğine delâlet etmektedir. Yüce Allah, Kur'ân'ın *"Tevrat'ı tasdik edici"* olduğunu haber verince, Tevrat'ın da Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini haber vermesi gerekir. Aksi halde Kur'ân Tevrat'ı tasdik edici olmayıp, yalanlayıcı olmuş olur. Tevrat, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlik haberini ihtiva edip, Yahudiler de Tevrat'a imanın vacip olduğunu söyleyince, bu yönden onların Kur'ân'a ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetine iman etmelerinin vacip olması gerekmiştir.[1380]

Dolayısıyla iki semâvî kitabın bildirmiş olduğu bir hakikate iman etmek gerekir. Bu durum Kur'ân'ın beşer kelamı olmayıp Yüce Allah'ın sözü olduğunun delilidir.

2.2.10.2. Kur'ân'ın Geleceğe Dair Gaybî Haberleri

Râzî, Kur'ân'ın geleceğe dair verdiği bazı bilgilerin, onun önemli i'câz yönlerinden biri olduğunu önemle vurgulamaktadır. Bedir savaşının kazanılacağı, Romalıların Farslılara karşı zafer elde edeceği, Kur'ân'ın her türlü tahriften korunacağı, vahyin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e unutturulmayacağı, İslam'ın daima destek bulacağı gibi pek çok husus Kur'ân'ın geleceğe yönelik haber verdiği hususlardan olup, bunların hepsi de Kur'ân'ın haber verdiği şekilde gerçeklemiştir. Şimdi de Râzî'nin bu hususlara yaklaşımını ele alalım.

Râzî'nin, Kur'ân'ın geleceğe yönelik olarak vermiş olduğu haberlere örnek olarak verdiği hususlardan birisi Bedir zaferine dair haberdir. Râzî, bu hususu *"Hani*

[1379] Bakara, 2/91.
[1380] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 169.

Allah size, iki taifeden birinin muhakkak ki sizin olacağını vaad ediyordu"[1381] ayetinde ele almaktadır. Buna göre:

Yüce Allah, bu ayetle peygamberine yardım edeceğini haber vermiştir. Ayette ifade edilen iki taifeden birisi Kureyş topluluğudur, diğeri Ebû Süfyân'ın kervanıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir savaşından önce tek tek "şurası falancanın öldürülüp düşeceği yer, şurası falancanın öldürülüp yıkılacağı yer" diye haber vermişti. Onun geleceğe dair vermiş olduğu haberler, aynen onun haber verdiği gibi gerçekleşince, bu gaybten bir haber ve bir mucize olmuştur.[1382]

Kur'ân'ın gelecekten bildirdiği haberlerden birisi de Romalıların zaferine yönelik haberdir. Kur'ân, bu zaferi çok önceden haber vermiş ve bu zafer Kur'ân'ın haber verdiği şekilde gerçekleşmiştir. Râzî, bu olayın gerçekleşmesini *"Rumlar yakın bir yerde mağlup oldular. Ama bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler"*[1383] ayetlerinin tefsirinde ele almaktadır. Şöyle ki:

Bu ayetler nazil olunca, Ebû Bekir (r.a.), Romalıların galip geleceğini kâfirlere söylemiş, Ubey b. Halef ve diğer kâfirler de bunu yadırgamış ve uzak bir ihtimal olarak görmüşlerdir. Ebu Bekir (r.a.) ile iddiaya girip, üç seneye kadar bu işin olması hâlinde, on deve üzerinden bahse girmişlerdi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû Bekir (r.a.)'e بِضْع kelimesinin üçten ona kadar sayıları ifade ettiğini, dolayısıyla hem develerin sayısını hem de yılların sayısını artırmasını istemiştir. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a.) ile Ubey b. Halef develerin sayısını yüze, zamanı da yedi seneye çıkardılar. Bu da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Rumların galip olma vaktini bildiğini gösterir.

Ayrıca bu ayette Yüce Allah, *"O gün müminler sevinecekler"*[1384] buyurmuştur. Bu ifadeye, "Tıpkı müşriklerin Farslıların Romalılara galip gelişine sevinmeleri gibi, müminler de Romalıların Farslılara galip gelmesiyle sevinmişlerdir" manası verilmiştir. Ancak işin doğrusu, müminler müşriklere galip geldikleri için sevinmişlerdir. Zira

---

[1381] Enfâl, 8/7.
[1382] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 165.
[1383] Rûm, 30/2-3.
[1384] Rûm, 30/4.

Romalıların galip gelmeleri, Müslümanların Bedir'de müşriklere galip geldiği güne rastlamıştır. Nitekim ayetin maksadı, müminlerin Romalıların galibiyetine sevineceğine yönelik olsaydı uygun düşmezdi. Çünkü henüz o günde müminlere, Romalıların galip geldiği ve Farslıları kılıçtan geçirdiği haberi ulaşmamıştır. Dolayısıyla müminlerin bu hususta sevinçleri o günden daha sonra olmuştur.[1385]

Kur'ân'ın geleceğe dair bildirdiği hususlardan birisi de Kur'ân'ın her türlü tahrif ve bozulmadan korunacağına yönelik olarak verdiği haberdir. Râzî, bu hususu *"Şüphesiz Kur'ân'ı biz indirdik, elbette O'nun koruyucuları yine biziz"*[1386] ayetinde ele alarak şu mülahazalarda bulunmaktadır: Bilmelisin ki hiçbir kitabın böylesine muhafaza edilip, korunduğuna rastlanmaz. Çünkü mutlaka her kitaba az veya çok, yanlış yazma veya okuma, değiştirme ve tahrif girmiştir. Dinsizlerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların Kur'ân'ı bozmak ve iptal etmek için onca gayetlerine rağmen, her türlü tahriften korunmuş olarak kalması, en büyük mucizelerdendir. Hem sonra Yüce Allah, onun tağyîr ve tahriften korunmuş olarak kalacağını haber vermiştir. Şu ana kadar yaklaşık 600 sene geçmiştir[1387] ki Kur'ân indirildiği günden bugüne kadar bozulmadan ulaşmıştır. Dolayısıyla bu bir gaybten haber vermedir ki, bu da kesin bir mucizedir.[1388]

Râzî'nin dikkat çektiği mucizevî durum halen devam etmekte ve kıyamete kadar da devam edecektir. Nitekim Kur'ân, nüzûlünün üzerinden 1400 seneden fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen en ufak bir tağyîr ve tahrîfe maruz kalmadan günümüze kadar gelmiştir. Akl-ı selim sahibi her insan, bu durumun en büyük mucizelerden bir mucize olduğunu kabul etmektedir.

Kur'ân'ın geleceğe dair bildirdiği diğer bir haber de Yahudilerin mağlup olacağına yönelik verilen haberlerdir. Râzî bu hususu, *"Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez"*[1389] ayetinde ele almaktadır. Ona göre bu ayet birçok gaybî haberleri ihtiva etmektedir. Meselâ

[1385] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXV, s. 85.
[1386] Hicr, 15/9.
[1387] er-Râzî, burada kendi dönemini kastederek 600 sene ifadesini kullanmaktadır.
[1388] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIX, s. 128.
[1389] Âl-i İmrân, 3/111.

müminlerin, ehl-i kitabın zararlarından emin olmaları, müminlerle savaşmaları halinde bozguna uğrayacakları ve bozguna uğradıktan sonra kuvvet ve saltanatlarının kalmayacağı hususları gibi. Bütün bu hususlar, Yüce Allah'ın haber verdiği şekilde tahakkuk etmiştir. Çünkü Yahudiler, (nübüvvet döneminde) yaptıkları her savaşta bozguna uğramışlardır. Yine onlar, savaşa her kalkıştıklarında veya riyaset elde etmeye her uğraştıklarında başarısız olmuşlardır. Bütün bunlar, gaybten haber vermedir ve dolayısıyla birer mucizedir.[1390]

Râzî'nin, Kur'ân'ın gelecekten bildirdiği haberlere örnek olarak verdiği hususlardan birisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatına ilişkin haberdir. Râzî, bu durumu *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) hoşnut oldum"*[1391] ayetinin tefsirinde şöyle ele almaktadır: Hadisçiler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyetin nüzulünden sonra, ancak seksen bir veya seksen iki gün yaşadı. İslâm dininin ahkâmında bu ayetten sonra kesinlikle ne bir ziyade, ne bir nesih, ne de bir değişiklik vaki olmuştur. Böylece bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, adeta vefatının yaklaştığını haber verme gibi olmuştur ve bu bir gaypten haber vermedir. Bu da bir mucizedir.

Bunu teyit eden bir husus da rivayet edilen şu olaydır: Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ayeti ashabına okuduğu zaman, Ebû Bekir (r.a.) hariç, son derece sevinmişler ve büyük bir sevinç göstermişlerdir. Ebû Bekir (r.a.) ise ağlamıştır. Ona niçin ağladığı sorulunca, "Bu âyet, Rasûlullah'ın vefatının yakın olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kemalden sonra zeval bulunur" demiştir. Dolayısıyla bu hâdise, bu âyet vesilesi ile kendisinden başkasının vâkıf olmadığı bir sırra ve manaya vâkıf olduğu için, Ebû Bekir (r.a.)'in ilminin mükemmelliğine de bir delil olur.[1392]

Kur'ân'ın bildirdiği gaybî haberlerden birisi de İslam dininin daima destek bulacağına yönelik haberdir. Râzî, bu hususu *"Ey iman edenler! Sizden her kim dininden dönerse dönsün. Allah onların yerine öyle bir topluluk getirecek ki, Allah onları sever, onlar Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere*

[1390] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 159.
[1391] Mâide, 5/3.
[1392] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 110.

karşı onurlu ve zorludurlar"[1393] ayetinin tefsirinde ele almaktadır. Râzî'nin naklettiğine göre bu ayetle ilgili olarak Hasan Basrî (r.a.) şöyle demiştir: Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra bir kavmin İslam'dan döneceğini bildiği için, Müslümanlara kendisini seven ve kendilerini sevdiği bir kavim getireceğini haber vermiştir. Buna göre bu ayet, gaybî bir haberdir.[1394]

Râzî, buna benzer diğer bir örneği de *"müşrikler bu nübüvveti inkâr ederlerse, biz nübüvveti inkâr etmeyip ona sahip çıkan bir topluluk görevlendiririz"*[1395] ayetinin tefsirinde ele almaktadır. Buna göre bu ayet, Yüce Allah'ın peygamberine yardım edeceğine, dinini kuvvetlendireceğine ve onu, ona düşman olan herkese hükümran kılacağına ve ona karşı çıkanlara galip kılacağına delâlet etmektedir. Yüce Allah'ın bu ayetle verdiği haber, aynen gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu ayet, gaypten haber verme türünden bir şeydir ve bu bir mucizedir.[1396]

Kur'ân'ın gelecekten bildirdiği hususlardan birisi de vahyin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından unutulmayacağına, daha doğrusu Allah tarafından ona unutturulmayacağına yönelik haberlerdir. Râzî bu hususu *"Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın. Çünkü O, aşikârı da bilir, gizliyi de"*[1397] ayetlerinin tefsirinde ele almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), unutma endişesiyle, durmadan Kur'ân'ı tekrar ediyordu. Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kalbinden bu korkuyu *"Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın"* buyurarak silmiştir. Bu ayet, şu iki bakımdan mucizeliğe delalet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.v.), ümmî birisiydi. Bu uzun kitabı, herhangi bir eğitim ve öğretim görmeksizin, tekrarlamaksızın ve yazmaksızın ezberlemesi, harikulade bir şeydir. Dolayısıyla da bir mucizedir.

[1393] Mâide, 5/54.
[1394] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 18.
[1395] En'âm, 6/89.
[1396] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIII, s. 57.
[1397] A'lâ, 87/6-7.

b) Bu sure, Mekke'de ilk inen surelerdendir. Dolayısıyla alışılmışın aksine, ileride vuku bulacak, mucizevî bir durumu çok önceden haber vermiştir ve bu durum aynen haber verildiği şekilde tahakkuk etmiştir. Dolayısıyla bu, bir gaybten haber vermedir ve bir mucizedir.[1398]

Kur'ân'ın bildirdiği gaybî haberlerden birisi de Yüce Allah'ın kullarını mutlaka imtihana tabi tutacağına yönelik olarak verdiği haberlerdir. Râzî, bu hususu *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık: mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"*[1399] ayetinin tefsirinde şu şekilde ele almaktadır: Yüce Allah, bu imtihanın daha olmadan önce, olacağını haber vermiştir. Böylece insanlar, bu haberi veren zatın, doğru haber verdiğini görür. Bu da gaypten bir haberdir. Bu sebeple de bir mucizedir.[1400]

2.2.10.3. Kalplerde Gizlenen Şeylerden Haber Vermesi

Râzî, Kur'ân'ın vermiş olduğu gaybî haberlere yönelik olarak, insanların kalplerinde taşıdığı bazı gizli niyet ve düşüncelerin önceden bildirilmesi şeklinde tezahür eden bazı haberlere dikkat çekmektedir.

Râzî'nin bu hususta verdiği örneklerden birisi, Yahudilerin kıblenin tahviline yönelik olarak henüz dile getirmedikleri fakat dile getireceklerine yönelik olarak Kur'ân'ın önceden haber verdiği bazı sözleridir. Râzî, bu hususu *"İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir? Diyecekler. De ki! Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir"*[1401] ayetinin tefsirinde değerlendirmektedir. Şöyle ki: Yüce Allah, onlar bu sözü söylemeden önce, onların böyle söyleyeceklerini haber vermiştir. Bunun da bazı faydaları vardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözü, söylenmeden önce haber verince, bu gaybten haber verme olur ki bu bir mucizedir.

[1398] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXXI, s. 128.
[1399] Bakara, 2/155.
[1400] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, s. 136.
[1401] Bakara, 2/142.

b) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, bu sözleri Allah'ın bildirmesiyle öğrenmesi, önceden haberi olmaksızın bunları duymasından daha az eziyet verici olur.

c) Yüce Allah bu sözleri ona haber verip, ayrıca nasıl cevap vermesi gerektiğini de zikrettiği zaman, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onlara karşı cevabı hazır olmuş olur. Bu da, cevabı henüz hazır değilken bu sözü onlardan duymasından daha münasiptir.[1402]

Görüldüğü üzere Râzî, bu ayette bildirilen olayın hem gaypten haber verme türünden bir haber olduğunu hem de Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir destek ve yardım etme olduğunu ifade etmektedir.

Râzî'nin Kur'ân'ın gizli söz ve niyetleri önceden bildirmesine yönelik olarak örnek verdiği hususlardan birisi de ehl-i kitabın inkârlarına yönelik söz ve niyetleridir. Râzî, bu hususu *"Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?"*[1403] ayetinde ele almakta ve bu hususta bazı görüşler olduğunu ifade etmektedir. Bir görüşe göre, Ehl-i kitaptan bazıları, Müslümanların ve kendi avam tabakalarının yanında bulunduklarında, Tevrat ve İncil'in, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine delâlet eden ayetleri ihtiva ettiğini inkâr ediyorlar, sonra birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinin doğruluğuna şehâdet ediyorlardı. Bunun bir benzeri de, Yüce Allah'ın, *"Kendiniz şahitler olduğunuz halde, (niçin) onda bir eğrilik aramaya yelteniyorsunuz"*[1404] ayetidir. Râzî'ye göre bu ayeti bu anlayışa göre tefsir etmek, bu âyetin gaybî bir haber ihtiva ettiğine delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara, kendi içlerinde gizleyip de aksini haber verdikleri şeyleri bildirmiştir. Bu da bir mucizedir.

Râzî, bu noktada ikinci bir görüşü de şöyle zikretmektedir: Diğer bir görüşe göre bu ayetten maksat Kur'ân'ı Kerîm'dir. Onlar, Kur'ân'ın bir mucize olduğunu avamın yanında inkâr ediyor, ama sonra kalplerinde ve zihinlerinde, onun bir mucize olduğuna

---

[1402] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, s. 83.
[1403] Âl-i İmrân, 3/70.
[1404] Âl-i İmrân, 3/99.

şehâdet ediyorlardı.[1405] Her iki görüşe göre de bu ayetin bildirdiği durum gaybten haber verme türünden bir mucizedir.

Râzî'nin, Kur'ân'ın gizli niyetleri bildirmesi noktasında, örnek olarak verdiği hususlardan birisi de ehl-i kitabın gündüz iman edip akşam imandan çıkmaya yönelik tasarladıkları planlarıdır. Râzî, bu hususu *"Ehl-i Kitap'tan bir güruh (şöyle) dedi: "Müminlere indirilen (Kur'ân'a) gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin. Olur ki (onlar dinlerinden) dönerler"*[1406] ayetinin tefsirinde ele almaktadır. Bu ayette Yüce Allah, Yahudilerin böyle bir hile üzerinde ittifak ettiklerini haber vermiştir ki bunun bazı faydaları bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a) Bu hile, onların kendi içlerinde sır tuttukları, hiçbir yabancının bilmediği bir oyun idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu haber verince, bu gaybten bir haber verme olmuştur. Dolayısıyla bir mucizedir.

b) Yüce Allah, müminleri Yahudilerin böyle bir hile üzerinde anlaştıklarından haberdar ettiği için, bu hilenin müminlerin kalplerinde hiçbir tesiri olmamıştır. Eğer böyle bir bildirme olmasaydı, bu hile, iman ve itikatları henüz zayıf olan bazı kimselerin kalplerinde etkili olabilirdi.

c) Yahudiler, bu hileleri ortaya çıkarılarak rezil ve rüsvay edildiği için, bu durum onları bu gibi hile ve oyunlara yeltenmekten caydırma olmuştur.[1407]

Râzî'nin Kur'ân'ın gizli niyetleri önceden bildirmesine yönelik olarak örnek verdiği hususlardan birisi yine Yahudilerin kötü niyetli birtakım düşünceleridir. Râzî, bu durumu *"Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygambere karşı) "İşittik ve karşı geldik", "dinle, dinlemez olası", "râinâ" derler. Eğer onlar "İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı. Fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az*

[1405] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 81.
[1406] Âl-i İmrân, 3/72.
[1407] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VIII, s. 84.

inanırlar"[1408] ayetinin tefsirinde şu şekilde ele almaktadır: Onlar bu kelimeyi (raina kelimesini) kullanıyor ve zahiren Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlerine kulak vermesini istiyorlarmış zannını uyandırıyor ama bununla kendi dillerindeki bir sövme ifadesini kastediyorlardı. Ayrıca onlar, içlerinde sakladıkları o kınamayı, dilleri ile münafıkça gösterdikleri tazim ve saygı ile karıştırıyorlardı. Belki de onlar, böyle davranmakla bir başkası ile alay eden kimselerin âdeti gibi, bu sözü istihza ederek söylerken avurtlarını ve dillerini eğip büküyorlardı. Daha sonra Yüce Allah onların, dine saldırıp onu tenkit etmek için bu gibi şeyleri yaptıklarını beyân buyurmuştur. Çünkü onlar, arkadaşlarına, "Biz ona sövüyoruz, ama anlamıyor. Eğer o bir peygamber olsaydı bunu mutlaka anlardı" diyorlardı. Bundan dolayı Yüce Allah, onların bu durumunu ortaya çıkarmış ve peygamberine, onların kalplerinde yatan o kötü düşünceleri haber vermiştir. İşte bu sebeple de onların Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvetine karşı tenkit ve saldırıları, onun peygamberliğine kesin olarak delâlet eden bir delil haline geldi. Çünkü gaybten haber vermek bir mucizedir.[1409]

Râzî'nin Kur'ân'ın gizli fikirleri önceden bildirmesine yönelik olarak örnek verdiği hususlardan birisi de Tevrat'ın gizlenen hükümlerine yönelik Yahudilerin yapmış olduğu hilelerdir. Râzî, bu durumu *"Ey Ehl-i Kitap! Tevrat'tan gizlediklerinizin çoğunu size beyan eden, birçoğunu da yüzünüze vurmayarak affeden Resulümüz size gelmiş bulunuyor"*[1410] ayetinin tefsirinde ele almaktadır. Şöyle ki, Yüce Allah bu ayet ile peygamberini iki sıfatla tavsif etmiştir:

a) Bu sıfatlardan birincisi, onun, onların gizlediği pek çok şeyi beyân etmesidir. Râzî'nin aktardığına göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir, "Onlar, (Tevrat'ta bulunan) Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sıfatları ile recim hükmünü gizliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.), gizledikleri şeyleri onlara açıklamıştır." Bu ise bir mucizedir. Çünkü o, ne bir kitap okumuş ne de bir kimseden bir şey öğrenmişti. Dolayısıyla onlara, kitaplarındaki sırları haber verince, bu bir gaybten haber verme ve dolayısıyla da bir mucize olmuş olur.

[1408] Nisâ, 4/46.
[1409] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** X, s. 96.
[1410] Mâide, 5/15.

b) Bu sıfatlardan ikincisi de ayetin*"birçoğunu da affeder"* kısmının ifade ettiği sıfattır. Bu da, o sizin gizlediğiniz şeylerden pek çoğunu ortaya koymaz demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu şeyleri, dinî bakımdan bir fayda olmadığı için açıklamamıştır.[1411]

Râzî'nin Kur'ân'ın gizli düşünceleri önceden bildirmesine yönelik olarak örnek verdiği hususlardan birisi de ehl-i kitabın hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerine dair verdiği haberdir. Râzî, bu hususu *"Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle hiç bir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir"*[1412] ayetinin tefsirinde şöyle izah etmektedir:

Yüce Allah'ın *"Onlar ölümü asla istemeyecekler"* sözü, bu ölüm temennisinin gelecekte de yapılmayacağına dair kesin bir haberdir. Bu da gaybten haber vermedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.)'i yalanlamaya sevk eden sebeplerin çok olmasına ve bu temennide bulunmanın kolaylığına rağmen Yüce Allah onların bunu hiç yapmayacaklarını haber vermiştir. Bu durum, aksine birçok delil ve emareler bulunan bir iş hususunda kesin bir haberdir. Bu sebeple bu haberi elde etmek ancak vahiy yolu ile mümkündür. Yine Yüce Allah'ın *"hiç bir zaman"* kaydı da bir başka gaybı haber vermedir. Çünkü Yüce Allah bunun hem hitap zamanında, hem de istikbalde asla olmayacağını haber vermiştir. Bütün vakitlere nispet ederek bir şeyin olmayacağını haber vermek, şüphesiz gaybî haberler cümlesindendir.

Yüce Allah'ın *"kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle"* ifadesine gelince, bunların ölümü niçin temenni edemediklerinin sebebini izah etmektedir. Çünkü onlar gittikleri yolun kötülüğünü ve günahlarının çok olduğunu bildikleri için, bu durum onları ölümü temenni etmemeye götürmüştür.[1413]

Râzî, bu şekilde gaybten haber vermelerin Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvveti hususunda, sıdkına delâlet eden birer mucize olduğunu ifade ederek, bu şekilde verilen haberlerin, haber verildiği gibi aynen gerçekleştiğine dikkat çekmektedir.[1414] Ona göre

---

[1411] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 150.
[1412] Bakara, 2/95.
[1413] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** III, s. 175.
[1414] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, s. 77-78.

bu tür haberler Kur'ân'da oldukça çoktur. Yalancı bir tahminciden meydana gelmesi mümkün olmayan olaylar cinsinden olmak üzere, Kur'ân pek çok gaybî durumları detaylı bir şekilde haber vermiştir.[1415]

2.2.11. VAHYİN KAYNAĞINI TESPİT NOKTASINDA HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)'İN ŞAHSİYETİ

Kur'ân'ın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü olmadığı hususu bazı ayetlerde ifade edilmektedir.[1416] Onun, gerek ümmîliğinin ve gerekse de şahsiyetinin, bir i'câz yönü olarak ele alınmasının sonraki dönemlere rastladığını daha önce ifade etmiştik. Bu i'câz yönü Ali b. Raben et-Taberî[1417] ve Bâkıllânî gibi âlimler tarafından dile getirilmiş olan bir görüştür.[1418] Râzî de bu nokta üzerinde önemle durmuş ve bu konuda bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu görüşün günümüzdeki önemli temsilcilerinden birisi de Malik Binnebi'dir. O, eserini iki ana konu üzerine bina etmiştir. Birincisi vahyin keyfiyeti[1419] ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti.[1420] Bu iki nokta üzerinde yoğunlaşan Binnebi, Kur'ân'ın beşer kaynaklı olamayacağını şüphe götürmez delillerle ortaya koymuştur. Onun bu eseri, Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyma noktasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatının bilinmesinin son derece gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.[1421]

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in okuma yazma bilmediği hususu tarihî bir gerçektir. Bununla birlikte o, ümmî bir kimse olmasına rağmen, birçok hususu üstün bir belâgat ve fesâhat üslubu ile anlatan bir Kitap ile gelmiştir. Kur'ân, Âdem (a.s.)'ın yaratılışından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bi'setine kadar birçok hadiseyi anlatmaktadır. Bundan zaruri olarak şu anlaşılıyor: Bu Kur'ân'ın, başka bir merci tarafından Hz. Peygamber (s.a.v.)'e talimle gelişinden başka bir yol yoktur. Bu bilgiler, ona ancak vahiyle gelmiş

[1415] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IV, s. 78.
[1416] Ankebût, 29/48; *"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı."* Yûnus, 10/16; *"De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?"*
[1417] et-Taberî, Ali b. Raben, **ed-Dîn ve'd-Devle,** s. 98-99.
[1418] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 50-51.
[1419] Binnebi, **Kur'ân Mucizesi,** s. 119-229.
[1420] Binnebi, **a.g.e.,** s. 45-112.
[1421] Bakınız; Malik Binnebi, **Kur'ân Mucizesi,** TDV, Ankara, 1991, (trc.: Ergun Göze).

olabilir.[1422] Kur'ân vahyi, okuma yazma ve kayda geçirme imkânlarının çok sınırlı olduğu bir dönemde ve bir coğrafyada ortaya çıkmasına rağmen tahrife maruz kalmayıp aslî hüviyetini korumuş, ayrıca bu husus Mekkî bir surede[1423] haber verilmek suretiyle asırlar boyu sürecek bir gerçek önceden ortaya konulmuştur. Ayrıca Kur'ân, pek çok gayb haberini ihtiva etmektedir ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bunlara vakıf olabilecek bir bilgisi olmadığı gibi, bu tür haberleri öğrenmeye onu götürecek açık bir delil ve yol da yoktu. Bu tür haberlerin ne Hz. Peygamber (s.a.v.)'den ne de bir başkasından çıkmış olması düşünülemez. Bu haberler, ancak gaybı tam bilen, kendi kendine yeten, âlemlerin rabbi olan Yüce Allah'tan gelebilir. İşte bu gibi hususlar, beşer olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsını çok aşan hususlardır.[1424]

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvet öncesi ve sonrası yaşantısı incelendiği zaman, onun herkese karşı son derece dürüst olduğu, kendisine ait olan bir şeyi Allah'a nispet ederek herkesi kandırma yoluna gidecek bir yapı ve yaratılışa hiçbir zaman sahip olmadığı rahatlıkla görülecektir. Bu tür harici hususlar da Kur'ân'ın beşer olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü olamayacağı, onun ancak Allah Kelâmı olduğu hususunu destekleyici önemli delillerdir. Nitekim gerek nüzûl döneminde ve gerekse de sonraki dönemlerde birçok inkârcı Kur'ân'ın Allah kelamı olmayıp, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eseri olduğunu iddia etmiş ve bu iddialara gereken cevapların verilebilmesi için Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsının iyi şekilde bilinmesi gerektiği anlaşılmıştır. Râzî de bu gibi önemli noktalara dikkat çekmekte ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsının, Kur'ân'ın beşer kaynaklı olamayacağı noktasında adeta tek başına delil teşkil ettiğine dikkat çekmektedir. Şimdi de onun bu konuyu nasıl ele aldığına geçelim.

Râzî, Kur'ân'ın i'câzı bağlamında iki hususun dikkatle incelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu iki hususdan birisinin davetin keyfiyeti, diğer hususun da davetçinin kişiliği hakkında düşünülmesi olduğunu ifade etmektedir. Dine davet eden kişi Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir ve bu davet karşılığında hiç kimseden herhangi bir karşılık almadığı gibi hiç kimseden herhangi bir karşılık da beklememektedir. Hâlbuki

---

[1422] Bâkıllânî, **a.g.e.,** s. 50-51.
[1423] Hicr, 15/9; *"Hiç şüphe yok ki o Zikri, (Kur'ân'ı) Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz."*
[1424] Karaçam, **a.g.e.,** s. 588.

yalancı kimselerin mal talebinden kesinlikle vazgeçmeyecekleri açıktır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ise dünyadan uzak olduğu, ona rağbet etmediği açıktır. Davetin keyfiyetine gelince, *"Ben külfet çıkaranlardan değilim"*[1425] ayetinde de ifade edildiği üzere. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, davet ettiği İslam dini, doğruluğunu anlama hususunda ileri derecede birtakım külfetlere ve masraflara girmeye gerek olmayan, aksine doğruluğuna aklın sarih olarak şehadet ettiği bir dindir.[1426] Tamamen insanın faydasına yönelik olup, insanın zararına olan her türlü hususa da karşı olan bir davettir.

Dolayısıyla Kur'ân'ın i'câzını tespit etme noktasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsını bilmek son derece önemli ve gerekli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın beşer kelamı olmayıp ancak Allah kelamı olabileceği hususunun tespiti ve teyidi noktasında Hz. Paygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti birçok açıdan önem arz etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ilmi birikimi, geçmiş yaşantısı, insanların onun hakkındaki fikir ve düşünceleri gibi birçok husus, Kur'ân'ın beşer kaynaklı olmadığının harici birer delili olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.11.1. Ehl-i Kitabın Onun Vasıflarını Bilmeleri ve Bunu İtiraf Etmeleri

Râzî'nin dikkat çektiği hususlardan birisi de ehl-i kitabın Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında yapmış olduğu tespitlerdir. Niekim ehl-i kitaptan ilim sahibi olanlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'i daha görür görmez onun sıradan bir beşer olmayıp ancak bir peygamber olabileceğini anlamışlar ve bunu ifade etmişlerdir. Râzî, bu hususu *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, O'nu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler"*[1427] ayetinin tefsirinde şu şekilde ele almaktadır: Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye gelince, Hz. Ömer (r.a.), Abdullah b. Selâm (r.a.)'a "Yüce Allah, peygamberine bu âyeti indirdi. Bu tanıma işi nasıldır?" diye sorunca, Abdullah b. Selâm: "Ey Ömer, onu içinizde görür görmez tanıdım. Tıpkı oğlumu tanıdığım gibi. Hiç şüphesiz ben, Hz. Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi bildim ve tanıdım. Zira

[1425] Sâd, 38/86.
[1426] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 205-206.
[1427] En'âm, 6/20.

kadınların ne yaptıklarını ben bilemeyebilirim. Ama şehadet ederim ki bu peygamber, Allah'tan gelen hak bir peygamberdir" demiştir.[1428]

Ayetteki *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"* ifâdesi ile Yahudi ve Hıristiyanlar kastedilmiştir. Çünkü bunlar, istidlal ve tefekkürde bulunabiliyorlardı ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in elinde zuhur eden mucizeleri müşahede etmişlerdi. Dolayısıyla o mucizeler vasıtasıyla onlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu anlamışlardı. İki bilinenden birini diğerine (yani oğullarını bilmelerinin, peygamberi bilmelerine) teşbihten maksat, bahsedilen bu hususdur. Yani mucizeler gösterdiğine göre onun da, kendilerinin inanmış olduğu diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunu anlamalarıdır.[1429] Şüphesiz ki ehl-i kitaptan bazı kişilerin beyan ettiği bu hakikat, başkalarına da örnek olması açısısından son derece önemli bir husustur.

2.2.11.2. Dış Görünüşünün Sıdkına Delil Teşkil Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah katından gönderilmiş olmasının en önemli delillerinden birisi de, onun özüyle sözüyle, oturup kalkmasıyla kısaca her türlü hal ve hareketiyle bir peygamberin sahip olduğu bütün özellikleri taşıması ve sıdkını ortaya koymasıdır. Onun sadık olması demek Kur'ân'ın beşer sözü olmayıp Allah kelamı olmasının tespit edilmesi sonucuna götürür. Râzî de bu hususa *"Rabbin tarafından (gelmiş) açık bir delile dayanan ve kendisini Rabbinden bir şahidin izlediği"*[1430] ayetinin tefsirinde dikkat çekmektedir. Şöyle ki:

أَفَمَن كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ

Bu ayette geçen *"yetlûhu"* kelimesinden, Kur'ân kastedilmeyip, aksine bu şahidin, o beyyinenin hemen peşinden gelmesi kastedilmiştir. Bu izaha göre, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şekli şemaili, onun yüzü ve alâmetleri, onun doğruluğuna şehadet etmektedir. Zira aklını kullanarak ona bakan kimse, onun bir mecnûn, bir kâhin, bir

---

[1428] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 148.
[1429] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 149.
[1430] Hûd, 11/17.

sihirbaz ve bir yalancı olmadığını anlar. *"Kendisini Rabbinden bir şahidin izlediği"*nden maksat ise bu hallerin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zâtı ile alakalı olmasıdır.[1431] Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğu ve Kur'ân'ın da beşer sözü olmayıp Allah kelamı olduğu hususu, yine Hz. Peygamber (s.a.v.)'in her türlü hal ve hareketinden anlaşılmaktadır.

2.2.11.3. Geçmişinin Son Derece Temiz Olması

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sadık oluşunun en büyük delillerinden birisi de hiç şüphesiz onun son derece temiz bir geçmişe sahip olmasıdır. Kırk yaşına kadar hiç kimseye yalan söylememiş ve hiç kimseyi aldatmamış olan birisinin, bu yaştan sonra kalkıp da insanlara karşı Allah adına yalan söyleyip, yalan yere Allah'tan vahiy aldığını söylemesi mümkün değildir. Onun Allah'tan aldığı vahiyler tamamen hak olup hakikatin ta kendisidir. O peygamberlerin sonuncusu ve bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan bir peygamberdir. Hem geçmiş yaşantısı hem de nübüvvet sonrası ortaya koyduğu bütün işleri bunun en büyük delilidir. Râzî de bu önemli hususa dikkat çekmektedir. Râzî bu hususu, *"Andolsun ki müminler daha önce apaçık bir sapıklık içinde bulunuyorlarken, içlerinden ve kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onları tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermiş olduğu için, Allah onlara büyük bir lütufta bulunmuştur"*[1432] ayetinin tefsirinde ele almaktadır.

Bu ayette Yüce Allah, *"içlerinden ve kendilerinden"* buyurmuştur ki, peygamberin onlardan olmasının birtakım faydaları bulunmaktadır. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) onların beldelerinde doğmuş ve onların içinde büyümüştü. Onlar, onun bütün hallerini biliyor ve bütün fiil ve sözlerine muttali bulunuyorlardı. Onlar, ömrünün başından sonuna kadar ondan sadece dürüstlük ve iffeti, dünyaya iltifat etmemeyi, yalandan uzak durmayı ve devamlı olarak sıdk ve doğruluğu müşahede edip görmüşlerdi. Ömrünün başından sonuna kadar halleri devamlı doğru söylemek, emânet ehli olmak, hıyanet ve yalandan uzak durmak olan böyle bir kimsenin, daha sonra kalkıp, böylesi bir meselede yalancı nübüvvet ve risâlet iddiasında bulunması en çirkin

---

[1431] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 161.
[1432] Âl-i İmrân, 3/164.

bir yalan olacaktır. Nitekim onun nübüvvet davası tamamen hak ve doğru olup, herkes Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu iddiasında sâdık olduğunu ve doğru söylediğini bilmektedir.[1433]

2.2.11.4. Ümmî Olması

Kur'ân'ın beşer kelamı olmayıp ancak Allah kelamı olabileceği noktasında ortaya konulan en büyük delillerden birisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî bir kimse olup, hiç kimsenin tedrîs ve taliminden geçmemiş olması hususudur. Nitekim Kur'ân gibi kapsamlı bir muhtevaya sahip olan bir kitabın, ümmî bir kimse tarafından telîf edilmesi mümkün değildir. Râzî de bu önemli noktaya dikkat çekmektedir. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hiç kimsenin talebesi olmadığını, herhangi bir kitap okumadığını, hiçbir alıştırma ve tekrar yapmadığını ve kırk yaşını bitirinceye kadar, nübüvvet ve risâletten kesinlikle bahsetmediğini gayet iyi biliyorlardı. Kırk yaşından sonra risâlet iddiasında bulunduğunu ve lisanında, hiçbir kimsenin lisanında zuhur etmemiş olan bir ilmin zuhur ettiğini, daha sonra, ehl-i kitabın kitaplarında bulunduğu gibi, geçmiş ümmetlerin kıssalarını ve önceki peygamberlerin durumlarını anlattığını da görüyorlardı. Dolayısıyla, akl-ı selim sahibi olan herkes bunun, ancak semavî bir vahiy ve ilahî bir ilhamla ortaya çıktığını anlar.[1434]

Râzî, A'raf suresinin ilk ayetlerinin tefsirinde şöyle demektedir: Biz, sadece akıl ile de A'raf suresinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Allah katından indirilen bir sure olduğunu bilebiliriz. Bunun delili ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.v.) hiçbir hocanın talebesi olmamış, hiçbir öğretmenden ders almamış, herhangi bir kitabı mütâlâada bulunmamıştır. Âlimler, şairler ve tarihçilerle de temas kurmamıştır. Onun ömrünün kırk yılı bu şekilde geçmiştir ve o bu gibi şeylerle hiç karşılaşmamıştır. Kırk yıldan sonra evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini kapsayan bu azîz kitap ona zuhur etmeye başlamıştır. Bunun ancak Allah katından gelen bir vahiy yoluyla olacağına akıl da

---

[1433] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 65.
[1434] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 65.

açıkça şahadet eder. Böylece bu akli delil ile Kur'ân'ın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Allah katından indirilmiş bir kitap olduğu meydana çıkar.[1435]

Râzî, *"De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"*[1436] ayetinin tefsirinde de bu hususta şunları zikretmektedir: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i doğumundan o âna kadar görüp tanımışlardı. Onlar, onun hallerini, durumunu, hiçbir kitap okumamış olduğunu, herhangi bir hocanın talebesi olmadığını ve hiç kimseden birşey öğrenmediğini biliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) daha sonra, bu minval üzere geçen kırk yıldan sonra, usûl ilminin en değerli kurallarını, ahkâm ilminin inceliklerini, ahlâk ilminin latifelerini ve geçmiş milletlerin kıssalarının sırlarını ihtiva eden bu yüce kitabı getirmiştir. Bu kitaba, âlimler, fesâhat ve belâgat sahibi edipler muâraza edememişler, benzerini yapamamışlardır. Dolayısıyla akl-ı selim sahibi olan herkes, böyle bir şeyin ancak Yüce Allah'tan gelen bir vahiyle olabileceğini bilir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, *"Eğer Allah dileseydi. Kur'ân'ı size okumazdım, size de onu bildirmezdi"* şeklindeki buyruğu, Kur'ân'ın, kendisinin uydurup söylediği birşey olmayıp, Yüce Allah'tan gelen bir vahiy olduğu hususunda bir hükümdür. Onun *"Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum"* ifâdesi de anlatıp izah ettiğimiz delile bir işarettir. Ayetteki *"Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"* ifâdesi de, böylesi büyük ve kıymetli bir kitabın, öğrenim görmemiş, talebe olmamış, hiçbir kitap okumamış ve ilmî tartışmalarda bulunmamış bir kimsenin eliyle gelmesi, bunun ancak bir vahiy ve inzal yoluyla olacağını zarurî olarak bildirir, gösterir. Zarurî olarak bilinen şeyleri kabul etmemek ise, akla zarar verir. İşte bundan dolayı, *"Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"* buyrulmuştur.[1437] Görüldüğü üzere şayet dikkatli bir şekilde düşünülürse, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî olması hususu, Kur'ân'ın beşer kaynaklı olmayıp vahiy ürünü olduğunu gayet açık ve şüphe götürmez bir şekilde ortaya koymaktadır.

[1435] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIV, s. 14.
[1436] Yûnus, 10/16.
[1437] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 47.

2.2.11.5. Büyük Maddî Tekliflere Rağmen Davasından Vazgeçmemesi

Râzî'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsı ile ilgili olarak temas ettiği önemli noktalardan birisi de büyük maddî tekliflere karşı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ortaya koymuş olduğu tepki ve bu teklifleri önemsememiş olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.), nübüvvet meselesini ortaya attıktan sonra, bu davadan vazgeçmesi için ona pekçok mal sundular, keza hanımlar teklif ettiler. Ama o bunlardan hiçbirine iltifat etmemiş, aksine fakirlikle yetinmiş, sıkıntılara katlanmıştır. Hâlbuki yalan söyleyen kimse, dünyayı elde etmek için yalan söyler. Onu bulup da elde ettiği zaman, ondan iyice istifâde eder, alabildiğine ona dalar. Hz. Muhammed (s.a.v.), bu hususlara dair herhangi bir şey yapmayınca, onun doğru ve sadık olduğu anlaşılır.[1438]

Râzî'nin dikkat çektiği önemli hususlardan birisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sağlam ve değişmez bir karaktere sahip olması ve içinde bulunduğu şartların iyice düzelmesine rağmen herhangi bir kişilik sapmasına uğramamış olmasıdır. Râzî, bu duruma şöyle dikkat çekmektedir: Hz. Muhammed (s.a.v.), nübüvvet davası yoluna girip, onun durumu iyileşip, beldeler fethedip, birçok ganimetler elde edince dahi, dünyadan uzak kalma ve Allah'a davet etme şeklindeki yolunu, yaşantısını değiştirmemiştir. Hâlbuki yalan söyleyen kimse, dünyayı elde etmek için yalan söyler. Dünyayı elde ettiği zaman ondan iyice istifâde eder.[1439] Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı incelendiği zaman, onun kişilik yapısında ve karakterinde herhangi bir sapma ve bozulma olmadığı, ömrünün son anlarına kadar istikametten asla şaşmadığı çok rahat bir şekilde müşahade edilmektedir.

2.2.11.6. Kur'ân'ın Kendisine Ait Olmadığını Söylemesi

Râzî'nin dikkat çektiği hususlardan birisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'ân'ı kendi şahsına değil Yüce Allah'a dayandırması ve bu noktada kendisini aradan çıkarması hususudur. Nitekim Kur'ân, şayet Hz. Peygamber (s.a.v.)'in telif etmiş olduğu bir kitap olsaydı bunu sahiplenmekte asla tereddüt etmezdi. Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.v.) her fırsatta Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu vurgulamış ve kendi

[1438] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 65.
[1439] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 65.

sözleri ile karıştırılmasın diye nazil olan Kur'ân ayetlerini yazdırırken kendi sözlerinin yazdırılmasına aynı özeni göstermemiştir. Bu durum, yakinen bilinen tarihi bir vakıadır. Râzî de bu önemli hususlara dikkat çekmektedir. Râzî, *"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zalim kimdir? Şu muhakkak ki suçlular asla felaha ermezler"*[1440] ayetinin tefsirinde bu durumla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den başka bir Kur'ân getirmesini istemişler ve onu *"O, bu Kur'ân'ı uydurdu"* diye itham etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), durumun böyle olmadığını ifade etmiş, Kur'ân'ın ancak Yüce Allah'ın vahyi ve inzali ile olduğu hususunda açık delil getirerek, *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?"* diye cevap vermiştir. Bununla da şunu söylemek istemiştir: Eğer o Kur'ân Allah katından olmasaydı, dünyada kendisine benden daha çok zulmetmiş hiç kimse olmazdı. Çünkü o zaman ben, bunu uydurup, Allah'a isnat etmiş olurdum. Durum böyle olmayıp, aksine bunun Allah'ın bir vahyi olduğuna dâir deliller getirdiğime göre, dünyada sizden daha câhil ve kendilerine sizden daha fazla zulmeden hiç kimse yoktur. Ayetteki, *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir?"* ifâdesinin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yalancılığı kendisinden nefyetmesidir. *"O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir?"* ifâdesinin maksadı da müşriklerin Allah'ın delillerini inkâr edip ayetlerini yalanladıkları için, onlar hakkında çok şiddetli bir cezanın olacağıdır. Ayetteki, *"Şu muhakkak ki suçlular asla felaha ermezler"* ifâdesi de kendinden önce geçen bu iki cümleyi tekit etmektedir.[1441]

2.2.11.7. Gerçekleştirdiği Köklü Değişim

Râzî'nin dikkat çektiği önemli hususlardan birisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'ân vasıtasıyla gerçekleştirmiş olduğu köklü toplumsal değişimdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından meydana getirilen bu değişim, dünya tarihinde eşi ve benzeri olmayan türden bir değişim olup, böyle bir değişim ise ancak Yüce Allah'ın yardımı ve iradesiyle ortaya konabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bîsetinden önce, Arapların dini, putlara tapmak olan dinlerin en düşüğü idi. Ahlâkları da çapulculuk, yağmalama, adam öldürme ve tiksinilecek şeyleri yemekten ibaretti. Yüce Allah, Hz.

[1440] Yûnus, 10/17.
[1441] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XVII, s. 48.

Muhammed (s.a.v.)'i peygamber olarak gönderince, onun bereketiyle Arapları derecelerin en âdisi olan o derekelerden: ilim, zühd, ibâdet ve dünyaya iltifat etmeme gibi hususlarda ümmetlerin en faziletlisi olacakları bir dereceye yükseltmiştir.[1442] Şüphesiz ki böylesine köklü bir değişimin temelinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in getirmiş olduğu ilâhî esaslar bulunmaktadır. Bu da onun Yüce Allah tarafından gönderilmiş hak peygamber olduğunun en büyük delillerinden birisidir.

2.2.12. RÂZÎ'NİN TEFSİRİNDE BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK BAZI KUR'ÂN İLİMLERİ

Ulûmü'l-Kur'ân terkîbi, Kur'ân lafızlarından ve bu lafızların ihtiva ettiği manalardan yola çıkılarak elde edilen ilimleri ifade etmek üzere kullanılan bir terkîptir.[1443] Bu bakımdan, Kur'ân'ın nüzûlü, tertîbi, toplanması, yazılması, kıraâti, tefsîri, i'câzı, nâsih ve mensûhu: dil, üslûp ve belâgatı gibi konular, Kur'ân'ın lafızları ve manaları ile birebir bağlantılı olduğu için bunların hepsi birer Kur'ân ilmi olarak tanımlanmaktadır.[1444] Kur'ân ilimleriyle ilgili olarak pek çok eser yazılmıştır.[1445]

[1442] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** IX, s. 65.

[1443] Müsâ'id b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, **el-Muharrar fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** Merkezu'd-Dırâsât ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, Cidde, 1429/2008, s. 23.

[1444] ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân,** I, s. 24-25; es-Sâbûnî, **et-Tıbyân,** s. 8; et-Tayyâr, **el-Muharrar fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 23.

[1445] Kur'ân ilimleriyle ilgili ilk eserin Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857)'nin **Fehmu'l-Kur'ân** adlı eseri olduğu söylenmektedir. Muhâsibî'den yaklaşık iki asır sonra Ebû Kâsım Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Hubeyb (ö.406/1016) tarafından **et-Tenbîh 'ala Fadli 'Ulûmi'l-Kur'ân** isimli bir eser telif edilmiştir. Bu sahada ilk sistematik eserin Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) **Funûnu'l-Efnân** adlı eseri olduğunu söyleyebiliriz, (Bakınız: et-Tayyâr, **a.g.e.,** 42.) İbnu'l-Cevzî, 22 bab ve 67 fasıldan oluşan eserinde, yirmiden fazla Kur'ân ilmine temas etmektedir, Bakınız: İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, **Funûnu'l-Efnân fî 'Acâibi Ulûmi'l-Kur'ân,** Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfîyye, Beyrût, 1422/2001, 33-260. Yine ez-Zerkeşî'nin **el-Burhân fî Ûlûmi'l- Kur'ân** adlı eseri, bu alanda yazılmış en önemli eserlerden birisidir. Bu sahada eser veren önemli âlimlerden birisi de es-Suyûtî'dir. es-Suyûtî ilk önce **et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr** adıyla bir eser yazmış, (Bakınız: Celâleddîn es-Suyûtî, **et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr,** Dâru'l-Ulûm, Riyâd, 1402/1982) daha sonra ise **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân** isimli kapsamlı eserini telif etmiştir. Geniş bir muhtevaya sahip olan **el-İtkân** bu alanda diğer eserlerden daha çok şöhret kazanmıştır. ez-Zerkeşî **el-Burhân** adlı eserinde ulûmu'l-Kur'ân konularını kırk yedi başlık altında ele almıştır. es-Suyûtî, **el-İtkân** adlı eserinde bu konuları seksene kadar çıkarmıştır. Şöhret bakımından es-Suyûtî'nin eserine ulaşamamış olsa da İbn Akile el-Mekkî'nin **ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân** adlı eserinin, tertip ve hacim itibariyle **el-İtkân**'ı geride bıraktığı söylenebilir. Nitekim on ciltten meydana gelen bu eser, 154 konu başlığından meydana getirilmiştir, Bakınız: İbni 'Akile el-Mekkî, **ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Câmiatu'ş-Şârika, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dırasât, BAE, 1427/2006, I-X. ez-Zerkanî'nin **Menâhilu'l-**

Belli başlı Kur'ân ilimlerini: Esbâbu'n-Nüzûl, Nâsih ve Mensûh, Muhkem ve Müteşâbih, Hurûf-u Mukatta'a, Fevâtihu's-Suver ve Hevâtimu's-Suver, Tencîmu'l-Kur'ân, Üslûbu'l-Kur'ân, İ'câzu'l-Kur'ân, Aksâmu'l-Kur'ân (Kur'ân'daki yemînler), Emsâlu'l-Kur'ân (Kur'ân'daki Mesel ve Temsiller), Müşkilu'l-Kur'ân, Tenâsüb ve İnsicâm şeklinde özetlemek mümkündür. Bu ilimlerden her biri bağımsız olmakla birlikte, bunları birbirinden tamamen ayırmak da mümkün değildir.[1446]

Râzî'nin yaşadığı dönemde Kur'ân ilimlerine yönelik ve Kur'ân'la alakalı bazı müstakil eserler olmakla birlikte, bunların sistemli ve kapsamlı olarak telif edilmesi Râzî'den sonraki döneme rastlamaktadır. Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinin sonraki dönemlerde telif edilen birçok esere kaynak teşkil ettiği bilinen bir durumdur. Kur'ân ilimleri sahasında yazılan eserlere de kaynaklık yaptığı kaçınılmazdır. Nitekim *Mefâtîhu'l-Gayb* üzerine yapılan çalışmalarda, Râzî'nin tefsirinde Kur'ân ilimlerine son derece önem verdiği, hatta bazı konuları sonradan telif edilen konu ile ilgili eserlerden daha geniş bir şekilde incelemiş olduğu tespit edilmiştir.[1447] Dolayısıyla Râzî'nin Kur'ân ilimleriyle alakalı konuları, Kur'ân'ın i'câzıyla ne oranda ilişkilendirdiğinin tespit edilip ortaya konması önem arz etmektedir. Bu başlık altında Râzî'nin bu noktadaki yaklaşımını örnekleriyle beraber ortaya koymaya çalışacağız.

2.2.12.1. Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem, manası kolaylıkla anlaşılan, harici bir tefsire ihtiyaç göstermeyen ve tek manası olan ayetlerdir. Müteşâbih ise, birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyacı olan ayetlerdir.[1448] Kur'ân ayetlerinin

---

İrfân'ı ve Subhî es-Sâlih'in **Kur'ân İlimleri** adlı eseri bu alanda yazılan diğer önemli eserlerdendir, Bakınız: Salih, Subhî, **Kur'ân İlimleri,** Hibaş, Konya, ts., (trc.; Mehmet Said Şimşek).

[1446] Nitekim es-Suyutî, **Mu'teraku'l-Akrân** adlı eserinde pek çok Kur'ân ilmini i'câz bağlamında ele almaktadır. es-Suyutî, Kur'ân'ın i'câz yönleri olarak otuz beş vecihten bahsetmektedir. Kur'ân'ın telifinin güzelliği, tenâsüb ve insicâm, fevâtihu's-suver ve hevâtimu's-suver, müşkilu'l-Kur'ân, nâsih ve mensûh, muhkem ve müteşâbih, takdîm ve te'hîr, mücmel ve mübeyyen, hakikat ve mecâz, Kur'ân'daki yemînler ve mübhemâtu'l-Kur'ân gibi konular es-Suyûtî tarafından Kur'ân'ın birer i'câz vechi olarak ele alınıp değerlendirilmektedir. Bakınız: es-Suyûtî, **Mu'teraku'l-Akrân,** I, s. 43-366.

[1447] Kahveci, **a.g.e.,** s. 224.

[1448] Usûl ulemâsı müteşâbihâtı iki kısma ayırmışlardır; a) Muhkemle mukayese edildiğinde manası bilinebilen ayetler. b) Hakikatini bilmeye imkân bulunmayan ayetler. Mücâhid bunları şöyle tarif eder; Muhkem ayetler helal ve harama dâir olanlardır. Müteşâbihler ise, bazısı bazısını tasdik ve tefsir eden

bazısı muhkem bazısı ise müteşâbihtir. Bu durum Âl-i İmran suresinin *"Kitabı sana indiren O'dur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Ayetlerin bir kısmı ise müteşâbihtir"*[1449] ayetinde ifade edilmektedir.

Râzî, tefsirinde muhkem ve müteşâbih kavramlarının hem manaları hem de i'câz konusuyla irtibatları üzerinde durmaktadır. Râzî, muhkem ve müteşâbih kavramlarını i'câz bağlamında ele alarak bu kavramları şöyle tanımlamaktadır: Kur'ân, kendisinin tamamıyla muhkem yine tamamıyla müteşâbih: aynı şekilde bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğuna delâlet etmektedir. Kur'ân'ın tamamıyla muhkem olduğunu ifade eden ayetler, *"İşte bunlar hikmet dolu (muhkem) Kitabın ayetleridir"*[1450] ile *"Bu Kitap, Allah tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir Kitaptır"*[1451] ayetleridir. Yüce Allah bu iki ayette Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu belirtmiştir. Râzî'ye göre buradaki muhkemin manası: Kur'ân'ın hak, lâfızlarının fasîh, manalarının da sahîh bir kelâm olmasıdır. Çünkü Kur'ân, lafızlarının fesâhati ve manalarının kuvveti bakımından, söylenilen bütün söz ve kelâmlardan daha üstündür. Bu noktada Kur'ân'a denk olabilecek bir söz söylemeye hiç kimse güç yetiremez. Nitekim Araplar, muhkem yapılan ve çözülmesi mümkün olmayan sağlam akitler hakkında, *"Bu muhkemdir"* demektedirler. Burada Kur'ân'ın tamamının muhkem olarak vasfedilmesinin manası budur.

Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğunun ifade edildiği ayet ise, *"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu (müteşâbih) ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi"*[1452] ayetidir. Râzî'ye göre bu ayetin manası, "güzellik bakımından Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmına benzer ve birbirini doğrular" demektir. Nitekim *"Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer O, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki onun içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"*[1453] ayeti de

---

ayetlerdir. Bakınız: es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 639-650; ez-Zerkânî, **a.g.e.,** II, s. 154-184; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 128-133.

[1449] Âl-i İmran, 3/7.
[1450] Yûnus, 10/1.
[1451] Hûd, 11/1.
[1452] Zümer, 39/23.
[1453] Nisâ, 4/82.

buna işaret etmektedir. Yani, "Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, onun bir kısmı bir kısmını nakzeder, fesâhatte söz birliği dağılırdı" demektir.[1454]

Râzî, Zümer suresinin 23. ayetindeki müteşâbihliğin ne gibi manalara geldiği noktasında, Kur'ân'ın i'câzıyla da yakından alakalı bazı hususları maddeler halinde zikretmektedir. Ona göre Zümer suresinin 23. ayetinde geçen müteşâbihlik şu manalara gelmektedir:

a) Kur'ân'ın her yönüyle son derece fasîh olduğu manasına gelir. Nitekim belâgat ehli bir yazar, uzunca bir kitap kaleme aldığında, onun kullandığı kelimelerin bir kısmı fasîh olur bir kısmı ise olmaz. Oysa Kur'ân böyle değildir. O bütün kısımlarıyla fasîhtir.

b) Kur'ân'da geçen bütün konuların aynı derecede fasîh olduğu manasına gelir. Nitekim fasîh bir kimse, bir olay hakkında fasîh lafızlarla bir kitap yazıp da başka bir olay hakkında başka bir kitap yazdığı zaman, ekseriyetle onun ikinci kitaptaki sözleri, birinci kitaptakilerden başka olur. Hâlbuki Musâ (a.s.) kıssası Kur'ân'ın pek çok yerinde nakledilmiş olmasına rağmen, bu anlatımların hepsi de fesâhatte birbirine denk ve birbirine benzerdirler.

c) Bu ayetteki müteşâbihlik, Kur'ân'daki ayet ve açıklamalarda herhangi bir çelişki ve tutarsızlık olmadığı manasına gelir. Nitekim Kur'ân'daki ayetlerin hepsi, birbirini takviye ve teyît etmektedir.

d) Kur'ân'da çok sayıda ilim olmasına rağmen hepsinin maksadı, dine davet ve Allah'ın azametini izah etmektir. Ayetler işte bu bakımından da birbirlerine benzemektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın *müteşâbih* olmasından kastedilen manalardan birisi de budur.[1455] Râzî, Kur'ân'ın *müteşâbih* olma vasfını, onun i'câzının bir yönü olarak ele almakta ve bu doğrultuda tefsir etmektedir.[1456]

[1454] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** VII, s. 145.
[1455] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XIX, s. 177.
[1456] Kinberg, Leah, **Muhkamat and Mutashabihat (Koran 3/7): Implication of a Koranic Pair of Terms in Medieval Exegesis,** Arabica, T. 35, Fasc. 2 (Jul., 1988), s. 146-147.

2.2.12.2. Tencîmu'l-Kur'ân

Tencîm kelimesi, *"نجم"* fiilinin tef'îl babından mastarıdır. Bu kelime, ortaya çıkmak ve doğmak manasına gelmektedir. Bitkilerin ve boynuzun çıkmasına, yıldızın doğmasına benzetilmiştir.[1457] Sülâsî bapta bulunan bu fiil aynı zamanda borcun her ayın sonunda taksitler halinde ödenmesi manasına da gelmektedir.[1458] Bu fiilden türeyip isim olarak kullanılan *necm* kelimesi de *yıldız* manasına geldiği gibi, Kur'ân'ın peyderpey inen her bir bölümüne de *necm* ya da çoğulu olan *nücûm* denilmektedir.[1459] Sahabe ve Tâbiinden gelen rivayetlerde Kur'ân'ın peyderpey nüzûlü için *tencim* ve *müneccemen* ifadeleri kullanılmamıştır. Bu rivayetlerde daha çok مفرقا yahut متفرقا ifadeleri kullanılmıştır. İlk dönem yazılan tefsirlerde de *tencîm* ifadesi pek kullanılmamıştır.[1460]

Tencîmu'l-Kur'ân, terim olarak Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvveti süresince, meydana gelen olaylara ışık tutacak, müşkillere ve problemlere çözüm getirecek bir şekilde ayet ayet, sure sure indirilmesi manasına gelmektedir.[1461] Tencîmu'l-Kur'ân ifadesi, vahyin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e inmeye başlayıp yirmi üç sene devam eden bir süreci nitelemektedir.[1462] İlâhî hikmet, vahyin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile devamlı ilişkili olmasını her gün ona yeni bir şeyler öğretmesini, yol göstermesini, kalbini sağlamlaştırmasını ve huzurunu artırmasını istemiştir. Ayrıca sahabenin ihtiyaçlarına cevap vererek onları eğitmesini, geleneklerini ıslah edip sorunlarına çözüm yollarını bulmasını istemiştir. Ani olarak onları talimat ve hükümleriyle karşı karşıya getirmemeyi dilemiştir. Bu karşılıklı ilişkinin bir gereği olarak Kur'ân, ihtiyaca binaen beş, on veya daha az yahut daha çok sayıda ayetler halinde parça parça inmiştir.[1463]

[1457] el-İsfehânî, **el-Müfredât,** II, s. 625; ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 475-480; Zeki Halis, **Tencîmu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Parça Parça İnmesi),** ATAÜ., SBE, Erzurum, 2012, s. 19-20.
[1458] ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 475-480; Halis, **a.g.e.,** s. 19-20.
[1459] ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs,** XXXIII, s. 475-480; Halis, **a.g.e.,** s. 20.
[1460] Halis, **a.g.e.,** s. 19-23.
[1461] Halis, **a.g.e.,** s. 20-21.
[1462] Halis, **a.g.e.,** s. 21.
[1463] Subhi es-Salih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,** s. 41.

Râzî, Kur'ân'ın parçalar halinde nazil olmasının i'câzla ilgisini, *"İnkâr edenler: "Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi?" Dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk"*[1464] ayetinin tefsirinde ele almaktadır. Râzî, bu ayetin Kur'ân'ın parçalar halinde nâzil olduğunu ifade ettiğini, onun bu şekilde nâzil olmasının da onun i'câzına delâlet ettiğini belirtmektedir. Buna göre Kur'ân'ın parçalar halinde nâzil olması şu yönlerden onun i'câzına delâlet etmektedir:

1) Parça parça inmesine rağmen Kur'ân'ın i'câz şartı tamamlanınca, onun mucize olduğu kesin bir şekilde sabit olmuştur. Çünkü Kur'ân'ın benzerini getirmek, şayet insanların gücü dâhilinde olsaydı, onların da onun bir mislini böyle parça parça getirmeleri gerekirdi.

2) Kur'ân, hem onların sorularına ve isteklerine cevap vermek için hem de başlarına gelen hâdiselere göre iniyordu. Böylece de onlar daha fazla basiret sahibi oluyorlardı. Bu sebeple Kur'ân'ın fesâhatine, gaybten haber verme işi de ekleniyordu.

3) Kur'ân, parça parça ve aralıklarla inmeye başlamış, Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara işin başında tehaddîde bulunmuş ve zaman zaman bunu tekrarlamıştır. Böylece sanki Kur'ân'ın her bir parçası ile onlara meydan okumuş gibi olmuştur. Dolayısıyla onlar, Kur'ân'ın parçalarının benzerini yapamadıklarına göre, bütününün benzerini asla yapamayacakları ortaya çıkmış olmaktadır.[1465]

Râzî, Kur'ân'ın bir bütün olarak toptan nazil olmayıp yirmi üç sene boyunca değişik olaylar münasebetiyle parçalar halinde nazil olmasının onun i'câzına halel getirmeyeceğini vurgulamaktadır. Aksine bu durumu Kur'ân'ın önemli i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Râzî, *"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik"*[1466] ayetinin tefsirinde şöyle der: Yahudiler şöyle

[1464] Furkân, 25/32.
[1465] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XVII, s. 226-228.
[1466] Nisâ, 4/163.

dediler: Ey Muhammed! Eğer sen peygamber isen, Musâ (a.s.)'ın Tevrat'ı tek bir defada getirmesi gibi, sen de bize semadan tek seferde bir kitap getir![1467]

Yüce Allah, onların bu şüphesine bu ayetle cevap vermiştir. Bu ayette zikredilen peygamberlerin hepsi, nebî ve resuldürler. Fakat onlardan hiçbirine, Tevrat gibi toptan olarak bir kitap verilmemiştir. Ayette, bu peygamberlerin sayılmasından maksat bu olunca, Musâ (a.s.) onlarla beraber zikredilmemiştir. Daha sonra Yüce Allah, ayette zikredilen peygamberler bahsini *"ve Davud'a da Zebûr'u verdik"* ifadesiyle bitirmiştir. Bu ifade, *"Sizler, Zebûr'un Allah katından olduğunu tasdik ediyorsunuz. Sonra Zebûr, Tevrat'ın levhalar içinde bir defada indirilmesi gibi, Davûd (a.s.)'a levhalar içinde ve bir defada indirilmemiştir"* manasına gelmektedir. Böylece Kur'ân'ın, Tevrat'ın indirilmiş olduğu şeklin dışında başka bir biçimde indirilmiş olmasının, onun Allah'ın katından olduğu gerçeğine halel getirmeyeceğine delâlet etmiş olur.[1468]

Görüldüğü üzere Râzî, mantık yürütmesi ile Kur'ân'ın parça parça nazil olmasının onun Allah katından gelmiş olmasına bir halel getirmediğini ortaya koymaktadır. O, bu durumu bu şekilde teyît ettikten sonra da Kur'ân'ın parça parça nazil olmasının onun kuvvetli bir i'câz yönünü oluşturduğu hususunu temellendirmeye çalışmaktadır. Şöyle ki: Kur'ân'ın parçalar halinde indirilmiş olmasına o dönemde yaşayan Arapların bir kısmı itiraz etmişler ve şöyle demişlerdir. "Şayet bu Kur'ân Allah katından ve insanların metotlarından farklı bir şekilde olsaydı, çeşitli ihtiyaç ve ortaya çıkan yeni durumlara göre, hatiplerin hitabelerini, şairlerin de şiirlerini söyledikleri gibi, hadiselere ve olaylara göre parça parça sure sure indirilmezdi.[1469] Çünkü şair divanını, yazarlar da kitaplarını ve hitabelerini bir defada ortaya koymazlar. Şayet bu Kur'ân'ı, Yüce Allah indirmiş olsaydı, insanların metotlarının aksine, bir defada toptan indirirdi." Onlara, *"Kâfirler: Muhammed'e, Kur'ân bir hamlede, toptan indirilmeli değil miydi? dediler. Hâlbuki Biz vahiyle Senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk"*[1470] ayeti ile cevap verilmiştir ki, Râzî'ye göre Yüce Allah burada, bu şüpheyi gidermiş ve Kur'ân'ın mucize olduğunu gösteren hususu zikretmiştir. Şöyle

[1467] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 86.
[1468] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XI, s. 86.
[1469] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 107.
[1470] Furkan, 25/32.

ki: tedrîci olarak indirilen bu Kur'ân, ya insanın gücü dâhilinde olan şeyler cinsindendir veya değildir. Eğer birincisi ise, onların aynı şekilde tedrîci olarak Kur'ân'ın benzerini veya ona yakın bir şeyi yapabilmeleri gerekirdi. Eğer ikincisi ise, Kur'ân'ın, tedrîci olarak indirilmesinin de mucize olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla Kur'ân'ın peyderpey indirilmesi de onun i'câzının önemli bir yönüdür.[1471] Burada mucize olan iki hususdan birincisi, Kur'ân'ın nüzûlünün uzun bir zamana yayılmasına rağmen bütünlüğünün bozulmamış olması. İkincisi ise insanların ihtiyacı gözetilerek parça parça nazil olmasının, mucize olmasına delalet ediyor olmasıdır.

2.2.12.3. el-Hurûfu'l-Mukatta'a

Bazı surelerin başında bazen tek olarak, bazen de bir kaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş bazı harfler bulunmaktadır. Bu harflere *el-Hurûfu'l-Mukatta'a* denir. Surelerin bazısının bu şekilde başlayışı, İslam'ın bidayetinden beri Müslüman âlimlerini meşgul ettiği gibi, daha sonra gelen âlimlerin de bu harfler üzerine eğilerek, anlayış ve zekâlarını çalıştırma gayreti içinde bulunduklarını müşahede etmekteyiz. Bu harfler, müteşâbihattandır. Tercih edilen görüşe göre bunların manasını Yüce Allah'tan başka kimse bilemez.[1472] Bu harfler, Kur'ân'ın 29 suresinin başında bulunurlar. Bunlar 14 tane olup Arap alfabesinin yarısı kadardır ve bunlar 13 şekil altında görünürler. Bunların bazısı tek bir harften, bazısı iki, bazısı üç, bazısı dört, bazısı da beş harften meydana gelmiştir.[1473]

Râzî, hurûf-u mukatta'a konusunun Kur'ân'ın i'câzına olan delaletini şöyle ele almaktadır: Muhakkik âlimlerden büyük bir çoğunluğa göre Yüce Allah, bu harfleri, kâfirlerin aleyhine delil olmak üzere zikretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara Kur'ân'ın benzerini veya on suresinin veyahut da tek bir suresinin benzerini getirmelerini meydan okuyarak teklîf etmiştir. Onlar bunu yapamayınca, Yüce Allah Kur'ân'ın bu harflerden başka bir şeyden müteşekkil olmadığına, onların da bu harflere sahip olduğuna, fesâhat kaidelerini bildiklerine, bu sebeple de Kur'ân'ın bir benzerini getirebilmeleri gerektiğine dikkatlerini çekmek için bu hurûf-u mukatta'ayı indirmiştir.

[1471] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 108.
[1472] es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 658; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 134-147.
[1473] Bakınız; es-Suyûtî, **el-İtkân,** I, s. 658-668; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 134-147.

Kâfirler bunu yapamayınca, bu durum Kur'ân'ın bir insan tarafından değil de Allah tarafından indirildiğine delâlet etmiştir.

Bu harflerin Kur'ân'ın i'câzına delâlet eden başka bir yönü de şudur. Bu harfleri söylemek, herkesin alışık olduğu bir husus olsa da, bu harflerin bazı isimleri niteleyen özel rumuzlar olduğunu, ilimle meşgul olup, ilimden istifade edenlerden başkası bilmez. Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın daha önce ilimle meşgul olan bir kişi olmadığı halde, bunları haber vermesi, bir gaybten haber vermedir. İşte bundan dolayı Yüce Allah, Bakara suresinin başlangıcında, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğruluğuna delâlet eden bir mucize olsun diye hurûf-u mukatta'ayı zikretmiştir.

Bu harflerin tehaddî yönüyle Kur'ân'ın i'câzına delâleti ise şöyledir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), müşriklere birçok defa Kur'ân'la meydan okumuştur. Bu harflerin zikredilmesindeki karine ise şuna delâlet etmektedir. Adeta Yüce Allah şöyle demek istemiştir: Ey müşrikler! Bu Kur'ân, sizin de gücünüzün yettiği bu harflerden meydana gelmiştir. Şayet bu bir beşer işi olsaydı, bunun bir benzerini sizin de getirebilmeniz gerekirdi.[1474] Dolayısıyla surelerin başında bulunan bu harfler, Kur'ân'ın bilinen harflerden meydana gelen bir kitap olduğunu göstermektedir. Kur'ân, herkesçe bilinen harflerden meydana gelen bir kitap olmasına rağmen benzeri hiç kimse tarafından meydana getirilememiştir. Bu durum onun i'câzını gösteren delillerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.12.4. Sure Başlangıçları (Fevâtîhu's-Suver)

Kur'ân'da bulunan surelerin başlangıçları çok çeşitli dil ve uslûp özelliklerine sahiptir. Bu açıdan sureleri muhtelif guruplar altında toplamak mümkündür. Yüce Allah'ı övme, mukatta'a harfleri, nida, kasem, şart ve emir ile başlayan sureler gibi.[1475] Sure başlangıçlarının sahip olduğu farklı özellikler sebebiyle ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili

[1474] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** II, s. 7-9.
[1475] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 967-971; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 148-150.

eserlerde bu konu müstakil başlıklar altında ele alınmış ve Kur'ân ilimlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.[1476]

Râzî de bu konu üzerinde durarak sure başlangıçlarının Kur'ân'ın önemli i'câz yönlerinden biri olduğuna dikkat çekmiştir. Âl-i İmrân suresinin başlangıcı buna örnek olarak verilebilir. Râzî, bu surenin baş tarafının, çok güzel ve hayranlık verici bir tertîp ve düzen arz ettiğini ifade etmektedir. Şöyle ki: bu surede, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tartışmaya giren Hıristiyanlara sanki şöyle denilmek istenmiştir. Sizler, ya Allah'ı tanımak hususunda ya da nübüvvet hususunda tartışıyorsunuz. Eğer tartışmanız Allah hakkında ise, sizler Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylüyorsunuz. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise O'nun bir çocuğu olmadığını ve olamayacağını söylüyor. Aklî ve katî delillerle Hz. Muhammed (s.a.v.) haklıdır. Çünkü aklî delillerle Yüce Allah'ın Hayy ve Kayyûm olduğu sabittir. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması aklen imkânsızdır. Eğer tartışmanız nübüvvet konusunda ise, bu da geçersizdir. Çünkü Yüce Allah Tevrat ve İncil'i Musâ (a.s.) ve İsâ (a.s.)'ya sizce hangi yol ile indirmişse aynı şey Hz. Muhammed (s.a.v.) için de geçerlidir. Bu yol ise ancak mucize yoludur ki, bu mucize burada da mevcuttur. O halde, nübüvvet konusunda onunla çekişmeniz mümkün değildir. Çünkü onun nübüvvetinin delili ortaya koyduğu mucizeler ile sabittir. Bu surenin başlangıcının nazım yönü budur ve bu da son derece güzel ve uygun bir nazımdır.[1477] Surenin başlangıcında bulunan nazım yönüyle alakalı olarak da iki hususta daha bahsedilebilir.

Birincisi, surenin başında ulûhiyetle ilgili konulardan bahsedilmiştir. Yüce Allah'ın, Hayy ve Kayyûm olduğu ifade edilmiştir ki, Hayy ve Kayyûm olanın bir çocuğunun olması imkânsızdır. Öte yandan İsâ (a.s.)'ın ise, doğduğu, çocukluk ve gençlik çağını yaşadığı, yiyip içtiği malumdur. Keza Hıristiyanlar İsâ (a.s.)'ın öldürüldüğünü ve ölümü kendisinden savuşturmadığını kabul etmektedir. Böylece onun Hayy ve Kayyûm olmadığı kesinlik kazanmış olur ki, bu durum, onun ilâh olamayacağına katî bir hükümdür. Surenin başında zikredilen ikinci konu nübüvvettir. Bunu da Yüce Allah son derece güzel ve mükemmel bir biçimde anlatmıştır. Şöyle ki:

[1476] Bakınız; es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 967-971; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 148-150.
[1477] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VI, s. 125-127.

önce, *"Sana Kitabı, gerçeğin ta kendisi ve daha önce indirilen Kitapları tasdik edici olarak indiren O'dur"*[1478] diye buyurmuş ve bu bir iddia durumundadır. Sonra da bu iddianın doğruluğunu kanıtlayacak delilleri getirmiş ve şöyle demiştir: Ey Yahudi ve Hıristiyanlar! Yüce Allah'ın Tevrât ve İncîl'i inzal ettiği hususunda bize muvafakat ediyorsunuz. Nitekim Yüce Allah, bunları indirirken, bunların doğruluğuna delâlet eden mucizeleri de birlikte göndermiştir. Şayet bu mucizeler, Tevrât ve İncîl hakkında geçerli ise, Kur'ân hakkında da geçerlidir. İspat yolu aynı olduğuna göre, ya hepsini yalanlamak veya hepsini tasdîk etmek gerekir. Dolayısıyla, bunların bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek cehâlet ve taklîttir. Yine Yüce Allah bu surenin başında, Allah'ı tanıma hususundaki delillerle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetini ispat hususundaki delilleri zikretmiştir. Böylece onun şeriatı konusunda tartışmaya girenler için herhangi bir mazeret bırakmamıştır. Bunların peşinden tehdît ve vaîdini getirerek: *"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler var ya? Onlar için pek yaman bir azap vardır. Allah azîzdir, intikam sahibidir"*[1479] diye buyurmuştur. Râzî, güzel tertîp ve mükemmel nazım açısından, bu surenin başında bulunan nazım düzeninden daha üstün bir kelâmın olmasının mümkün olmadığını belirterek sözlerini bitirmektedir.[1480]

Râzî'nin sure başlangıçlarının nazmına örnek olarak verdiği surelerden birisi de Sâd suresidir. Râzî, bu surenin başlangıcındaki i'câz özelliklerini, surenin ilk ayetinde geçen *"Sâd"* harfinin tefsiri bağlamında ele almaktadır.

Buna göre bu surenin başında bulunan *"Sâd"* harfiyle ilgili olarak, i'câza taalluk eden bazı özellikler şöyle sıralanabilir:

a) *"Sâd"* harfi: Meselâ *sâdıku'l-va'd*, *Sâniu'l-mesnûât* ve *Samed* kelimeleri gibi, başında sâd harfinin bulunduğu Yüce Allah'ın isimlerinin anahtarıdır.

b) *"Sâd"* harfinin: Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah'tan haber verdiği her hususta sadık oldu anlamına gelmesi de muhtemeldir.

[1478] Âl-i İmrân, 3/3.
[1479] Âl-i İmran, 3/4.
[1480] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** VI, s. 125-127.

c) Kâfirlerin bu dini kabul etmekten insanları *sadd* etmek (engel olmak) istediklerine de işarettir. Nitekim Yüce Allah Nisâ suresinin *"İnkâr eden ve (başkalarını da) Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır"*[1481] ayetinde böyle buyurmuştur.

d) *"Sâd"* harfinin: Kur'ân, işte böylesi harflerden meydana gelmiştir. Siz de, bu harfleri telaffuz etmenize rağmen, Kur'ân'a muârazada bulunamıyorsunuz. O halde bu, Kur'ân'ın mu'cîz bir kelâm olduğuna delâlet etmektedir gibi bir manaya da gelir.[1482]

Bu harf, Yüce Allah'ın *"Samed"* ismi gibi başında sâd harfi bulunan isimlerini temsil eden bir sembol görevi gördüğü gibi: "Doğru kişi" manasına gelen *"sâdık"* kelimesine bir atıf olup Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğruluğuna delâlet eden bir işaret olarak da yorumlanabilir. Diğer yandan, engellemek manasına gelen *"sadde"* fiiline yapılmış bir atıf gibi yorumlanıp, insanları Allah yolundan alıkoyan kimselere bir işaret olarak da değerlendirilebilir. Sonuç olarak Sâd suresinin başlangıcında bulunan *"Sâd"* harfi pek çok incelikler ihtiva edip Kur'ân'ın i'câzının göstergelerinden birisidir.

2.2.12.5. Sure Sonları (Hevâtîmu's-Suver)

Sure sonları da surelerin başlangıçları gibi nice güzellikler ihtiva etmekte ve bu açıdan müstakil bir konu olarak usûl kitaplarında ele alınmaktadır. Bakara suresinin son iki ayetinin, surenin muhtevasını kapsaması ve Enfâl suresinin akrabalık ilişkilerine ve cihâda teşvik etmeyi içeren hatimesi bu noktada örnek olarak gösterilmektedir.[1483]

Râzî, surelerin hatimeleri üzerinde durmuş ve bu noktada bazı mülahazalarda bulunmuştur. O, bu noktada Mâide suresinin hatimesindeki i'câz özelliklerine temas etmektedir. Şöyle ki: Yüce Allah, surenin sonunda, *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır"*[1484] buyurmuş, ama *"içlerinde kim varsa..."* buyurmamış, yani âkil olmayan varlıkları âkil olanlara tağlîb etmiştir. Bunun sebebi, yaratılmış bütün varlıkların, Yüce Allah'ın hâkimiyet, kudret, kaza ve kader elinde

[1481] Nisâ, 4/167.
[1482] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Tercüme),** XIX, s. 29-30.
[1483] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 972-975.
[1484] Mâide, 5/120.

musahhar, zelîl ve aciz olduklarına bir dikkat çekmedir. Buna göre, Yüce Allah'ın kudreti karşısında, akıl sahibi olanlar da tıpkı kudreti olmayan cansız varlıklar ve aklı olmayan hayvanlar gibidirler. Allah'ın ilmine nispetle, hepsinin ilmi bir ilimsizlik, yine Allah'ın kudretine nispetle hepsinin kudreti, bir kudretsizliktir.

Yine surenin başı, rubûbiyyet ile kulluk arasında yapılmış olan bir ahdi hatırlatma ile ilgiliydi. Çünkü Yüce Allah surenin başında *"Ey iman edenler! Yaptığınız ahitleri yerine getirin"*[1485] buyurmuştu. Müminin halinin kemâli ise, kulluğa girmesi ve nefsinden tamamen vazgeçerek sırf fena haline ulaşmasındadır. Bunlardan birincisi şeriattır, bu bir başlangıçtır. Diğeri de hakikattir, bu da nihaî gayedir. Dolayısıyla surenin başlangıcı şeriattan bahsetmiş, sonu da Yüce Allah'ın büyüklüğünün, celâlinin, izzetinin, kudretinin ve yüceliğinin zikredilmesiyle bitmiştir. İşte bu hal, hakikat makamına vasıl olmadır. Netice olarak bu başlangıç ile bu bitiş arasında mükemmel manada güzel bir münasebet bulunmaktadır.

Ayrıca bu sure, çok çeşitli ilimleri kapsamaktadır ki, surenin sonunda bütün bunlara bir işaret bulunmaktadır. Şöyle ki: bu sure, muhtevasındaki bütün gayeleri tamamen ispatlayan ve tahakkuk ettiren bir nükte ile son bulmuştur. Bu nükte de şudur: Yüce Allah, *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır"* buyurmuştur. Bunun manası da şudur: Yüce Allah'ın dışında kalan her şey, zatı gereği mümkîn olup, Yüce Allah'ın yaratmasıyla var olmuşlardır. Böylece Yüce Allah, bütün mümkînâtın ve kâinatın mâliki, ruhların ve bedenlerin mucidi ve var edeni olmuş olur. Böylece bu surede bahsedilen her gayenin sübût bulmuş olduğu ortaya çıkar. Çünkü Yüce Allah, her şeyin mâliki olunca, her hususta emretmek, nehyetmek, mükâfat vermek ve cezalandırmak suretiyle dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunabilir.

Bu surede Yahudilerle yapılan münâzaralar geçmişti. Surenin sonunda Yahudilere reddiyede bulunması da şöyledir: Yüce Allah mülkün mâliki olunca, mâlikiyet hükmüne göre, Musâ (a.s.)'ın şeriatını neshedip, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şeriatını onun yerine ikame etme hakkı var demektir.[1486] Keza bu surede Hıristiyanlarla

---

[1485] Mâide, 5/1.
[1486] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 115-116.

yapılan münazaralar da geçmişti. Surenin sonunda onlara reddiyede bulunması da şöyledir: İsâ (a.s.) ve Hz. Meryem, Yüce Allah'ın dışında bulunanlar zümresine dâhildirler. Bu ikisinin de, yaratılmış birer kul oldukları sabittir. Dolayısıyla bu surenin hâtimesi olan son ayeti, surenin ihtiva ettiği bütün ilimlerin sıhhati hususunda, kesin bir delil ve burhân hükmünde ortaya çıkmaktadır.[1487]

Râzî, En'âm suresinin hâtimesinin de son derece mükemmel bir şekilde sona erdiğini ifade etmektedir. Râzî, bu surenin son ayeti olan, *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir"*[1488] ayetinin tefsirinde bu incelikleri ele almaktadır. Şöyle ki: Yüce Allah bu son ayette, *"Kiminizi derecelerle kiminizden üstün kıldı"* buyurmuştur ki, bu ifade, *"şeref, akıl, mal, makam, rızık, vs. gibi hususlarda üstün kıldı"* demektir. İnsanları birbirinden farklı yaratmış olması ise, Yüce Allah'ın hâşâ aciz, cahil ve cimri oluşundan dolayı değildir. Çünkü O, böylesi sıfatlardan münezzehtir. Dolayısıyla O'nun herkesi farklı yaratması ancak bir imtihan ve sınama içindir ki, ayette geçen *"size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için"* kısmıyla bu kastedilmiştir. Diğer taraftan ise, hakikî manada denemek ve imtihan etmek Yüce Allah hakkında muhaldir. Dolayısıyla bu imtihandan kasıt, *"insanları yükümlü kılmak"* manası anlaşılmıştır. Şer'î tabiriyle buna *teklîf* denilir. Yüce Allah'ın sorumlu kıldığı kişiye de mükellef denilir.[1489] Mükellef, teklîf olunduğu hususlarda ya kusurlu olur ya da onu tam olarak yapar. Eğer kusurlu ise, onun hissesi korkutma ve sakındırma olur. İşte bu, "*şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır*" ifadesiyle belirtilen husustur. Her gelecek yakın olduğu için, ayetteki ceza *çabuk olma* sıfatıyla vasıflanmıştır. Şayet mükellef görevlerini tam yapmış ise, o zaman onun hissesi teşrîf ve isteklendirme, yani terğîb olur. Bu da "*gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir*" ifadesiyle belirtilen husustur. Yani, "Yüce Allah, dünyada iken fazlı, keremi ve rahmetinin perdeleriyle günahları ve kusurları örter ve bağışlar. Ahirette de o kimsenin üzerine çeşitli nimetlerini, adeta akıtıp dökmek suretiyle bunu yapar" demektir. Râzî, bu ayetin,

---

[1487] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XII, s. 116.
[1488] En'âm, 6/165.
[1489] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIV, s. 12.

mazeretleri ve inzârları, terğîb ve terhîbleri açıklama hususunda, hiçbir ilavede bulunulamayacak bir dereceye ulaştığını vurgulayarak sözlerini tamamlamaktadır.[1490]

2.2.12.6. Yemînler (Aksâmu'l-Kur'ân)

Kur'ân ilimlerinde üzerinde durulan konulardan birisi de yemînlerdir. Bunun sebebi de Kur'ân'da çokça yemîn edilmesidir. Bu yemînlerin geçtiği yerlerde Yüce Allah bazen kendi ismine yemîn etmekte, bazen peygamberlere bazen peygamberlerin ilâhî daveti icra ettikleri yerlere yemîn etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da, meleklere, kıyamet gününe yemîn edildiği gibi, kâinatta ve tabiatta bulunan önemli unsurlara da yemîn edilmektedir. Gökyüzü, güneş, ay, yıldız, gece ve zaman gibi bazı unsurlara yapılan yemînler Kur'ân'da önemli yekûn teşkil etmektedir. Kur'ân'ı Kerîm'de 17 surenin başında kasem ifadesi bulunmakta ve okuyucuların dikkatleri daha başlangıçta bazı hakikatlere çekilmektedir.[1491] Kur'ân'da bulunan yemînler önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.[1492] Râzî de diğer âlimler gibi Kur'ân'da bulunan yemîn ifadeleri üzerinde önemle durmakta ve bu yemîn ifadelerinde kullanılan lafız ve ifadeleri Kur'ân'ın i'câzının önemli bir yönü olarak değerlendirmektedir.[1493]

Kur'ân'daki yemîn ifadelerinde, bazı yüce meseleler ve önemli hususlar olduğunu belirten Râzî,[1494] nübüvvet döneminde yemînlerin toplumsal bir değere sahip olduğunu, kezâ yemînlerin delil hükmüne geçtiğini, ayrıca yemînlerin pek çok hikmet ve gaye ihtiva ettiğini vurgulamaktadır.

Nübüvvet döneminde yemînlerin toplumsal değerine gelince: Araplar, yalan yemînden kaçınıyorlar ve yalan yere yemîn etmenin, toplumları harap edeceğine inanıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.), kıymetli şeylere çokça yemîn etmiş bu da onun yüceliğini ve sebâtını arttırmıştır. Çünkü Araplar, onun bu şeylere yalan yere yemîn

---

[1490] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XIV, s. 12.
[1491] es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1048-1053; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 168-171.
[1492] Bakınız; es-Suyûtî, **el-İtkân,** II, s. 1048-1053; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü,** s. 168-171.
[1493] Abdülhâmit, **a.g.e.,** s. 249-252.
[1494] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 166.

etmeyeceğini, ona yemînlerin uğursuzluğunun isâbet edeceğini ve ona nahoş şeylerin gelip çatacağını biliyor, buna böyle inanıyor böyle itikât ediyorlardı.[1495]

Yemînlerin delil hükmüne geçmesine gelince: Râzî'ye göre konuşan kimse, kendisini dinleyenin, büyük bir şey söylemek istediğini anlayacağı bir biçimde yemîn ederek başlarsa, bu durumda dinleyici konuşana, daha fazla dikkat kesilerek dinler. Bundan dolayı konuşan kişi, sözüne yemîn ile başlar ve muhatapları onu daha iyi dinlesin diye delilini yemîn şekline sokar. Böylece apaçık bir burhân ve sapasağlam bir delil, yemîn biçiminde ortaya çıkmış olur.[1496]

Yemînlerin ihtiva ettiği hikmet ve gayelere gelince, Râzî, Kur'ân'daki her şeyin belli bir hikmet ve gayeye yönelik olarak bulunduğu gibi yemîn ifadelerinin de belli hikmet ve gayeleri olduğunu ifade etmektedir. Yüce Allah yemîn ederek başlamış olduğu bütün surelerde, üç önemli esastan birini ispat etmek için yemînde bulunmuştur. Bu esaslar da, vahdâniyet, risâlet ve haşir olup, imanın temelini oluşturan esaslardır.[1497]

Râzî, Kur'ân'da yapılan yemînlerin en çok haşir ve yeniden diriliş hususları üzerine yapıldığına işaret etmektedir. Bunun sebebi ise bu tür konuların Araplar tarafından çok uzak bir ihtimal olarak görülmesinden dolayıdır. Bu nedenle Yüce Allah, ne kendi birliği hususunda ne de nübüvvet hususunda çokça yemîn etmiştir. Tevhîd hususundaki yemîn, bir defa olarak Sâffât suresinde vârid olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvveti hususunda ise, yine bazı surelerde yemîn edilmiştir. Haşir ve haşirle ilgili hususlarda ise, Yüce Allah birçok şey üzerine yemîn etmiştir. Mesela *"Bürüdüğünde geceye yemîn olsun ki"*[1498] *"Güneşe ve onun doğuşuna yemîn olsun ki"*[1499] *"Burçlar sahibi göğe yemîn olsun ki"*[1500] ve benzeri ayetlerin hepsi, haşir veya haşirle ilgili şeyler hakkındadır. Tevhîd konusunda fazla yemîn edilmemesinin nedeni, tevhîde yönelik delillerin çok olması ve hepsinin de aklî olmasıdır. Hatta bu konuda, "Her şeyde, Allah'ın varlığı ve birliğine dair ayet (delil) vardır" şeklinde (özlü sözler)

[1495] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 166-167.
[1496] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 167.
[1497] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 167.
[1498] Leyl, 92/1.
[1499] Şems, 91/1.
[1500] Burûc, 85/1.

söylenmiştir.[1501] Nübüvvetin delilleri de çoktur. Bunlar, meşhûr ve mütevâtir olan mucizelerdir. Haşre ve kıyamete gelince, bunun da hak olduğunu aklen ispat etmek mümkündür. Fakat bilfiil meydana gelişinin ispatı, ancak naklî delillerle mümkündür. Mükellefin bunlara kesinkes inanması ve bilmesi için, Yüce Allah haşre ve kıyamete çokça yemîn etmiştir.[1502]

Râzî, Kur'ân'da bulunan ve haşre yönelik olarak yapılan yemîn ifadelerinin seçiminde birtakım ince sırlar ve derin hikmetler olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ifade seçimindeki inceliklere örnek olarak Sâffât, Zâriyât, Mürselât, Nâzi'ât ve Âdiyât surelerinde geçen yemîn ifadelerini göstermektedir. Ona göre, bu surelerin dördünde hareketli şeylere yemîn edilmiş ve peşinden de haşrin mutlaka gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Haşir günü ise toplanıp dağılmanın çok yoğun yaşandığı bir gün olması hasebiyle Yüce Allah bu hareketliliğe en uygun düşen lafızlarla yemîn etmiştir. Râzî bu incelikleri şöyle ifade eder: Yüce Allah, vahdâniyeti ispat için yemîn ettiği Sâffât suresinde hareketsiz varlıklara yemîn ederek, " وَالصَّافَّاتِ صَفّاً " *"Saf bağlayıp duranlara yemîn olsun"*[1503] buyurmuştur. Haşir gününü konu edinen Zâriyât, Mürselât, Nâzi'ât ve Âdiyât surelerinde ise hareketli şeylere yemîn etmiştir. Örneğin, " وَالذَّارِيَاتِ ذَرْواً " *"Tozutup savuranlara"*:[1504] " وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفاً " *"Birbiri ardınca gönderilenlere"*:[1505] "وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً" *"Söküp koparanlara"*:[1506] " فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً * "وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحاً" *"Yüzdükçe yüzenlere, yarıştıkça yarışanlara"*:[1507] "وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً *"Harıl harıl koşanlara"*[1508] ayetlerinde hareketli şeylere yemîn etmiştir. Çünkü haşir gününde toplanma ve dağılma vardır. Bu lafızlar ise hareketliliğe en uygun lafızlardır. Ya da şöyle denilebilir: bütün bu dört surede Yüce Allah, rüzgârlara yemîn etmiştir. Rüzgârlar ise, toplayıp dağıtan şeylerdir. Şu halde dağınık bulutları, peş peşe gönderilen rüzgârlarla bir araya toplamaya kadir olan Yüce Allah, bedenin dağılmış parça ve

---

[1501] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 239.
[1502] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 240.
[1503] Sâffât, 37/1.
[1504] Zâriyât, 51/1.
[1505] Mürselât, 77/1.
[1506] Nâzi'ât, 79/1.
[1507] Nâzi'ât, 79/3-4.
[1508] Âdiyât, 100/1.

uzuvlarını da kendi ilahî meşieti ile tercîh edeceği herhangi bir yol ile bir araya getirmeye kadirdir.[1509]

Râzî, bu surelerdeki yemînlerle alakalı en çarpıcı tespiti de şöyle yapmaktadır: Yüce Allah bu surelerde, cemî‘ müennes sâlim kelimeleri kullanarak yemîn etmiş, ama hiçbirinde cemî‘ müzekker sâlim kelimeler ile yemîn etmemiştir. Meselâ, وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِي "sâlih erkek kullarıma yemîn olsun ki" veya وَالْمُقَرَّبِينَ "Mukarrebîne yemîn olsun ki" gibi bir şey dememiştir. Hâlbuki müzekker sîğalar daha üstündür. Çünkü vâv ve nûn ile yapılan cemî‘ müzekker sâlim sîğası, çoğunlukla akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Bu surelerde yapılan yemînler ise haşir ve kıyamet gününü ispât etme noktasında yoğunlaşır. Fakat haşri ispat, sâlih kimselerin sevaba, günahkârların ise azaba duçar olacaklarını gösterir. Bunun yararı da akıllı kimselere yöneliktir. Böylece bu durum, gayr-ı âkil varlıklar üzerine yemîn edilmesini gerektirmiştir.[1510]

Yüce Allah'ın risâletin ispâtı için yaptığı yemînlere gelince, Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğruluğunu ve onun gerçek peygamber oluşunu ispât için de yemîn etmiştir. Necm suresinin *"Battığı zaman yıldıza yemîn olsun ki, arkadaşınız sapmadı"*[1511] ayetlerinde olduğu gibi. Yine Duhâ suresinin *"Kuşluk vaktine ve sükûna vardığı dem geceye yemîn olsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da"*[1512] ayetlerinde iki hususa yemîn edilmiştir, bunlar da Yüce Allah'ın onu terk etmediği ve ona darılmadığıdır. Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in risâletini ispat hususunda, hem hurûf-u mukatta'a ile hem de bizzat Kur'ân üzerine yemîn edilmiştir. Meselâ, *"Yâ-Sîn, hakîm olan Kur'ân'a yemîn olsun ki, sen hiç şüphesiz peygamberlerdensin"*[1513] ayetlerinde olduğu gibi. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en önemli mucizesi Kur'ân olduğu için, yemînde delile bir işaret olsun diye, Yüce Allah burada Kur'ân'a yemîn etmiştir.[1514]

[1509] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 167-168.
[1510] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 167.
[1511] Necm, 53/1-2.
[1512] Duhâ, 93/1-3.
[1513] Yâsîn, 36/1-3.
[1514] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 167.

Yüce Allah vahdâniyeti ispât için, sadece bir surede yemîn etmiştir. O da Sâffât suresidir. Nitekim orada yemînden sonra, *"Yemîn ederim ki, ilâhınız birdir"*[1515] buyurmuştur. Çünkü onlar, *"O (Peygamber), ilahları tek bir ilah mı yapmış?"*[1516] diyerek bunu inkâr ediyorlardı. Ama sözleri arasında ve bazı durumlarda, tevhîd inancını da izhâr ediyorlardı. Meselâ, *"Biz o putlara ancak, bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"*[1517] ve *"Eğer onlara, gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, muhakkak ki "Allah" diyecekler"*[1518] diye buyrulmaktadır. Onlar, tevhîdi inkârda aşırıya gitmemişler, bundan dolayı da Yüce Allah, bu hususta delil getirmekle kifâyet etmiş ve bu hususa çokça yemîn etmemiştir. Sadece bir surede yemîn etmekle yetinmiştir ki o da Sâffât suresidir.[1519]

Sâffât suresinde, *"Gerçekten sizin ilahınız birdir"*[1520] hükmünün doğruluğunu göstermek için yemîn edince, bunun peşinden ilahın tek olduğu konusunda, kesin bir delil gibi olan şu hususa işaret etmiştir: *"O, hem göklerin, hem yerin hem de ikisi arasında bulunanların Rabbidir."*[1521] Nitekim Enbiyâ suresinin *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup giderdi"*[1522] ayetinde göklerin ve yerin bir nizam içinde oluşunun, ilahın bir tek olduğuna delâlet ettiğini anlatmıştır. Sâffât suresinde ise, *"Gerçekten sizin ilahınız birdir"*[1523] buyurmuş ve peşinden, *"O, hem göklerin hem yerin ve hem de ikisi arasında bulunanların Rabbidir"*[1524] diye eklemiştir. Bununla da adeta şunu demek istemiştir: "Biz, bu âlemin intizamına bakıldığında, bu intizamın, ilahın tek oluşuna delil olduğunu daha önce beyan etmiştik, öyleyse sizler de tevhîd konusunda ilim sahibi olmak için, bu delili iyice düşünün!"[1525]

[1515] Sâffât, 37/4.
[1516] Sâd, 38/5.
[1517] Zümer, 39/3.
[1518] Lokman, 31/25.
[1519] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVIII, s. 167.
[1520] Sâffât, 37/4.
[1521] Sâffât, 37/5.
[1522] Enbiyâ, 21/22.
[1523] Sâffât, 37/4.
[1524] Sâffât, 37/5.
[1525] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb,** XXVI, s. 103.

Görüldüğü üzere Râzî, Kur'ân'ın i'câzını oldukça geniş bir bakış açısıyla ele almıştır. Îcâz ve itnâb, takdîm ve te'hîr, temsîl ve teşbîh, ayetler ve sureler arasında muhteşem uyum, Kur'ân'ın muhtevasının kapsamlı olması, her türlü çelişkiden uzak olması, gaybî haberler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti, müteşâbihler, sure başlangıçları, sure sonları ve yemînler gibi pek çok konu, Kur'ân'ın i'câzı bağlamında, Râzî tarafından derinlikli olarak ve örnekler üzerinden yansıtılarak ele alınmıştır.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm sahip olduğu üstün edebî özellikleri ve muhtevası ile nâzil olduğu günden beri muhatapları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Ümmî bir peygamber tarafından teblîğ edilen Kur'ân, belâgat ve fesâhati, benzersiz üslûbu, ihtiva ettiği gaybî haberleri, sağlıklı bir toplumsal yapının temel taşları mesabesinde olan hükümleri, esasları ve prensipleriyle ilk muhataplarını cezb etmiş, mümin ve kâfir herkes, onun cazibesine kapılmaktan kendilerini alamamışlardır. Kur'ân'ın sahip olduğu beşer üstü özellikler daha sonraki dönemlerde, i'câz ve mucize kavramları çerçevesinde ele alınmış ve zaman içinde i'câzu'l-Kur'ân ilmi teşekkül etmiştir. Bu sahada pek çok âlim, birbirinden değerli görüşler ortaya koymuş, pek çok i'câz vecihlerinden bahsetmiş, değişik i'câz teorileri ileri sürmüş ve çok sayıda eser meydana getirmiştir. Bu âlimlerden birisi de Fahruddîn er-Râzî'dir.

Râzî, i'câz konusuyla ilgili olarak ilk önce *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* adında müstakil bir eser telif etmiş, *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde de bu konuyu detaylı bir şekilde işlemiştir. Onun tefsirini esas alarak gerçekleştirmiş olduğumuz bu çalışmada, Râzî'nin i'câz konusunu bir hayli kapsamlı ele aldığı görülmüştür. Râzî, i'câzu'l-Kur'ân ilminin giriş mahiyetindeki konuları olan ve i'câz konusuna temel bir çerçeve oluşturan mucize, tehaddî, muaraza ve sarfe konuları başta olmak üzere, mucizelere zâhiren benzeyen kerâmet, irhâs, istidrâc, sihir ve müneccimlik gibi diğer olağanüstü halleri açıklamıştır. Râzî, Tefsirinin değişik yerlerinde bu konulara dair verdiği bilgilerle i'câz ve mucize kavramlarının temel kavramsal çerçevesini belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

Râzî'ye göre, vahyin kaynağını tespit etmede mucizeler mutlaka gereklidir. Gelen vahyin gerçekten Allah'tan olduğunu bilmek için: melek, peygamber ve diğer insanlar mutlaka bir mucizeye ihtiyaç duyar. Bütün mucizelere iman etmek, ayrıca gerekli olan bir diğer husustur. Mucizeler aklen mümkün ve anlaşılabilir bir mahiyet de arz ederler, bu açıdan mucizeler aynı zamanda ilim vasıtalarından biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olan Kur'ân, aynı zamanda birçok ilmin menbaı olarak aklî bir mucizedir ve bu yönüyle de diğer peygamberlerin mucizelerinden daha üstün bir makamda yer almaktadır. Nitekim diğer peygamberlerin mucizeleri hissî olup onları ancak o dönemde yaşayanlar müşahede etmiştir. Kur'ân ise aklî bir mucize olarak kıyamete kadar varlığını sürdürecek bâkî bir mucizedir.

Râzî'ye göre kerâmet hak olup inkâr edilemez, bununla birlikte kerâmet, meydan okuma amacı taşımaz ve nübüvvet davası gütmek için gösterilmez. Bu yönüyle da mucizelerden farklıdır, aradaki benzerlik sadece meydana geliş biçimiyledir. İrhâs, peygamberlerden nübüvvet öncesi dönemde sâdır olan harikulade olaylar olup bunlar da inkâr edilemez. Fakat nübüvvet davasıyla birlikte gerçekleşmediğinden bunlara da mucize denilemez. İstidrâc, Yüce Allah'ın, bazı mümin olmayan kullarının elinde, ortaya koymuş olduğu olağanüstü başarıların ifadesi olup, bunlar, istidrâc sahibinin iyi bir kimse olduğuna da delâlet etmez. Bu tür olaylar bu kimselere bir nevi mühlet verme olarak değerlendirilebilir. Sihir ise, göz boyaması, elçabukluğu ve aldatmaca türünden birtakım olaylar olup hem mahiyeti hem de gayesi yönüyle mucizelerden farklıdır. Kezâ müneccimlik gibi hususlar da yıldızların ve bazı gök cisimlerinin durumundan yola çıkılarak elde edilen ve tahmine dayalı bazı bilgilere ulaşma çabasıdır. Kısaca kerâmet, irhâs, istidrâc, sihir ve müneccimlik gibi bazı olağanüstü haller, hem gayeleri hem de muhtevaları yönünden mucizelerden farklıdırlar. Nitekim mucize, Yüce Allah'ın bir fiili olup tabiat kanunlarını aşan ve benzeri getirilmesi imkân dâhilinde olmayan olaylardır.

Râzî'nin ifadesiyle Kur'ân, benzerinin getirilmesi noktasında birçok defa tehaddîde bulunmuş, muhataplarına birbirlerine yardım etme imkânı sunmuş, onlara uzun bir mühlet vermiş ve en azından bir suresinin benzerini getirmelerini isteyecek kadar muaraza yolunu kolaylaştırmıştır. Buna rağmen onlar, onun bir suresinin benzerini getirmekten yine de âciz kalmışlardır. Râzî'ye göre, Kur'ân'a muaraza

yapılamamış olması hususu tek başına onun i'câzının bir göstergesidir. Aslında Kur'ân'a karşı herhangi bir muarazanın yapılamamış olması, Kur'ân'ın mu'cîz bir kelam olması hususunu tespit etmiş, bu noktadan sonra yapılan çalışmalar, artık Kur'ân'ın mu'cîz olup olmaması noktasından çıkmış ve başka bir boyuta geçmiştir. Artık bu yeni boyutta tartışılan asıl konu, Kur'ân'ın hangi yönüyle mu'cîz olduğudur.

Râzî, bir i'câz vechi olarak sarfe görüşünü ele almış ve Yüce Allah'ın meşietinin sorgulanamayacağını ve O'nun Fâil-i Muhtâr olarak dilediğini yapmakta serbest olduğunu sıklıkla vurgulamış, Kur'ân'a muarazada bulunulması noktasında herhangi bir kimsenin engellenmiş olmasının ise söz konusu olmadığını belirtmiştir.

Râzî'nin i'câz görüşü: fesâhat, belâgat ve nazım kavramlarının oluşturmuş olduğu bir bütünlükte ortaya çıkmaktadır. Bu bütünlük içerisinde nazım kavramı, belâgat ve fesâhati kuşatıcı bir konumda yer almaktadır. Kur'ân ayetleri belâgatin ve fesâhatin bütün özelliklerini taşıyacak bir şekilde Kur'ân'ın kendine has nazmı içerisinde harmanlanmaktadır. İşte insanların benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı asıl şey: belâgat, fesâhat ve nazmın oluşturmuş olduğu bu bütünlük ve uyumdur. Râzî'ye göre Kur'ân'ın belâgat ve fesâhati, herhangi bir eserde bulunan belâgat ve fesâhat gibi olmayıp, Kur'ân'ın kendine has yüksek nazmından neşet etmiştir. Belâgat ve fesâhatin bütün konuları en güzel bir biçimde kullanılmak suretiyle, Kur'ân'ın nazım düzeninin çatısı altında toplanmıştır. Dolayısıyla belâgat ve fesâhat ilminin bütün ana konuları ve alt başlıkları, Kur'ân'ın kendine has nazmının ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. İşte *Nazmu'l-Kur'ân* kavramı, bütün bu unsurları kendi şemsiyesi altında toplayan ve çatı görevi üstlenen bir kavramın ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Râzî'ye göre Kur'ân, hem manalarının hem de lafızlarının belâgat ve fesâhati yönüyle mu'cîzdir. Manalar lafızlardan daha önemli olmakla birlikte, lafızlar tamamen göz ardı edilemez. Çünkü manalar lafızlarla taşınıp tezâhür eder. Dolayısıyla Kur'ân'ın i'câzı, lafız yönünden: îcâz, itnâb, temsîl, teşbîh, takdîm ve te'hîr gibi edebî konuları kapsadığı gibi, mana yönünden ise: pek çok hüküm ve ilim ihtiva etmesi, her türlü çelişkiden uzak olması, gaybî haberleri ve onu teblîğ eden peygamberin üstün bir karaktere sahip olması gibi konuları kapsamaktadır. Bu açıdan Râzî, bütün bu konuları, onun i'câzının birer yönü olarak değerlendirmektedir.

Râzî, Kur'ân'ın i'câzının bir yönü olarak Kur'ân'da bulunan temsîller ve teşbîhler üzerinde büyük bir önemle durmuş ve bu noktada geniş açıklamalar yapmıştır. Ona göre Kur'ân'da bulunan temsîllerin ve teşbîhlerin hepsi pek çok hakikatin kaynağı ve menbaı olarak Kur'ân'ın i'câzının en başta gelen numuneleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın üslûp yönüyle de mu'cîz olduğunu belirten Râzî, üslûp açısından Kur'ân ile Arapların sözleri arasındaki farkları ortaya koymuş, bu farkların hem muhteva hem de gaye yönünden oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Kur'ân'ın başlıca uslûp özellikleri: lafızların manalarının hikmetine göre en uygun sîğaların kullanılması, Kur'ân üslûbunun insana bıkkınlık vermeyecek şekilde canlı olması ve Kur'ân'ın delil sunmadaki ikna gücü gibi hususlarda ortaya çıkmaktadır. Râzî'nin i'câz bağlamında ele aldığı hususlardan birisi de Kur'ân'ın muhtevasının kapsamlı olması ve birçok ilim ihtiva etmesidir. Râzî, bu bağlamda Kur'ân'da bulunan birçok ilme değinmiştir. Kur'ân, kelam, fıkıh ve tefsîr ilimlerinin yanısıra, melekler ve ahiret âlemine yönelik bilgiler ihtiva etmektedir. Gökyüzü, yeryüzü, deniz, hava ve rüzgârlarla ilgili bilgilerin yanı sıra, ağaçlar, bitkiler ve hayvanlarla ilgili pek çok malumat Kur'ân'da bulunmaktadır.

Râzî, Kur'ân'da tenâkuz ve çelişkinin olmayışını da i'câz açısından değerlendirmiştir. Ona göre Kur'ân'ın bu denli geniş bir muhtevaya sahip olmasına rağmen herhangi bir çelişki ve tenakuz içermemesi çok önemli bir i'câz yönü olarak ortaya çıkmaktadır. Râzî, nazım bağlamında Kur'ân'ın ayet ve sureleri arasında bulunan muhteşem uyum ve ahenge her fırsatta dikkat çekmiş, özellikle Kevser suresinin yirmi bir sure ile olan tenâsüb ve insicamını bu bağlamda çok güzel bir şekilde işlemiştir. Ayrıca Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi, onun başka bir i'câz yönüdür. Râzî, Kur'ân'ın, insanların tek bir kişiden yaratılmış olmasını, geçmiş peygamberlerin kıssalarını, önceki kitapların muhtevasını, Bedir savaşının kazanılacağını, Romalıların galibiyetini, Kur'ân'ın korunacağını, Yahudilerin mağlup olacağını, İslamiyet'in farklı milletler tarafından daima desteklenecceğini ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatına işaret etmesini gaybî haberlere örnek olarak vermiştir. Kur'ân'ın kaynağını tespit etme noktasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyetini de Kur'ân'ın i'câzına bir delil saymıştır. Ehl-i kitabın Hz. peygamber (s.a.v.)'in vasıflarını bilip itiraf etmesi, geçmiş yaşantısının son derece temiz olması, ümmî bir kimse olup kimseden eğitim almamış

olması ve büyük maddî tekliflere rağmen davasından vazgeçmemesi gibi önemli hususlar, Râzî'nin bu bağlamda örnek olarak sunduğu hususlardır. Râzî bazı Kur'ân ilimlerini de birer i'câz vechî olarak değerlendirmiştir. Ona göre Kur'ân'daki müteşâbih ayetler, parça parça nazil olması, hurûf-u mukatta'alar, surelerin başlangıçları ve sonları, yemînler ve bu yemîn ifadelerinin seçimindeki inceliklerin hepsi Kur'ân'ın i'câz yönleri arasındadır.

Râzî, bütün bu konuları ele alırken, kendisinden önceki âlimlerin, i'câz konusundaki ilmî mirasından faydalanmaktan imtina etmemiştir. Başta Abdülkâhir el-Cürcânî olmak üzere, Bâkıllânî, Hattâbî, Rummânî, Kâdî Abdülcebbâr, Zemâhşerî ve Gazzâlî'den yararlanmış, kendisinden sonrakilere her açıdan zengin bir eser bırakmıştır. Kendisinden sonra gelenler, onun tefsirinden farklı yönlerden istifade ettikleri gibi, i'câz noktasında da istifade etmişlerdir.

Râzî'nin i'câz konusundaki yaklaşımı, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması noktasında büyük bir katkı sunmaktadır. Nitekim onun Kur'ân'ın muhtevasının zenginliğine dair yaptığı atıflar ve verdiği örnekler, keza Kur'ân'ın hiçbir çelişki içermediğine yönelik yaptığı açıklamalar, Kur'ân'ın temsîllerindeki inceliklere yönelik yapmış olduğu analizler her türlü istifadeye medar, kıymetli açıklamalardır. Ve Râzî, bu noktada emsallerini geride bırakmıştır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

ABBAS, Fadl Hasan, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Dâru'l-Furkân, Amman, 1991.

el-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fûâd, **Mu'cemu'l -Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1364/1945.

ABDULHAMÎD, Muhsin, **er-Râzî Müfessiren,** Dâru'l-Hürriye, Bağdâd, 1394/1974.

ADIGÜZEL, Mehmet, **Kıraâtler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,** (Doktora Tezi), Atatürk Üniv., SBE, Erzurum, 1998.

AHMADZADA, Faig, **Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'câzu'l-Kur'ân,** (Doktora Tezi), AÜ, SBE, Ankara, 2010.

AKAY, Ali, **Kur'ân'da Temsîlî Anlatım,** (Doktora Tezi), HÜ, SBE, Şanlıurfa, 2003.

el-'AKK, Halid Abdurrahman, **Usûlu't-Tefsîr ve Kava'iduhû,** Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1406/1986.

AKDEMİR, Mustafa Atilla, **Kur'ân ve İ'câzu'l-Kur'ân (Gaybî Haberler),** Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 36, İstanbul, 2002.

AKGÜL, Muhittin, **Mukatta'a Harfleri ve Kur'ân İ'câzındaki Yeri,** SÜ., İlahiyat Fak. Dergisi, 2006.

ALÛSÎ, Şihâbeddin Seyyîd Mahmûd, **Rûhu'l-Me'âni,** İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.

ARİPOV, Niyazali, **Tefsîr-i Kebîr'de Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri,** (Doktora Tezi), Ankara Üniv., SBE, Ankara, 2005.

ARPA, Abdülmuttalip, **Fahreddîn er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı,** The Journal of Academic Social Science Studies, cilt: 6, sayı:8, yr.yk., 2013.

ARPA, Enver, **İ‘câzü’l-Kur’ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım,** AÜİFD, Cilt: XLIII, Sayı: I, 2002.

el-ASKALÂNÎ, Hâfız Ahmed b. Ali İbni Hacer, **Lisânu’l-Mîzân,** Mektebetu’l-Mâtbû‘âtu’l-İslâmiyye, Beyrût, 1423/2002.

el-‘ASKERÎ, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah, **Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn, el-Kitâbe ve’ş-Şi‘r,** Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, ysz., 1371/1952.

el-AVACÎ, Muhammed b. Abdülazîz, **İ‘câzu’l-Kur’âni’l-Kerîm ‘inde İbn Teymiyye mea‘l-Mukârane bi-Kitâbi İ‘câzi’l-Kur’ân li’l-Bâkıllânî,** Mektebetu Dâri’l-Minhâc, Riyâd, 2008.

AYDIN, Hasan, **Gazzâlî ve İbn Rüşd’e Göre Mucize,** Kelam Araştırmaları, 6:2, 2008.

‘AZÎME, Muhammed Abdulhâlık, **Dırâsât li Uslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm,** Dâru’l-Hadîs, Kâhire, ts.

el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, **el-Fark Beyne’l-Fırak,** Mektebetu İbn Sînâ, Kâhire, 1409/1988.

BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, **İ‘câzu’l-Kur’ân,** Dâru’l-Me‘ârif, Kâhire, 2009.

Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar (Mucize, Kerâmet, Sihir), Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, (trc.: Adil Bebek).

BERK, Ali Nurullah, **Fahreddîn er-Râzî’nin Mefâtihu’l-Gayb Adlı Tefsirinde Şia’ya Yönelik Tenkitler,** (Y.L. Tezi), Harran Üniv., SBE, Şanlıurfa, 2006.

el-BEYDÂVÎ, Nâsruddîn Ebu’l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Kâdî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl,** Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût, ts.

el-BEYHAKÎ, Ahmed b. Huseyn, **Delâilu’n-Nübüvve,** Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988.

BİNNEBİ, Mâlik, **Kur’ân’ı Kerîm Mucizesi (ez-Zâhiratu’l-Kur’âniyye),** TDVY, Ankara, 1991, (trc.: Ergun Göze).

BİNTU’Ş-ŞATİ’, Aişe Abdurrahman, **el-İ‘câzu’l-Beyanî li’l-Kur’ân,** Dâru’l-Me‘ârif, Kâhire, 1971.

BOULLATA, Issa J., **Kur’ân’ın Belâgat Açısından Tefsiri: İ‘câz ve İlgili Konular,** Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, V, 2005, Sayı: 4. (trc.: İbrahim H. Karslı)

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu’s-Sahîh, (Şerhu’l-Kirmânî),** Beyrut, 1401/1981.

el-CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı,** Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, (trc.: Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli).

el-CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb, **el-Beyân vet't-Tebyîn,** Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1418/1998.

Kitâbu'l-Hayavân, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Kâhire, 1385/1965.

el-CARIM, Ali, Mustafâ EMİN, **el-Belâğatu'l-Vâdıha,** Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût, 1429/2008.

el-CATLÂVÎ, el-Hâdî, **Kadâyâ'l-Luğâ fî Kutubi't-Tefsîr, el-Menhec, et-Te'vîl, el-İ'câz,** Dâru Muhammed Ali el-Hâmî, Tûnus, 1998.

CEBECİ, Lütfullah, **Mefâtîhu'l-Gayb,** DİA, TDV, Ankara, 2003.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri,** ATAÜ, İİFD, Sayı: 2, Ankara, 1977.

Tefsir Tarihi, Fecr yayınları, Ankara, 2009.

Tefsîr Usûlü, TDVY, Ankara, 2008.

el-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1412/1992.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, **es-Sıhâh,** Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1404/1984.

el-CURBÛ', Abdullâh b. Abdurrahmân, **el-Emsâlu'l-Kur'âniyye el-Kıyâsiyyetu'l-Medrûbetu li'l-Îmân billâh,** el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, el-Medînetu'l-Münevvere, 1424/2003.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân, **Delâilu'l-İ'câz,** Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 2004.

er-Risâletu'ş-Şâfiye, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, Kâhire, 1976, (**Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân** adlı eserin içinde).

Şerhu Risâleti'ş-Şâfiye, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût, 1418/1998, (Şerh Eden: Muhammed Ömer Bâhâzık).

Esrâru'l-Belâğa, Dâru'l-Medenî, Kâhire, 1412/1991.

ÇELİK, Ahmet, **Alûsî'nin Kur'ân'ın İ'câzıyla İlgili Görüşleri,** Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 24, Erzurum, 2005.

ÇELİK, Muhammed, **İknâ Husûsiyeti,** Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

DAĞ, Mehmet, **Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifât (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş),** Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2008.

DAĞDEVİREN, Alican, **Kur'ân'ın Fonetik İ'câzı,** Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, 2009/2.

DEMİRCİ, Sabri, **Fahruddîn Râzi'nin Tefsiri Mefatîhu'l-Gayb'da Müşkilu'l-Kur'ân Meselesi,** (Doktora Tezi), MÜ, SBE, İstanbul, 2003.

ed-DİHLEVİ, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, **el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr,** Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrût, 1987.

DRAZ, Muhammed Abdullah, **En Mühim Mesaj Kur'ân (en-Nebeu'l-'Azîm),** Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006, (trc.: Suat Yıldırım).

ed-DÜCÂNÎ, Zâhiye Râğıb, **Ahsenu'l-Kasas beyne İ'câzi'l-Kur'ân ve Tahrîfi't-Tevrat,** Dâru't-Takrîb, Beyrût, 1412/1993.

EBÛ SA'DE, Muhammed Hüseynî, **en-Nefs ve Hulûduha 'inde Fahriddîn er-Râzî,** Şirketu's-Safâ, Kâhire, 1989.

EBU'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî, **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm,** Mektebetu'r-Riyâd, ts.

EBÛ ŞÂME, Şihâbuddîn Abdurrahmân b. İsmâil el-Makdisî, **el-Murşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmî Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.

EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, **el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Mektebetu's-Sünne, Kâhire, 1992.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, **el-Mu'cizetû'l-Kûbrâ el-Kur'ân,** Kahire, ts.

EMİR, Abbas, **el-İ'câzu'l-Kur'ânî, et-Tıbyân, et-Tekevvûr, el-Kırâe,** Dâru Usâme, Ummân, 1423/2002.

ERBAŞ, Muammer, **Fahreddîn er-Razi ile İbn Teymiyye'nin Kur'ân'a Yaklaşımları,** (Doktora Tezi), DEÜ, SBE, İzmir, 2001.

ERDAL, Mesut, **Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsiri ve İ'câz Açısından Değeri,** (Doktora Tezi), HÜ., SBE., Şanlıurfa, 1997.

ERDOĞAN, İbrahim Halil, **Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış,** İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (Journal of the Human and Social Science Researches), 2013, Cilt: 2, Sayı: 4, Volume: 2, Issue: 4.

ERSÖZ, İsmail, **Kur'ân'ın Üslûp ve İ'câzı,** Diyanet Dergisi, XXIII. Cilt, I. Sayı, Ankara, 1987.

el-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn,** Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1411/1990.

el-EŞVAH, Sabri, **İ'câzu'l-Kırââti'l-Kur'âniyye,** Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1419/1998.

el-FERRÂ, Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ziyâd, **Me'âni'l-Kur'ân,** Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1403/1983.

el-FEYYÂD, Muhammed Câbir, **el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm,** ed-Dâru'l-'Alemiyye li'l-Kitâbi'l-İslamiyye, Herndon, U.S.A., 1415/1995.

el-GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn,** Bedir Yayınevi, İstanbul, 1394/1974, (trc., Ahmed Serdaroğlu).

HACIMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, **Kelâmcılar İle İslam Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri,** ATAÜ, İFD, Sayı: 9, Erzurum, 1990.

Fahreddîn er-Râzî'nin Belâgat ve İ'câz Teorisi (İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî), İsam Yayınları, İstanbul, 2003.

el-HAFÂCÎ, Muhammed b. Sa'îd b. Sinân, **Sırru'l-Fesâha,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982.

HÂLİDÎ, Salah Abdulfettâh, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî ve Delâilu Masdarihi'r-Rabbânî,** Dâru 'İmâr, Umman, 1421/2000.

HALİS, Zeki, **Tencîmu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Parça Parça İnmesi),** (Doktora Tezi), ATAÜ., SBE, Erzurum, 2012.

HAMMÂDÎ, Hatice Abdullah, **Menhecu'l-İmâm Fahriddîn er-Râzî beyne'l-Eşâ'ire ve'l-Mu'tezile,** Dâru'n-Nevâdir, Dımaşk, 1433/2012.

el-HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, (**Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân** adlı eserin içinde).

el-HIMSÎ, Na'îm, **Fikretu İ'câzi'l-Kur'ân,** Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.

HOCAOĞLU, Mustafa, **Fahreddin Râzî Tefsirinde Kâdî Abdulcebbar'a Cevap,** (Y.L. Tezi), Dokuz Eylül Üniv., SBE, İzmir, 2003.

IŞIK, Kemal, **Nazzâm ve Düşünceleri,** İslam İlimleri Ens., Dergisi, III. Sayı, Ankara, 1977.

'ITR, Nureddin, **Nübüvvetin İlmî İ'câzı,** S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, II. Sayı, Konya, 1986, (trc. Bilal Saklan).

ITR, Hasan Ziyauddîn, **el-Mu'cizetu'l-Hâlide,** Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1994.

İBN AKİLE, el-Mekkî, **ez-Ziyâde ve'l-İhsan fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Câmi'atu'ş-Şârika, BAE, 2006.

İBN 'ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr,** ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984.

İBN 'ATİYYE, Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelusî, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'l-'Azîz,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422/2001.

İBN EBİ'L-İSBÂ', Muhammed Zekiyyuddîn b. Abdilvahid el-Mısrî, **Bedî'u'l-Kur'ân,** Nahda, Kâhire, 2008.

İBN EBİ USAYBİ‘A, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Kasım b. Yûnus es-Sa’dî el-Hazrecî, **‘Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etıbbâ,** Dâru Mektebeti’l-Hayat, Beyrût, ts.

İBN HALLİKÂN, Ebu’l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefeyâtu’l-A‘yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân,** Dâru Sâder, Beyrût, 1414/1994.

İBN HAZM, Ali b. Ahmed ez-Zâhirî el-Endelûsî, **el-Fasl fî’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal,** Mektebetu’s-Selâm, ysz., ts.,

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik, **es-Sîretu’n-Nebeviyye,** Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1425/2004.

İBN KAYYIM el-Cevziyye, **el-Emsâl fî’l-Kur’âni’l-Kerîm,** Dâru’l-Ma‘rife, Beyrût, 1401/1981.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **Tefsîru Ğarîbi’l-Kur’ân,** Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1398/1978.

Te’vîlu Müşkili’l-Kur’ân, Dâru’t-Turâs, Kâhire, 1393/1973.

İBN MANZÛR, **Lisânu’l-‘Arab,** Dâru Sadr, Beyrût, 2011.

İBNU’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân, **Funûnu’l-Efnân fî ‘Acâibi Ulûmi’l-Kur’ân,** Müessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfîyye, Beyrût, 1422/2001.

İBNU’L-KIFTÎ, Cemâleddîn Ali b. Yûsuf, **İhbâru’l-Ulemâ bi Ahbâri’l-Hukemâ (Târihu’l-Hukemâ),** Mektebetu’l-Mütenebbî, Kâhire, ts.

İBNU’N-NAKÎB, Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Makdisî, **Mukaddimetu’t-Tefsîri İbni’n-Nakîb fî İlmi’l-Beyân ve’l-Me‘ânî ve’l-Bedî ve İ‘câzi’l-Kur’ân,** Mektebetu’l-Hancî, Kâhire, 1415/1995.

İBN NÂKİYÂ, Ebu’l-Kâsım Abdullah el-Bağdâdî, **el-Cümân fî Teşbîhâti’l-Kur’ân,** Dımaşk, 1411/1991.

İBN MU‘TEZ, Abdullah, **Kitâbu’l-Bedî‘,** Dâru’l-Mesîre, ysz., 1402/1982.

İBN REŞÎK, Hasan el-Kayravânî, **el-‘Umde fî Mehâsini’ş-Şi‘r ve Âdâbihi ve Nakdihi,** Dâru’l-Ceyl, Beyrût, 1401/1981.

el-İSFEHÂNÎ, er-Râğıb, **el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân,** Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâzî, ysz., ts.

el-KÂDÎ, Ebu’l-Hasan Abdulcebbâr el-Esedâbâdî, **el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-‘Adl,** ysz., ts.

KAHVECİ, İhsan, **Fahreddîn er-Râzî’nin “Mefâtîhul-Ğayb” Adlı Tefsirinde Ulûmu’l-Kur’ân,** (Doktora Tezi), Sakarya Üniv., SBE, Sakarya, 2001.

KARAÇAM, İsmail, **En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in İlmî ve Edebî Sırları,** Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2005.

KARADENİZ, Osman, **Kelamcılara Göre Kur'ân'ı Kerim'in İ'câzı Meselesi,** D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, III. Sayı, İzmir, ts.

KASIMÎ, Muhammed Cemaleddin, **Revai'i'l-İ'câzi'l-Lüğaviyye,** İskenderiye, 1989.

KATTÂN, Menna', **Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** Mektebetu'l-Me'ârif, Riyâd, 1421/2000.

Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000.

KAYA, Murat, **Kur'an'da Allah'a Ait Azametli İfadeler (Bunların Tahlili ve Orijinal Bir İ'caz Vechi Olarak Temellendirilmesi),** (Doktora Tezi), MÜ., SBE., İstanbul, 2007.

Kur'ân'ın Mucizeliği ve Bazı İ'câz Vecihleri, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlmi Dergisi, Bişkek, 2006.

el-KAZVİNÎ, Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, **et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa,** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ysz., 1932.

el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâğa, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.

KESKİOĞLU, Osman, **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân'ı Kerîm Bilgileri,** TDVY, Ankara, 2008.

KİNBERG, Leah, **Muhkamat and Mutashabihat (Koran 3/7): Implication of a Koranic Pair of Terms in Medieval Exegesis,** Arabica, T. 35, Fasc. 2 (Jul., 1988).

el-KİSÂÎ, Ali b. Hamza, **Me'âni'l-Kur'ân,** Dâru Kubâ, Kâhire, 1998, (Thk: İsâ Şehhâte).

KÛKÂM, er-Reşîd, **et-Tefkîru'l-Felsefî ledey Fahriddîn er-Râzî,** Câmi'atu Cezâir, 2005.

el-KURTUBÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1423/2003.

KUTLUBOĞA, Ebu'l-Fidâ Zeynuddîn Kâsım, **Tâcu't-Terâcim,** Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1413/1992.

KUTUB, Seyyid, **fî Zılâli'l-Kur'ân,** Hikmet Yayınları, İstanbul, ts.

LAGARDE, Michel, **Index du Grand Commentaire de Fahr al-Din al-Razi,** Leiden, Netherlands, 1996.

MA'MER B. MÜSENNÂ, Ebû Ubeyde et-Teymî, **Mecâzu'l-Kur'ân,** Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, ts.

el-MÂTURÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, **Kitâbu't-Tevhîd,** Dâru Sâder/Mektebetu'l-İrşâd, Beyrût/İstanbul, 1422/2001.

el-MURTAZÂ, Ali b. Huseyn eş-Şerîf, **el-Mûdih ‘an Ciheti İ‘câzi’l-Kur’ân, es-Sarfe,** Mecme‘u’l-Buhûsî’l-İslamiyye, Meşhed, 1424,

MÜSLİM, b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhu Muslim,** Dâru Taybe, Riyâd, 1427/2006.

el-Câmiu’s-Sahîh, (es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, **ed-Dibâce Alâ Sâhih’i Müslim b. Haccac**) Hibr, 1416/1996.

MÜSLİM, Mustafa, **Mebâhis fî İ‘câzi’l-Kur’ân,** Dâru’l-Müslim, Riyâd, 1416/1996.

el-MÜSTAĞFİRÎ, Ebu’l-Abbâs Câfer b. Muhammed, **Fedâilu’l-Kur’ân,** Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1417/2006.

NECCÂR, Zağlûl, **Min Âyâti’l-İ‘câzi’l-İlmî fî’l-Kur’âni’l-Kerîm,** Mektebetu’ş-Şurûk, Kâhire, 1433/2012, (Takd: Ahmed Ferrâc).

NEVFEL, Abdurrezzâk, **el-İ‘câzu’l-Adedî li’l-Kur’âni’l-Kerîm,** Dâru İbni’l-Heysem, Kâhire, 1426/2005.

en-NÎSÂBÛRÎ, Mahmûd b. Ebi’l-Hasan, **Îcâzu’l-Beyân ‘an Me‘âni’l-Kur’ân,** Mektebetu’t-Tevbe, Riyâd, 1418/1997.

NURMUHAMMEDOV, Annaoraz, **Fahreddîn Râzî’nin Tefsirinde İman ve Küfür Kavramları,** (Y.L. Tezi), Uludağ Üniv., SBE, Bursa, 2001.

NURSÎ, Said, **el-Mektûbât (26. Mektup, I. Mebhas),** Sözler Neşriyât, İstanbul, 2006, (Arapçaya trc.: İhsan Kasım es-Sâlihî).

İşârâtu’l-İ‘câz fî Mezânni’l-Îcâz, Dâru’z-Zehrâ, İstanbul, 2007, (Tahk: Molla Musâ el-Celâlî).

İşârâtü’l-İ‘câz, Şahdamar Yayınları, İzmir, 2011, (trc.: Şadi Eren).

Sözler, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1998.

OKCU, Abdülmecit, **Kur’ân’ın Lafız-Mana ve Kıraat Yönünden İ‘câzı/Eşsizliği,** Ekev Akademi Dergisi, III. Cilt, II. Sayı, 2001.

ÖZARSLAN, Selim, **Pezdevî’nin Kelâmî Görüşleri,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2010.

ÖZBEK, Durmuş, **Hârikulâde Olaylar (Mu’cize-İrhâs-Kerâmet-Meûnet-İstidrâc-İhânet/Hizlan),** SÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı: 7, 179-180.

ÖZDEMİR, Sevim, **Bir Belâgat Terimi Olarak İ‘câz,** Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 19, 2004.

PAKSU, Osman Abidin, **Bediüzzaman Said Nursî ve İşârâtü’l-İ‘câz Tefsiri,** (Doktora Tezi), SÜ., SBE., Sakarya, 1997.

POLAT, Ahmet Fethi, **Bir İ'câzu'l-Kur'ân İddiası: Sarfe,** Marife, Konya, 2003, Yıl: 3, Sayı: 3.

er-RÂDÎ, eş-Şerîf, **Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâti'l-Kur'ân,** Alemu'l-Kutub, ysz., 1406/1986.

er-RÂFİÎ, Mustafa Sâdık, **İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.

Târîhu Âdâbi'l-'Arab, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000.

RASLAN, Sa'deddin, **Kur'ân'ı Kerim'de İlmi İ'caz,** DİB Dergisi, 12. Sayı, 5. Cilt, Ankara, 1966. (trc.: Süleyman Ateş)

er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahruddîn Muhammed b. Ömer, **Mefâtîhu'l-Gayb,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.

Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz, Dâru Sâder, Beyrût, 1424/2004, (Tahk: Nasrullah Hacımüftüoğlu).

Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb), Akçağ Yayınları, Ankara, 1988-1995, (trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru).

RIZÂ, Muhammed Reşîd, **el-Vahyu'l-Muhammedî,** Muessesetu 'İzzi'd-Dîn, Beyrût, 1406.

er-RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, **en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, (**Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân** adlı eserin içinde).

er-RÛMÎ, Abdurrahman b. Süleyman, **Buhûs fî Usûli't-Tefsîr ve Menâhicuhu,** Câmi'atu'l-Melik Su'ûd, Riyâd, 1428/2007.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **et-Tıbyân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1405/1985.

es-SÂFEDÎ, Selâheddîn Halîl b. Aybek, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1420/2000.

es-SAÎDÎ, Abdulmüteâl, **Buğyetu'l-Îzâh li Telhîsi'l-Miftâh fî Ulûmi'l-Belâğa,** Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire, 1420/1999.

es-SALİH, Subhî, **Kur'ân İlimleri,** Hibaş, Konya, ts., (trc.: Mehmet Said Şimşek).

es-SEBBÂĞ, Muhammed b. Lutfî, **Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân,** el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrût, 1410/1990.

es-SEKÂFÎ, Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr, **el-Burhân fî Tenâsubi Suveri'l-Kur'ân,** Dâru İbnu'l-Cevzî, Cidde, 1428/2007.

es-SEKKÂKÎ, Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, **Miftâhu'l-Ulûm,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987.

es-SEMERKANDÎ, Nasr b. Muhammed Ebu'l-Leys, **et-Tefsîru'l-Kur'ân,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1427/2006.

es-SUYÛTÎ, Ebu'l-Fadl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1427/2006.

et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr, Dâru'l-Ulûm, Riyâd, 1402/1982.

Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988.

SÜBHÂNÎ, Muhammed 'İnâyetullah, **el-Burhân fî Nizâmi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Kutub, İslamâbâd, 1414/1994.

es-SÜBKÎ, Tâceddîn Ebu'n-Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî, **Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ,** Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire, ts.

ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevelli, **Mu'cizetu'l-Kur'ân,** Daru't-Turasi'l-İslamî, Kahire, 1989.

ŞEHHÂTE, Abdullah Mahmûd, **Ulûmu'l-Kur'ân,** Dâru'l-Ğarîb, Kâhire, 2002.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdilkerîm, **el-Milel ve'n-Nihal,** Mektebetu's-Selâm, ysz., ts.

ŞEN, Asiye, **Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İnsanın Psikolojik Yapısı (Razi'nin Mefatihu'l-Gayb Tefsiri Çerçevesinde,** (Y.L. Tezi), Marmara Üniv., SBE, İstanbul, 2003.

ŞENSOY, Sedat, **Hatîb el-Kazvînî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları,** İslâm Arş. Der., Sayı: 17, 2007.

eş-ŞERİF, Muhammed b. Musa, **İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-İmâm es-Suyûtî ve'l-Ulemâ,** Dâru'l-Endelus, Cidde, 2002.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,** Hecr, Kâhire, 1422/2001.

et-TABERÎ, Ali b. Raben, **ed-Dîn ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebî Muhammed,** Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1393/1973.

TALÛ, Mehmet, **İ'câzu'l-Kur'ân,** E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, III. Sayı, Kayseri, 1986.

et-TANCÎ, Muhammed, **el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.

TANTÂVÎ, Cevherî, **el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Mustafa el-Bâbî, Kâhire, 1351.

el-Kur'ân ve'l'Ulûmu'l-Asriyye, Mustafa el-Bâbî, Kâhire, 1371/1951.

et-TAYYÂR, Müsâ'id b. Süleyman b. Nâsır, **el-Muharrar fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,** Merkezu'd-Dırâsât ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, Cidde, 1429/2008.

Fusûl fî Usûli't-Tefsîr, Dâru İbn Hazm, Riyâd, 1420/1999.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, **Keşşâfu Istılahâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm,** Mektebetu Lübnân, Beyrût, 1996.

TIBK, Abdulcevâd Muhammed, **Dırâsetu'l-Belâğiyye fîs'Sece' ve'l-Fasılati'l-Kur'âniyye,** Dâru'l-Erkâm, ysz., 1413/1993.

Kur'ân'ın Yazılış Tarzındaki İ'câz, Ekev Akademi Dergisi, III. Cilt, II. Sayı, 2001. (trc. Veysel Güllüce).

TURGAY, Nurettin, **Arap Dili, Belâgatı ve Kur'ân,** Kitap Neşriyat, Ankara, 2009.

ULUDAĞ, Süleyman, **Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

el-'ULVÂNÎ, Tâhâ Câbir, **el-İmâm, Fahruddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu,** Dâru's-Selâm, Kâhire, 1431/2010.

UZUN, Tacettin, **Hz. Peygamber'in Belâgat ve Fesâhati,** Makalat, Sayı, 2, 1992.

YALÇIN, Mikdat, **Kur'ân'ı Kerim'de Şüphe Kabul Etmeyen İlmî İ'câzlardan Bazı Örnekler,** Diyanet Dergisi, XVI. Cilt, II. Sayı, Ankara, 1977, (trc.: Ramazan Ayvalılı).

YAVUZ, Yusuf Şevki, Fahreddîn er-Râzî, **DİA**, TDV, İstanbul, 1995.

İ'câzu'l-Kur'ân, **DİA**, TDV, İstanbul, 2000.

YILDIRIM, Suat, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli,** Feza Gazetecilik, İstanbul, 1998.

Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983.

Bilimsel İ'câzın Değeri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 36, İstanbul, 2002.

YILDIRIM, Zeki, **Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması,** (Doktora Tezi), Atatürk Üniv., SBE, Erzurum, 1997.

YILMAZ, Ali, **Fahruddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtîhu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm,** (Doktora Tezi), AÜ, SBE, Erzurum, 1996.

YÜCE, Abdülhakim, **Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf,** Çağlayan Yay., İzmir, 1996.

ZARZÛR, Adnan Muhammed, **Medhal ilâ Tefsîri'l-Kur'ân ve Ulûmihi,** Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1416/1995.

ez-ZEBİDÎ, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, **Tâcu'l-Arûs,** Mat'abatu'l-Hukûmetu'l-Kuveyt, Kuveyt, 1385/1965.

ez-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh,** Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1408/1988.

ez-ZEHEBÎ, Hâfız, **el-'İber fî Haberi Men Ğaber,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,** Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf,** Mektebetu'l-'Abîkân, Riyad, 1418/1998.

Esâsu'l-Belâğa, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.

ez-ZEMLEKÂNÎ, Kemâleddîn Abdulvâhid b. Abdulkerîm, **el-Burhânu'l-Kâşif 'an İ'câzi'l-Kur'ân,** Matba'atu'l-Anî, Bağdâd, 1394/1974.

el-Mucîd fî İ'câzi'l-Kur'âni'l-Mecîd, Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Kâhire, 1410/1989.

ez-ZERKÂN, Muhammed Sâlih, **Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye,** Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1383/1963.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1426/2005.

ez-ZERKEŞÎ, Burhaneddîn Muhammed b. Abdullah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1427/2006.

el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru't-Turâs, el-Kâhire, 1404/1984.